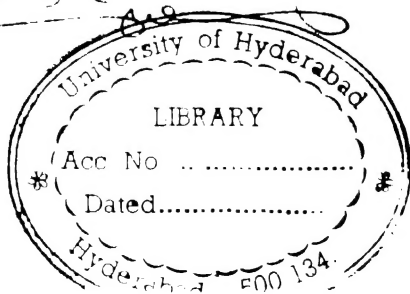

१५०७३३

Handwritten text in Devanagari script, possibly a signature or a note, written above the library stamp.

Vijnanavallika Grandhamala Series No. 19

THE
History of
Vidyanagaramu.

BY
SEERIPI ANJANEYULU
Telugu Pandit
Govt. Secondary & Training School for Women,
&
Secretary, Upadhyaya Panditha Parishath, for Anantapur Dist.
ANANTAPUR.

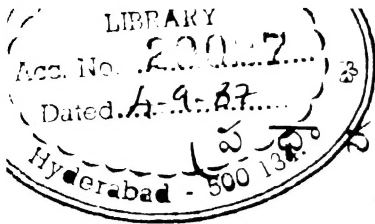
with a preface by
P. NARAYANA GOWD, M., A. B. Sc. [Edin]
Lecturer, Ceded Districts College, Anantapur.

Published by
Vijnanavallika Grandhamala
ANANTAPUR.
1928.

Printed at Sri 'Sadhana' Press, Anantapur

All rights Reserved}

Price Rs. 2

ప ప ప కు లు

- 1 ఇంటి నీలారామరావు పంజాబ్ నాథు బి. ఎ. బి. ఎల్.,
ఎక్స్ డినాన్ పుస్తకాలు; హైకోర్టు పేజీలు ముద్రపత్రి.
- 2 గాయనా హేలు మిడతల హృదయగారు గుంటూరు.
- 3 యన్, చిన్నపెండ్లిగారు ఇల్లూరు.
- 4 కె. నుబ్బా పెండ్లిగారు తిమ్మల.
- *5 కె. చిన్నా: ప పెండ్లిగారు పెద్దపడుగుూరు.
- *6 పాణెము తిరుమలప్పగారు గుత్తి.
- 7 బి. కృష్ణ పెండ్లిగారు చీమలనాగుపల్లె.
- 8 కలణము చిక్కప్పగారు కల్యాణనగరము.
- 9 ఆవుల పెద్దకొండా పెండ్లిగారు ఆత్మకూరు.
- 10 మారసేని చిన్న వేంకటపతిగారు నిడియిల్లు.

అ భి మా ను లు .

- 1 జి. అత్తుల పెండ్లిగారు స్టేషను గల్లి జనంతులముజిల్లా.
- 2 మానాను పెద్దగొంట్లగారు తాడిపత్రి.
- 4 క నేకల్లు మున్నేన్ సా హెల్ మహమ్మదు మాషీమ్,
సా హేలుగారు కల్యాణనగరము.
- 4 పాటీల్ తమ్మ పెండ్లిగారు గుంతకల్లు.
- 5 లక్కా నారాయణ పెండ్లిగారు క నేకల్లు, బళ్ళారి జిల్లా.
- 8 లక్కా వేంకట పెండ్లిగారు క నేకల్లు

ప్రకాశకుల విజ్ఞప్తి.

—(౧)—

ఈయెటు మాగ్రంథమాలా పోషకవర్గమునందేరి మమ్ముల బ్రోత్సహించిన శ్రీ యింజేటి సీతారామరావుగారికిని సభిమానులు గల జేరిన మద్దలచెరువు అ. వెంకటరామయ్య ప్రభృతులకును నిమగ్నతెజ్జులము.

అడుగుట తడవుగ తమకడనుండిన పంపాశిథిలముల తిమ్మెల నొసంగి తమ యవ్యాజవాత్సల్యమును సహజ దార్శిన్యమును బ్రకటిం చిన దేశనాయకచూడామణులును స్వరాజ్యపత్రికా సంపాదకులు ను సగు బ్రహ్మశ్రీ టంగుటూరి ప్రకాశము పంతులు యం. యల్. ఎ. గారికిని, బాంబాయి తెలుగుసమాచారపత్రికా సంపాదకులు శ్రీ శంకరశాయన్న పిన్నగారికిని (Sreejith Shankar Sayanna Parsha Garu, Editor, Telugu Samachar) శ్రీమూర్తి యం. కె. రంగస్వామయ్యంగారు బి. ఎ. యల్. టి. గారికిని మానిండుకృతజ్ఞత ను తెల్పుచున్నాము.

మా యాశ్చర్య యాగ్రహించినవరుల యభిమానమునకును నావరాతిశయమునకును బాత్రిమగునేని మేమెరియు భవ్యులము.

ఇట్లు,
సీతమ్మ, సాన్నిహిత్వము.

ఈ గ్రంథములోని పటములసూచిక.

—(0)—

1. గంధకర్త	21. ఆర్యటిరామరాజు
2. మహాలులోనిలుచున్న శ్రీకృష్ణ దేవరాయుడు	22. గుత్తిదుర్గము
3. దక్షిణసిందూదేశము	23. జీర్ణవిజయనగరము
4. హజారరామాలయము	24. శిథిలముల నలువైపుల దృశ్యము
5. మాతంగపర్వతము	25. భీమద్వారము
6. తాతితొట్టి	26. మాల్యవంతరఘనాథా యః
7. రాజతులాభారము (౧)	27. అంతఃపురస్నానగృహము
8. విఠోబాలయము	28. హజార రామాలయము నందలి శిల్పః
9. తాతితేరు (౧)	29. హజార రామాలయము నందలి యొకమండపః
10. సతీస్మృతిచిహ్నము	30. నరసింహ విగ్రహము (-
11. చింతలరాయని దేవాలయము	31. కొండపైని చిన్నవి విష్ణాలయః
12. రాయనిమహలు	32. మహేశ్వరాలయము
13. ఒక గ్రామదుర్గము	33. రాజతులాభారము
14. గజశాల	34. విఠోబాలయమునందలి తాతితేరు (-
15. రక్షకభటగోపురము	35. శిథిలముల వేరొక దృశ్యః
16. నరసింహవిగ్రహము (౧)	
17. కడ్డలైకల్లు గజేశాలయము	
18. మంత్రాలోచన మందిరము	
19. హేమకూటపర్వతమునందలి జై నాలయము	
20. విరూపాక్షేశ్వరాలయము	

బాల్యమునుండి చరిత్రపఠనమున నాకుఁగలప్రీతి యగ్గలము. అందు విద్యానగరచరిత్రముఁ జదువుట యందును—అమృహాసామ్రాజ్యమున కొకప్పుడు రాజధానిగనుండి, సర్వసంపదలకు నిలయమై, ప్రపంచముననే యద్వితీయనగరరాజముగ వెలసి, యిపుడుగూపుమాసి యున్న శిథిలభాగములలో, నందందు శేషించియుండు నాటిశిల్పకళౌచిత్రము నెఱుంగుటయందును—నెక్కుడుగఁ గుఱూహలము గలవాఁడను. విజయనగరచరిత్రాంశములను మనన మొనర్చునపుడును ఖిలభాగములఁగాంచు నపుడును దదీయసామ్రాజ్యచరిత్రము సమగ్రముగ మాతృభాషలోవ్రాసి, యాంధ్రలోకమునకు సమర్పింపవలయు ననెడు సుత్సాహము, నాలోనత్యధికముగఁ బెరుగుచుండినది. మొనమొన్న కీర్తిశేషుఁడైన యానెగొంది ప్రభుఁడు, శ్రీరాజారంగదేవరాయఁడు జీవించియున్న సమయమున (1916లో), నాన్యపుడు నాయీసంకల్ప మెఱిగి నన్నుఁ బిలిపించుకొని, జీర్ణనగర సందర్శనసమయమునఁ బదిదినములు నా కుచితసౌకర్యములు గల్గించుటయేకాక, తనకడ నురుదుభాషలోనుండిన యానెగొంది రాయవంశజుల సంక్షేపచరిత్రమును నావ్యతివంశవృత్తమును నాకనుగ్రహించియుండెను; కాని యనుకొనినట్టుల చరిత్రరచనమునకు మాత్ర ముపక్రమించినవాఁడనుగాను.

కడచిన డిసెంబరు సెలవులలో మా యున్నది పాఠశాలా విద్యార్థినులతోడను దత్తాత్రేయశాలా ప్రథమ-పాఠ్యాయని శ్రీమతి ఎ. కోటమ్మ బి.ఎ., ఎల్.టి., గారితోడను నల్పిన నామైదవయాత్ర, వెనుకటి సంకల్పము నచిరకాలముననే కార్యరూపమున నుంపనన్న బ్రేరేచెను. అందుచే గడచిన మధుమీసమున, నేను శృంగునిమల సమీపమునందలి యాంబనేయస్వామి కొండపై వసించి యున్న సమయమున, దీనివ్రాసి ముగించితిని. నా యీ చరిత్రరచనమున కచ్చటి పవిత్రప్రశాంతక్షేత్రావాస మెక్కుడు సహకారమయ్యె ననడగును.

ఈచరిత్ర నిర్మాణమున శ్రీరాజారంగ దేవరాయఁడు దయాపూర్వకముగ నొసఁగియుండిన యంశములు, నాంగ్ల చరిత్రగ్రంథములు, ౧౮-౧౯ శతాబ్దములలో విద్యానగరమున వెలసిన సంస్కృతాంధ్ర ప్రబంధపీఠికలు, చాటువులు, శాసనములు, గొల్లలుగ నాకుఁదోడ్పడినవి. ఈసాధనసామగ్రితోఁ జరిత్రసాధము నిర్మించుటలో దాని కొకచక్కని స్వరూప మేర్పడుచుటకంటె నేనతిశయ-ముగనల్పిన కైంకర్యశేష మేమియునులేదు. ఆంగ్ల చరిత్రములందుఁ గొన్నింటిని గొన్నికొన్ని పట్టుల సంక్షేప వఱచియు, గొన్నితావుల విపులపఱచియు, గొన్ని యెడల యథామాతృకగ ననువదించియు, సీగ్రంథమున సంద-ర్భానుసారముగఁ జొప్పించినాడను. చరిత్రప్రథమున నచ్చటచ్చట ముద్రతొడుగులవలె నడ్డుదగులునుండిన

కొందటివివరీతాశయములను నిర్వాక్తిణ్యముగ ఖండించు-
లో, నేను త్రొక్కిన స్వేచ్ఛకై, వెనుకటిచరిత్రచ-
యితలు నను ముమింతురుగాక.

ఈగ్రంథ రచనమున నాకుదోడైనట్టియు నేను
కృతజ్ఞత తెలుపదగినట్టియుఁ బ్రబంధనామముల నాయా
యెడఁబేర్చొనియే యున్నాఁడను. తత్కావ్యకర్తలకును
ముఖ్యముగ నారచనమున కెక్కుడు మార్గదర్శకములైన
గ్రంథనిర్మాతలగు ఎ. ఎచ్. లాంగర్వైదొర-డబ్ల్యు
ఫ్రాన్సిస్దొర, పి. సూర్యనారాయణరావుగార్లకును,
గడుఁగృతజ్ఞుఁడను. దీనిని సాకల్యముగ నొక్కపర్యాయము
తలకించి, యుచితములైన సలహాలనొసఁగిన నాభ్యా
మిత్రులగు శ్రీమాన్ పి. రామాచార్యులవారి యెడలను,
గ్రంథముద్రణమున నెక్కుడుగదోడైన శ్రీరాశ్యవల్లె రామ
కృష్ణమాచార్యులవారి యెడలను, నీకృతినిఁ బరమాదర
భావమున విమర్శించి భూమిక వ్రాసియిచ్చిన, శ్రీ
యుతులు పాణెము నారాయణగౌడు ఎమ్. ఎ, బి.
ఎస్. సి (ఎడింబరో); గారియెడలను, నేనొతయును గృతజ్ఞుఁ
డనయి యున్నాఁడను.

ప్రమాదము లెట్టివారికైన సహజమున నిక నా
వంటికించిజ్ఞాని విషయమున నుడువఁబనిలేదు; గాన ను-
తారవృద్ధయులగు విమర్శకు లట్టిపొరబాట్ల నఱింగింతు
రేని, వానిని గృతజ్ఞతతో సవరించుకొన సంసిద్ధుఁడను.

గ్రంథకర్త.

FOREWORD.

In placing this interesting book before the reader the author has done a real service to the Telugu speaking public and a valuable addition to Telugu literature. Until very recently it has been, more or less, a general practice with Telugu writers to select themes of idealistic import or mythological origin and dwell upon them at length without paying much attention to historical accuracy or life's realisms. As a result we have a large collection of works, ranging from a mere prosaic novel type to one of subtle and sublime poetry, but very few of them can be rescued from the charge of historical inexactitude. This is mentioned here not with a view to deprecate the value or utility of these works, but only to point out that writings of any great historical value have not been forthcoming owing either to a lack of interest on the part of our authors to such works, or, which seems to be the more probable reason, to a more liberal interpretation of history as being "something really worth knowing, far more so than the scandals of courts or the butcheries of

vi

Foreword

nations". Whatever the reason the fact remains that historical works are few and far between in Telugu literature. This book, therefore, concisely dealing with the past history of the famous Vijayanagar dynasty and the present state of the ruins of the once renowned capital and its suburbs, comes in now as a new and desirable departure from the old and beaten track of literary writing.

Although living within the four walls of their once famous Vijayanagar Kingdom, the generality of the Telugus hardly know anything of the origin, the brilliant expansion and the rapid downfall of this "Never-to-be-forgotten Empire". The meagre description of some of the events that may be gathered from the writings of those days is not sufficient to give a comprehensive and connected historical survey. The books written in English dealing with the fortunes of this Empire are within the reach of the English knowing populace only; while the records of contemporary courtiers and ambassadors, being in foreign languages, are much less useful to the man in the street. This gap which has so long existed, except for a short sketch by the late Mr. K. V. Lakshmana

Vidyanagara Charitramu

Rao M. A., in his "Mahammadiyahamahayugam", is now filled by this book, which essays to present the features characteristic to all the above writings and records in a condensed form within the space of 374 octavo pages.

Nor is this all. • The book being the result of a good deal of travel and labour embodies some distinct features of its own. It gives detailed information regarding the duration and succession of reigns, corrects some false notions hitherto held or expressed by interested writers, and generally presents a most plausible view of events and affairs of the day. On account of these peculiarities there is no doubt the book will amply repay reading even by High School and Collegiate students. It is particularly suited to High School classes not only because the adolescent youths may be expected to form their character in the light of the exemplary lives of the numerous heroes depicted therein, but also in view of the present day tendency to impart instruction and conduct examinations in the Vernacular.

P. Narayana Gowd, M. A , B. Sc. (Edin)

Lecturer, C. D. College,

ANANTAPUR.

పండ్ల తాభిప్రాయము.

విద్యానగర నామ్రాజ్యము నిక్కంపుజరిత్ర
మిప్పుడుగదా యాంధ్రలోకమున కబ్బినది. విజయ
నగరచరిత్రము నింతకుముందుఁ బలువురు పలుభాషల-
యందు రచించియున్నారు; కాని, విషయవిపులముల-
య్య నందుఁ బెక్కు లన్యభాషానిబద్ధము లగుటంబట్టి
తెలుఁగువారల కందఱకు నందుబాటునందు లేకున్నవి.
కొన్ని చాలవఱకు రచయిగల యాహాకల్పితములగుట
నాకాశహర్ష్యము లనఁదగియున్నవి. ఇంకఁగొన్ని పక్ష-
పాత నీరదాన్యతములయి సత్యచండికా ప్రసారమున
కడమీయకున్నవి. ఇట్లు లొదవిన కొదవల నెల్ల నీ చరి-
త్రము తొలఁగించుచున్న దనుట యధార్థ కథనము.

శ్రీయుతులు సాహిత్యసరస్వతి నీరిపి అంజనేయులు
గారు సమగ్రమగు సామగ్రినినేకరించి సందిగ్ధవిషయముల

విద్యానగర చరిత్రము

పట్ల సునిశితమగు తమ హేతునాదశక్తి సుపయోగించి, యుక్తియుక్తిముగ సిద్ధాంతముల నేర్పఱచుచు రసోత్తిరమగు నట్టిచరిత్రమును జిత్రించిరి. ఇయ్యది సామాన్య దేశచరిత్రములవలె రాజకీయ సంస్థలు, యుద్ధకారణములు, యుద్ధములు, యుద్ధరంగములు, పాల్గొన్న పక్షములు, నాయకయుద్ధముల కాలములు, తత్పర్యవసానములు మున్నగువానిని మాత్రము నర్థింపక, విద్యానగర సామ్రాజ్యమును బాలించిన రాజవంశ చతుష్టయమునందలి యొక్కొక వీరపరునికాలమున సామ్రాజ్యమునఁ గల్గిన విశేష విషయములు, ఒక్కొక వీరవరేణ్యుని విక్రమవిలసితములు, సాహసాదార్యములు, విద్యాగోష్ఠి, స్వాశ్రమ రక్షణము, స్వార్థత్యాగము మున్నగు సుగుణగణముల వెల్లివిరియించుచున్నది.

‘మహానీయులజీవితములును, దేశచరిత్రములును బరస్పరావలంబనము’లని యభిజ్ఞులు వచింతురు. ఈ సూత్రము ననుసరించి కీరితంజనేయులుగారు విద్యానగర వీరుల చరిత్రములతో సామ్రాజ్య చరిత్రమును మేళగించి యతిహృద్యముగ నీ చరిత్రమును సంతరించిరి.

దేశాభివృద్ధికి స్వదేశవీరుల చరిత్రములవలన మత్యావ-
శ్యకము. జపానుమున్నగు నిజర దేశములందెల్ల స్వదేశ
వీరుచరిత్రములు విద్యార్థుల కాదినుండియు నభ్యస-
నీయములన నిందుము. మొన్నమొన్న శ్రీ మల్లంపల్లి
సామశేఖరశర్మగారు 'ఆంధ్రవీరుల చరిత్రము' రచించు
నపుడు నాంధ్రదేశవీరుల సమాచారము యాంధ్రులలో
ననేకులకుఁ దెలియకుండె ననుట సత్యమారము కాదు.
స్వదేశ వీరవిక్రమ విలసింబులగు నిట్టి పుస్తకములను
బలియించుటచే నాంధ్రవిద్యార్థుల మనముల నూతనో-
త్తేజము గలుగఁగొనవలయును సందియములేదు.

ఒక్క వీరవరుల చరిత్రమేగాక, ఆయాయి
రాజేంద్రుల కాలమున విసిరిన పండితులయు, కవుల-
యు, చరిత్రములు నిందు మనోహరముగఁబొందుపఱుపఁ
బడియున్నవి. విద్యానగర సామ్రాజ్యకవులలో విక్ర-
మార్కచరిత్రమును రచించి ప్రఖ్యాతివడసిన ఒక్క నను
సైతము చేర్చుటయు క్తము.

ఇందలిభాష సలక్షణమై, మంజుళమై, సుమనో-
హరమై, జాతీయములతోనిండి, గంగార్పురివలె ననర్గళ

విద్యానుగత నిరిత్రాహ

ఇయ్యది సర్వవిధముల
విప్పనగును.

పుస్తకము నవశ్యపాఠ్య-
యుక్తమమును సార్థక-

ల్ల సజ్జనవిధేయుఁడు,
(వేంకటరామశాస్త్రి,
కాకా లాఁఁగోపాధ్యాయుఁడు.

విద్యానగరచరిత్రము.

ఆంధ్రభోజుడు రాజపరమేశ్వరుడునగు శ్రీకృష్ణదేవరాయుడు.

- విషయ సూచిక -

విద్యానగర.
సామ్రాజ్యచరిత్రము.
పూర్వభాగము.

(క్రింది సంఖ్యలలో మొదటిది ప్రక
తమును కెందవది పుటను దెబ్బను)

I వనచర వంశము.

౧ కిష్కింధ-రామాయణము	
అనెగొంది-విద్యానగర సామ్రాజ్య	
బీజము	3
అనెగొంది-కిష్కింధ	4
నాళిమంద్యుత్తి	5
సుగ్రీవుడభిషిక్తుడగుట	6
కిష్కింధయే యానెగొంది	„

II రాయలవంశము

౨ జంబుకేశ్వరుండు	9
అనెగొంది గాజాల వృత్తాంతము	„
మాండుపందల యెడ్ల చరిత్ర	10
నందుండు	„
చాళుక్యుండు	„
విజయధ్వజుండు	„
నరసింహరాయుండు	11
రక్షిణదేవ విభాగములు	12

మహమ్మదీ యశ్రమణము	13
మహమ్మదీ హవడి	„
అల్లాయుద్దీనుపరియత్న	
పారిబల్కము	14
మహమ్మదు సంగ్రహము	15
గ్యానోత్తరీను దృక్పథము	16
మహమ్మదు సంస్కర్ష	17
స్వాతంత్ర్యోత్పన్న	„
జంబుకేశ్వరుని పాలన	„
అశ్రీరాజావీరు	18
సమాదరణము	„
వ్యాయధీరత	19
సుత్తునుని విజయము	20
మహమ్మదీయప్రతినిధి	21
ప్రతిక్రియ	22
3 విద్యానగర నిర్మాణము	24
మహమ్మదు రాజ్యా	
సూక్తుడగుట	„
నగరనిర్మాణావసరము	25
వేట-విద్యారణ్యుని	
యాదేశము	26
నగర నిర్మాణము	27
నిర్మాణశ్రమము	„
సామ్రాజ్యాంకురము	28
నగరవికాసము-వర్ణనము	„

III సంగమ వంశము 29

౪ మొదటి హరిహరుడు	31
సంగమని సంతతి	31
సామ్రాజ్యస్థాపనము	31
సోదరులకై తృప్తి	32
సామ్రాజ్యభివృద్ధి	33
రణకీర్తి	35
ధర్మపరిరక్షణము	36
తుఘలకునియొక్క తృప్తి	36
ఆతని కడపటి దండయాత్ర	37
అల్లాయుద్దీను సాహసము	38
హరిహరుడు	40
అభివృద్ధిగల గారిములు	41
సామ్రాజ్యసూక్తి	42
విద్యారణ్యస్వామి	43
జననము - సోదరులు	44
గురుత్రియము	45
భాషాసేవ	46
నగరనిర్మాణము	46
తపశ్శ్రద్ధ	46
మంత్రీత్వము	46
సామ్రాజ్యపాలకులు	46
హరిహరునిదానశాసనములు	46
౫ మొదటి బుక్కరాయుడు	49
భామినీరాజుల ప్రతిఘటనము	51
మహమ్మదు సామ్రాజ్యము	51
బుక్కరాయని కడపటి	53
హిందూ సేనలయొక్క	53

మహమ్మదీయవిజృంభణము	54
ఫెర్రస్తా నిరాధారపువాత	55
ముజాహిదు సామ్రాజ్యము	57
ముజాహిదు సామ్రాజ్యము	57
బుక్కరాయని దాతని	58
బిక్కులం బెట్టుట	58
విపరీతి విషయములు	58
శాసనము లేమి చెప్పచున్నవి	59
మంత్రులు	60
మాధవమంత్రి	61
అనంతసాగరుడు	61
బిచ్చరాజు	62
బుక్కరాయని రాజ్యవ్యాప్తి	63
రాజ్యాంగ పరిస్థితులు	65
మతము	66
సారస్వతము	68
చరమవశ	69
౬ రెండవ హరిహరుడు	69
హరిహరుడు - సోదరులు	70
సేనానులు - యుద్ధములు	71
రాయని విక్రమము - రాజ్య	71
వ్యాప్తి	71
మతము - భాష	72
వృద్ధవశ	72
భామినీమల్లు సేనానుడు	74
ఫిరోజు సామ్రాజ్యము	75
సిరాంజీ కపటరాజు	76
శివరామ సేనానుడు	76

భీరోజుసాయుధము-సంధి	77	అల్లాయుద్ధీహతోడి వైరము	98
కడపటి యుద్ధము	78	విదేశీయ విమర్శకులు	100
8 కెండవ బుక్కరాయుడు.	79	మల్లా-ఉన్-సలీముద్దా	101
బుక్కరాయుడు- సోదరులు	„	సామ్రాజ్యవిస్తీర్ణము	„
ప్రభానులు	80	నాకాళియములు	102
నగరకృంగారిము	„	సప్తపాళికాతములు	103
విస్సాగావు	81	వాడలు-నాణెములు	104
9 మొదటి దేవరాయుడు	82	పాతాళపుం గొట్టులు	105
సామ్రాజ్యప్రగినిధులు	„	నగర రక్షకులు	„
భామినీరాజులతో పోరాటము	„	నగరపాలకుని కర్తవ్యము	106
చరిత్రకానులమతము	84	వేద్యాజ్ఞ సమాశ్రియము	107
విద్యానగర రాజుల వైధిము	„	గజపోషణము	„
అనుకుల పోతులు	85	అంతఃపుర విశేషములు	109
హైందవరాజులక్షాత్రి	„	శిల్పము	„
శేజము	86	రాయబారుల సత్కారము	111
స్వప్నగాథ	88	కలవు-కప్పుము	113
10 కెండవ దేవరాయుడు	89	కస్తూరివిక	114
వీరివిజయరాయుడు	„	పరాక్రమస్ఫూర్తి	„
దేవరాయని బాల్యము	90	శాసన విశేషములు	115
నామాంతరములు-బిరుదులు	91	కోశవృద్ధి	„
నేనా నాయకులు	„	సామ్రాజ్య భాగములు	116
ముసలామలతోడియుద్ధము	92	సాహిత్యవిజ్ఞానము	„
ప్రసిద్ధ బలాధి వృద్ధి	93	రాయనియోగ్యత	118
రహస్యవిప్లవము	94	రాయని ధైర్యదార్ఢ్యములు	„
రచనా విధానము	„	కప్పుముల గాథ	119
రాయని గూల్కుట	95	నిర్యాణాది	121
హంకికుని చిత్రివధ	96	100 ప్రధమ వంశపతనము	123
సర్వసేనాని తూగము	97	బలాధియులగు రాజులు	„

విద్యానగర చరిత్రము

విష్వజకర దళ	„
మల్లికార్జునరాయుడు	124
వికాపాక్షరాయుడు	125
పతనకాణిములు	126
రాజాల బలహీన దళ	„
అన్యాయములు	127
రాయని పరిపాలనము	128

IV సాళువ వంశము.

౧౧ సాళువ స్వసింహరాజు	131
స్వసింహరాయని పూర్వులు	„
నారి ప్రతిభ	132
స్వసింహరాజు	134
అభివృద్ధి	„
ప్రభాసులు	„
సాహిత్యరచన	135
స్వస్థ సన్నాహము	137
అవసాన దళ	138
౧౨ ద్వితీయవంశ పతనము	139
ఇమ్మడి నరసింహరాయుడు	„
ప్రసిద్ధి	140
భామినీ రాజ్యభ్రంశము	„

V తుళువ వంశము 143

౧౩ తుళువ వంశరాజు	„
వంశము - జన్మము	„
జీవితములు	„
భాషాసేవ	146
సంతానము	„

మరణశాసనము	147
౧౪ వీ-నా సింహరాయుడు	148
విశోధులనడంచు ప్రయత్నము	„
తైత్తిరియాత్ర	149
నిర్వాణదళ	„
౧౫ త్రికృష్ణదేవరాయుడు	151
మూర్ఖాభిష్ట కుండగుట	„
జనన కాలము	152
వ్యక్తిత్వము	„
స్వభావము - గుణములు	154
స్వస్థ సన్నాహము	155
కవితారచన - విద్యాగోష్ఠి	156
కృష్ణదేవరాయని కృతులు	„
అంబరీషార స్వతాభిస్మృతి	159
పండిత సమాదరణ	„
పెద్దన	„
నంది తిమ్మన	161
రామభద్రుడు	„
కవిపూర్ణి	„
మాదయగారి మల్లన	163
పింగళిసూరన	„
బట్టుమూర్తి	164
రామలింగ కవి	168
చినతిమ్మన	169
ఎల్లయకవి	170
లక్ష్మీనారాయణుడు	171
భానుకవి కవ్యుడు	172
ఈశ్వరదీక్షితుడు	„
తదితరులు	173

శత్రువుల ప్రయత్నములు	174
రాజ్యవ్యవస్థ	„
దక్షిణదేశ వందయాత్ర	175
తూర్పుదేశ వందయాత్ర	177
రాయచూరి ముట్టడి	180
పునరావృత్తి	184
పరిపాలనము	186
న్యాసారము	187
కట్టడములు	188
శిల్పకళ	189
నగర వైభవము	190
తమ్మరుసు	192
జన్మము - దారిద్ర్యము	„
విద్యాభ్యాసము	193
భాషాసేవ	194
చరమదశ	„
కుటుంబము	195
రుచీదేవి	„
చిన్నమదేవి	197
తిరుమలదేవి	198
సంతానము	„
చరమస్థితి	199
కురుప్కులయొడగిక్కారము	„
నిర్యాణము	200
౧౬ ఆచ్యుతరాయుడు	202
శత్రు విజయము	„
విద్వారము	203
విజాపురనుల్లముతోడి మైత్రి	204
జానములు	205

౧౭ ఆనంతరము	206
ఆచ్యుతరాయుని తరువాత	„
సలకముతిమ్మయ	207
శవాశివరాయుడు	208
VI ఆర్యీటివంశము	210
౧౮ వ ఆర్యీటిరామరాజు	„
వంశము	„
నిర్బంధము	213
పరాక్రమస్ఫూర్తి	214
మహాన్ముద్రీయులతో మైత్రి	215
విద్యానగరవాసనా జలము	217
రాయచూరి నాకొమించుట	220
సోదరుల ప్రతిఘటనము	223
సుసల్మానులకుఁ దోడగుట	224
ఆపూర్వ పుత్తొరత్నము	225
అమామద్నగరముపై దాడి	227
మొకటి యుద్ధము	„
రెండవ యుద్ధము	229
నగర విధ్వంసము	231
అభయప్రదానము	233
రామరాజు సలక్యభావము	„
౧౯ తల్లిగిట్ట యుద్ధము	235
సుల్తాను లెకీభించుట	„
సటన	236
సమర సన్నాహము	238
నదీ తరణము	239
సంకుల సమరము	241
హిందువుల యుద్ధము	„

విద్యానగర చరిత్రము

కురుక్షేత్ర విజయము	244
పాంధువులు పరుగిడుట	246
నగర వినాశము	247
శిథిలస్వరూపము	248
౨౦ పరిశిష్టము	251
తిరుమల దేవరాయుడు	254
మొదటి శ్రీరంగ దేవరాయుడు	254
రాజ్యరూఢుడగుట	255
కురుక్షేత్రం బోయట	255
శ్రీరంగ దేవరాయుడు	256
రెండవ శ్రీరంగ దేవరాయుడు	257
శాంతి స్థాపనము	258
బుదురికిమలతోడి చెల్మి	259
కుటుంబము	259
రెండవ శ్రీరంగ దేవరాయుడు	261
విద్యానగర సామ్రాజ్య శేషము	261
ప్రకృత శిథిల భాగముల	
చరిత్రము.	
ఉత్తర భాగము.	
౧ విదేశయాత్రకుల వర్ణనము	266
నికోలోడెము కాంటి	267
అబ్దుల్ రహ్మాన్	267
పెయిస్	269
౨ నాగలాపురము	273
పురప్రతిష్ఠ	274
తటాక నిర్మాణము	274

కొన్నలరాజు	276
జంబునాథదేవాలయము	277
పురవృద్ధి	277
మ్యునిసిపాలిటీ ప్రయత్నము	278
మహామారి	279
వృత్తులు-వాణిజ్యము	280
కోటగోడల గుఱుతులు	280
మహమ్మదీయ సమాధులు	282
౩ కమలాపుర మార్గము	282
అనంతేశ్వర నాలయము	283
సూర్యులు బావి	283
మహమ్మదీయ సమాధులు	284
రాజవీధి	285
తటాక మార్గము	285
౪ కమలాపురము-తత్త్వంతము	287
కమలాపురము	288
వైకాళ్యము	288
చెఱువు	288
కన్యకులు-వృత్తి	288
సత్తము	289
బ్రహ్మమందిరము	289
మహమ్మదీయుల దరగా	290
పట్టాభిగామ దేవాలయము	291
కొలను	291
సింహద్వారములు	292
ద్వారస్వరూపము	292
మహామంతుని ద్వారము	293
భీమద్వారము	293

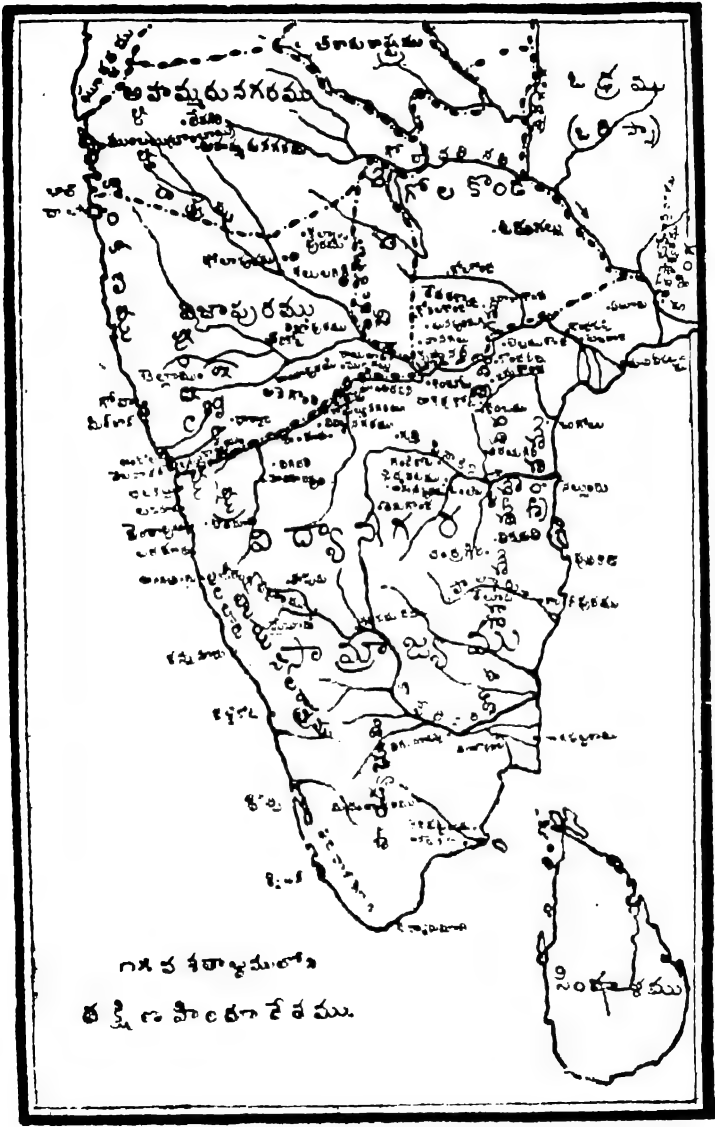
కండ్లి మార్గద్వారము	294
గ కాంపిల్యినగర మార్గము	295
గానిగి తి దేవాలయము	,,
రఘునాథాలయము	296
అనందగుహ	298
ఉనికి	,,
అశ్రమభాగములు	,,
శంభునాథస్వామి	299
రంగ నివారణము	300
మధువనము	,,
కొండ తిమ్మప్ప గుడి	301
కాంపిల్యినగరము	,,
జనసంఖ్య - కార్యస్థానములు	,,
చారిత్రక ప్రసిద్ధి	302
పురభాగములు	303
చేరిపనులు - వ్యాపారము	,,
అంతఃపురావణ మార్గము	305
అంతఃపురి స్నానగృహము	,,
నీటి కొలను	306
రాతికాలువ	307
చంద్రశేఖర దేవాలయము	308
మజ్జనకాల	,,
విజయమందిరము	309
నిర్వచనము	,,
శిల్పకళ	310
ఉత్సవ విధానము	312
పరిసర నిర్మాణములు	315
శిలాద్వారము	316
కాజనగరము	,,

నేలమాలిగ	317
రాజసందర్శన గృహము	,,
హజార రామాలయము	318
నిర్మాణము	,,
అలయభాగములు	319
శిలాశిల్పములు	320
దారుశిల్పము	322
పరికరము	328
తాతిపొట్టి	324
అంతఃపుర పార్శ్వకారము	,,
రాణిమందిరము	325
మంత్రాలోచన మందిరము	326
పరిచారకా మందిరము	327
ధటశాల	328
గజశాల	329
జైన దేవాలయములు	,,
రంగ స్వామి దేవాలయము	330
రంగమండపము	,,
దస్తర్ ఖానా	331
పట్టానంద యెల్లమ్మ	,,
దండ నాయకుని ప్రహర	332
మసీదు	,,
రక్షక ధట గోపురము	333
టంక సాల	334
సౌధవీధులు	,,
పంచాపురమార్గము	335
భూగర్భ దేవాలయము	,,
ధనురాకార మార్గము	336
ఉత్తాన వీరభద్రుని గుడి	337

విద్యానగర చరిత్రము

సహగమన చిహ్నములు	,,	వరాహదేవాలయము	355
కురుత్తు కాలువ	338	అనంతశయ నాలయము	,,
నరసింహ విగ్రహము	,,	అచ్యుతరా యాలయము	356
శివాలయము	339	మాతంగపర్వతము	357
కృష్ణస్వామిదేవాలయము	,,	కోదండరామ దేవాలయము	359
చిన్నని విష్ణ్వాలయము	340	చక్రతీర్థము	360
సాసివికల్లు గణేశుడు	341	శ్రీనాలయము	361
కడలైకల్లు గణేశాలయము	,,	గుగ్గివుని గుహ	,,
హేమకూట పర్వతము	342	శిథిలమైన వంతెన	,,
చిత్తమైన గుడి	,,	రాజసుభాభారము	362
శ్రీనాలయములు	343	అసమగ్ర సింహస్వారము	,,
౮ పంపాపట్టణము (హంపి)	344	విశోబాలయము	,,
పురపామిళ్యము	,,	కార్యము నిలిచిపోవుట	,,
నాడు-నేడు	,,	ద్వారములు	363
ప్రకృతి	345	కల్యాణ మండపము	364
అసుకూల వసతి	346	రాతితేరు	366
పంప	347	౧౦ ఆనెగొంది మార్గము	367
విహపా క్షేత్ర రాలయము	348	ఋషులసమూధులు	,,
గోపురాదులు	,,	ఆభినవమందిరము	368
భువనేశ్వర్యాలయము	349	ఆనెగొంది	,,
విహపాక్షాలయము	350	గవిరంగనాయకులు	369
పంపాపురి ప్రధానవీధి	351	నాతి దహన స్థలము	,,
౯ తలారిగట్టు మార్గము	354	పంపాసరోవరము	370
రాతికాలువ	,,	మూరణకర్మములు	372
సూత్రము బజారు	,,	ఉపసంహారము	373
తేవనదనములు-		విశేషపదసూచిక (Index)	375
రాజభవనములు	,,		

పూర్వ భాగము
విద్యానగరసామ్రాజ్య ప్రాచీనచరిత్రము.

తెలంగాణ పటం

విద్యానగరచరిత్రము.

మొదటి ప్రకరణము.

I. వనచరణము

కిష్కింధ - రామాయణము

1. ఆనెగొంది - విద్యానగరసామ్రాజ్య చీజము.

అతిత్వరితగతి నభివృద్ధిజెంది యచిరకాలముననే క్షీణదశనుగాంచి యస్తమించిన రాజ్యములలో విద్యానగర సామ్రాజ్యమొకటి. రమారమి మూడువందల సంవత్సరము లీరాజ్య మతివైభవమున మెఱసెను. జనశూన్యమై వనసత్త్వములకు నిలయమై జీర్ణమందిరములతోడను-రాచనగళ్ళ పునాదులతోడను-నేలసమములైన గృహవాటికలతోడను - మహారణ్యసదృశముగ నిప్పుడు కన్పట్టుచున్న విద్యానగర మాపేరున వెలసిన సామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యపట్టణముగానుండి, యొకప్పుడు ప్రపంచమునందలి పట్టణరాజములలో నెల్ల సర్వవిధముల నగ్రగణ్యమై, కడుబ్రాహ్మణ్యతిగాంచిన వగరావతంసమై. ఈ

విద్యానగరచరిత్ర

నగరమును నిండలి వివిధభాగములను వర్ణింపఁగడంగుటకుఁ బూర్వము, దీనియత్పత్తికి మూలాధారమై కిష్కింధ యనఁ బ్రసిద్ధిగొందిన యానెగొందినిగూర్చియు, ననంత రమువెలసిన విద్యానగర సామ్రాజ్యమును గుఱించియు సంక్షిప్తముగ ముచ్చటించెదము.

2. ఆనెగొంది-కిష్కింధ.

ఆనెగొంది, తుంగభద్రానది కు త్తరపుటాక్షున, మాల్యవంత ఋశ్యమూక మాతం గాంజన పర్వతశ్రేణి కావలివైపున, నాగలాపురమున(హాస్పేట) కీశాన్యమున నేమమైశ్వ దూరమున, నైజామురాష్ట్రములో నున్నది. విద్యానగర నిర్మాణకాలమునాటికి దాదాపు మూడు వందల సంవత్సరములకుఁ బూర్వమునుండియు నీ యానె గొంది సంస్థానము ప్రబలవిఖ్యాతి నందియుండినట్లు చరి త్రము నుచుచున్నది; కాని దీనిని నంద - చాళుక్య - విజయధ్వజాదిరాజులు రాజధానిగఁ జేసికొనుట కనేక శతాబ్దములకుముందే రామాయణకాలమునుండియిచ్చట నొక సుప్రసిద్ధ పట్టణము వెలసియుండెననుట, జనశ్రుతి వలనను బ్రాచీనకావ్యప్రపంచము వలనను దెలియ వచ్చెడుసంగతి. పంపకుసమీపమునఁ గిష్కింధయను నగరమొకటి సమస్త వస్తువితానమునకు సదనమయి యుండెను. ఇది, రామాయణమహాకావ్యమున వర్ణిత ములైన ఘట్టముల నాధారముగఁగొని, జనులందఱును విశ్వసించెడు విషయము. పైనఁబేర్కొనిన యానెగొంది

పోలిదియే. ఆనెగొందియన నేనుఁగు(చొఱఁగల)నందు;
అనఁగాఁ గిష్కింధాస్థానము.

3. కాలి మహోద్వృత్తి.

రామాయణమున వాలి సుగ్రీవు లనఁబడు
వనచరనాయకుల పరిపాలనమునఁ గిష్కింధ యుండినది.
వాలి, తనతమ్ముడగు సుగ్రీవునిభార్యను నాతని సర్వ
సంపదలను హరించి, పురమునుండి యాతని వెడలనడఁ
చుటయకాక, సోదరునిప్రాణములు గొనుటకుఁగూడఁ బ్ర
యత్నించెను. సుగ్రీవుఁ డందులకువెఱచి, తనమంత్రి
యగు నాంజనేయునితోఁ బాటిపోయి, పంపాసరోవర
సమీపమునందలి ఋశ్యమూకముచేరెను. భయంకర
తపోసిద్ధియగు మతంగమహర్షి యాశ్రమమునకుఁ జేరు
వనే యీఋశ్యమూకపర్వతమున్నది. వాలియొకప్పుడు
'దుందుభి'యను రాక్షసుని మల్లయుద్ధమునఁ బోలియించి
యాతని కశేబరము దూరమునఁబడఁ గాలఁజిమ్మెను. ఆ
కాయము వాయువధమునఁ బోవునడ దానినోటినుండి
యురలిన నెత్తటి తుంపరలలోఁ గొన్ని మతంగాశ్రమ
మునరాలినవి. మతంగుఁ డందులకుఁగినిసి, యాకశేబరము
నిట్లు చిమ్మినవాఁ డీపర్వతమును సమీపించుట తడ
వుగ నునురులఁదొఱఁగునని శపించెను. ఈ హేతువున
నది వాలికిఁ జొఱరానిదయ్యెను; గాన నమాత్య
భృత్యులతోడ సుగ్రీవుఁడందు సురక్షితముగనుండుట
సంభవమైనది.

4. సుగ్రీవుడు పట్టాభిషిక్తుఁ డగుట.

శ్రీరాముఁడు సీతనుగోల్పడి, యామె నన్వేషించుచు, లక్ష్మణాసహితుండయి ఋశ్యమూళపర్వతముఁ జొచ్చి, యాంజనేయునితోడ్పాటున నందు వసించియున్న సుగ్రీవునితోడఁ జెలిమి పలికెను. లంకాధినాథుఁడగు రావణుఁడు జానకీదేవి నాకాశమార్గమున బలాత్కారముగఁ గొనిపోవుటయు సీత తన రత్నభరణములనెల్లఁ బైఁటచెఱుఁగున ముడిచి తామున్నయెడ దిగవినుచుటయు, సూర్యపుష్కరిండు శ్రీరామదేవునకుఁ బూజఁగొచ్చినట్లు విన్నవించుచు, దాను గృహయందుదాచియుండిన యాముషపును గుఱుతుచూపి, రామవిభునకు సమర్పించెను. అందర్భముననే తాను రావణాసంహారమునకుఁ దోడ్పడెదననియు దాశరథికి మాటయిచ్చెను. రఘువీరుఁడందులకుఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగ నాయినతనూజనకుఁ బ్రబలవిరోధియగు వాలినిజంపి, కిష్కింధ కావనచరనాథుని (సుగ్రీవుని) రాజుగానొనర్చెను. పిమ్మట వనచరసేనతో సముద్రము దాటువఱకు శ్రీరాముఁడు మాల్యవంతాచల శ్రేణిలోని ప్రసృవణపర్వతమున వేచియుండెను.

5. కిష్కింధయే యానెగొంది.

ఆనెగొందికిఁ జుట్టుప్రక్కలఁగల ప్రదేశ నామములు, రామాయణ కథాసరణిలోఁ గిష్కింధానగర పరిసరప్రాంతములఁ బేర్కొనిన స్థానములకుఁ గ్రమము

తప్పక సరిపడియున్నది. అట్టి రంగములలో పంపాసరో
వరమొకటి. ఇది నైజాముపార్శ్వమున నానెగొందికిఁ
బళ్ళిమథాగమున నొకటిన్నర పైలు దూరమునందు, తుం
గభద్రానదీతీరమున నున్నది. తుంగభద్రకుఁ బ్రాచీన
వ్యవహారనామము పంపాస్రవంతియనుట సిద్ధము. ఋ
శ్యమూళముగూడ నైజాముమేరలోఁ బంపాసరస్సునకు
సమీపముననే వెలయును. మాతంగము పంపాపుర
మునకుఁ బ్రాగ్భాగమున నరపైలుదూరమున నుండు
గోత్రరాజము. సుగ్రీవుఁడు వసించియున్న గవి యిందే
కాననగును. రావణుఁడు చెఱఁగొనిపోవు సమయ
మున నీగుహాద్వారమున నీతాదేవి పైఁటచెఱఁగు జీరా
డినగుర్తు నేటికిని యాత్రాపరులు పరమభక్తితోఁ దిల
కించుచు, రామాయణమునందలి విచారకరఘట్టమును
స్మృతిపథమునకుఁ దెచ్చికొని, సంతప్తహృదయు లగు
చున్నారు. జానకీ రత్నభూషణము లా కందరమునందే
యుంపఁబడి యుండెనను జనశ్రుతి యిప్పటికినినున్నది.
మాల్యవంతాచలమునకుదాపుననున్న నింబపురమునందలి
బూడిదకుప్ప నచ్చటివారు వాలి భస్మరాశియనియందురు.
మాతంగగిరీపార్శ్వముననే యంజనేపర్వతము సయిత
మగుపడును. మాతంగాదిక్కి దూర్పున మాల్యవంత
శైలమున్నది. దుందుభిచే మధువువారింపఁబడి మహా
నిష్ఠులముగ వెలసిన 'మధువన'మను స్థల మీమల కుత్తర
పార్శ్వమున నరపైలుదూరమునందు తిమ్మప్పగుట్టల వరు

విద్యానగర చరిత్రము

సకును కాంపిల్యనగరమార్గమునకును నడుమఁ గన్పట్టును. ఇచ్చటి కొండము వలును - శోణముఖవానరములును - వాలి సుగ్రీవుల సంతతికిఁ జెందినవనుట యాప్రాంత వాసుల నమ్మకము. అందందుఁ గుప్పలు కుప్పలుగఁ బడియున్న తాలతిప్పలగమి, హనుమానుఁడు సేతుబంధనమునకై సేకరించియుంచిన శిలోచ్చయముల నిలువభాగమట. ముఖ్యముగ నాప్రాంతవాసు లాంజనేయుని నింటిదైవముగ నెంచి పూజింతురు. ఇచ్చటి జనులలోఁ బెక్కుండు హనుమంతునినామ మే ధరించుచున్నారు.

రెండవ ప్రకరణము.

II. అనెగొండి రాయల వంశము.

జంబుకేశ్వరుడు

1. అనెగొండి పూర్వ రాజుల వృత్తాంతము.

జంబుకేశ్వరుని చరిత్రము గ్రహించుటకుఁ ముందుగ నాతని పూర్వులనుగూర్చియు వారితో ముఖ్యముగ సంబంధముగల మహమ్మదీయుల దక్షిణదేశ మాకర్మమును గుఱించియుఁ దెలిసికొనుట యావశ్యకము.

క్రీస్తుశక మేడవశతాబ్దమునుండియే యానెగొండి యొక రాజాశ్రయస్థానమై వెలయుచుండెనని పాస్తీక దేశస్థుడగు ఫెరస్తా తెల్పుచున్నాడు. నేటికి రమారమి తొమ్మిదివందల యేండ్లనుండి హిందూప్రభువు లానెగొండికి పాలకులుగ నున్నారు. మొన్న మొన్నటి దాత నానెగొండీశ్వరుడుగ నుండి, యావలఁ గీర్తిశేషుడైన రాజా రంగదేవరాయుడు మా కొనఁగియుండిన రాయ వంశావళిని బట్టి, యానెగొండి పూర్వరాజుల వృత్తాంతమిందు వివరించెదము.

2. మూడువందలయేండ్ల చరిత్ర.

౧. నందుడు — రాయలవంశము నందమహారాజుతోఁ బ్రారంభము నొందినది. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౧౮ నుండి ౧౦౭౬ (శా. శ. ౯౩౬ నుండి ౯౯౪) వఱకు రమారమి యఱువదిమూడుసంవత్సరముల కాలమవిచ్చిన్నముగ రాజ్యపాలనము చేసెను. ఈతఁడు రాజ్యమును విస్తరముగావించి ధన మపరిమితముగఁ గూర్చుచు, దనపేర 'నందగిరి'యను నొక నవీనపట్టణము సయితమునిర్మించెను.

౨. చాళుక్యుడు — నందరాజు కుమారుడగు చాళుక్యుడు మహాసమర్థుడై, క్రీ. శ. ౧౦౭౬ నుండి ౧౧౧౭ వఱకు నలువది సంవత్సరములకాలము నిరపాయముగఁ బ్రజలఁబాలించెను. ఈపార్థివునకుఁ దనదేవేరివలన ముగ్గురుకుమారులు గల్గిరి. కల్యాణపురము నాక్రమించి, దానిని రాజధానిగ నొనర్చికొని రాజ్యమేలుచు, 'కల్యాణవిజ్ఞలు'డని బిరుదుఁగాంచి, యచ్చట నొకవంశమునకుఁ గర్తయైన విజ్ఞలమహారాజీ చాళుక్యుని పృథమపుత్రిఁడే.

3. విజయధ్వజుడు — ద్వితీయుడు తండ్రియనంతర మానెగొంది సింహాసనాస్థినుడయి, ౧౧౧౭ నుండి ౧౧౫౬ వఱకు రాజ్యవ్యవహారములను మిగుల నేర్పుతో నిర్వహించిన విజయధ్వజుడు. మహమ్మదీయుల దండయాత్ర తఱచు సంభవ మగుచుండుటచే నీనృపుడు

౧౧౫౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమున, తుంగభద్రానదికి దక్షిణపుటాక్షున నవీననగరమొండు నిర్మించి, దానికి జట్టు నావరించియున్న పర్వతమాలికలతో బలాధ్వములును బరిపంథిరాజుల కభేద్యములును నగు నున్నతప్రాకారములను గట్టించి, యానూతన నగరమునకు 'విజయపట్టణ'మని పేరుపెట్టి దానినిరాజధానిగ నొనర్చుకొనెను. ఈపురికి తుంగభద్రానది యుత్తరపుటెల్లగ నేర్పడుట వలన, నుత్తర హిందూస్థానమునుండివచ్చు సుల్తానులకది యవిలంఘ్యమయ్యెను. ౧౧౫౦ లోఁ బుట్టిన యాపుట భేదనము చాలఁ జిన్నదైనను, ౧౩౩౬ నటకుఁ గొంత కొంతగఁ గ్రామభివృద్ధి నొందుచునేయుండెను. విజయధ్వజుఁ డద్వితీయ పరాక్రమాన్నియుఁజే మున్ననపు యుద్దేండ్లు రాజ్యపాలనముచేసెను. చాళుక్యుని మూడవ కుమారుడగు విష్ణువర్ధనునిఁ గూర్చి గాచువంశావళి యుండేమియుఁ గన్పడదు; కాని యాతఁడు కనజీవికాలమున నగ్రజులవలన ధనరూపమగు సాహాయ్యముఁ గొంత పొందుచుండినట్లు, సూవెల్ - పెయిస్ - మెకంజి మున్నగు వారు నుడువుచున్నారు.

౪. నరసింహరాయఁడు—విజయధ్వజునకుఁ బిమ్మట నాతనిపుత్రుఁ డనవేమన సింహాసనమునకువచ్చి, ౧౧౫౬ నుండి ౧౧౭౯వఱకు రాజ్యపాలకుఁడుగ నుండెను. అనంతర మాతని తనయుఁడు నరసింహదేవరాయఁడు ౧౧౭౯ వ యేట మూర్ధాభిషిక్తుఁడయి, ౧౨౪౬ వ సం

విద్యానగరచరిత్రము

వత్సరమువఱకు నలువదియేడేండ్లు నిరంతరాయముగఁ బ్రజాపరిపాలనముఁ గావించెను. ఈఁడప్రతిమాన వీరుఁడై పోయినచోట్లనెల్ల విజయలక్ష్మినే వరించుచు, బహుకాలము రాజ్యమేలుటవలనను, నప్పటిరాజ్యాంగ నియమములు క్రమపద్ధతి నుండుటంజేసియు, నీతని కాలమున రాజ్యము మిగులవిస్తరించెను. ఈఁడు నూతన రాజధాని నన్నివిధముల వృద్ధి నొందించి, దాని నత్యంత శోభాయమానముగ నొనర్చిన ఘనుఁడు. ఈ రాజసింహుఁడు ప్రచండప్రతాపుఁడును ప్రతిభటభయంకరుఁడును నయి, యెదురులేని మగంటిమిచేఁ దనసామ్రాజ్యము నన్నికడఁ సమానముగ వ్యాప్తి నొందించి, మింట నుంచిన దివ్యేవలె వెలింగెను. ఈ హేతువున నాతని రాష్ట్రము 'నరసింగరాష్ట్ర' మని పేర్వడసెను. ఇది కారణముగ ఖండాంతరవాసులు దీక్షికిబిమ్మట వెలసిన విద్యానగర సామ్రాజ్యమును గూడ నరసింగరాష్ట్ర మనియే పేర్కొనిరి. అనుక్షణమిట్లు పెంపెనలారుచున్న యీ నరసింహరాష్ట్రాభివృద్ధినిఁ గూర్చియు, దానివైభవ గాంభీర్యసమృద్ధినిగుఱించియు, నన్యదేశీయులగు తురుష్కులత్యద్భుతసంతోఁ గథలుగఁ జెప్పకొనఁ దొడగిరి. ఇట్లు విశేషప్రాధవమునను నైశ్వర్యమునను విన్నాణమునను శోభిల్లుచున్న విజయపురీరాజ్యరిమను దురుష్కురాజులుగాంచి, తమకమునొంది, యప్పుడప్పుడు దాని కించుక యొత్తిడిని గల్గింప దొరఁకొనిరి.

3 దక్షిణదేశ విభాగములు

పదుమూడు పదునాల్గు శతాబ్దముల మధ్యదినములలో దక్షిణహిందూస్థానమంతయు నెనిమిది ఖండములుగ విభజింపబడియుండెను. అవి, మహారాష్ట్రము-తీలింగ(కాకతీయాంధ్ర) సామ్రాజ్యము - హొయిసల(మైసూరు)దేశము - కర్ణాటకము(కుంతలము) - కటకరాజ్యము తూర్పుతీరప్రాంతము - చోళపాండ్యరాష్ట్రములు. వీనికి వరుసగ దేవగిరి, ఓరుగల్లు, ద్వారముద్రము, ఆనెగొండి, కటకము, ఉదయగిరి, కాంచీపురము, మధురాపురములు రాజధానులయి యుండెను. ఆ సామ్రాజ్యములలో మహారాష్ట్రమును రామదేవుడును, తీలింగమును బ్రితావరుద్రదేవ చక్రవర్తియు, హొయిసలదేశమును బళ్ళారిరాజులును, కర్ణాటకము(కుంతలము)ను రాయవంశజులును, కటకమును గజపతులును, తూర్పుతీరప్రాంతమును రెడ్డిరాజులును, చోళపాండ్యరాష్ట్రమును చోళరాజులు పాండ్యనృపతులును శాలించుచు, బెక్కేండ్ల మహమ్మదీయ చక్రవర్తులను స్మదానది కావలివైపుననే యడ్డగల్గిరి.

4. మహమ్మదీ యాక్రమణము

౧. ముసల్మానుల హావడి—రమారమి ౧3౧౦వ సంవత్సరప్రాంతమున దక్షిణహిందూదేశమునం బహ్మమును నత్యంతవిష్మయావహమునునగు సరిగావముగల్గెను. ఇది దక్షిణావళచరిత్రమునఁ బ్రధానములగు విషయ

విద్యానగర చరిత్రము

ములలోఁ జాలఁ బ్రాముఖ్యముగన్నది. తత్పూర్వమే పెక్కేండ్లనుండి యుత్తరహిందూస్థానమునందు నానా ప్రదేశముల నాకర్షించి, వానిని మహావిప్లవకరసిద్ధికి గుఱి చేసి, కలవరము నొందించుచుండిన మహమ్మదీయు లా కాలముననే, దక్షిణదేశమునగల హిందూ రాజ్యములపై దాడివెడలి, యందు మహాదారుణకృత్యములఁ గావించి, హైందవుల ధనధాన్యాది సంపదలను సర్వస్వమును జూటలాడఁజొచ్చిరి.

౨. అల్లాయుద్దీను ప్రయత్నప్రాబల్యము— ముసల్మానుల ప్రవేశము ధూమకేతుసందర్భమువలె, దక్షిణాపథమునందలి హైందవరాష్ట్రములకెల్ల మిగుల నరిష్టసూచకమయి, యత్యంత సంత్రాసదాయక మయ్యెను. ఢిల్లీవంశజును ఖల్జీవంశజును నగు నల్లాయుద్దీనుని చంపున, నాతని సేనానాయకుడు 'మల్లికాఘా'రను నతఁడు ౧౩౦౩ వ సంవత్సరమున నొక్కసర్వాయ మేబదివేల సైన్యముతో నోరుగంటి నెదిరించి షరాభూతుఁడై పటచెను. అట్లు పరుగిడినవాడు మరలనచిర కాలముననే యసంఖ్య సేనతోవెడలి, తొలుత దేవగిరిని ముట్టడించి, తన్నగరాధీశుడగు రామచంద్రదేవుని జెఱపట్టి ఢిల్లీకిఁబంపెను. వెనువెంటనే యోరుగంటి నెదుర్కొనినను రెండవమాఱుఁగూడ నగరప్రవేశము దుస్సాధ్యమగుటచే, మాలిక్ ఘోరు స్వసైన్యముతో నింటిదారిఁ బట్టెను. అయినను యవనుల ప్రయత్న

మంత్రాటితో నాగినది కాదు. అల్లాయుద్ధీ నవరిమిత
మగు సైన్యమును సమకూర్చి, మాలికాఫూరునకు
'ఖ్యాజాహాజీ' యను సేనాని దోడిచ్చి, యెటులైన
నాంధ్రసామ్రాజ్యము హరించికావలెనని యాదేశించి,
మూడవతడవ నాతని దక్కనునకుబంపెను. మహమ్మ
దీయు లాతరుణమునఁ దమకు గోచరించు పల్లెలనెల్లఁ
గొల్లవెట్టుచుఁజరిగి, మార్గమధ్యముననున్న శ్రీపురదుర్గముఁ
బట్టుకొని, తన్నగరాధిపతిని దహించివైచిరి. వాహీనీ
పతియగు మాలికాఫూరు తనసైన్యము నటనుండి చాల
మొంతువతో నడపుచు, నర్ధరాత్రిమున హఠాత్తుగ నోరు
గంటినిఁ బ్రవేశించి, యందుఁ బరాకుననున్న సర్వసేన
లను సమయించి, నగరము నువ్వెత్తు కబళించెను. ఈ
సర్వాయ మాయవనసేనాని యోరుగంటినుండి 3౧౨
ఏనుగులను పరువదివేల గుట్టములను తొంబదియాఱు
వేల మణుగుల బంగారమును గొల్లలుగ రన్నములను
హరించెను. హొయిసల రాజ్యమునకు రాజధానియగు
ద్వారసమునగ్రమును ముట్టడించి, కోట భగ్నముగావించి,
యందలి, సమస్తసంపదలను గొల్లలాడెను. హొయి
సలులును యాదవులును బేరులేక నశించిరి.

3. ముబారక్ దురాగతము— ముసల్మానులు
దక్షిణదేశముపై నడుగిడుటకుఁ బ్రారంభించిన పిమ్మటఁ
బెక్కుసర్వాయము లందలిరాష్ట్రములఁ జెనకి, వాని
నొక్కటొక్కటిగఁ గబళించి, రాజ్యపాలకులను జిత్ర

విద్యానగరచరిత్రము

హింసలకు గుఱిచేయుచు, జనరకు దక్షిణాపథమంతయు నాక్రమింపఁ దివిరిరి. అల్లాయుద్దీను ౧౩౧౬ లో మరణింపఁగా నాతని నాల్గవకుమారుడు 'ముబారక్'అను నతఁడు ఢిల్లీసింహాసనమునకై పొంచియుండిన మాలి కాఫూరును దన సోదరులనందఱనుజుంపి తాను చక్రవర్తియై, దక్షిణదేశముపై దాడిసాగించెను. ఈ ఘోర కార్యక్రమమును, దేవగిరి ప్రభుఁడును రామదేవుని యల్లుడునునైన హరిపాలదేవుని బట్టుకొని, ప్రాణములుండఁగనే నిలువున నతనిచర్మమొలిపించి, యాతనితల నగరద్వారమున వేలాడఁగట్టించెను. హృదయవిదారణ మగు నిట్టి దారుణవిజృంభణములఁ గనఁజాలక, మూడవ బళ్ళాలదేవుడు తిరువన్నామలకుఁ బారిపోయెను.

౪. గ్యాస్ ఉద్దీక్ష దృక్పథము—దక్కనున దాడి సాగించిన తుఱుఘ్గులలో తుఘులకు వంశజుడగు గ్యాస్ ఉద్దీను తృతీయుడు. ఈతఁడు ౧౩౨౧ లో సింహాసనమునకు వచ్చినతోడనే తనదృక్పథము నోరుగంటివంక మరల్చి, తనకుమారుడగు నలూఘఖానుని నాంధ్ర సామ్రాజ్యముపై దండయాత్రసాగింప నియోగించెను. అలూఘఖానుడు తొలుత పరాజితుడయ్యు, దరువాత రెండు నెలలకే, యపరిమితసేనతో నాకస్మికముగ నోరు గంటిపైబడి దాని నాక్రమించి, ప్రతాపరుద్రునిఁ జేత పట్టి ఢిల్లీకిఁగొంపోవుచు, నగరమును సంపూర్ణముగ విధ్వంసమొనర్పఁ గనసేన కానతియిచ్చెను. అంతటితోఁ

గాకతీయ సామ్రాజ్యము రూపుమాసినది. సర్వ సంపదలకును దావలనై, శోభావ్యతయై తనరారుచుండిన మోరుగల్లు, యవనుల సంస్పర్శమాత్రముననే గహన సదృశమయ్యెను. ఢిల్లీప్రభుఁ డాయమాంగల్యనగరికి 'సుల్తానుపుర'మను నామకరణ మొనరించెను.

౫. మహమ్మదుసంస్కర్ష - గ్యాస్ ఉద్దీనునియగ్ర పుత్త్రిడగు . నాలఖానుడు (మహమ్మదుతుఘలక్) ౧౩౨౬లో రాజ్యరూఢుడై దక్కనుపై దాడివెడలెను. సుల్తానుని ప్రతాపాగ్నికీలలచే దేవగిరియు, ౧౩౨౭ న ద్వారమువర్షమును గమలిపోయెను. పాపాపహృదయుడగు నీపాదుషా పాదమూలన ప్రదేశములన్నియును బాదువడి, శ్మశానములు కాజొచ్చెను.

5. స్వాతిత్వ ల్లిష్ట

౧. జంబుకేశ్వరుని పాలన—ఈభయానక తీక్షణ చివమే కుంభమువలకు వ్యాపించి, యానెగొంది గూడఁ గందించెను. ఆవిషయ మీదిగువ వర్ణింపబడును. నాటి దురదృష్టదేవతకు బలియైనవాడు, జంబుకేశ్వరుడు. ఈతడు పైనఁబేర్కొనిన నరసింహరాయని ప్రపౌత్త్రికు. నరసింహదేవరాయనికిఁ దరువాత నాతని తనూజుడు రామదేవరాయుడు ౧౨౮౬ నుండి ౧౨౯౧ వఱకును, ననంతర మాళవిసుతుడగు ప్రతాపరాయుడు ౧౨౯౧ నుండి ౧౨౯౬ వఱకును రాజ్యవేలిరి. ప్రతాపరాయుని మరణానంతరము ౧౨౯౬ వ సంవత్సర

విద్యానగరచరిత్రము

మున సింహాసనమునకు వచ్చినయాతఁడే ప్రతాపరాయని పుత్త్రిఁడగు జంబుకేశ్వరుఁడు. ఈతఁ డానెగొంది ప్రభువులలోఁ గడపటిరాజు. కేవల స్వాతంత్ర్యప్రతాపం బకుండై, ధర్మదీక్షాధురీణుండై, యేకాతపత్రముగ రాజ్య పాలనము గావించిన సృష్టవంశము.

౨. ఆశ్రితావనదీక్ష — ఉత్తర హిందూస్థానము నను దానికిఁబిమ్మట దక్షిణదేశమునను మహమ్మదీయ సుల్తానుల నిష్కారణకోధదవానలమునకుఁ బయిం బయి గుఱియై, సామ్రాజ్యములు భస్మీకలము లగు చుండుటవలన, నాస్త్రింజివాసులగు జను లాయవనదురం తములకాఁగలేక, ప్రాణకాంక్షచే నందుండి దక్షిణ దిగ్భాగమునకుఁ బరుగువాఱు జొచ్చిరి. ఇట్లు పరుగిడి వచ్చెడు హిందువుల కానెగొంది పెక్కుశతాబ్దములకాల ముండయై, నిలువనీడనొసంగుచు, నార్తులను సంరక్షింపఁ జాలియుండెను. నాటిరాజులు నుదారహృదయులై యాశ్రితుల ననురాగాతిశయమున భరింపజాలియుండిరి. ఇట్టి యాశ్రితావనదీక్ష నత్యంతానుతప్త హృదయమున సాగించిన సృష్టవంశ్యులలో జంబుకేశ్వరుఁడుమేటి. ధర్మాభి నిరతిఁబూని రాజ్యపాలన మొనరించిన యానెగొంది రాజులలోనెల్ల నీతఁ డద్వితీయుఁడు భ్యాతినగడించి, ప్రజాహృదయము నాకర్షింపజాలిన మహనీయుఁడు.

౩. సమాదరణము — మోగల్ చక్రవర్తియగు మహమ్మదుతుఘులకు దక్షిణపథమున నట్లు సాధించిన

రాష్ట్రభాగములకెల్లఁ దన మేనల్లుడగు 'బహుద్రీను' అనునాతనిఁ బ్రీతినిధిగ నియోగించియుండెను. ఈరాజు ప్రీతినిధి చక్రవర్తికి లోబడియుండక యాతని యాజ్ఞల ధిక్కరించుచు స్వేచ్ఛవహించెను. అందులకు మోగల్ ప్రభుఁడు కృద్ధుఁడై యాదోహిని గడతేర్పవలసినదని తన సామంతుడగు 'ఖాజాజహా' యను ఘూర్జరనాయకుని నియమించెను. చక్రవర్తి యాదేశానుసార మా సామంతరాజు విస్తారసైన్యముతో బహుద్రీనుని దాఁకెను. బహుద్రీనుఁ డావాహిని నెదిరింపజాలక, సంభవింప నుండు నుపద్రవమునుండి తప్పించుకొనుటకై రణరంగము విడిచి పాటిపోయి, యానెగొం రాజు శరణుజొచ్చెను. శరణాగతుఁడు ఢిల్లీప్రభుని జామాతయని తెలిసియు, జంబుకేశ్వరుఁ డావంతయును శంకింపక, 'స్వాశ్రితావన సమో నహి ధర్మః' యను వేదసూక్తినిఁదలంచి, యాదీనున కభయప్రదాన మొసఁగి యాదరించెను.

౪. న్యాయధీరత — తత్పూర్వమేషండ్రోండ్లంగ నానెగొంపిపైఁ గన్నవైచి, దాని వశపఱచుకొనఁ బలు మఱు తలపడుచు, తనపట్టు వట్టిగొడ్డుతాకట్టగుడు విచారాతిశయమున ములిపోవుచు, సమయము నిరీక్షించి యుండిన ఢిల్లీశ్వరుఁ డిందుచేఁ దోఁకత్రొక్కిన కాలాహి వోలఁ గోధవివశుఁడై, యానెగొంది నెట్టులైన సాధింప నిశ్చయించుకొని, మహాసేనతో బయలుపెడలెను. ౧౩౩౨ వ సంవత్సరమున నుభయ సైన్యములకును

గాంపిల్యనగరసమీపమున ఘోరయుద్ధముజరిగెను. అపు డైనను దనకు జయముగల్గిన నమ్మకము లేనందున, దనయల్లుని నొసంగినచోఁ దరలిపోవనున్నట్లు ఢిల్లీశ్వరుఁ డానెగొండిప్రభునకుఁ దెలియఁజేసెను; కాని శరణాగత రక్షాధర్మమునకుఁ బిమ్మట సామ్రాజ్యమును సయితము త్యాగప్రాయముగనైన దలంపని జంబుకేశ్వరుఁడు, మహమ్మదు కోరిక నిరాకరించి, శరీరమునఁ బ్రాణము లున్నంతవఱకు యుద్ధమే చేసెదనని వర్తమాన మంపెను.

౫. సుల్తానుని విజయము—మహమ్మదు రోషో ద్దీప్తితస్వాంతుడై, జయముఁగొనుటయో లేక సమరాం గణమున మృక్కుటయో జరిగికావలయునని, తన స్వైర్య మును దీవ్రాశానమునకు గుఱిచేసెను. తురుష్కసేన హైందవవీరులతోఁ బ్రాణములకుఁ దెగించి పోరాజూచ్చి నది. ఎంత ప్రాణతీయించినా మోగల్ ప్రభున కున్నతి ప్రాకారవేష్టితమగు నగరము ప్రవేశసాధ్యముకాలేదు. ఆతనిసేన యపారముగనిండి ఆక్కముక్కాడనీయక పెనఁగుచు, స్వస్వైర్యము నుక్కడంచుచుండుటచే, నానె గొంపరాజు స్థానమువిడిచి, 'యార్యమతదుర్గము' ప్రవేశించెను. జంబుకేశ్వరుఁ డపాయమును శంకించుచు, తనకు జయాకాంక్ష నిక్కముగలేదని నిశ్చయించుకొని, భార్యాపుత్రుల నదన కృపాణమునకు బలియొసగి, రాజ ధానిగాందు నిలువయున్న యేబదివేలసంఖ్యగల సేనలో నుక్కుతున్నలబోలు నైదువేల వీరులతోఁ గోటవెలు

వడి, యాకొన్నసింగ మాలవ:ందలోవలె యుద్ధభూమిని గల తురుష్కుపై న్య సమూహమునఁ జొరబడి, చెండి చకచకలాడుచు నసంఖ్యాకులగు పోటరులఁ బొలియించి, తానును రణరింగమున వీరమరణముఁ బొందె . ఆనె గొంప యోధులెల్లరుఁ బెల్లడరి తమనాయకుని ధర్మమే యనుసరించుచు, దమ యాంధ్రేశ్వమువెలయ స్వీయ రక్తధారలచే వెల్లువలు పాటింఁ, కుంతలరాష్ట్ర మాత కాత్మార్పణముఁ గావించిరి. హతశేషులగు వృద్ధులార్వురు ఢిల్లీశ్వరుని యంగీకారమువడసి, తమతేని కశేబరము సంగరిలోనికిఁ గొనిపోయి, పరమభక్తితోఁ బూజాకికక్రియ లాచరించిరి. ఆనెగొంప, మోగల్ ప్రభుని యధీశవయ్యెను. అంతనాతఁడు నల్లెరుపై జండిగఁ బురముసాచ్చి, రెండేండ్లకాల మందువసించి, పొదుగుఁగోసి పాలుద్రావినట్లు పట్టణమునఁ బెక్కిం డ్రను వధించి, యంతలి సర్వస్వముఁ గొల్లగొనె .

4. మహామదీయ ప్రతినిధి.

ఢిల్లీశ్వరుఁ డానెగొంపకి 'మల్లిక్'నబి' యన పేరు గల ప్రతినిధిని నియోగించి, హతశేషులగు సరదారుల నార్వురను జీవగ్రాహులుగఁ గొని, తనబలఁగముతో ౧౩౩౪ వ సంవత్సరమున నిజరాజధానికేగెన . సుల్తాను స్వరాజ్యమునకు వారిలఁగానే యానెగొంప ప్రజయున - కుంతలరాష్ట్ర జనలును-నాయకులును - మహమ్మదీయ ప్రభు పాలనమునొల్లక చెలరేగిరి. ప్రతినిధి, ప్రజల

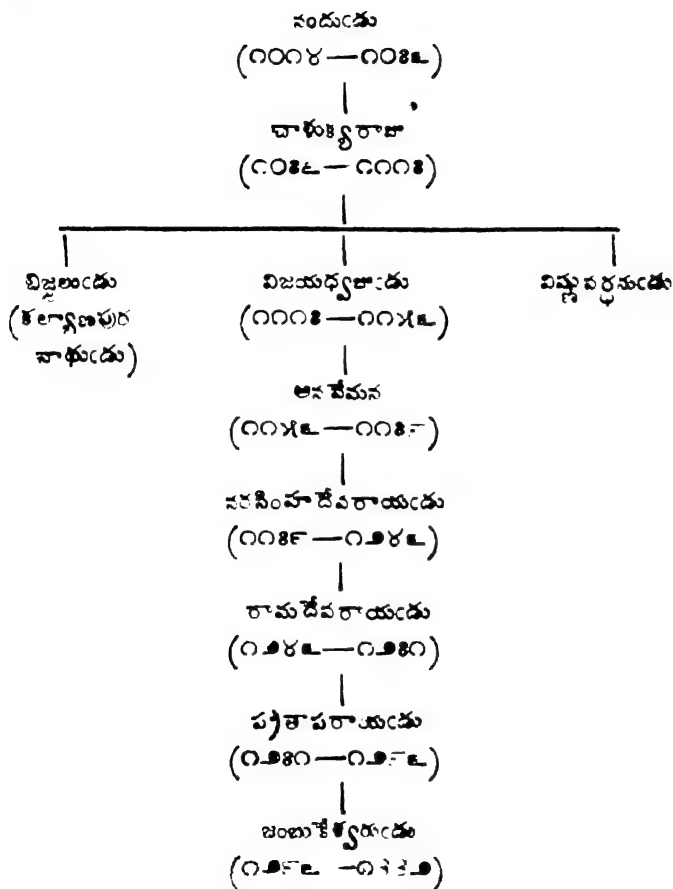
విద్యానగరచరిత్ర

స్వాతంత్ర్యేచ్ఛను గ్రహించి, యవళులఃరిపాలన మిచ్చట సాగనేరదని శక్తియించుకొని, యావిషయము వివరించుచుఁ జక్కవర్తి కొకయు తరము వ్రాసి పంపెను.

8. ప్రతిక్రియ.

మోగల్ ప్రభుఁడు, మల్లిక్ నబి పంపిన సందేశపత్రమునికొని, తోడనే తనప్రధానులతో నావిషయమై యోజించెను. మండలాంతరమున మహమ్మదీయ ప్రతినిధులతోఁ బనిసాగించుట దుష్కరమనియు, నానెగొంది రాజవంశజులలో నొక్కనిని బ్రభునిగ నేర్పఱచుట కార్యసాధనమున కుచితమార్గ మనియు మంత్రులు సుల్తానునకుఁ దెల్పిరి. తానందనకఁ జెటలో నుండియుండిన సరదారులనార్వరను సుల్తానురప్పించి, యందు రాయలవంశమునకుఁ జెప్పినవా రెవ్వరును లేనందున, నావఱకు నానెగొందియం దమాత్యపదవిలో నుండిన 'హరియప్ప'ను రాజుగను నాసంస్థానమునఁ గోశాధికారిగనుండిన 'బుక్కప్ప'ను మంత్రిగను, దక్కిన నలువురను గొప్పనాయకులుగను నియోగించి, వారు తన కంకితులై వర్తించునట్లు కట్టడఁగావించుకొనిపంపి, మల్లిక్ నబీని వెనకకుఁ బిలిపించికొనెను. నాయకు లార్వరు నానెగొంది చేరునప్పటి కది చాలవఱకుఁ బాడువడియుండెను. ప్రజాసంఖ్యయు మిగుల క్షీణించియుండినది. ఉన్నవారు సారమెడలి దైన్యదశ ననుభవించు చుండిరి. పట్టణమెంతయును గళావిహీనముగఁ గన్పట్టుచుండెను.

ఆనెగొంది రాయల వంశము. (౧౦౧౪-౧౩౩౨)

మూడవ ప్రకరణము.

విద్యానగర నిర్మాణము: కీ. శ. ౧౩౩౬

1 హరిహరరాయ గాజ్యహరుడగుట.

బంధవిముక్తులై ఢిల్లీనుండివచ్చిన సరదారులలోఁ బ్రాముఖ్యముగనిన 'హరియప్ప' - 'బుక్కప్ప'యను నాయకులిరువురును సోదరులు. ఒక సుప్రసిద్ధ నగరమునకు నిర్మాతలై యొకానొక మహాసామ్రాజ్యమున కంకురార్పణముగావించిన కార్యశూరులు. వీరలే చరిత్రలోకమున హరిహరరాయఁడు బుక్కరాయఁడునన విలసిల్లి, కర్ణాటాంధ్రప్రపంచములఁ బ్రబలతర విఖ్యాతినిగాంచిన మాన్యచరిత్రులు. ఈయన్నదమ్ములు తొలుత నోరుగంటిసామ్రాజ్యమునఁ గోశాధ్యక్షులుగ నుండి మహమ్మదీయు లోరుగంటిని విధ్వంస మొనర్చిన పిమ్మట నానెగొందిప్రభువు నాశ్రయించి ఈ యిరువురు నానంథానాథీశునికడ సమాత్యకోశాధికార పదవులచంది నమ బుద్ధివైభవమునను గార్యకాశలమునను తేలి పీఠివిశ్వాసములకుఁ బాత్రులైరి. తదుపరి తురుష్క ప్రభుచండాంశుఁ డానెగొందినగర ప్రాభవచందికను మాయించి, యుక్తరంగముననిలిచిన యోధు నార్జును బంధీకృతలనుగ ఢిల్లీకిఁ గొంపోవటయు, నానెగొంది ప్రజలు తిరుగుబాటులకుఁ మోగల్చకవర్తి చెఱ

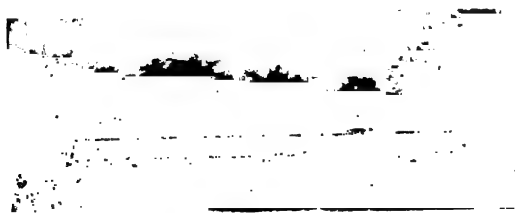
విద్యానగర చరిత్రము.

రాజా రామాలయము.

మంత్రాంజన మందిరము.

(శీటౌక దృశ్యము)

తాటి తొట్టి.

(ఈ పటముల స్వాతంత్ర్యము శ్రీ యం. కే. రంగస్వామయ్యగారి జీవిత చరిత్ర)

లోని నాయకులను విడిచిపుచ్చుటయు, గత ప్రకరణ విషయమువలనఁ దేలినసారము. ఢిల్లీనుండి వచ్చిన యంత్రము హరిహరుఁ డానెగొంది సింహాసనమును బుక్కరాయఁడు మంత్రీపదమును నలంకరించిరి.

2. నగరనిర్మాణావధానము.

ఈ సందర్భముననే ప్రాచీన రాజవంశమునకుఁ జెందిన సుల్తానులును, ప్రతినిధులును, సర్దారులును, సామ్రాజ్యాధిపత్యమునకయి యెండొరులతోఁ బోరుచుండ, నుత్తరహిందూస్థానమున నరాజకస్థితి యేర్పడెను. సేనానులును సైనికులును బట్టణములపైఁబడి, మదోద్వృత్తి వలనను ధనాశచేతను నందలిజనులఁ జిత్రహింసలపాల్గొనించుచు, స్వేచ్ఛగ వారి ధనమాన ప్రాణములను హరింపఁజొచ్చిరి. ఈ హేతువున జన పదము లనేకములు సర్వశూన్యములైన యరణ్యములుగఁ బరిణమించినవి. ఈ భయంకరసంక్షోభము నోర్వలేక తండ్రోపతండములుగఁ బాటివచ్చెడు జనవితానమునకెల్ల నానెగొంది యాశ్రయస్థాన మయ్యెను. ఇట్లది దిన దినాభివృద్ధి నొందుచుండుటచే, రాజధానికయి సువిశాల ప్రదేశమున నూతననగరనిర్మాణమున కవసరమేర్పడినది. ఉత్తరహిందూస్థానమునందు మహమ్మదీయ ప్రభువుల వలనిహావడి నానాఽటికినతిశయించి దుస్సహమగుటయు, దానితో నాయుపద్రవ దవానలము క్రమక్రమముగ నుత్తరదేశమంతయు నావరించి దక్షిణాపథముఁగూడ

విద్యానగరచరిత్రము

దహింపఁచివురుటయు గమనించుకొలఁచిని, హరిహర
రాయ బుక్కరాయకు దక్షిణదేశమున నెటులేని స్వ
తంత్రరాజ్యస్థాపన మొకటి యవశ్యము గావింపవలయు
ననుత్వర హెచ్చుఁజొచ్చెను; కాని యందులకుఁ దొలు
దొల్ల నభేద్యములగు ప్రహరులతోడను, బలాధ్యములైన
కొత్తశములతోడను జక్కని నగరనిర్మాణముఁ గావింప
నాసోదరులు కృతసంకల్పులై యందుల కనుకూలస్థానము
నన్వేషించుచు, దక్షిణదేశ భాగములను మెల్లమెల్లఁగ
లోఁగొనుచు, స్వాతంత్ర్యసంస్థితికివలయు రాజ్యబలమును
కోశబలమును విరివిగ సమకూర్పఁజొడఁగిరి.

3. వేట-విద్యా-విద్యుయదేశము.

నూతననగరస్థాపనమున కర్హప్రదేశముల నార
యుచు, హరిహరరాయఁ డొకనాఁడు తనయవరజుడగు
బుక్కరాయని వెంటఁగొని, మృగయాప్రియమునఁ
దుంగభద్రానదినిదాటి, దక్షిణపు ట్టాడునఁగల కాం
తారముఁ బ్రవేశింపఁగా, జుట్టును బర్వతమాలికలచే
నావృతమయిన విశాల సుమనోజ్ఞప్రదేశ మొండు
గోచరింపఁ, దానందు వనసత్వములను నేటాడుచుండ,
నందలి కుండేళ్ళుకొన్ని దర్పాతిశయమున వేటకుక్క
లనే మార్కొనుట సందర్భించినది. ఆయన్నదమ్ము
లియపూర్వ విచిత్రసంఘటనముఁగాంచి కొంతవడి రాపడి
నిలిచిపోయిరి. వారచ్చటనుండి వెనుదిరిగి పోవుచు,
విరూపాక్షేశ్వరాలయ సమీపమున దమకుఁ బ్రసన్నుఁ

వైన విద్యారణ్యయతీంద్రుని కేఱంగి, జరిగినయుదంత మంతయు నాయతిరాజునకు విన్నవించిరి. 'అప్యప్రోపి శుభంభూయాత్' అనుట నీతికోవిదుల మతముగాన, విద్యారణ్యుడందులకు సమాధానమొసంగుచు, నయ్యది వీరక్షేత్రమనియు, నూతనరాష్ట్రాని. సంస్థానమున కదియే యోగ్యమగుస్థానమనియు, నందు నగరనిర్మాణ మొనర్చి నచో నది చిరకాలము బహుళవిజయోపేతముగ వర్ధిల్ల గలదనియుఁ దెల్పెను. ఈ కథాంశములు నెల్లారి మండల దానశాసనముల ప్రథమభాగమున ౧౦౯ వ పుటయందు కాపలూరిశాసనమునఁ వర్ణింపఁ బడినది.

4 నగర నిర్మాణము.

౧. నిర్మాణకర్మము — తరువాత హరిహరుఁడు విద్యారణ్యునిచే శంకుస్థాపనము గావించి, శా. శ. ౧౨౫౦ వ ధాతృనామసంవత్సర వైశాఖశుక్ల సప్తమీ తీర్థిని పుష్యమీనక్షత్రమున సింహలగ్నమునందు, విద్యా చక్రానుసార మాయతినష్టముఁడు నిరూపించిన మేర నతిక్రమింపక, బలవత్తమములగు నున్నతప్రాకారముల నేడింటిని నిర్మించెను; నెండియు నందాయోగివర్యుఁడు నిర్ణయించిన స్థానములలో రాజభవనములను భారంగము లగు రక్షకనిలయములను దుర్గములను నెలకొల్పి, విస్తృతములగు సంతరములను వీధులను ననుర్రెప్పెను. హరి హరుఁడిమ్మెయి నాదుర్గమారణ్యానీమ ననతికాలముననే మహాపుటభేదనముగ మార్చివైచి, విద్యారణ్యుని సంకల్ప

విద్యానగరచరిత్రము

శక్తికిఁ దనక్రియాశక్తి తుల్యమైనదిగ భ్రువపఱచెను. ఇట్లనగరము శ్రీవిద్యారణ్యుని ప్రోత్సాహమున నిర్మింపఁ బడి, 'విద్యానగర'మని విఖ్యాతఁజెందెను.

౨. సామ్రాజ్యాంకురము— మహమ్మదీయుల యరాజక సంక్షోభకారణమున నుద్భవమై, పిమ్మట రెండుశతాబ్దములవఱకు సముద్రతరంగములవలెఁ బొంగి పొరలివచ్చుచున్న మహమ్మదీయ సేనాప్రవాహమునకుఁ జెలియలికట్టయై, తనపేరునవెలసిన మహాసామ్రాజ్య వృక్షమున కంకురప్రాయముగఁబొలిచి, పెక్కుశతాబ్దముల కాల మామహాసామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రధానపట్టణముగ నుండిన పుటభేదన మీవిద్యానగరము.

౩. నగరవైశాల్యము: వర్ణనము— పండ్రెండవ శతాబ్దారంభమున నానెగొండికి పాలకుఁడుగనుండిన విజయధ్వజుడు, క్రీ. శ. ౧౧౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున నెలకొల్పిన విజయపట్టణము, విరూపాక్షేశ్వరాలయ సమీపమున వ్యాప్తిఁజెందియుండి విద్యానగరమునఁ గలియుటచే, నయ్యది ౧౫౬ చదరపుమైళ్ళ వైశాల్యముగల మహానగరముగ మాఱిపోయినది. సంగీతసూర్యోదయమున నీనగరవర్ణన మీవిధముగఁ గలదు.

శ్లో॥ కార్ణాటావ్యయదేశ సౌఖ్యజఃసీ । శ్రీకుంగభద్రార్చిత
హరిం గోన్నత మాత్యవత్కీర్తి భా । శ్రీహేమ కూటాస్తా
పంచాదీశ్వర విట్టేశ్వరేశ్వరౌపా । దృష్టి ప్రభామండితా
శ్రీవిద్యానగరీ విభాతి ధరణీ । ధమ్మిల్ల మాణిక్యవత్.

నాల్గవ ప్రకరణము.

III. పృథమ (సంగమ) వంశము.

మొదటి హరిహరుడు: క్రీ. శ. ౧౩౩౬-౧౩౫౦

1. సంగమని పంథతి.

శా.శ. ౧౨౫౮ (క్రీ.శ. ౧౩౩౬-౩౭) వ సంవత్సరపు దాసశాసనమున హరిహరుని వంశాధికములను గూర్చి విశదముగఁగలదు. చంద్రవంశమున యదువు మొదలగువారు గల్గినియు, నావంశమున నుద్భవించిన బుక్కరాజునకు మంగాంబికవలన సంగముడు జన్మించె ననియు నది తెల్పెడిని. ఈసంగమునకు మేళాంబిక వలన హరిహరుడు కంపడు బుక్కరాయమహీపతి మారప్ప ముద్దప్ప యను కుమారులైదుగురు పుట్టిరనియు, నందుఁ బృథముడగు హరిహరుడు కళింగాది రాష్ట్రములను జయించి 'కుంజరకోన' (ఆనెగొంది)లో రాజ్యపాలనము సేయుచుండె ననియు, నాశాసనము రూఢిగఁ బల్కుచున్నది.

ఎఫిగ్రాఫికా కర్ణాటికా జి. డి. ౪౬ వ తామ్ర శాసనముఁ జూడుడు.

అస్తి కానుభ మాణిగ్రి కానుభూ సహోదరః.

రిమానుజః కళానాథః క్షీరసాగరిసంధివః.

ఉదభూ దస్వయే రస్య శుశుర్నామ మహీపతిః.

౪

విద్యానగరచరిత్రము

పాలితా యత్కులీనేన నానుదేవేన మేదిని. ౫
 తత్కులే బుక్కనామా యః కీర్తి కార్య విచక్షణః,
 మంగాంబికా౭భవ దాగ్రీక్షీ లక్ష్మీరివ హరే ర్యథా. ౬
 అథా తస్య కులే శ్రీమా నభంగుర గుణోదయః,
 అపార్త దురితాసంగః సంగమోనామ భూపతిః. ౭
 మాలాంబికా౭ భవదాగ్రీక్షీ తస్య రాజ్ఞః శచిస్మితా,
 దమయంతీ నశస్యేవ ఇంద్రాస్యేవ యథాశచి. ౮
 అసన్ హరిహరః కంపో బుక్కరాయ మహీపతిః,
 మారపో మాద్దవ శ్చేతి కుమారా నస్య భూపతేః. ౯

దీనివలన హరిహరుడు చంద్రవంశజుడనుట విస్పష్టము. కాని సూవెల్దొర యాతని గురువవంశము నకుఁజెందినరాజుని వాగ్రసెను. అందుల కాయుడు తనకు లభించిన యాధారమెట్టియో, తెలిపియుండలేదు.

హరిహరుడును నాతనిసోదరులు నలువురును వారి జీవితకాలమంతయుఁ బంచపాండవులవలె బరస్పరిము ప్రాణముగ్రాణముగ నుండిరినియు, తమ్ములు సంగ్రామ శూరులును విశ్వసనీయులును నయి, క్రేష్టభ్రాతృను బిత్త సప్తశునిగ నెంచి, యాతనియడుగుఁ కు మడుగులొత్తించు, నాభ్రాతృవత్సలుని కనుసన్నలలో మెలఁగుచుండిరినియు, శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చెడిని. సంగముని పుత్రి పంచకమున మధ్యముఁడైన బుక్కభూపతి, పంచండ విక్రముఁడును పాండవమధ్యముఁడును నగు నర్జునునివలె, బ్రబలవిఖ్యాతి నందెనని కూడ పై తామ్రీశాసనము మూలమున వ్యక్తమగుచున్నది.

ఘంచానాం మధ్యగ నేషాం ప్రఖ్యాతో బుక్కభూపతిః,

ప్రచండఃక్రిమౌ మధ్యే పాదనానా మినర్జునః.

2. సామ్రాజ్యస్థాపనము-పాలనము.

ఆనెగొందిరాజు లంతరించిన యనంతరము మహా మృదీయప్రతినిధి పరిపాలనమువలనఁ గుంతలరాష్ట్రమునందంతటను నరాజకము ప్రబలిననట్లు, నా యెంతోకాలము నిలిచియుండలేదు. మరల భారతక్షత్రియవంశసంభవుఁడగు హరిహరుఁ డనతికాలముననే యానెగొంది సింహాసనమునకు వచ్చుటచే, రాష్ట్రమునఁ గొంత శాంతిచేకూరెను. ద్వారసముద్రాధీశుఁడగు బల్లాలచేవుని స్థానభ్రంశముతో హాయిసాలులు చరిత్రైరంగము నుండి నిష్క్రమించినపిమ్మట, నానెగొందిప్రజలు ధర్మస్వాతంత్ర్యమునకై విప్లవభించియుండని యెడల, దక్షిణహిందూదేశ మచిరకాలముననే తురుష్కసామ్రాజ్యముగఁ బరిణమించియుండవలసినది. హరిహరుఁ డానెగొందిలో నడుగిడిన పిమ్మటఁ దమ్ముడు తనకుఁ దోడునడయఁచియుండఁ, బరిసరప్రదేశములనున్న చిన్నచిన్న రాజ్యముల నన్నిటినిఁ గ్రహకృమముగ లోఁగొని, రాజధాని నానెగొందినుండి విద్యానగరమునకుమార్చి, క్రీ. శ. ౧౩౩౬నఁ దానందు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను.

తథా హరిహరేశ్వర స్థ విరచయ్య తచ్ఛాసనం
సృష్టాసన ముపాస్థితోచ్చిరిసితాత పత్తోజ్వలః,
విధాయ ఖలు పాదకా పృథిగధీ విదానా న్యహా
న్యరాజత వికాలశీమ్న నగరే హి విద్యాభిధే. [పత్సరే] ౨
అష్టపంచయగైక సంఖ్యయా (౧౨౫౮) సంయుతే సృపశకస్థ

పట్టాభిషేకోత్సవతః పరస్తాత్ సంపాదనూపాత్ మహేశ్వరస్య
— నెల్లూరిమండల దాసశాసనముల మొదటిభాగము ౧౦౯౫౮.

హరిహరుడు విద్యానగరపీఠమునకుఁ బ్రథమ ప్రభుఁడేకాదు; దక్షిణదేశమునందలి యద్వితీయమగు నొక హిందూసామ్రాజ్యమునకుఁ గర్తయును. ఈ యధిపుడు బల్లిదుండగుట ఢిల్లీశ్వరున కంకితుఁడుగనుండ నిష్టనడక యచిరకాలముననే స్వతంత్రుఁ డయ్యెను. ఈతనిరాష్ట్రమితిబాధారహితముగవెలసినది. జనులు పరరాజభయముడిగి సిగపూలు చుట్టిరి.

3. సోదరుల కైత్రీహారి.

హరిహరునితమ్ములారంభమున విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకుఁ గోశాధిపతులుగను దండనాయకులు గను మంత్రులుగను నుండిరి. కొంతకాలమైనపిమ్మట హరిహరుఁడు తన సోదరులలో నొక్కొకనికిని విశేష సైన్యము నొసంగి, సామ్రాజ్యమింకను విస్తరింపఁజేయుటకును, రాష్ట్రభాగములు సంస్థాపించి వానికిఁ బాలనాధిపతులుగ నుండుటకును, వారలను నలుగడలకుఁబంపెను. ప్రథమసోదరుడగు కంపభూపతి తూర్పుమండలములను జయించి, యాభాగమునకెల్ల నుదయగిరిని రాజధానిగఁ జేసికొని, విద్యానగ్రుహసోదరుఁడును వేదములకు భాష్యకర్తయు నగు సాయన మంత్రితత్వమున, నుదయగిరి రాజ్యమునకు పాఠకుఁడై, సుకరముగ దానినిఁ బాలింపఁ దొడఁగెను. సామ్రాజ్య ముఖ్య సేనానాయకుఁడును,

మంత్రియు, యవరాజును, పెనుగొండ చంద్రగిరిగుత్తి రాజ్యభాగములకుఁ బ్రతినిధియు నయి విఃసిల్లినవాడు, ద్వితీయుడగు బుక్కరాయఁడు. మూలపు మైసూరి ప్రాంతములకు దండువెడలి, మొట్టమొదట నందు శివ మొగ్గ, యుత్తరకన్నడము మొదలగుమండలముల నన్నింటిని నాక్రమించెను. తదుపరి వానికి 'ఆరగమలై రాష్ట్ర' మని నామకరణమొనరించి, యానటకు కడంబరాజ్యము నకు రాజధానిగ నుండిన వనవాసిని నవ్యములగు చంద్రకూటము (చంద్రగుత్తి) గోవాలను నూతనరాష్ట్రముతోఁ జేర్చికొని, గొడబ్రాహ్మణుడగు మాధవ మంత్రి సాయమున దానిఁ గీర్తివంతముగఁ జాలించిన ఘనుడాయెను. ముద్దనృపాలుఁడు తన భుజితేజము మెరియఁ దెక్కలినాఁడు (మొలవాయి) రాజ్యము నాక్రమించి యందులకేర్పడిన పాఠనకర్త. ఈసోదరుల నలుగురివశముననున్న రాష్ట్రములు న్నామగాక విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకుఁజెందిన నుజ్జిరెండు ఖండములలో, బరకూరు మంగళూరు భాగములుచేరిన తుళువ రాజ్యము హరిపాదగొడరాజు పరిపాలనమునను, రాజగంభీరరాజ్యము కుమారకంపరాయని (బుక్కరాయని కొడుకు) ప్రాతినిధ్యమునను నుండెను.

4 సాహగిజ్యాభిషిక్తి.

హరిహరుడు పరేంగితస్థానముగల ప్రభుఁడు. ఆతఁడు తనప్రజకుఁ బరరాజులమూలమునఁ గల్గెడు నాక

స్మికోపద్రవముల నెఱిగి, వానిదొలగించుటకై తొలు
దొత్త సైనికబలము విశేషముగ హెచ్చించెను. అతడు
శత్రురాజులవలన దేశమునకుఁగల్గెడు నొత్తిపలను వా
రించి, విస్తారముగ నైశ్వర్యము గడింపఁగల్గుట దాని
మూలముననే. ఉత్తరహిందూస్థానపు నవాబులవలె
దక్షిణదేశమునందలి హిందూరాజులుఁగూడ నొండొరు
లతోఁ గలహించుకొని రాష్ట్రభాగములను విప్లవకర
సితికిఁ దేఱుచునిరి. అట్టిపాలకులను లోఁగొని, వారి
రాష్ట్రముల నాక్రమించుటకయి ఖిల్జీశ్వరుఁడు యత్నిం
చియు, నప్పటికే విద్యానగరసామ్రాజ్యము బలవత్తమ
దశకు వచ్చియున్నందున సంతతితో నుడిగెను. వారి
హరుఁ డాహిందూప్రభువులను జేరఁదీసి వారిలో నైక
మత్యభావము పాదుకొలిపి, వారిరాజ్యముల యం దెల్ల
డల సతిశయించియున్న యరాజకర్ష్యముఁ దొలఁచి,
యారాష్ట్రములఁ గ్రమపథమున నునిచెను. అతఁడు
సింహాసనమునకు వచ్చిన రెండేడ్లకు ననఁగా ౧౩౩౬ వ
సంవత్సరమునాటికే విద్యానగరరాజ్యము పశ్చిమ సము
ద్రతీరమువఱకు విస్తరించినది. పడమటి సముద్రతీర
ప్రాంతమున నున్న శవంశమునకుఁ జెంది, హొన్నూరుపుర
నాయకుఁడుగనుండిన యొక పాదుషా, హరిహరునకుఁ
బాదాక్రాంతిఁ డయ్యెను. ఆతీరమునందలి మండలేశ్వ
రులు మఱికొందఱు హరిహరునకు లొంగిపోయిరి యెఫి
గ్రాఫికా కర్ణాటిక (సం, ౯- పుట ౩౯) తెల్పెడిని.

కర్ణాటక రాష్ట్రమునందలి జైనరాజు లీవిద్యానగర చక్ర
వర్తి కంకితులైరి. బాదముకోట జీర్ణోద్ధారముగావించిన దీప్రభుడే. హరిహరుని యాదేశానుసార మాతని మండలేశ్వరులలో నొక్కడగు చామనృపాలుడుదానిని గట్టించెననుట యిండియనాంటికేవ్రి (సం ౧౦-పుట ౬౩) మతమును. బంగాళముమొదలుకొని సేతువువఱకుగల శూర్పుతీర మంతయు నీరాజవర్షుని వశమయ్యెను. దక్కనున ననేకరాజ్యములును, ఓరుగల్లు దేవగిరి ద్వార సముద్రము కొంకణము మున్నగు రాష్ట్రములభాగములు స్వాధీనమగుటచే, 'అధికస్య అధికం ఫల' మనువచనము హరిహరునియెడ సార్థకమునొందెడిది. ఇంతటి సామ్రాజ్యమున కధినాయకుడగుటచేతనే యాస్పదచంద్రుడు 'పూర్వపశ్చిమ సముద్రాధీశుడను ఖ్యాతినెబడసెను.

5. ౧౭౬౩.

౧. ధర్మపరిక్షణము— ఈ రాజవరేణ్యుడు తన సామంత ప్రభువులపై దఱచువిజృంభింపవచ్చెను విరోధులగు సుల్తానులనుదాకి, వారికజేయుడై మెలగచు, సామ్రాజ్యమునందలి పాలకులయు బాలితులయు నాన ధర్మముల బరిగిక్షింపఁ దివిరెను. స్థానబలమును ధన బలమును సైనికబలమును నపరిమితముగఁబొంది. మిగుల బలాధ్యుడగుటచే నీసామ్రాట్టు తన్నెఱరించిన ఢిల్లీశ్వరుడగు తుఘలకుని బెక్కుతడవ లోడించి, యొక్క పర్యాయ మాతనిసేనను రెండేండ్లకాలము కోటవెలుల

విద్యానగరచరిత్రము

నే యడ్డగించి, చివరకుఁ బరాభూతముగ నొనర్చెను.

౨. తుఘలకుని యున్నత్రచ్చేష్టలు - మహమ్మదు దక్షిణదేశమునుండి యట్లు తిరిగిపోయినకర్వాన్, నుత్తర హిందూస్థానమున నాన స్వేచ్ఛాచరణమును జిత్రచర్యలును ఘోరరూపముఁ దాల్చినవి. ధనార్జనమునకై యతఁడు పలుదెగల పన్నులువిధించి బ్రజలను బాధించెను. బీడునేలలలోఁ బనులు మేపుకొనుటకును పూవులమ్ముటకును బ్రత్తియేకుటకును జివరకు వంటచేయుటకునుగూడఁ బన్నులేర్పఱచెను. కొన్నియెడల నేలపన్నువిలువ వెనుకటికంటెఁ బెరెట్లు నిరువదిరెట్లు సహితము హెచ్చించెను. రైతు లీపన్నులభారము మోయలేక సేద్యము చాలించుకొని, పంటభూములను గాఢపురుమున్నయిండ్లను గొడ్డుగోదలను విడిచి, దక్షిణమునకుఁ బరుగువారిరి. చక్కవర్తి, మహమ్మదీయ మతప్రవిష్టులుకండని హిందువులను నిర్బంధించుచు, నందులకుఁ దప్పెడువారిని బహుభంగుల బాధింపజొచ్చెను. అత్యల్పమైన తప్పిదమునకుఁగూడఁ గనుగుడ్లు పెఱికించుట, కాలుసేతులు నఱికించుట, శూలములపై దగవేయుట, పాణిములుండఁ గనే చర్మములొలిపించుట మున్నగు ఘోరశిక్షలకుఁ బ్రజలను గుఱిచేయసాగెను. బీదలనందఱినో నిష్కారముగ వేటాడించుపెను. ఈభయంకరయోసలకుఁ దాళలేక వేలకొలది పనులు దక్కనుకుంటచి, యందలి యాంధ్ర కర్ణాట విద్యానగరరాజ్యములలోఁ దల

దాచుకొనగడంగిరి. తనసామ్రాజ్యమునుండి యట్లు పరుగిడెను జనులకు విద్యానగర కర్ణాటాంధ్రరాజు లా శ్రీయ మిచ్చుచుండుటతెలిసి, మహమ్మదు మిక్కిలి యలిగి, యారాజుల నున్నూలించి వారిరాజ్యముల నప హరించుట మాత్రమేకాక, తన్నూలమున దక్షిణదేశ జనులనెల్ల స్వమితప్రవిష్టులఁ గావించుటకును, నటుగాని చో నంపలి రాజ్యములనన్నింటిని విధ్వంసమొనర్చి మృ త్యుదేవతకు విందుఁ గూర్చుటకును దీర్మానించుకొని, తొలుదొల్త నోరుగంటినిఁ దాఁకుటకై క్రీ. శ. ౧౩౪౪న గణనాతీతమగు సైన్యముతోఁ గదలెను.

3. ఆతని కడపటిదండయాత్ర—రెండవ ప్రతాప రుద్రుని యనంతర మొరుగంటి సింహాసనముబొంది, యందలి క్షీణరాజ్యములను బాలింపఁదొడఁగిన ప్రతాప రుద్రుని కుమారుడగు కృష్ణరాజు, ఢిల్లీశ్వరుఁడు తనపై నెత్తివచ్చుచున్నాడను విషయవంటివార్త విని, హరి హరుని సాయమువేడెను. హరిహరుఁడావఱకె తుఘలకు దురాగతములను దురాశయములను నెఱింగినవాఁ డగుటచేత, నెట్లులైన మహమ్మదుసుల్తానులనుండియు వారిమితమునుండియు దక్షిణదేశజనులను-వారి సనాతనాచారధర్మములను - హిందూజాతీయతను - స్వత్వమును- గాపాడి, దేశసౌభాగ్యము నెల్లవిధములఁబెంపొందించుటకు దీక్షవహించియున్నవాఁడగుటచేతను, నమ్మహాసామ్రాట్టు తమ్ముడగు బుక్కరాఁడుని తోడను విస్తారసైన్యము

విద్యానగరచరిత్రము

తోడను విత్తముతోడనువెళ్ళి, కృష్ణరాజు - బళ్ళాల దేవుడు - బెక్కంపు రెడ్డిరాజులు - బాసటయైనారు. యవనసైన్యమును మార్కొనెను. తన భుజాటోప గరిమఁ బరిపూర్ణముగ నెఱపఁదగిన చక్కనితటి తనకు లభించినందులకై బుక్కరాయఁ డుప్పొంగి, తురుష్కు సేనఁజొచ్చి, రణోత్సాహముచే జయఁజయఁ నాడములు నలుపుచు, వీరావేశమున నున్నట్టి మాడ్కిఁ దుఱక మూకలనెల్ల దునుమాడి, వాని కొన్నిత్తుటివాఁకలచే సమరాంగణముఁ జిత్రివిచిత్రపరణిని గయిసేసెను. అంత హతశేషులగు ముసలిమానులు పరువులువెట్టుటఁ దిలకించి, బుక్కరాయఁడు వెనుదగిలి వారిఁ దఱిమితఱిమి వధించెను. కర్ణాటక మంతయును హిందువుల వశమైనది. ఓరుగల్లు పూర్తిగను - నాపాలమునందలి మిగిలినభాగము లన్నియును - మహమ్మదీయుల యాధిపత్యమునుండి తొలఁగెను. దక్కనున నొక్క దేవగిరి తప్ప మఱెద్దియును మహమ్మదీయులకుదక్క లేదు.

6. హల్లయ్యదీని హా - హా యఁడు

విద్యానగరసామ్రాజ్య మిట్లు సక్రిమాభివృద్ధి నొందుచుండఁ, గొంతకాలములోనే దానికిఁబ్రోత్సాహము నుత్తరమున భామినీ రాజ్యమొకటి నెలకొనెను. దాని సంస్థాపకుఁడు 'హుసన్ గంగూ భామినీ' యను తురుష్కురాజు. తొలుత నీతఁడు ఢిల్లీ సుల్తానునికడ విశ్వవాయిగ నుండిన శూరుఁడు. అందు వీరావతరసమని పేరొంది

కొలదికాలములోనే చక్కవర్తివలన చాలతాబాదు
 రాజ్యమునకు సియోగింపబడిన ప్రతీనిధి. అందువల్ల
 శ్వరునకు వశుడయి యుండనొల్లక యాతెసిపై చురుగ
 బడి, చక్కవర్తి యల్లడగు 'ఇమాద్ ఉల్ముల్క్'
 అనువానిని వధించి, చాలతాబాదు వదలి గుల్బర్గా
 సట్టణమును రాజధానిగజేసికొని, దాని బాలింపదొర
 కొనిన స్వేచ్ఛాచాంపియుడు. గుల్బర్గా యందెల్లు
 క్కి. శ. ౧౩౪౭లో నీతనిచే నవీనముగ నెలకొల్పబడిన
 రాష్ట్రమే భామినీరాజ్యము. ఆరాజ్యసంస్థాపనానంతర
 మీవజీరుడు నూతనముగ ధరించిన నామము 'అల్లా
 యుద్దీనుషాహ' యనునది. ఈ యల్లాయుద్దీనుషాహ
 యనతికాలముననే దక్షిణమున గృష్ణానదీవతకు దన
 రాజ్యమును విస్తరింపజేసి, మెల్లమెల్లగ విద్యానగర
 సామ్రాజ్యము సమీపించి పలిచిన, స్రిక్కలోని
 బల్లెము. ఆసామ్రాజ్యభివృద్ధి గాంచి కనుగుట్టుటచే
 నీతురుష్కపాలకుడెటులేని దానినిహరింప నువ్విశులూరి
 జొచ్చెను. విద్యానగరాధీశుడగు హరిహరుడును, నాతని
 సోదయలును, సామ్రాజ్యధిపత్యమునకై పరస్పరకలహ
 మున కేమాత్ర మవకాశమొసంగియుండినను, నందువలన
 నీ నవాబునకు మహత్తర ప్రయోజనమే పొసంగియుండె
 డిది. ఆసుల్తాను క్రిమకమముగ విద్యానగర రాజుల
 గొప్పగొప్పరాష్ట్రములను నగరమునుగూడ నాక్రమించి
 తదీయ సామ్రాజ్యవృద్ధి కొక్కమరణప్రహారము వైచి

విద్యానగర చరిత్రము

యుండును. హరిహరరాదు లొకవైపున నల్లాయుద్ధీను హహతోఁ బోరాడుచుండియు, సంకొకవంక నితర రాజ్యములనుగెలిచి సామ్రాజ్యము వృద్ధిపొందింపఁగల్గుటకు, వారిలోని ప్రగాఢమగు నైకమత్య దీక్షయు నన్యోన్య భక్తివిశ్వాసములునే, ప్రబలతరకారణములు. హరి హరుఁడు రాష్ట్రపుఁ బాలిమెరలను శౌర్యధనులగు వీర భటుల సంరక్షణముననునిచి, యాపార్వ్యముల శత్రువులు కలయెత్తకుండునట్లునర్చెను.

7. అభివృద్ధిఁగారణములు.

దండయాత్రలలో సోదరులు నలువురును శౌర్య నిధియగు నళియబాలపుయు నన్యులగు రెడ్డిరాజులును విశేషించి తోడ్పడినను, ముఖ్యముగ రెండవతమ్ముడగు బుక్కరాచుని బలనిర్పమే హరిహరుని సర్వజయముల లకును, గేంద్రస్తంభమువలె నాధారభూతమైన దన వచ్చును. ఈబుక్కరాయఁడు ద్వైపికముదగ్గము మొదలు నూఱుపట్టణములను శత్రుముఖమునుండి తప్పించి, తమరాజ్యముతోఁ జేర్చెను. సామ్రాజ్య వింతయు నాఱుఖండములుగ విభజించి, వానిని గేంద్రస్తంభముతో సంబంధపఱచుటకుఁగావించిన యాతని ప్రసన్నత నుత్యధికమైనది. బుక్కరాయఁడింటి బాహుతోపప్రచండమున, గాంధీక్షులను నగుట, హరిహరునియనంతము ద్వితీయుండగు కంపభూతి, తాను న్యాయకీర్తిని సామ్రాజ్యమునకుఁ జక్రవర్తికావలసియుండినను, నప్పటి రాజకీయ

కల్లోల పరిస్థితులను గమనించి, యట్టి ప్రమాదకర సమయమున రాజ్యవ్యవహారమును నిర్వహించుటకు, దన కంటఁ దనతమ్ముడగు బుక్కరాయఁడే సర్వవిధముల సమర్థుడనితలఁచి, తా నుదయగిరిదుర్గ పరిపాలనతోడనే సంప్రేక్షించెను.

8. సామ్రాజ్యసూత్రీధారి

హరిహరుఁడెట్లు బలాఢ్యులగు రాజులనుజయించి, యేకవిధమునఁ దనరాజ్యమును వృద్ధి నొందించుటకును, బలహీనులగు సామంతప్రభువులకుఁ దోడ్పై వారియాత్మ గౌరవాదులను సంరక్షించుటకును, ఈకార్యకలాపముల కెల్లఁ బ్రధానపరికరము లనఁదగిన యమితైశ్వర్యము-నపారమగుసైన్యము-శాత్రువదుర్లంఘ్యములగు కోటలు-వీరభట సురక్షితములైన దుర్గములు-సమకూర్చుటకును, సోదరులయు దండనాధిపతులయు శౌర్యవిస్ఫూర్తి ప్రధానకారణమనుట నిస్సంశయము; కాని వీనియన్నింటి కిని మార్గదర్శియగుచు మహాధీవిశారదుడై, హరిహరు నకుఁ గులగురుఁడును నమాత్యపుంగవుండును నయి, ముఖ్యములగు రాజ్యవ్యవహారములలో నెల్లఁ బ్రవేశము గల్గించుకొని, రాజున కన్నివేళల సక్రమాలోచనలఁ దెల్పుచు, విద్యానగరసామ్రాజ్యాభివృద్ధికొఱ కత్వంతము పరిశ్రమించి, క్రమపథమున దానిని నడిపింపఁ జాలిన సూత్రీధారి యొకఁడుండెను. అతఁడే—

విద్యారణ్యస్వామి

౧. జననము-సోదరులు— ఈతనిది బోధాయన సూత్రము; యజుర్వేదశాఖ; భారద్వాజ గోత్రము. ఇతనితండ్రి మాయనాచార్యుడు; తల్లి శ్రీమతి. ఏనిమిదవ శతాబ్దమునుండియుఁ బ్రసిద్ధిపొందిన శంకరాచార్య పీఠమునకుఁజేందిన పురుషుఁడీతఁడు.

“శ్రీమద్భాష్యే యస్య సుకీర్తి ర్మాయణాపితా;
సాయనో భోగనాథశ్చ మనోబుద్ధి సహోదరా
యస్య బోధాయనంసూక్తిం శాఖాయస్యచ యాజుషీ;
భారద్వాజకులం యస్య సర్వజ్ఞః సహిమాధవః”

—పరాశరమాధవీయము.

పూర్వాశ్రమమున నీతనిపేరు మాధవుఁడు. పీఠాధికారిముఁ బొందినతరువాత ‘విద్యారణ్యుఁడన వెలసెను.

విద్యారణ్యుని సోదరులలోఁ బ్రథముఁడు సాయనయు, ద్వితీయుఁడు భోగనాథుఁడును. సాయన నెల్లారియందు వసించుచు కంపభూషణికడను పిమ్మట రెండవ సంగమునియొద్దను ముఖ్యామాత్యుఁడుగ నుండియున్నవాఁడు. భోగనాథుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౮వ సంవత్సరమున శ్రీవిద్యాప్రస్థామిచే శృంగేరిపీఠమునకు నియమింపబడి, యదిమొదలు ‘భారతీతీర్థ’ యనబడి, తన జీవితకాల మంతయు సరస్వత్యారాధనముననే కడపి, యేబది సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట ౧౩౮౦ వ యేట సిద్ధిపొందెను.

2. గురుత్రియము— మాధవ విద్యారణ్యుడు 'అస్మాక్ ముఖ్యగురుఃపాతు విద్యాతీర్థ మహేశ్వరః' అని తన యనుభూతప్రకాశికలో జెప్పికొనియుండుటచే బయినదెల్పిన విద్యాతీర్థస్వామి యీతని ప్రధానగురుడని స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నీమాధవునకు భారతీ తీర్థస్వామియు శ్రీకంఠుడును ద్వితీయ తృతీయాధ్యాపకులుగ నుండియున్నట్లు ప్రసిద్ధి. విద్యారణ్యుడీ యాచార్యత్రియమును గూర్చి తన గ్రంథములయందెట్లు వ్రాసికొనెను.

‘.....శ్రీభాగవీర్ధ్యో’

విద్యాతీర్థ మహేశ్వర్యక్ హృదిభజే శ్రీకంఠ మవ్యాహతమ్’
‘సభాన్యద్భరతీ తీర్థ యతీంద్ర చతురాననాత్’ — భారతీర్థ.
‘శ్రీకంఠశ్చ గురుః పరేపి గురవో లోకత్రయే ప్రదృశ్యమ్’

—మహాగణపతి స్తోత్రము.

ఇందలి శ్రీకంఠుడు మాధవవిద్యారణ్యునకేకాక యీతని సోదరులగు సాయనభోగనాథులకుఁగూడ నాచార్యుడయి యుండెనని తెలిసెడిని. మాధవుని ప్రధమగురుడగు విద్యాతీర్థస్వామి ౧౩౩౩ వ యేట సిద్ధి నొందెను.

3. భాషాసేవ— యవను లొకవైపునుండియు జైన లింగొకవైపునుండియు స్వమతవ్యాప్తిగావించుచు, నార్షధర్మక్షయమునకు దారితీయుచుండుటచే నీ యఖండ భిక్షుగ్రామరంధరుడు, పూర్వజరాశ్రమముల

విద్యానగర పరిత్రము

యందుఁ దన జ్యేష్ఠానుజుడగు సాయన సాయమున,
ననేకవిషయములలో లోకోత్తరములగు గ్రంథములను
బెక్కింటినిరచించి, నైదికధర్మాభివృద్ధికి మిక్కుటముగఁ
దోడ్పడెను. ఇందుతో గీర్వాణభాషాయోషకు సయిత
మిమ్మహానీయుఁ డత్యనుషమానమైన సేవ యొనర్పఁగలి
గెను. ఈతఁడు వేదభాష్యకర్తయు పరాశర మను
స్మృతులకు వ్యాఖ్యాతయును; వెండియు కాలమాధ
వ్యము-వ్యవహార మాధవ్యము-నిత్యాది గ్రంథసంకలనము
నీవిద్యాసాగరుఁడు పిత. ఈతని వేదాంతగ్రంథములలో
జీవన్ముక్తిప్రకాశము- పంచదశి- సుప్రసిద్ధములు.

౪. నగరనిర్మాణము— శ్రీమాధవవిద్యారణ్యుని
శాపమే వెనుకటి యానెగొంది రాయవంశ వినాశము
నకుఁ గారణమయ్యెనని కొందఱుచరిత్రకారులు నుడివిరి.
జంబుకేశ్వరుని యనంతర మారాష్ట్రమున నరాజకము
ప్రబలుటవలన నీయతీంద్రుఁడు విరూపాక్షక్షేత్రమునకు
విజయముచేసి నవీన నగరనిర్మాణమునకు హరిహరునిఁ
బోత్సాహపఱిచెననుట సువ్యక్తము. తరువాత నూతన
సామ్రాజ్యమున కా రాజోత్తముని నాయకునిగ నభి
షిక్తునిజేసి, తదభివృద్ధికిఁ బెక్కుభంగులఁ దోడ్పడెను.

౫. తపశ్చర్య— నగర నిర్మాణకాలమునాటికే
యీమహాపురుషుఁడు సన్న్యాసాశ్రమమున్వీకరించి పదు
నేనేండ్లయియుండెను. ఈనిర్జీతేంద్రియుఁడు కేవల సాత్వి
కోస్థునిచేఁ బెక్కింపఁగ తపస్సుచేసి, లక్ష్మీసాక్షాత్కా-

రముఁ బొందెననియు, శ్రీభువనేశ్వ ర్యనుగ్రహమున నూతన నగరమునందు కృ గడియలకాలము కనకవృష్టిఁ గురియించెననియుఁ బ్రతీతి.

తే॥ “ సకల విద్యాప్రణామైః జనవరేణ్య
యమ్మహామాని శ్రీలక్ష్మీ ♦ ననుసరించ
మహిత చింతావణి మంత్రీ ♦ మక్త మెఱిగి
పార్వీణోన్నతిఁ బెక్కిండ్లు ♦ జపమండపం.

ప॥ అమ్మనీంద్రీ చంద్రిందు.....తనకు నమ్మహాదేవి
శోడుగావలయు నని....

తే॥ అమ్మహాదేవితోడ ని ♦ ట్లనియె నతఁడు
వేడ్క మీఱంగ నాపేర ♦ వెలయునట్టి
పరిమల గావించవలయుఁ ద ♦ తుప్తమునందఁ
జెలఁగి సంతతమును నీవు ♦ నిలవఁదగను.

చం॥ అనవిని యిందిరారవణి ♦ యమ్మనిచంద్రునితోడఁబల్కె నో
విమత గుణాఘ్రి! నీదు వెను ♦ వెంటనె వచ్చెదఁ బొమ్మ
ముంగలక.....” —కృష్ణరాయవిజయము.

౬. మంత్రీత్వము—విరూపాక్షరాయఁడు విద్యా నగరసామ్రాజ్యమునకుఁ గిరీటధారియగు పర్యంతము విద్యానగరరాజులయొద్ద మాధవవిద్యారణ్యుఁ డమాత్య శేఖరుఁడుగనుండి, రాజకీయ వ్యవహారముల ననాయాస ముగ నిర్వహించెను. ఈ మహామహుని దివ్యసమర్థతయుఁ బ్రతిభాప్రకర్షయునే విద్యానగరాభివృద్ధికి ముఖ్య హేతువులుగ నుండినవి. ఈ యతీంద్రియమైన యెను బదవయేట శ్రీమదేవీకము నధిష్ఠించి, ౧౩౦౬ లో ౧౬వ యెనుబడియైదవ సంవత్సరమున సిద్ధిపొందెను.

9. సామ్రాజ్య పాలకులు.

అనేక శతాబ్దములవఱకు బలాఘ్యులగు హైందవ ప్రభువులే విద్యానగర సామ్రాజ్యమును బరిపాలించుట సంభవించెను. ఈ హేతువున నుత్తరహిందూస్థానము నందలి సుల్తాను లధికారముకొఱకును రాష్ట్రసామ్రాజ్యములను రెండు శతాబ్దములకాలము దక్షిణాపథము వంకఁ దలయెత్తి చూచుటకుఁగూడ సాహసింపరైరి. విద్యానగర పాలకులు ధనరాసుల సపరిమితముగఁగూర్చి, వానిని బర్హతబిలములలో దాచుచుండెడివారు. ఈ విషయ మారాజులకును వారియావులగు నమాత్య మండలికినిఁదప్ప, నన్యులకుఁ దెలియుచుండలేదు. ఆ రాజుల యిలువేలువు విరూపాక్షేశ్వరుఁడు. మత సహనము విద్యానగర ప్రభువుల కొక స్వభావగుణ మయి యుష్సెను. చాళుక్యులకువలె నాన్యపతులకుఁ గూడ వరాహరూపము సామ్రాజ్యచిహ్నము. విద్యానగర రాజధాని కర్ణాటక దేశమున నెలకొనినను తదీయ సామ్రాజ్యాధినాథు లాంధ్రులగుటచే మాతృభాషాభిమాన తత్పరులై యాంధ్రీకవులను పండితులను జేరఁదీసి గౌరవించుచు, దన్ములమునఁద్రిలింగభాషను బోషించిరి. ఈ విషయము ముస్ముదు విపులముగ వివరింపఁబడును.

10. హరిహరు భావనాసములు.

విద్యానగరమునకు వందలకొలఁదిమైళ్ళ దూరముననున్న శృంగేరికి సమీపమునందలి 'కాపలూ'రను

నామాంతరముగల హరిహరపురిని, హరిహరుడు కేశవ భట్టు కుమారుడగు ననంతసూరికి దానముచేసినట్లు, క్రీ. శ. ౧౩౩౬ వ సంవత్సరపు శాసనముకంటి నుడువు చున్నది. ఈమహారాజునకు బరమభక్తుఁడును చంద్ర వంశజుఁడును నగు బాయన్న, 'హిరిగందసి' (మైసూరు) దగ్గఱ నొకచెఱువును నగ్రహారమును నిర్మించి, యగ్ర హారమునకుఁదనతల్లిజ్ఞాపకార్థము 'మంగట్టణ'మను పేరు పెట్టి, ప్రభునిగౌరవార్థమై వానిని బ్రాహ్మణులకు దానము చేసినట్లు క్రీ.శ. ౧౩౪౩వ (స్వభాను)సంవత్సర శాసనమునఁ గలదు. దక్కనునందలి కెక్కురాష్ట్రములను సాధించుటలోఁ దమ నిరుపమాన దోర్జీవ్యమువెలయ, రణరంగమున ఘోరముగఁబోరి వీరశయనముఁబొంది, తమనిష్క్ర శంకమైన స్రీభుభక్తినిఁ బ్రకటించిన కొండటి రెడ్డి రాజుల జ్ఞాపకార్థమై హరిహరుడు 'వీరకల్లు' సంస్థాపించి నట్లు హాస్సూరుశాసనము (౧౩౪౬) వ్యక్తపఱచెడిది. హరిహరుడును, నాతనితమ్ములు సలుపుయను, సలియ బాలప్ప దండనాథుడును, కుమార సోమన్నయొడయరును, రాజ్యపాలనము సేయుచున్న కాలమునఁ, బశ్చిమమునుండి తూర్పుసముద్రమువఱకు నుండు రాష్ట్రముల నన్నింటిని జయించి, యందులకు గౌరవసూచకముగ భారతీతీర్థ శ్రీపాదులవారి శిష్యమండలికిఁ-నలువదిమంది బ్రాహ్మణులకును-హరిహరుడు నవగ్రాహములను దాన పూర్వకముగ సమర్పించినట్లు, క్రీ. శ. ౧౩౪౬ (శా. శ.

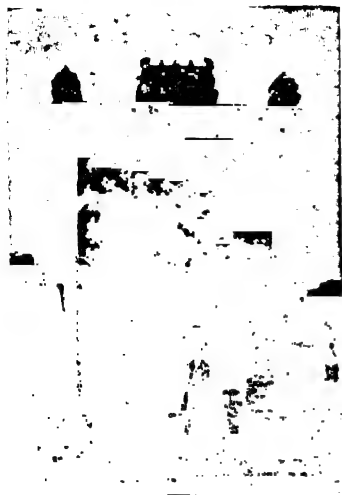
విద్యానగర చరిత్ర

౧౨౨౫ పార్థివసంవత్సర ఫాల్గుణబహుళపాడ్యమి) నాటి శృంగేరి శాసనము ప్రకటించుచున్నది. హరిహరుని తమ్ముడగు బుక్కరాయఁ డావటకే విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకు యువరాజయి యున్నట్టుకూడ, నీ దాన శాసనమువలనఁ దెలియనగును. ఈ దానశాసనములు హరిహరుని దిగ్విజయమునుగూర్చి చాటుటతో, నాతఁడు మైసూరిరాష్ట్రపంతయు నాక్రమించినవిషయమును, ప్రభునియెడఁ బ్రజకును బ్రజయెడఁ బ్రభునకును గల భక్తి విశ్వాసాతిశయములను, రూఢిపఱచుచున్నవి.

హరిహరుఁడు విశేషవిత్తముతో మహాసామ్రాజ్యమును బుక్కరాయని యధీనముచేసి, క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమునఁ గీర్తిశేషుడయ్యెను.

విద్యా సంగర చరిత్రము.

రాజ తులాభారము.
(శేతుకొక దృశ్యము.)

పి. జో. బి. యము.

రాతి పోరు.
(శేతుకొక దృశ్యము.)

(ఈ పటముల స్వాగత్యము తొలగింపు. శ్రీ. రంగస్వామి స్వయంగా రీడింగ్ జిండిసింది).

అయిదవ ప్రకరణము.

మొదటి బుక్కరాయఁడు ౧౩౫౦-౧౩౭౭.

1. భామినీగాజాల పరిశుటనము.

హరిహరునివెనుక నాతని తమ్ముడగు బుక్కరాయఁడు సింహాసనము నధిష్ఠించెను. విద్యానగర పట్టణము నిర్మించుటలో హరిహరుడే ప్రాధాన్యము వహించియున్నను, దానిని నెలకొల్పుటయందును - సామ్రాజ్యమును విస్తరింపజేసి రాష్ట్రభాగముల నొనర్చుటలోను - బుక్కరాయఁడత్యధికప్రయాస వహించియున్నందున, నీతఁడు కిరీటధారి యగునప్పటికి విద్యానగరసామ్రాజ్య మత్యంత బలవత్తమస్థితి నందియుండెను. రాయఁడు శౌర్యధనుడగు రాజగుటచే నగ్రజనియేలుబడి సమయముననే యాతఁడు తురుష్కులను దఱిమి, తుంగభద్రానదికి దక్షిణముననున్న రాష్ట్రమంతయును, దూర్పున నోడ్రాకలింగదేశములను జయింపఁగల్గెనని పాఠకులు గ్రహించియున్నారు. రాయఁడు బళ్ళారిరాజులకును నోరుగంటి ప్రభువులకును దక్కిన సామంత నృపతులకును నండయై, వారి యున్నతినిఁ బోషింప నన్నివిధములఁ బ్రయత్నింపజూచ్చెను. దక్షిణ దేశమునందలి రాజు లందఱును గల్పకమువలె దమకు

విద్యానగర చరిత్ర

రక్షకముగనుండెడి యీ విద్యానగరపాలకుని పురోభివృద్ధి
యే నిరంతరము సభిలపించుచుండిరి. బుక్కరాయని
సమయమున నుత్తరహిందూస్థానము 'ఫిరోజు' అను
వాని పరిపాలనమున నుండెను. ఆపాదుషా తనపినతండ్రి
(మహమ్మదుతుఘలకు) నిర్మించిన కఠోరశాసనములనెల్లఁ
దొలగించి, ప్రజాహితమున కత్యవసరములగు కైంకర్య
ముల నెన్నిటిలో కావించి దొడ్డరాజుని పేరొందినను,
నాతని మతవిద్వేషముమాత్రము హిందువులకు దుస్సహ
మయ్యెను. హిందువుల మతగ్రంథములను వారి దేవ
సదనములను విగ్రహములను ఫిరోజు పాడొనర్చుటయే
కాక, యాతఁడొక్కొక హిందువునకును జుట్టుపన్ను విధిం
చెను. దానిఁజెల్లించలేక యెందఱో ప్రాణములను గో
ల్పోయిరి; కాని పాదుషా పన్నుగ్రహించుటమాత్రము
మానఁడయ్యెను. నాస్తికమత మవలంబించుట లంచ
ములు గ్రహించుటనువలె నపరాధముక్రిందఁ బరిగణించి,
యట్టివారికి శిక్షవిధించుచుంటినని, ఫిరోజు స్వీయచరిత్ర
మున వ్రాసికొనెను. హిందువులు నాస్తికు (కాఫరు)
లనుట మహమ్మదీయులభావము. ఇట్టి నిరంకుశాధి
కారము తీవ్రబాధాకరమగుటచే, మతాభిమాన నిరతు
లగు హిందువులనేకు లభిజనమువీడి, శాంతికర జీవనము
నకై బుక్కరాయని కాలమునను విద్యానగరము
నకు గాఁదొడగిరి. వైదికమతావలంబులకు మాత్ర
మేకాక మతాంతరుల సుస్థిర సుఖజీవనమునకును విద్యా

నగర మాధారమై వెలసెను. ఒకవంక విద్యానగర సామ్రాజ్యమిట్లు వృద్ధి నొందుచుండెడ, వేతొకవంక భామినీ రాజు లీర్వఁగొని దానియున్నతి నడఁగదొక్కటకై ప్రబలతరప్రియత్నములు గావించుచు, నిష్కారణ కల హములఁ గల్పించుకొని, తఱచు విద్యానగరముపై దండెత్తుచుండిరి. భామినీసుల్తానుల యీవిద్వేషతుష్కాన్ని గరం సంవత్సరములకాల మేకసరణినిబొగయుచుండినది.

2. మహమ్మదుషాతో యుద్ధము.

బుక్కరాయఁడు భామినీ సుల్తానులతో రెండు పర్యాయములు పోరవలసి వచ్చినది. ఇందు మొదటి పోరాటము ౧౩౬౬లో మహమ్మదుషాతోను, రెండవది ౧౩౭౫లో ముజాహిదుషాతోను, సంభవించెను. భామినీ రాజులు విద్యానగరముతో జగడము పెట్టుకొనిన యీ రెండు తడవలును బొందిన ప్రయోజనము కానువీనమేని గలుగదయ్యెను. వారు విస్తారమగు సైన్యముఁ గోల్పోయి విశేష వ్యయప్రియాసములకుఁ గూడ లోనైరి. రెండవవాడగు ముజాహిదుషా రెండుమాఱులును దన తెగువకుఁదగిన పరిభవమే పొందెను. ఈయుద్ధములను రెండింటిని గూర్చి ఫెరస్తావిషయభాగములను బట్టియిట సంగ్రహించెదము.

౧. బుక్కరాయనిఁజైనకుట — ఒకనాటి సాయం కాలమున నానం దారామము నుండి, యపుడపుడే బహిర్గతమగు నూత్న వనంతసమయ సాంధ్యరాగప్రభ

విద్యానగర చరిత్రము

లు గండభాగములఁ జూచించి, సుల్తానుని వదన బింబ
 మున కొకనవీరతేజముఁ గూర్చుచుండ, నాతఁడు తన
 విశ్రాంతి భవనముననున్న మెత్తపై సుఖోపవిష్టుడై
 యిరుగడల నంగనామణు లొసంగెను నానవమందికొని
 దాని మనసార సేవింపుచు, సంతోషసాగరమగున్డై
 మదోన్మత్తతచే నొడలెఱుంగకయున్న తఱి నిరువురుగా
 యకు లరుదెంచి, తత్కాలోచితములును మానసోల్లాస
 సంజనకములును నగు గీతముల శ్రవణపేయముగ గాన
 మొనర్చి, ప్రభుని బ్రహ్మసందపరనశునిఁ గావించిరి.
 తోడనే మహమ్మదుషా యా గానకళా ధురంధరులకుఁ
 బారితోషిక ద్రవ్యము విద్యానగర ధనాగారము నుండి
 యీయవలసినదని, యాప్రభున కుత్తరువుచేసెను. ఒడ
 లెఱుంగక వాదుషా పంపిన యాసందేశపత్రము నిందు
 కొలువులోనున్న బుక్కరాయని కందినది. ఆతఁడు
 దానిఁగాంచినంతనే కోధఘూర్ణితనయనున్డై, యాలేఖఁ
 గొసవచ్చిన తురుష్కభటుని నొకగార్దభమ్మపై నునిచి,
 విద్యానగరమునం దంతటను నూరేగించి యహమద్ నగ
 రముదనుక సాగనంపి విడిచెను. అంతియకాక రాయఁ
 డాగ్రహవేశమునఁ ఘుండువెనుక లాలోచింపక, విశేష
 సైన్యముఁ గూర్చికొని కృష్ణాతుంగభద్రా సంగమస్థలము
 నకుఁ బ్రవృత్తులగుచు రాయచూరి మండలములోని
 ముద్దగల్లుప్రవేశించి, యా పురవాసులను దననిశితాసి
 ధార కాహుతిచేసెను.

౨. హిందూ సేనల యుద్ధేకము — ఈసృత్యం తమువినిన మహమ్మదుషా విశేషరోష విషాదాకాంత స్వాంతుఁడై, యాదుఃఖివార్త తెచ్చిన నిజసేవకుని నా యుత్తరక్షణమే తనశాతఖడ్గమునకు బలియొసఁగెను. హైందవు లొసర్చిన యీశురార్థచారమునకుఁ బ్రతీకారముగ నొక లక్షసంఖ్యగల కాఫర్లను గడతేర్చుదనుకఁ గత్తి నొఱచుంచుటలేదని పాదుషా ప్రతిజ్ఞపల్పి, తన సేనతోఁ గృష్ణనదిని దాటి, విద్యానగర సైన్యమును బాఱఁద్రోలి, డెబ్బదివేలమంది పురుషులను స్త్రీలను శిశువులను విశసనమొనర్చెను. పిమ్మటఁ గొన్ని నెలల కాఁదేటనే బళ్ళారితాలూకాయందున్న సిరిగుప్పసమీపమున తుంగభద్రానదిని గడచి, మహమ్మదుషా విద్యానగరమును ముట్టడింపనేఁగెను. అతఁడెట్లు దండెత్తి వచ్చుచున్నవాఁడని, బుక్కరాయఁ డామహమ్మదీయప్రభుని దారిలో నడ్డగించుటకై, తనసేనానాయకులలోఁ బేరొందిన మల్లినాథుని ౧౩౬౬వ సంవత్సరము జూలై నెల ౨౩వ తేది మహావాహినిదోడిచ్చి పంపెను. ఆదవని తాలూక కాతాలము నొద్దనున్న విశాలమైన నల్లరేగడ బయలుగో, హిందూమహమ్మదీయ సేనలు తారసెల్లినవి. ఇరువఁకలవారి పౌజులు తెల్లవాటిసది మొదలు సాయంకాలము నాల్గుగంటలవఱకు, సముద్రతరంగములవలె నేకముఖముగ నొండొంటిని డీకొనుచు, బెల్లుగఁ బోరున లెను. మొట్టమొదట విద్యానగరవీరులు మిగుల

విజృంభించి, మహమ్మదీయ భటుల వేడినెత్తుటి ప్రవాహమును వెడలించిరి. తురుష్కదళము చిన్నాభిన్నమై దళదిశలఁ బరుగువాఱఁదొడఁగెను. జయలక్ష్మి విజయనగరయోధవర్గము నే నరించెనని యెల్లరును విశ్వసించిరి; కాని యశ్వప్రదేవత మార్కొగమువైచెను.

3. మహమ్మదీయల విజృంభణము— ఒకవంక నుండి మహమ్మదుషా పాటిపోవుచున్న బలఁగముఁ బురి కొల్పికొని మూడువేల సఁఖ్యుల గుఱ్ఱపురాతులతో వచ్చుచు, గొంతమూలబలము నొసఁగి మక్రీబుఖానుని ఫిరంగులను గాల్పుటకై వేఱొక దెనఁగా రాఁబనిచెను. మక్రీబుఖానుఁడు హైందవానీకములై నగ్నిగోళప్రవర్ణముఁ గుంభద్రోణముగఁ గురియించి, శత్రువాహినిని జికాకు పఱుపఁజొచ్చెను. ఇంతలో మహమ్మదీయ సేనలోని సమరమదకుంజర మొక్కటి ఘోరము నల్పుచు హిందూసేనా సరోవరముఁ జొచ్చి, స్వేచ్ఛగ దానిఁగలఁపఁగడఁగెను. ఈభీకరసంక్షోభదశలో విద్యానగరపు గమికడుంగడుజలించి చెల్లాచెడ్డరైపోయెను. ఇంతలో మల్లిదండనాథుఁడు గాఢమగు ఘాతమునొంది సమరస్థలినుండి నిర్గమించెను. యవనుల సైన్య మదిగని, ద్విగుణీకృతోత్సాహమునఁజెలరేఁగి విద్యానగర యోధవర్గమును నేలకు గోలకుఁదెచ్చెను. తురుష్కవీరనిచయము హృదయ విదారణమగు మారణకర్మమున కుపక్రమించి, తల్లియురమునఁ బాల్కుచు శిశువులను, నానిసుఁగులకై వేతులఁ

జాచు మాతలన, నిండుచూలాండ్రిన, జెఱకుగడలవలె
 చేసింపదివిరెను. ప్రమక్రమముగ మహమ్మదుషా బుక్క
 భూపతినిగదిసి, ససైన్యముగ నాతని నొకచోటనుండి
 వేటొకచోటికిఁ దఱుముచు, దనకెదురగు స్వాందవుల
 నెల్ల నుఱుమాడుచు వెంబడింఁకఁగా, బుక్కరాయడు
 విద్యానగరముఁ జొచ్చెను. ముహమ్మదుషా యానగర
 మును ముట్టడించి దుర్గప్రవేశ మొనర్చుటకై నెలదిన
 ములు ప్రయత్నించెను; కాని యది సాఫ్యముకాలేదు.
 చివరకాతఁడు హతాశుడై వెనుదిరిగిపోయెను.

౪. ఫెరస్తా నిరాధారపు వ్రాతలు—విద్యానగర
 సైన్యము లాసమయమున భామినీ సుల్తానుని మరల
 వెంబడించెననియు, మహమ్మదుషా యాసేనను గ్రహ్ణ
 వెనుకకుఁ దఱుముకొని నెళ్ళి, యెదులత్తుల హిందువులను
 వధించెననియు ఫెరస్తావ్రాసెను. ఇంత శౌర్యాదండరము
 నొనరించిన పిమ్మటఁ గూడ నాయకులకుఁ బారితోషిక
 ద్రవ్యమొసఁగినచో మరలిపోయెదననియు, మన్ముదు
 యుద్ధప్రియుత్తములు చేయననియు మహమ్మదుషా
 బుక్కరాయని కెఱింగించెనట! బుక్కరాయఁ డాయొ
 డంబడిక ననుసరించి సంధిగావించుకొనెనట! మహమ్మ
 దుషా హిందువులకుఁ బ్రబలవిరోధియనుట నిస్సందియ
 ము. ఆహేతువుననే యాతఁడొరుగంటిపైబడి, యందలి
 రాజులను దఱచుకాఁజేయ వెట్టుట తటస్థమగుచుండెను.
 ఓరుగంటిప్రభుడగు వినాయక దేవుఁడీతని శాస్త్రములకా

గ లేక విస్తారధనమును-మూడుకోట్ల రూప్యముల విలువ గలరత్న ఖచితమగు కనకాసనమును-గోల్కొండదుర్గమును-నిచ్చివెచ్చెను! ఆయోధుగంటి ప్రభునకు బుక్కరాయఁ డాశ్రమమొసంగుటకై, మహమ్మదుసాను నిగ్రహించి యాతనితో నస్వశస్వమ తలపడవలసి వచ్చినది. అట్టి సమయములలో హిందువులు తుఱకలను తురుష్కులు హిందువులను బరస్పరము కసికీట వధించుకొనియుండవచ్చును; కాని మహమ్మదుసా బుక్కరాయని నాతనిసేనతో నొకచోటనుండి వేరొకచోటికిఁ బలుమఱు తఱిమెననియు, నైదులక్షలమంది హిందువుల నొక్కుమ్మడి వధించెననియు, చింతటి ప్రయాసపహించియు రాష్ట్రసంపాదన దాహ బాధితుడై జయోపేతుడైన యాతురుష్కురాజు, పరాభూతుడైన హిందూప్రభువునుండి గాయకుల బహుమతికాన్కలఁ గొనుటతోడనే తృప్తినొంది విద్యానగరముతో నింకెప్పటికిని బోరు సలుపుటలేదని దిబ్బెమెత్తివెళ్ళెననియు నుడివిన నుడువులెంత సత్యబద్ధముతో యూహించుట సులభము. ఖైరస్తా తురుష్కుడై మహమ్మదీయుల ప్రోద్బలమునఁ గట్టెవంకఁబ్రోయ్యి దీర్చినట్లు చరిత్రవ్రాసిన వాడగుటవలన, విద్యానగర ప్రభువులు మహమ్మదీయ సుల్తానులతో యుద్ధముచేసిన పట్టులు వివరించిన సందర్భములయందెల్ల నాతఁడీట్లులే తకపికలు సేసియున్నాఁడు. దక్షిణా పథమునందలి వీరాధిపతులలోనెల్ల నొక్కడై ఏకబుక్కమహీపతియన

విరాజిల్లిన యీమహారాజుడు, ఫెరస్తా పరమభీరువుగను
గేవలదుర్బల హృదయునిగనుజిత్వించెను.

౩. ముజాహిదుషా యుద్ధము

౧. ముజాహిదుషా తమకము— మహమ్మదుషా
౧౩౭౫వ యేటగతించెను. అతనియనంతరము రాజ్యా
రూఢుడైనవాఁ డాతని కుమారుడగు ముజాహిదుషా.
ఫెరస్తానుడివినట్టి యొడంబడిక నీతఁడువీటబుచ్చి, రాజ్యపు
మేరలఁ గూర్చినవివాద మొకమిషగ నుంచికొని, విద్యా
నగరముపై యుద్ధము ప్రకటించెను. తమవరి నాతఁ
డపారబలముఁ గొని నదినిదాటి సేననాదవనిదుర్లము
వఱకు నడపెను; కాని బుక్కరాయడు నగరమున
లేడనియు ససైన్యముగ సొండురు కొండలకు
వెళ్ళెననియు గ్రహించి, యాతని వెంబడించుటమాని,
విద్యానగరమును స్వాధీనముగావించుకొను నాసచే
నుష్ఠలేక ముప్పందుముఁ ద్రావఁ బ్రయత్నించెను.

౨. బుక్కరాయఁ డాతనిఁ జిక్కులఁజెట్టెట—
ముజాహిదుషా విద్యానగరపు ముట్టడినలన విధులనునో
రఘుఁడై, వేటొందుకెరవుఁ గానక బుక్కరాయని నిర్బం
ధించు తలంపునఁ, దనసేనను సొండురి కొండలవంక
మరల్పెను. అందలిచిక్కుతోవలు నవాబునకుఁ చెలి
యనివగుటచే, నాతని నావర్యత సానులటములతో నల
యింపనెంచి, బుక్కరాయడు శత్రుసేన కగపడకుండ,
నా సొండురిదుర్గము కాంతార ప్రదేశములలో, నొక

యడవినుండి వేటొక యరణ్యమునకును, నొక గుట్టనుండి మఱొక గుట్టకును, నొక లోయనుండి యింకొక లోయకును దిగిపి, రమారమి యాఱునెలలకాలము సుల్తానుని నాతని సేనను మిగులఁ జీకాకునొందించి, చివరకు గాజధానిఁ బ్రవేశించెను. తురుష్కపృథ్వి డాభూధర మాలికావ భులలో నమ్మహాటవీప్రదేశములనడుమఁ దిమ్మదిరిగి యసురసురయ్యు, నాత్రిప్పటవలనఁ దనకును దన సైన్యమునకును గలుగుచున్న దుస్సహమగు కష్టమును నప్తమును విధిలేక సైఁచి, బుక్కరాయని వెన్నంటి తిరుగుచునే విద్యానగరమునుదాకి, కొండపిండిగొట్టఁ దివిరెను. హైదరయోధు లల్పసంఖ్యాకులయ్యును జెట్టనికోటలై మార్పుఁ జెండిబెండాడిరి. సుల్తానుని యోధవర్గ మపారమగు నప్తమునకు గుఱియైనది. చివరమునలిమానుఁడేని పూన్ని యందనిమానిపండ్ల కఱ్ఱలునాచుట యయ్యెను.

3. విపరీత విషయములు—సుల్తాను యుద్ధము చాలించుకొని యంతటితో నూరకుండక, తన సైన్యము నాదవసిదుర్గమువంక మరల్చి, దానినాక్రమించుటకై తొమ్మిదిమాసము లెడలెగక ప్రయత్నించి, యచ్చటను ముక్కుకోతలకు లోనయ్యెను. పరాభవానల దందహ్య హృదయుడగు నాపాదుషా ముట్టడినివదలి, మార్గమునఁ జిక్కినవారి నెల్లఁ జెఱఁగొని స్వదేశమునకుఁ బోయెను. బుక్కరాయఁ డీరెండుదండయాత్రలలోను మిగులగాసిఁ జెందెనని ఘరస్తా తెల్పెను. కాని యట్లుబాధ నొందఁ

దగిన ప్రేమయమెద్దియును బుక్కరాయనికిఁ గలుగలేదు.

ర. శాసనములేమి చెప్పచున్నవి? — ఎఱిగొనికా
కన్యాటికా (౧౫౬ సంపు-౫౨౦ పుట) చూడుడు; అందే,
జీ. డి. రైవ సంఖ్యగల తామ్రశాసనము సముతము
బుక్కరాయని విక్రమమునుగూర్చి యిట్లు తెల్పుచున్నది.

“బుక్కరాయో భవశ్రీమాన్ భుజాశ్చిత పరాక్రమః,
మేదివ పృజాయేన స్వపుత్రా ఇవ రక్షితాః.” ౧౩.

రాజరాజభుజంగో యః పరరాజభయఃకరిః,
హిందురాయ సురత్యాణ ఇత్యే తై రుపశోభితః.” ౧౪.

హిందూరాజ శిరోమణియనియు, తీవ్రశాసనుఁ
డనియు, శత్రురాజ హంతకుడనియు, నసత్యవాదులపట్ల
యమసదృశుడగు నాయకుడనియు, ప్రాకృత్విమ
దక్షిణ మహాసముద్రాధీశుడనియు, బ్రాచీనశాసనములీ
ప్రతాపాఘ్ననిఁ గూర్చి నుడువుచున్నవి.

మఱియు నీతఁ డప్రతిబద్ధమగు ధైర్యసాహసా
దార్యనిధియనియు, సంగ్రామరంగమున రోషాధీన మాన
సుడై యకుంతితభాహువిక్రమము నెఱచి వీరాధిపతుఁ
డనియు, నాహవక్షోణిఁ గాలాంతకుని వోలె విజృంభించు
చుఁ బరిపంథియోధుల నెదుర్కొనినపు డాతని తీక్షణప్ర
తాపాగ్నికిఁ దురుష్కనుల్తానల వదనాబ్జములు వాడివత్త
లగుచుండుననియు, విరోధిరాజులు ముఖావలోకన మా
త్రముననే వడికిపోవుచుండిరనియుఁ దెల్పు నాధారము
లెన్నియోగలవు. అందొక్కటి—

విశ్వానగరచరిత్రము

భంగా. కలింగా మిత శాత్రువులే,
 ద్వంగా విభిన్నాంగ విఘ్నాస్తేతాః,
 అంభాశ్చ రంభాణి విశంతి యస్య
 బాహూగ్రీభిర్దేవ విశిష్టనాదాః॥

౧౧.

సురుష్కాశ్చుష్కవదహః పాండ్యనూపాః పలాయితాః

స్వభుజాస్త్రపీఠ్యణ తస్మిన్ రాజ్యం ప్రకాశతి.

౧౨.

ఇట్టి వీరవతంసమునకు, ఖేరస్తారచించిన భామినీ
 సుల్తానులచరిత్రమున, శూరులకనువైనచోటఁ దావులేక
 పోవుట విపరీతవిషయముగాకుండునా? బుక్కరాయఁ
 డాంధ్రకాంభోజ కొంకణ ఘూర్జర తురుష్కరాజులకు
 పోలుబల్లెమైయుండెను; కలింగరాజు నోడించెను.

4. మంతులు.

బుక్క-రాయనికడఁ గేవలము సూక్ష్మబుద్ధిగల
 సమర్థులైన మాధవాచార్యుఁడు - మాధవమంత్రి - బచ్చ
 రాజు - ముద్దప్ప - బసవదండనాథుఁడు - అనంతసాగరుఁడు
 మొదలగు మంతులు పలువురుండిరి.

౧. మాధవమంత్రి—విద్యారణ్యాస్వామియని ప్రి
 సిద్ధినొందిన మాధవాచార్యుఁడు నీమాధవమంత్రియు నొక్క
 రేయగుటయు సేకులధిమ; కాని మాధవాచార్యుఁడు వేఱు.
 మాధవమంత్రివేఱు. ఇరువురకును దండలువేఱు. వారి
 శాఖలును గోత్రములును వెవ్వేఱు. మాధవమంత్రియు
 విద్వాంసుడే యైనను మాధవాచార్యునకుఁ దుల్యుఁడు
 గాక రెండవతరగతిలోని వాడై కన్పట్టును. మాధవ
 మంత్రి సారస్వత శైవ బ్రాహ్మణుడని తెలియుచున్నది.

ఈతఁడు క్రియాశక్తిపండితుని శిష్యుడట. ఇతఁడు మారభూపతి యొద్దనహితము మంత్రిగ నుండినవాఁడు. ఈయమాత్యవరుఁడు చంద్రకూటమును (చంద్రగుత్తిని) రాజధానిగఁ జేసికొని, పదునెన్నిది మండలముల రాష్ట్ర మగు నాగరఖండమును, రాజప్రతినిధివోలఁ బరిపాలించెను. గౌరవ సంవత్సర ప్రాంతమున నీవీరుఁడు గోవానగరమును (మహమ్మదీయులను దఱిమి) వశపఱచుకొనెను. కేవలము రాజ్యాంగ వ్యవహారముల యందేకాక యీతఁ డాధ్యాత్మిక విషయములయందును నిపుఁడు; కావుననే యుపనిషద్ధర్మపాలన కుశలుఁడై వేదపండితుడన విలసిల్లెను. ఈయశోవంతునకు భువనైక వీరుడనియు, నుపనిషత్సార్గ ప్రవర్త కాచార్యుడనియు బిరుదములున్నట్లు, ఎపిగ్రాఫియా కల్లాటికా (సం. ౮ సంఖ్య ౮౬౫౮) తీర్థహాళిశాసనము నుడుపుచున్నది. ఈతని శైవామ్నాయసారము-మాధవనిదానము - నేటికిని మనదృక్పథమునఁ బడుచున్నవి.

౨. అనంతసాగరుఁడు—ఈతఁడును బేరొందిన ప్రధాని. పెనుగొండకు బలాధ్యమైన దుర్గమునునిర్మించిన వాఁడు. బుక్కరాయని యాటవకుమారుడగు భాస్కర రాయఁ డీమహాప్రధానిపేరుననే యనంతసాగరమును తటాకమును దర్శింపఁచెను.

౩. బచ్చరాజు—మంత్రిలలో నత్యంత ప్రభుభక్తిగలిగి స్వామికార్యనిరతుఁడును భగవదారాధన త

విద్యావగరిచరిత్రము

శ్రీమదునునయి కీర్తివంతుముగ దేశసేవయొనరించిన ఘనఁ
 డీబచ్చరాజు. ఈమహాభాగుడు, బుక్కరాయ నము
 ద్రిము కీర్తిముద్రము మాలవ్వచెఱువు నాగవ్వచెఱువు
 బచ్చప్పచెఱువు మొదలగు తటాకములను నిర్మించి, చౌడప్ప
 కాలువను ద్రవింపెను. ఇట్టి ఘనకార్యముల వలనను,
 'బచ్చన్న' 'కంపన్న' యను నామములతో నారామములు
 వేయించివాని నభివృద్ధిరొందించుటచేతను, నీతఁడు మిగులఁ
 బ్రసిద్ధిరొందెను. ఈయశోధనుడు మల్లికార్జునస్వామి
 ప్రతిష్ఠ చేయించి, రెండవహరిహరుని కాలమున ౧౩౮౨
 లో, దనధర్మపత్నితోడ తుంగభద్రానదీతటమున స్వస్థా
 గోహణ మొనరించినట్లు తెలియుచున్నది.

దూరదృష్టిగలిగి స్వధర్మములను జాలఁబొటవము
 శోనిర్వహించుచు, వాసికెక్కిన మంత్రిలలో ముద్దప్ప
 యొక్కఁడు. అందఱిలోను బ్రముఖుఁడు మాధవాచా
 ర్యుడు. రాయఁడు, రాజకీయ సారస్వత విజ్ఞాన విష
 యములందును, బరిపాలన వ్యవహారములయందును, ము
 ఖ్యముగ నీమాధన విద్యారణ్యుని యభిప్రాయమే శిర
 సావహించుచుండెను.

5. బుక్కరాయని రాజ్యవ్యాప్తి.

ఫెరస్తా రాయనినంతటి సత్త్వహీనునిగఁ జిత్రించి
 నను, రాయఁడు తనరాజ్యము నలుదెసలకు వ్యాపింపఁ
 జేసెననియు, నాణినికాలమున విద్యాగరరాజ్యము భామినీ
 రాజ్యమునకంటె సర్వవిధముల నుత్కృష్టదశయం దుండె

ననియు నాతఁడంగీకరించుచున్నాఁడు; వెండియు నొరి
స్సా కొలంబో మలబారు రాష్ట్రములయు సింహళము
మొదలగు ద్వీపములయు నృపు లీప్రభున కనర్థములైన
కానుక లేఁటటఁ బంపుచుండిరని కూడ నాతఁడు వ్యక్త
పఱుచుచున్నాఁడు. సమకాలికులగు ప్రభువులందఱలోను
బుక్కరాయఁడెల్ల విధముల నద్వితీయుఁడై విలసిల్లెను.

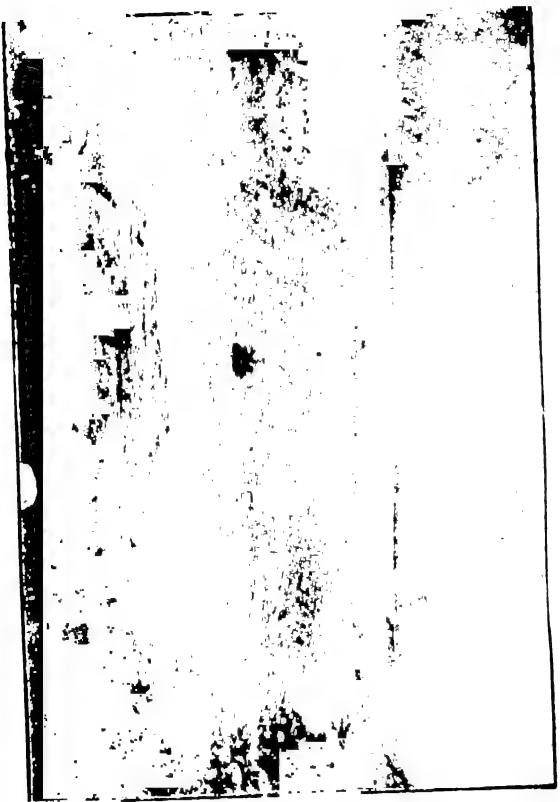
6. రాజ్యాంగపరిష్కరణ.

బుక్కరాయఁడు దక్షిణదేశమునందలి కలహ
శీలురగు రాజులనెల్లరఁ దొలఁగించుచు, నారాష్ట్రము
లను బ్రధానరాజ్యముతోఁ జేర్చికొనుచు, సామంత
ప్రభువులఁ గ్రమపద్ధతిలోఁ ద్రిప్పుచుండెను. ఈతఁడు
తనసోదరులను - మేనల్లుండ్రను - బుత్తులను - సమీప
బంధువులనుమాత్రమే ప్రధానోద్యోగములకు నియోగిం
చుచుండెను. రాజ్యపరిపాలనమున కొక సుస్థిరస్వరూప మే
ర్పడినది యాప్రభుని కాలముననే. ప్రజాపాలనమును
స్వసైన్య వ్యవహారములను మిగుల సమర్థతతో నిర్వ
హించుటలోఁ బేరొంది, యావిషయమున భారతప్రపంచ
మునకే యాదర్శప్రాయుఁడైన నాయకుఁడతఁడు. ఈ
తని దొరతనమున సామ్రాజ్యమునం దంతటను బావులు
చెఱువులు గొప్పగొప్ప కాలువలు వంతెనలు నసంఖ్యా
కములుగ విస్తరిల్లెను. ఎందుజూచినను వ్యవసాయాభి
వృద్ధికిఁదగిన సౌకర్యములను విరివిగఁగల్పించి, కృషిని
సర్వవిధముల వృద్ధి నొందించి కాపులకెల్ల నోముపంటయై

విద్యానగర చరిత్రము

యీ మహా కాజు విలసిల్లెను. ఉత్తరహిందూస్థానమున బెక్కుతటాకములను కాలువలను వెలయించి, వానిసాయమున నచ్చటివ్యవసాయమును బెంపొందించుటలో, ఢిల్లీశ్వరుడగు ఫిరోజుతుఘలకునకు, విద్యానగరాంధ్ర రాజ్యములయందలి తటాకములు కాలువలు వానివలని యుపయోగములునే మార్గదర్శకములయ్యెను. లెత్పూర్వము ఢిల్లీప్రాంతమునఁ గాలువల నిర్మాణపద్ధతియే లేకుండినది. అందుమూలమున వ్యవసాయము నకుఁగలుగు ప్రయోజన మచ్చటివారు బొత్తిగ నెఱుంగకుండిరి. విద్యానగర సామ్రాజ్యమునఁ బంటనేలలకు భూస్వభావము ననుసరించి, 'తరము' లేర్పఱుపఁబడినవి. రైతులు శ్రమ లేశమేనిలేక పన్నులనొసఁగుచుండిరి. సామ్రాజ్యమునఁ బ్రజాసంఖ్య సమృద్ధిగ వెలసెను. జనులందఱు నిత్యకల్యాణముఁ బచ్చతోరణమునై తామరతంపరగా నుల్లసిల్లుచుండిరనియు, వారు సకృమ న్యాయపరిపాలనమునకులోనై, యేవేళను దలపూవాడక యానందకరజీవనమున సంతృప్తులై మెలఁగుచుండిరనియు, న్యూనిట్ ఫెరస్తా మున్నగు చరిత్రకారుల వ్రాతలు తెలుపుచున్నవి. రాజుపేరను నాతని సన్నిహితబంధువులలో నొక్కొకరి పేరునను సర్వసాధారణముగ నంతటను నసంఖ్యాకములగు కుంటలు గ్రామములు పట్టణములు హెచ్చెను. రాయని యేలుబడి యందాతనిరాష్ట్రమున నైహిక విద్యకేకాక, యాధ్యా

విద్యానందచరిత్రము.

విద్యానంద చరిత్రము కావ్యము గ్రాహకము.

త్రిక విద్యకుఁగూడఁ బెక్కుపాఠశాలలు నెలకొనెను. విద్యానగరము గణనాతీతములైనసాధముల కిక్కయై, హిందూదేశమునఁ గేంద్రీవర్తకస్థానమై, వాణిజ్యమున నన్నిరాజ్యములతోడను మిక్కుటమగు సంబంధముఁగలిగించుకొని, మహాత్తరాభివృద్ధినిఁ బొందెను. మఱియు నది సమస్తవస్తువులకును స్థానమై, సర్వసంపదలకును సదనమై, భరతఖండమున నన్నివిధముల సిగబంతియై చెలువారుచు, ముఖ్యముగ మహమ్మదీయ సుల్తానుల దృష్టిని సమాకర్షించెను.

7. మఠము.

బుక్కరాయఁడు వైదికసిద్ధాంతములయెడఁ గేవల విశ్వాసతత్పరుఁడైనను మతాంతరులను సమదృష్టి నారసెను. తాను శైవుఁడయ్యు, దన రాష్ట్రమున వైష్ణవులయు జైనులయు మతవ్యాప్తికి, ధారాశముగ నవకాశమొసఁగెను. తన్నాశ్రయించిన మహమ్మదీయుల నందఱును బహుమాదరభావమునఁ జేరఁదీయుచు, వారిని స్నేహభావమునఁ గాంచుచుండెను. క్రీ. శ. ౧౩౬౮ లో జైనులకును వైష్ణవులకును గలిగిన మతవివాద సందర్భమున నీప్రభుఁడు ఘతనాయకులనెల్లర నాహ్వానించి, వారి చక్కట్లుదిద్ది, తన హితోపదేశమువలన వారిని శాంత శీలురనుగనొనర్చి, సామ్రాజ్యమున నెవ్వరును జాతి స్పర్థల కెడమీయక వర్తింపవలసినదని శాసించెను.

8. సాంస్కృతికము.

బుక్కరాయని పరిపాలనమున సంస్కృతాంధ్ర భాషలకు రెంటికిని సమానమగు నాదరణముండినది. ఈమహాప్రభుడు సాయనమాధవులను బోధిత్వహించి, స్వీయనామాంకితముగ వారిచే వేదములకు భాష్యములువ్రాయించెను. ఇవి సాయనవేదభాష్యము లను పేరున భారతలోకమున మిగుల విఖ్యాతిగాంచినవి. మాధవమంత్రీయు నీభూజాని యాదరణమువలననే పెక్కు కృతులు రచించుట.

బుక్కరాయనికాలమున సుప్రసిద్ధాంధ్రకవియగు నాచనసోముడు విద్యానగరముననుండి యనేకాంధ్ర ప్రబంధములను విరచించెను. పెంచుకలదిన్న దాన శాసనమువలన నీకవి యాపస్తంబసూత్రిుడనియు, భారద్వాజ గోత్రిుడనియు యజుశ్శాఖీయుడనియు, సకలాగమ వేదియనియు, అష్టాదిశ పురాణాభిజ్ఞ తార్క వేదియనియు, భావకవిత్వనిర్మాణ ధౌరేయుడనియుఁ దెలియుచున్నది.

“పంపాయాం భాస్కరశ్చైవ విరూపాక్షస్య సన్నిధౌ,
అపస్తంబాఖ్య సూత్రాయ భారద్వాజాస్వపాయిశే. ౧౯.
యాజుషాణాం వరేశ్వరాయ సకలాగమవేదినే,
అష్టాదిశ పురాణానా మభిజ్ఞాతార్థవేదిశే ౨౦.
అష్టభాషకవిశ్వ శ్రీవాణీ విజిత సంపదే.
సోమాయ నాచనాంభోధే. సోమయామిత లేదనే.” ౨౧.

ఈతఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుడగు నాచన

కుమారుడు. సోమనాథుని వాసస్థానము 'నెల్లూరి మండలమునందలి యేదోయొక గ్రామముగఁ దోచుచున్న' దని శ్రీ వీరేశలింగముండులు వ్రాసెను; కాని బుక్కరాయనివలన నాచనసోముడు పొందిన యగ్రహారము లనంతపుర మండలమునందలి గుత్తి పెనుగొండభాగము లకు సంబంధించిన వగుటచే, నీకవి నెల్లూరిమండలము నకుఁ జెందినవాఁ డనుటకంటె, ననంతపురమండల వాస్తవ్యుడుగ నుండునని యూహించుట కెక్కువవీలున్నది. బుక్కరాయఁడు గుత్తి పాఠమునంగల 'పెంచుకల దిన్న' యను గ్రామమునకు 'బుక్కరాయపురము' అని పేరుపెట్టి, దాని నీకవికిని మఱియొదుగురు బ్రాహ్మణులకును నొసంగినట్లు వై దాన శాసనము నుచువుచున్నది.

“గుత్తి దుర్గాభిధే రాజ్యే కోడూరాఖ్యమహీతరే,
పెన్నమా గణి విఖ్యాతే సర్వసస్యోప శోభితే. ౨౨.
కోడూరు నాగమల్లాఖ్యరిన్నాభ్యా మపి పశ్చిమం,
గ్రామోత్త మాద్వీకుమంకూరోః పాన్యాద్వికి సమన్వితం, ౨౩.
ఊరిచింతిలనామ్నశ్చ గ్రామా ద్దక్షిణసంస్థితం,
వంగలూర్కోడు తారాభ్యా మత్తరాళాయపాశ్రితం. ౨౪.
పినాకినీతతే పెంచుకలదిన్నాహ్వయం పురా,
బుక్కరాయపురాఖ్యాత ప్రాతినామ్నా చ శోభితం, ౨౫.
నిధినిశ్చేప సంయుక్తం జలపాషాణ సంయుతం,
అక్షి ణ్యాగామి సహితం సిద్ధసాధ్యసమన్వితం. ౨౬.
అష్టభోగమిదం సర్వస్వామ్య మాచంద్రితారకం,
సహారణ్య పయోధారాపూర్వకం దత్త వాన్మదా. ౨౭.
అమెన్నాచన సోమాఖ్య మహాకవి వగో ప్యధ,
రాజాన మాకిమం చైవ చిరజీవీ భవన్విధి.” ౨౮.

విద్యానగర చరిత్రము

సోమన, కవితాపటిమ తఱుకొత్త, నుత్తరహరి
వంశము ప్రోథశైలిని రచించెను. వసంతవిలాసాది
ప్రబంధచంద్రికలనుసరిత మొకవిరాముడు వెలయించి
నట్లు తెలియుచున్నది. 'సర్వజ్ఞ'డను బిరుద మీ బుధ
వర్ణనకుఁగలదు. ఉత్తరహరివంశమునుండి శైలికి—

॥ ఓరీదానః పూర్త! నీమవచనోద్యోగంబు రక్షింఁగరా
రారా! ఇంకిట నేమిసే పెదవురాఁగ్రాగ్యంబు శౌర్యంబు స
ద్వీరత్వంబును గల్గె నేని దనుటాఁగెల్లఁబుగాఁజూపు మం
చారాజీవ విలాసనుండు వచఁవ్యాపార పారీక్షిత.

9. చరిత్రము.

కీ॥ శ. ౧౩౩౬లో విద్యానగరము పునరుద్ధరింపఁ
బడిన సమయమున బుక్కరాయఁడు కౌమారదశలో
నుండి, సేనానాయకత్వము వహించి, శౌర్యనిధియై,
సామ్రాజ్యసంస్థాపనానంతరము నలువది సంవత్సరము
లకుఁబైననే వీరవరుల కుచితమగు నుత్కృష్టజీవనముఁ
బొందెను. స్వర్ణస్థుడగునప్పటి కీ సృపాలుఁడు కడు
వృద్ధుఁడు. ఈదీర్ఘకాలములో నీతఁ డొకదండనాథుఁ
డుగనుండి, తొల్లి చిన్నరాష్ట్రముగనుండిన విద్యానగ
రము నేఁటేట వృద్ధి నొందించి, కోటానకోట్లద్రవ్య
మాదాయమువచ్చు మహాసామ్రాజ్యముగ మార్చి
వైచెను. ఈప్రభుచంద్రుఁడు కీ॥ శ. ౧౩౭౭ వ యేట
ఫిబ్రవరినెల చివరనో, మార్చినెల మొదటనో యస్తం
గతుండయి యుండవలయును.

ఆటవ ప్రికరణము.

రెండవ హరిహరరాయడు ౧౩౭౭-౧౪౦౪.

1. హరిహరడు నాతనిసోదరులు.

బుక్కరాయనికి వేర్వేరుభార్యలవలన హరిహర రాయడు, కుమారకంపరాయడు, చిన్నకంపరాయడు, సంగముడు, విరుపన్న, భాస్కరుడు, మల్లినాథుడు ననుకుమారు లేడ్డురుండిరి. ఇందు కుమారకంపరాయడు ప్రసిద్ధుడు. బుక్కరాయని కీతడు దేవాంబిక యను భార్యవలనగలిగిన కుమారులలో బ్రధముడు. ఈతడు తెక్కలినాటికి బ్రతినిధిగనుండి, తండ్రి యాదేశానుసారము ౧౩౬౧ వ సంవత్సరమున దక్షిణదేశమున దండు వెడలి పెక్కురాజ్యములను జయించెను. ఆ ప్రాంతమున తుండిరమండలమునకు నాథుడై చండ బలుడని వాసిగాంచిన సాంపరాయని, విరించిపురము నొద్ద జరిగినయుద్ధములో బొలియించి, వానిరాజధాని యగు రాజగంభీరదుర్గము బట్టుకొనెను. ఈ మహావీరుడు తండ్రిజీవించియుండగనే స్వర్గారోహణ మొనరించెను. బుక్కరాయనికి, గౌరాంబికవలనగలిగిన పుత్రుడగు హరిహరుడు, తండ్రియనంతరము విద్యానగర సామ్రాజ్యముకు ఒకవర్తియయ్యెను. ఈహరిహరుని సోదరులలో విరుపన్న పేర్చిను భాగమునకును, మల్లి

విద్యానగర చరిత్రము

నాథుఁడు మైసూరికిఁ బ్రార్థిశనున్న రాష్ట్రములకును చిన్నకంపన్న మైసూరికి దక్షిణప్రాంతమునందలి రాజ్యమునకును పాలనాధికారులైరి.

2. సేనానులు-యుద్ధములు.

హరిహరునకు, దండనాథులయు సమర్థులైన మంత్రులయుఁ దోడ్పాటు మెండుగనుండెను. అతని వాహినీపతులు, శౌర్యధనులనవలసిన ముద్దప్ప ఇరుగప్ప గుండప్ప విట్టన్నయొడయఁడు మొదలగువారు. ఇందు ముద్దప్ప ముఖ్యుఁడు. ఇరుగప్ప, మహాప్రభానియనియు రాజప్రతిపాలకుఁడనియు బిరుదావళులఁ గొన్నవాఁడు. ఈమేధావి బైచసేనానిపుత్త్రిఁడు; జైనుఁడు; నానార్థరత్నమాలా నిఘంటు రచయిత.

“ఇతిజగదుపకారుణ్య ఇరుగపదండనాథరచితాయామ్,

అవ్యయపదకాణ్డోఽయం పూర్ణో నానార్థరత్నమాలాయామ్”

అని తన గ్రంథాంతమునఁ జెప్పికొనెను. విద్యానగరమున ‘గానిగిత్తి’యను జైనాలయము నిర్మించెను. దీనివర్ణన యుత్తరభాగమునఁ గననగును.

రాయని యమాత్యవర్గమున సాయనాచార్యుఁడు, మాధవమంత్రి, ప్రసిద్ధులు. ౧౩౮౦ వ సంవత్సరమునఁ దురుష్క సేనయొకటి హఠాత్తుగ నాదవనికోట ముట్టడింపఁగా, మల్లిదండనాథుని కుమారుఁడగు చెన్నప్పయొడయఁ డా తుఱకమూకనుదటిమి, యాదవని దుర్గమును ప్రభునకునర్పించెను. విద్యానగరసైన్యము ౧౩౮౪

లో నోరుగంటికి వెళ్ళియుండఁగాఁ దురుష్కు లది యద
ననితలచి, కొత్తకొండను ముట్టడించి విఫలప్రయత్ను
లైరి. 'విక్రమకేసరి' యని వినుతఁగన్న సాశ్వగుండప్ప
౧౩౯౭లోఁ దన వీరప్రతాపనలమునఁ దురుష్కులను
నాంధ్రులను శలభములక్రియ మగ్గించెను. అతఁడు కేరళ
తాళవ కుత కాంధ్రుల నోడించి, వారిసర్వస్వముఁ గొల్ల
గొని విభునకు నివేదించిన ప్రభుభక్తి తత్పరుఁడు. ఉత్తర
హిందూస్థానమునందలి యనేకరాజ్యములను గెలిచి, య
పారమగు ధనమును గొనివచ్చి, దానిచే సామ్రాజ్య
కోశాగారములను నింపిన దేశాభిమాని. ఏబదియాఱు
దేశములనుజయించి, గుల్బర్గా 'గంగాసాలా'రను మహా
మృదీయునిచే ధ్వంసమొనర్పఁబడిన, మైసూరిప్రాంతము
నందలి బేలూరిదేవాలయపు సింహద్వారమునొద్ద, జయ
స్తూపమునిలిపెను. హరిహరుని పుత్తులలో నొక్కఁ
డగు విరూపాక్షరాయఁడుగూడ, పాండ్య చోళాదిరాష్ట్ర
ములనుగెలిచి, వానిని దండికి సమర్పించెను.

౩. రాయని విక్రమము—రాజ్యవ్యాప్తి.

ఇట్లు హరిహరుఁ డఖండవిజయములనేసొందుచు,
రాజ్యపరిపాలన సౌకర్యమున కనువగు మార్గములను
హెచ్చించెను. గూఢచారులవలన నీనృపతి, శత్రురాజుల
మాయమర్మములనుగ్రహించి, యందులకుఁదగిన ప్రతీకార
ములొనర్చుటలోఁ గడుంగడు దక్షుఁడు. అత్యున్నత
దశయందుండిన భామిసీసుల్తానులతోఁ గత్తికట్టి, యఖండ

విజయములఁబడసిన శూరవరుఁ డీహరిహరుఁడు. తాను రాజ్యమునకువచ్చిన యచిరకాలముననే, గర్వగ్రంథులై మన్నమిన్న గానకవర్తించుచుండిన మహమ్మదీయ పాలకులను గోవానుండితఱిమి, బచ్చప్పయొడయరను తన యమాత్యపుంగవుని నచటఁ బ్రతినిధిగ నియోగించెను. ఈ విక్రమసంపన్నుఁడు తురుష్కులను బరిపూర్ణముగఁ బరాజయమునొందించి, యందు బలువురను జీవగ్రాహులనుగఁగొని, యభీకరుఁడై యెసఁగెను. ఓరుగంటి పాలకుఁడగు రాచసింగమనాయఁ డీరాజేంద్రుని పాదాక్రాంతులలోనొక్కఁడు. పరరాష్ట్రములనుండియు స్వరాజ్యమునుండియు హరిహరునకువచ్చెడు నరి నిరవధికముగ నుండెను. ఈతఁ డదృష్టవంతుఁడగు చక్రివర్తి యనవచ్చును.

ఇంతవఱకు విద్యానగరమును బాలించిన ప్రభువు లందఱును ‘బడయఁడు’ ‘మహామండలేశ్వరుఁడు’ అను సామాన్యబిరుదములను మాత్రమే వహించియుండిరి; కాని రెండవహరిహరుఁడు ‘రాజాధిరాజ’ ‘రాజపరమేశ్వర’ ‘మహారాజాధిరాజ’ యను నుత్కృష్టగౌరవ చిహ్నములనుగూడ ధరించెను. ఇందువలన నీతఁడు రాజాధిరాజైనట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. మైసూరు ధార్వాడ కాంచీనగరము చెంగల్పట్లు తిరుచినాపల్లి మున్నగు ప్రదేశములలోఁగల యీతని శాసనముల మూలమున నీరాజన్యని రాజ్యవైశాల్యము గ్రహింపవచ్చును.

4. మహామాయ - భావ.

కమలాపుర సమీపమునంగల గానిగిత్తి జేవా
లయమునందలి జై నస్తూపముమీఁది హరిహరునిశాసనము
వలన, నన్యమతములయెడ నీప్రభునకుఁగల సమదృష్టి
విదితము కాఁగలదు. ఈతనిపాలనమునఁ బ్రజల మన
శ్శాంతియు, సంతోషమును, సౌఖ్యమును, దమంతవృద్ధి
నొందినవి. శాంతియుత రాష్ట్రములలో హరిహరుని
సామ్రాజ్యము మిన్నయనఁదగియుండెను. ఇతఁడు పుణ్య
క్షేత్రములలో నెల్ల పోడశమహాదాసముల విరివిగ నొన
రించిన భక్తుఁడు. హఠాఃసలుల రాష్ట్రముననున్న
'జంబూ' గ్రామము నీతఁడు తనతల్లిస్మరణార్థమై బ్రాహ్మ
ణులకొనఁగెను. దీనిని, నిట్టి శాసనములను మఱికొన్నింటిని
బట్టిచూడ, హరిహరునిరాజ్యము కందనోలుమండలము
నందలి కృష్ణానదిమొదలు, తంజావూరు మండలములోని
కుంభకోణమున కింకను గ్రొందిభాగమువఱకుఁగూడ విస్త
రించి యుండెనని గ్రాహ్యమగుచున్నది. హరిహరుఁడు
కర్ణాటాంధ్ర సాహిత్యములకుఁ బోషణకర్త. సంగీత
విద్యయం దీనృపుఁడు కడుఁగుశలుఁడు.

5. పృథ్విదళ.

౧. భామినీసుల్తాను నెదుర్కొనుట—హరిహరుఁడు
తనపృథ్విదళలో కుమారుడగు రెండవ బుక్కరాయని
సామ్రాజ్యాధీశునిగఁ జేసెనని ఫెరస్తా తెల్పుచున్నాడు.
భామినీరాజ్యపు సరిహద్దులలో, బ్రాహ్మణ్యము గడించి

యున్న రాయచూరు, ముద్దగల్లు దుర్గముల నెట్లులై నను
లోగొని, యాసుల్తానులవలని యుక్తరణ కలహములకుఁ
దావులేకుండఁ జేయవలయునను తీవ్రసంకల్పము వృద్ధ
దశలో నాతనికిఁబొడమినది. ఇట్లుండ కలుబరిగియం దంతః
కలహములు రేగినవి. హరిహరుఁ డదిసందుచేసికొని,
క్రీ.శ. ౧౩౯౮వ సంవత్సరము హేమంతర్తు ప్రారంభమునఁ
దనకుమారులలో నొక్కఁడుగై దేవరాయనివెంటఁగొని,
మదమాతంగ తురంగ సంకులముగు యూధముతోడను,
నసంఖ్యేయములగు కాల్బలములతోడనువెడలి, మహా
త్తుంగ తరంగాకులమై దుస్తరవేగమునఁ బ్రవహించు
చుండు, కృష్ణానదికి దక్షిణపుటొడ్డునవిడిసెను. భామిసీ
రాష్ట్రాధీశుఁడుగై ఫిరోజిషా యీవృత్తాంతము? ని, పరి
పంథిసైన్యము నెదుర్కొనుటకై పరిమిత పరివారముతో
కలుబరిగినుండికదలి, కృష్ణానది కానలిదరిని నిలిచెను.

౨. ఫిరోజిషా సమాలోచనము—కృష్ణానదీ దక్షి
ణతటమునఁ, గనుచూపుమేరదాటి మైశ్యకొలఁది నెంతో
దవ్వు, నేల యీనినచందమునఁ దండ్రిపతండములుగఁ గి
క్కిరిసి క్షిప్తరించియున్న, రాయలసేనా మహార్ణవముఁ
గాంచి, ఫిరోజిషా జడిసి, రాయనిసేనను మార్కొను విష
యమై యోజించెను. అపారముగనున్న రాయని సైన్య
మును న్యాయపథమున నెదుఱించుట యసాధ్యమనియు,
నేదేని మో మోపాయమువలన దానిఁ దరలించుట యుచి
తమనియు, దండనాథులు పాదుషాకెఱింగించిరి. ఫిరోజి

(Acc. No. 500) యశస్వీ చతురుడగు..... ఖాజీ..... యొక్క
 ముంజెను. పాదుషా యాతనితో..... రహస్యాలలో దనము
 సలిపి, రాయనిశిబిరమున..... సైన్యము నదీతరణమునకు..... పడవ
 లను సిద్ధముచేయుచుమాత్రం ముంజెను.

3. సిరాంజీ కపటజాలము—సిరాంజీ తన యా
 ర్యురుమిత్రులతో ఋషి వేషముఁదాల్చి, నదినిదాటి,
 సైన్యప్రవాహముఁవరించి, సాయంసమయమున హరి
 హరుని పుత్తుఁడగు దేవరాయని శిబిరముఁజేరెను. అట
 నాతఁడు రాయనినాట్యాంగన యొక్కర్తుకతోఁ దన నేర్పు
 వలన గాఢమగు చెలిమిసలిపెను. ఆ సుందరి యాసమ
 యముననే యమూల్యాంబరాధరణాదులు ధరించి రాజ
 నందనునివిడిదికి వెడల సంసిద్ధయై యుండెను. అదిగని
 సిరాంజీ త మ్మెడఁబాసి చననలదని యాజవరాలిని బాం
 రించెను; కాని తానురాకుమారుని సభ కరుగక తీర
 దనియు, గానకళావిదులకుఁదక్క నన్యలకందుఁబ్రవేశింప
 వీలులేదనియు, నాప్రోడ నిర్వచించెను. తదుపరి సిరాం
 జీయు, నాతనియనుచరులును సమసంగీతకళాభిజ్ఞత నామె
 యెదుటఁ బ్రకటించి, యాయతివయామోదము వడసి,
 యామెసాయమున స్త్రీవేషములతో దేవరాయనిఁడిదిఁ
 జొచ్చిరి. అచ్చట నటశేఖరులుపెక్కుండఁ బ్రేమప్రేమ
 యుభిసయకౌశలముఁ బ్రదర్శించుచుండిరి. నాట్యాంగన
 తానును దన నెచ్చెలులలో నిరువురును, విద్యా

విద్యానగర చరిత్రము

ప్రతిభఁ గనఁబఱచుటకై, రాజసూనుని యంగీకారము వడసెను. శ్రీవేషధరులై యున్న సిరాంజీయు, నాతని మిత్రుఁడును, మనోజ్ఞదరహాసచంద్రికలు వదనమండల ములనుండి నలుగడలఁబర్వ ముందునకువచ్చి, తమసమ్మోహనదృష్టాలమున దేవరాయనినలరించి, లలిత మధుర మగు తమపంచమస్వరమును వీణాశ్రుతితోడ లీనమొనరించి, నృత్యగీతాభినయ విలాస విశేషమున రాజతనూజుని నానందపారవశ్యునిఁ గావించుచు, నడుమఁ గటారుల దూసి దక్షిణదేశపుఁ బెల్లటక త్రియల చందమున, హాయిలుమీఱఁ దమతమ చిత్రవిద్యాప్రాధిమ వెలయించుచు నల్లనల్లన నృపసూనునిసమీపించి, చివాలున దేవరాయనిపైఁబడి, తమకటారులచే నాతనిఁబొడిచి చంపిరి. అనంతర మా టాటోటుకాంక్షు వెల్లుచున్న దీపికల నార్చి, యందున్న కతిపయపరివారముపైనుఱికి, చిక్కిన వారి నెల్లఁజక్కాడి తక్కిన సంగడిండ్రతోఁ బలాయనులైరి.

౪. శిబిరమున నలబలము—శిబిరమం దెచ్చటను నల్లరులుఁ గేకలు హెచ్చెను. శత్రుసేన శిబిరమధ్యముఁజొచ్చి యెల్లఁ దెగటార్పఁ దివురుచున్నదని, యొకతైపునుండి ఘోషపుట్టెను. సుల్తానుని సేనానాయకుఁ డొకఁడు, పండ్రిండువేల సంఖ్యగల వీరభటులతో హఠాత్తుగ నదినిదాటి, రాయని నాతనిపుత్తునిఁ దునిమెనని, వేటొకపంకనుండి యంపుహెచ్చెను. అనిశీఘరాగ్రమున కమారమి పదిమైళ్ళవఱకు విస్తరించియున్న రాయని

వాహినీమధ్యమున నెచ్చట నేమిజరిగినదియు, జరుగుచున్నదియు, నెవ్వరికిని దెలియుచుంటలేదు. సైనికులలోని యార్తనాదములుమాత్రా మాకనమంటుచుండెను. వేర్వేరు స్థానములనున్న సేనాధీశు లా కాళరాత్రిలో నీ యలబలమునకు వాస్తవముగా కారణము నెఱుంగజాలక యాయుధపాణులై, యెవ్వరెవ్వరినట్టుల వారు కాపుండుటతోఁ దినివినొందిరి. ఈసందర్భమున నాల్గువేల సంఖ్యకు మించిన సుల్తానునిబల మఱి శీఘ్రముగ నదిని దాటి శిబిరముజొచ్చెను; కాని యందు రేఁగుచున్న పెనుసందడికిఁ దురుష్కులపౌఞ భయపడి నానాముఖములఁజెదరి పాటిపోయెను.

౫. ఫిరోజిషాయుద్ధము-సంధి—ఫిరోజిషా సూర్యోదయాత్పూర్వమే సమస్తచరివారముతోడను రాయని సైన్యముపైఁ గవిసెను. శతవృద్ధుడగు హరిహరుడు దుర్భరమగు పుత్త్రశోకమున నుత్సాహమునెడి, కేవలము నీరసహృదయుడై తనయనుంగునట్టి మృతకశేబరముఁగొని, యటనుండితొలఁగెను. సుల్తాను, విడిదియుండున్న సర్వస్వముహరించి, యాతనిసేనను విద్యానగరము వఱకుఁ దఱిమెను. మార్గమధ్యమునఁ దురుష్కువీరులు వివిధవిధ చిత్రీసంఘటనములఁ గావించిరి. విద్యానగర సామ్రాజ్యమునఁగల దక్షిణమండలములఁ గొల్లగొని, వానిని నాశనమునర్చుటకై, ఫిరోజిషా తనతమ్ముడగు శహమ్ముదునుబంపెను. అహమ్ముదుషా యాభాగములను

విద్యానగర చరిత్రము

దోచి, బ్రాహ్మణుల ననేకులను జెఱఁగొనెను. ఆ నిర్బంధితులను విడిపించుటకై హరిహరుఁడు ఫిరోజ్‌షాకుఁ గొంత టొక్క మీయవలసి వచ్చెను. ఈరెండురాజ్యముల యొండొంటిపరిస్థితులలో నీ సంవత్సరమున నింత కంటె నెట్టివిశేషపరిణామమును బొందఁగలేదు. పొలిమేరలవివాద మెప్పటియట్లే నిలిచిపోవుటవలన, నాయుధయ రాష్ట్రాధిపతులకును వైరము తనంతఁ గాలుదొక్కుకొనియే వచ్చుచుండెను.

౬. కడపటి యుద్ధము—భామినిసుల్తాను మరల ౧౩౯౯ వ సంవత్సరమున విద్యానగరముపై యుద్ధము నకు వెడలెననియు, రాయఁ డపొసేనతో నాతనిఁదాఁకుటచే సుల్తాను తనకుఁ బరాజయపొంది పిదపను తలంచి, యేఁతేట రాయనికిఁ గొంతకప్పము చెల్లించునట్లాడంబడికచేసికొని సంధిగావించుకొనెననియు, ‘బర్హీ మాసిక్’ తెలుపుచున్నాఁడు. ఈసంధికావ్యము నడచిన యల్పకాలముననే, యనఁగా ౧౩౯౯వ యేట అక్టోబరు నెల యయిదవతేది, హరిహరుఁడు పరమపదించెనని సూవెల్ వడివెను. ౧౪౦౧లో నాఫ్రిథుఁడు మృతి నొందినట్లు ‘డాక్టర్ బర్నెల్’ వచించుచున్నాఁడు; కాని చరిత్రప్రపంచమునకుఁ బ్రబలాధారములగు శాసనములు, క్రీ. శ. ౧౪౦౪ వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల చివర హరిహరుఁడు స్వర్ణారోహణ మొనర్చెనని, రూఢిగఁ బల్కుచున్నవి.

ఏడవ ప్రకరణము

రెండవ బుక్కరాయుడు ౧౪౦౪-౧౪౦౬.

1 బుక్క రాయుడును సోదరులును.

హరిహరునిపుత్త్రిలలోఁ బ్రథముఁడు బుక్కరాయుడు. తక్కినవారు చిక్కరాయుడు విరూపాక్షరాయుడు దేవరాయుడు సదాశివరాయుడు చిక్కదేవరాయుడు ననువారు. తండ్రిచనిపోయిన సమయమున బుక్కరాయుడు రాజ్యాంగవ్యవహారానకుఁడై మండలాంతరమున నుంటుండే, విరూపాక్షరాయుడు కొంతకాలము ప్రతినిధియై సింహళమునకుఁగల ప్రాగ్భాగమంతయుఁ బాలించెను. చిక్కరాయుఁ డస్తాచలప్రాంతమునందలి 'అరగ' రాజ్యమునకుఁ బ్రభుఁడైనవాడు. బుక్కరాయుడు తనవ్యవహారముల నన్నింటిని ముగించుకొనివచ్చి, శా. శ. ౧౩౨౮ (క్రీ. శ. ౧౪౦౬) వ విజయ సంవత్సర జ్యేష్ఠమాసమున సామ్రాజ్యాధిపత్యము వహించెను.

బుక్కరాయుడనునది దేవరాయుని నామాంతరమని కొందఱి యభిప్రాయము; కాని హరిహరునకుఁ బంపాదేవివలనఁ గలిగినవాడు బుక్కరాయుడు. దేవరాయుడు మల్లదేవికొడుకు. హరిహరుని సుతులలో

విద్యానగర చరిత్రము

నీదేవరాయఁడు నాల్గవవాఁడై యుండును. సిరాంజీ తంత్రమువలన నసువులుగోల్పోయిన దేవరాయఁడు కడఁగొట్టువాఁడు.

2. పరిభాష.

బుక్కరాయనికడ హెగ్గప్ప విట్టన్న జయన్న సిద్ధన్న మొదలగుమంత్రు లుండినట్లును విట్టన్న తూర్పు ప్రాంతము దాఖలు గోవాలనుపయించి, పశ్చిమముద్రా శిరము (బరకూరు మంగపూరుల) వఱకుఁగల కర్ణాటక సామ్రాజ్యమును బాలించినట్లును దెలియుచున్నది.

3. నగర శృంగారము.

విద్యానగరము నిర్మింపఁబడినచోట రాతినేల యగుటచే పరివసతి కనువైనదిగాదు. పోయలు లిమకు వలసిన మంచినీరు చాలదూరమునుండి తెచ్చికొనవలసి యుండెను. నగరమున నందందుఁ గొన్ని నీటిపట్టు లున్నను నందలియుదకము పైరుల కుపయోగార్హముగ నుండలేదు. బుక్కరాయఁడు సుందరతమములగు నారా మములను బెక్కింటిపివేయించి, విద్యానగరమును సర్వోత్కృష్టమైన పట్టణముగఁ జేయింపఁనెంచి, యావురికిఁ జదునైదుమైళ్ళ కావల తుంగభద్రానది కొక గొప్ప యానకట్టకట్టించి, పెక్కేనుంగులచే నొక పెనుగుంటి నీడ్పించుకొనిపోయి నదికడ్డముగఁ ద్రోయింపఁగఁ, బ్రవాహము రాజాజ్ఞానుసారము పురముగోనికిఁ బరుగిడెనట. అదియే 'తురుత్తు'కాలువ. దానినుండి పిల్లకాలువల

మూలమున వలయు ప్రదేశములకు సమృద్ధిగ నీరు ప్రవహించుచుండెను. ఈ జలాధారములవలన నగరమునందంతటను వివిధములగు వృక్షవాటికలు-లతాకుండములు-గులాబి వనములు-ద్రాక్షారామములు- నాకుదోటలు-నితరవిధములైన ఫలవృక్షములు-తామరతంపరగా నెసంగినవి. వ్యవసాయ మిందుచే మూడుపూవు లాటుకాయలుకాగా, రాజునకు సాలుకు పదునాలుగులక్షల రూపాయల యావాయము పోచ్చెనట. ఈప్రభుడు పట్టణమునఁ బెక్కుప్రాకారములను, గొత్తడములను, రమణీయములైన భవనములను వెలియించి, నగరశృంగారాభివృద్ధికై తనతండ్రి సంపాదించిన ధనమంతయు వెచ్చించి మిగులఁబాటుపడెను. ఈతనివరిపాలన మొక్క సంవత్సరముతోనే యంతరించినది.

4. విస్సారావు.

బుక్కరాయనికి విస్సారావనువుత్త్రుఁ డుండెననియుఁ తండ్రికిఁదఱువాత నాతఁ డాత్రేండు రాజ్యపాలనము చేసెననియుఁ గొండఱు నుడువుచున్నారు; కాని యది నిరాధారము.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

మొదటి దేవరాయఁడు ౧౪౦౬-౧౪౨౨.

1. సామ్రాజ్యాధికారము-ప్రతినిధులు.

బుక్కరాయనికిఁదరువాత నాతనిసోదరుఁడు (మల్ల దేవివలనఁ గలిగినపుత్రుఁడు) దేవరాయఁడు, ౧౪౦౬ వ సంవత్సరము ననంబకునెల ౫ వ తేది సింహాసనమునకు నుచ్చెను. ఈతనికాలమున సామ్రాజ్యమంతయు నెనిమిది ఖండములుగ విభజింపఁబడినది. వానిలో నుడయగిరిని రామచంద్రరాయఁడును, భవానీవిట్టలదుర్గ ప్రాంతములను హరిహరరాయయొడయఁడు వీరమల్లనలును, చంద్రకూటమును మహాప్రధాని-మల్లనయును, బరకూరును శంకరదేవయొడయఁడును, గుత్తిని విగ్రహాన్నయును, తెక్కలినాటిని నాగన్నయు, నరగడదుర్గమును నిట్టన్న దండనాయకుఁడును, బాలించుటకు నిర్ణయింపఁబడిన ప్రతినిధులు.

2. భామినీరాజులతోడి పోరాటము.

కలుబరిగి సుల్తానులతో భయంకరయుద్ధమునకుఁ గడంగినవారిలో దేవరాయఁడొకఁడు. ౧౪౦౬వ సంవత్సరమున భామినీరాజగు ఫిరోజిషాతోఁజరిగిన పోరాటమున రాయఁడు పరాజయమునది ఫిరోజిషాకుఁ దన

కుమారినిచ్చెనని తెలుపుచు, ఘోరస్తా యందులకుఁ గారణముగఁ గిందికథ నుదాహరించుచున్నాఁడు.

భామినీసుల్తానుల యధీనముననున్న ముద్దగల్లు పురమున నొక కాపువానికిఁ జక్కనికొమార్తె యొకతె యుండెను. సంగీతవిద్యయం దామె యందెవేసినచేయి. దేవరాయఁ డాజవరాలిని వివాహమాడఁగోరెను; కాని రాజునకుభార్యయై స్వేచ్ఛనుగోల్పోయి తలిదండ్రులను వదలి యభ్యంతరమందిరమున వసించుట కాసుందరి యిష్టపడలేదు. రాయఁడదితెలిసి యాకన్యను బలాత్కారముననైసను గొనివచ్చుటకై యొక యాశ్వికదళమును ముద్దగల్లునకుఁ బంపెను. ఈపాలకువ యెఱిగి యాకన్య తనతలిదండ్రులతో నెందో పాటిపోయెను; ఫిరోజిషా దేవరాయని దౌర్జన్యవృత్తికిఁ గుపితుడై విద్యానగరపైనికుల నెదుర్చొనుటకై తన గుఱ్ఱపురౌతుల ననిచి, తానుగూడ నాశ్వికసేనతో విద్యానగరముఁజుట్టి, దాని బహిఃప్రకారము నాక్రమించెను. కర్ణాటకవీరులు తురుష్కులలో ననేకులను మడియించి, యవశిష్టసైన్యమునుదఱిమి ఫిరోజిషాను బరిభవించిరి. ఆతనిచేతిపై బలమైన గాయమొకటి తగిలెను. తదుపరి ఫిరోజిషాసేన తరలిపోవుచు పరిసరముననున్న రాష్ట్రములను బాహునర్చెననియు, బంకాపురము నాక్రమించి యం దఱువదివేలమంది హిందువులనునిర్బంధించెననియు, నదిగని దేవరాయఁడు సంధికియ్యకొని సప్తపరిపూర్తికై

విద్యానగరచరిత్రము

ఫిరోజిషాకుఁ దనకొమార్త నొసఁగుట కామోదించుచు, కన్యాటకరాష్ట్రమునందలి యొకదుర్గ మెప్పటికిని ఫిరోజిషావశముననుంచుట కంగీకరించెననియు, ననంతరము ఫిరోజిషా కాఞ్చుకన్యను గొనిపోయి తన కుమారునకు వివాహము గావించెననియు, ఫెరస్తా వచించుచున్నాఁడు.

౩. చరిత్రకారుల మతము.*

౧. విద్యానగరరాజుల ప్రాభవవైభవములు—
విద్యానగరము ప్రాభవ వైభవాదులలో మూఁడు శతాబ్దములవఱకు నభివృద్ధి నొందుచునే యుండెను. ఆ సామ్రాజ్యాధీశులకు మంగభూరు గోవా మున్నగు రేవు పట్టణములయొద్ద సమర్థములైన నావికబలము లుండినవి. దేశాంతరమునందలి సింహళము పారసీకము మున్నగు రాష్ట్రపాలకులు విద్యానగరప్రభువుల కనర్హములైన కాన్కల నేఁటెటను బంపుచుండిరి; వెండియు నీ యధిపతుల పరిపాలన ప్రతిభవలనను వ్యవసాయాభివృద్ధి వలనను విద్యానగరమునకుఁ బ్రతినవత్సరము కోటాన కొట్లంగ నాదాయము వచ్చుచుండెను. ఈ ప్రభువులై శ్వర్యాతిశయమునందును సేనావిశేషమునను - రాజ్య విస్తీర్ణమునందును - హిందూదేశమునఁగల తక్కినరాజులందఱకంటె నుత్కృష్టదశలో నుండిరనుట, చరిత్రకారులందఱు నంగీకరించినవిషయము. దానముల నొసర్చుటలోను, నౌదార్యసూచకములగు ఘనకార్యములను

* The Never to be forgotten Empire.

నిర్వహించుపట్టునను, నపారముగ ధనమువెచ్చించుట యందును, భరతఖండమున నేరాజును విద్యానగర పార్థివులతో నేమిటను దుల్యుఁడు గాకుండెననుట సర్వజనాంగీకృతాంశము.

౨. అనుకూలహేతువులు—విద్యానగర రాజ్యమున కుత్తరదిశనున్న మహమ్మదీయులు తఱచుగ నానగరముపై దండెత్తుచున్నను, దానిపాలకు లేయుత్తమునఁ గాని యెప్పుడును దామితరులకు లొంగిపోవునంతటి దుస్థితికి లోనయిననుట కొక్క ఫెరస్తావ్రాత తప్ప, నాథారేతరము లేవ్వియుఁ గానము. భామిసీసుల్తానులతో యుద్ధములుచేసినపుడెల్ల, విద్యానగరాధీశు లేదియో కొంతప్రయోజనమే పొందుచుండిరి. ఫెరస్తా వివరించిన యుపజయములన్నియు హిందువుల కనుకూలప్రయములు గను, వారిశత్రువులగు మహమ్మదీయులకుఁ బ్రతికూలములుగను, బరిణమించినవి. ౧౩౬౬లో మహమ్మదుషాయంతటి మహూధ్యతితోఁ గావించినయుద్ధము, విద్యానగరమున కెట్టితొందయుఁ గల్గించకయే యంతరించెను. ౧౩౭౫లో ముజాహిదుషా, తన యుద్ధమువలన నెట్టి ప్రయోజనమును బొందలేదు; సరిగదా పైఁగా కర్ణాటకరాష్ట్రజుల యొత్తిడివలన నాతఁడటమరించి, చాలి నంతపరిభనమే పొందెను. ౧౩౯౯వ సంవత్సర ప్రాంతమున భామిసీ విద్యానగరరాజులకుఁ గల్గినపోరాటమున నమూల్యములగు ప్రయోజనములెవ్వియును దేలలేదు.

మేరలవివాదము యథావిధముననే యుండినది.

మొదటిజీవరాయని కాలమువఱకు విద్యానగరమును బాలించిన రాజు లండఱును సంగ్రామసింహులే కాని యందుఁబిఱికిపంద యొక్కఁడనుగానరాడు. ఈ తేని కాలమున విద్యానగరపుబలము సుస్థిరముగ నెల కొనుటతో సిపాయీలపై న్యమును మిగుల నభివృద్ధి నొందినది. విద్యానగర దండనాధిపతుల శౌర్య విస్ఫుర్తినిగూర్చి, తురుష్క సేనాధిపతులే కొనియాడుచుండిరి. ఇట్టి ప్రబలతరస్థితిలోనున్న విద్యానగరప్రభువుల నోడించుటకై భామినీసుల్తానుల కెట్టియనుకూలములైన నుంజననుట యనుచితము నసంబద్ధమునై తోచును.

3. హైందవరాజుల ఖ్యాతీతేజము— ఇట్టి పరిస్థితులలో శత్రువునకంటె నన్నివిధముల నుత్కృష్టదశలోన న్న ఖ్యాతీతేజోవిధియగు చంద్రవంశ చక్రవర్తి యొక్కఁడు, తన మతాచారధర్మములకు వ్యతిరేకముగ గర్భశత్రువైన యొకముదుసలి ముసలిమానుజేనికిఁ దన కొమార్తనిచ్చి వివాహముచేసెనట, యెంతమాత్రమును విశ్వసనీయముకాఁజాలదు. ఈసంధాన మాతని యనుపమ ఖ్యాతీధర్మమునకును, మహాత్మ్యప్రసామాజ్యపదవికిని, వర్ణాశ్రమ ధర్మరక్షాదీక్షకును, సనాతన రాజకులగౌరవమునకును, గేవలము కళంకదాయకమును-పరిభవకరమును నగును. పవిత్ర ఖ్యాతీప్రతాప లంబకులగు హిందూరాజులు ప్రాణ రక్షణమునకంటె

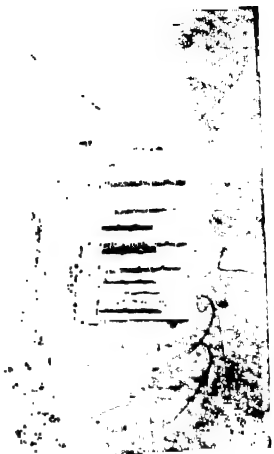
మానసంక్షామే ముఖ్యవిధగ భావించుచుండిరి. వారు ప్రాణములు గోల్పోవలసివచ్చిన సమయములఁ, డమ భార్యాపుత్రులు శత్రువుల కరసంస్పర్శచే గళంకితులు గాకుండుటకై, ప్రాణభయమున వారిని స్వహస్తముల తోడవధించి, యావల వీరక్షేత్రముల కుఱుకుచుండిరి. మహమ్మదు తుఘలకుతో నొనఁగూడిన యుద్ధసందర్భమున నానెగొంది నాథుఁడగు జంబుకేశ్వరుఁ డీమార్గమే యనుసరించెను. ఇదియిట్లుండ నసంఖ్యేయమగుబలము సఱచేత నిడికొనియున్న యొక హిందూమహాసామ్రాజ్యాధీశుని, నల్పసేనా పరివృతుఁడగు మహమ్మదీయసుల్తా నొంటిగఁదలపడి జయముఁగొనెననియు, నా హిందూ చక్రవర్తి క్షీణకాముఁడగు మ్లేచ్ఛరాజునకుఁ దనకుమారి నొనఁగి వివాహముచేయ సాహసించెననియు వ్రాసిన ఘెరస్తాకథ, కాధారమేకన్నట్టదు. ఇట్టిసుప్రసిద్ధ వివాహముఁగూర్చి, పెయిస్ న్యూనిజ్ కమాలుద్దీన్ అబ్దుల్ రజాకు మున్నగుచరిత్రకారు లొకమాటయైనను వ్రాయలేదు. విద్యానగరబహిష్కారము నాకరిమించిన ఫిరోజిషాను కష్టాటక దేశజులు లఱుమఁగొట్టి యవమానించినని ఘెరస్తానుడివినది పరమసత్యము. ఘెరస్తా సాక్ష్యము వలన విద్యానగర సైనికప్రపంచ ప్రతాపతీక్షణ్ణాగ్నిలో ఫిరోజిషా కల్బలములును - సిపాయిల దళములును - శుష్క-కాష్ఠములయ్యెనని స్థిరపడినది. స్వసంక్షాళన మానవాబు తనసేనతో బహుదూరము పాతెను.

4. స్వప్నగాథ.

జేనరాయని వివాహమాడనిష్టపడని కాపువెలది ఫిరోజుకొమారుని బెండ్లియాడెనని ఖెరస్తా తెలిపెను. కేవల స్వాతంత్ర్యప్రియముగు నాకాపుకన్య, యందుల కొకింత యవకాశముగలజాతిలో, నొక హైందవరాజు నర్చుని వివాహమాడనొల్లక, ఘోషావధతిలో స్త్రీలను మీఁదుమిక్కిలి బానిసలనుగఁ జూచుకులమున, నొక తురుష్తరాజపుత్తునిఁజేపట్ట నమ్మఁజెసనుట, ఖెరస్తా కల్పనాచమత్కృతికిఁ బరమనిదర్శనముగు విషయము. దెనుకటి చరిత్రకారులలో నెవ్వనిస్మృతిపథమునను దవులని యాయపూర్వగాథ, యొక్క ఖెరస్తాగ్రంథమునుమాత్రమే యలంకరించెను. ఆతఁడహమ్మదునగర రాజమందిరములవసించి, యందలి మహమ్మదీయుల పోష్యులమున భామిసీసుల్తానుల చరిత్ర వ్రాసినవాఁడగుటచే, నిట్టి పుక్కిటిపురాణములకు హేతుభూతములైన స్వప్నగాథల నెన్నింటినో గ్రహించెను.

విద్యానగరశాసనము.

శకలైశ్వర గణేశాలయము.

శ్రీమద్రామాయ పర్వమునందు
జ్ఞానానుయాయము.

మాతంగ పర్వము.

విరాపాక్షశర్వాలయము

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

రెండవ దేవరాయఁడు క్రీ. శ. ౧౪౨౩-౧౪౪౭.

1. వీరవిజయరాయఁడు.

రెండవ బుక్కరాయనికిఁ బిమ్మట నాతని సోదరుఁడు దేవరాయఁడు భామిసీసుల్తానులకుఁ బిడుగువోలే పదునాఱు సంవత్సరములు విద్యానగరమును బాలించి ౧౪౨౨లో నస్తంగతుండయ్యెను. ఈ దేవరాయనికి విజయరాయఁడు హఠహరుఁడు మల్లన్న యను కుమారులు ముగ్గురుండిరి. ఆతనికి దేమాంబికపలనఁ గలిగిన పుత్రుఁడు వీరవిజయరాయఁడు. ఈ వీరవిజయరాయనికే విజయ బుక్కరాయఁడనియుఁ బేరు. తండ్రికిఁ దరువాత నీ వీరవిజయఁడు క్రీ. శ. ౧౪౨౨ న రాజ్యాభిషిక్తుండయ్యెను. సామ్రాజ్యాభివృద్ధికిఁగాని, నగరాభివృద్ధికిఁగాని, యీశ్వరపతి యే ఘనకార్యమును జేసికట్లుకాన్పింపదు. ఈతనికాలపు చరిత్ర యంతవిస్పష్టముగ లేదు. ఈప్రభుని పరిపాలనమునఁ బ్రధానులు లంచగొండులై, సామంతులకడఁ బాఠితోషికరూపమున విస్తారముగ ధనము గ్రహించుచు, సామ్రాజ్యమునందలి గొప్పగొప్ప రైతుల నేప్రోద్దు జలగలవలెఁ బీడించుచుండిరి. ఇందులకుఁ దోడుగఁ గాటకమునయితము

విద్యానగర చరిత్రము

చాచరించుటవలన, జనులబాధ మేరమీఱెను. జీవిక దుస్తరమగుటచే రైతులు తమతమగృహములను పంట వలంతులనువిడిచి, దేశాంతరము పోఁజొచ్చిరి. పాలకుల యెడ భక్తివిశ్వాసములు నశించుటవలన, నాయావృత్తుల వారు, తమకు నియోగింపఁబడిన కైంకర్యముల నొనర్ప మానుకొనిరి. వీరవిజయరాయఁ డిది తెలిసి, మంత్రిల నుండి యానుష్ఠానధిని నిర్బంధముగను నితాంతముగను దొలఁగించెను. ఈతఁడు ప్రజాపాలన మొనర్చినది యల్పకాలముమాత్రమే.

2. దేవరాయని బాఁగము.

వీరవిజయునిసొమ్ముఁగు హరిహరుఁడుగూడ నపు డేపుఁగు విద్యానగరమును బాలించుచుండి, విస్తారముగ దాసముల నొనర్చినట్లు, శాసనములు తెలుపుచున్నవి. విజయరాయఁడు కొన్ని నెలలుమాత్రము రాజ్యపాలనముచేసి, తన కుమారుడగు దేవరాయఁడు శైశవ దశయందున్నట్లే గఠించియుండును. తమ్ముడగు హరి హరుఁడు పరాక్రమ ధురంధరుఁడును రాజ్యవ్యవహార విశారదుఁడును నగుటచే సోదరునియనంతరము తానే రాజ్యకార్యములు నిర్వహించియుండును. ఆ సమయమున, దేవరాయఁడు బాలకుఁడై, తనపినతండ్రి పోషణమున నుండియుండును. ఈదేవరాయనికిఁ బర్వతదేవరాయఁడును తమ్ముడును, హరమ్మయను చెల్లెలును నుండిరి. పర్వతదేవరాయఁడు ౧౪౨౫ వ సంవత్సర

ప్రాంతమున విద్యానగరసామ్రాజ్యమునందలి 'తెరక నంబి' యను ఖండమునకు పాలకుడయ్యెను. హరమ్మ చంద్రవంశజుడును సాళువగౌతరాజు పుత్రుడను మహా వీరుడునునగు సాళువ తిప్పరాజును జేవలైను.

3. నామాంతరములు - బిరుదులు.

రెండవ దేవరాయుడు ౧౪౨౩ వ సంవత్సరమున సామ్రాజ్యభారము వహించెను. ఈతనికిఁ బ్రాథమిక దేవ రాయుడనియు - ఇమ్మడిదేవరాయుడనియు - వీరదేవ రాయుడనియు - వీరప్రతాపదేవరాయుడనియు - గజ బెంటుదేవరాయుడనియు - నామాంతరములు. 'గజ బెంటురాయుడ'నగా నేనుగలను వేటాడుటయందు నిపుడుండని యర్థము. ఈతనికి 'చతుస్సముద్రాధీశుఁ' డను బిరుదమున్నట్లు తంజావూరియందలి ౧౪౪౬వ సంవత్సరపు శాసనము తెల్పుచున్నది. మొదటి దేవరాయని వలెనే యాతని మనుచుండగు నీరెండవ దేవరాయుడు సయితము, విద్యానగరాభివృద్ధికిని-వ్యవసాయాభివృద్ధికిని సైనికబలాభివృద్ధికిని - సత్కృత్యముమైన సేవయొనరించి, తనయొక్కయు తన సామంతస్వపతులయొక్కయు పలు కుబ్బడి, నాంధ్ర కర్ణాటాది రాష్ట్రములలోఁ జక్కఁగ వెలయించెను.

4. సేనానాయకులు.

రెండవ దేవరాయనికిడ సంగ్రామ శూరులును, శత్రుసంహార కార్యదక్షులును, త్యాగశీలురును నగు

విద్యానగర చరిత్రము

దండనాథులుండిరి. అందుముఖ్యుడు చామస్యపాలుడు. ఈతడు శివభక్తుడనియు, సింహప్రతాపుడనియు, శిష్టజనరక్షకుడనియు, సామహానభేద దండోపాయములఁ జతురుడనియు, శాసనము లుగ్గడించుచున్నది. మొదటి దేవరాయనికాలమున, బల్లరాజుచే హరిహరదేవునకుఁ బ్రీత్యర్థముగ నిర్మింపఁబడిన, 'హరిద్ర'యను నానకట్ట భిన్నమై నిరుపయోగముగనుండఁగ, సీచామస్యపాలుడు విస్తారధనమువెచ్చించి దానిని బునరుద్ధరించి, ప్యవసాయాభివృద్ధికి దోహదముగల్పించెను.

5. ముసల్మానులతోడి సంబంధము.

రెండవ దేవరాయుడు భామినీనుల్తానులతోఁ జాల నిగ్రహించెను. మహమ్మదీయులను బహుార్థముగ నోడించి, వారిఘాతుకకర్మలకుఁ దగిన ప్రతీకారముఁగావింప నీతడు కృతసంకల్పుడై, యుక్కుతున్నలబోలు పోటరులఁ బెక్కురనుగూర్చుకొని, విజాపురరాష్ట్రముమీఁద దాడివెడలెను. ఆవఱకే విద్యానగరముపైఁ గత్తిసూరు చుండిన యవనప్రభుఁడిది తెలిసి, విస్తారమగు బలముతో రాయనిసేన నెదుర్కొనెను. విద్యానగర వీరులు దర్బోద్ధతులై పరిపంథివాహినిని టీరికిఁగొనక సాహసమున ను పౌరుషమునను దాడి, యందలియోధుల మస్తకములచే నాహవరంగమున నున్నతవేదికలను నిర్మించిరి. ముసలిమానులదళము విటిఁగి నలువలంకులకుఁ బోయెను. హైందవశూరులు కాందిశీకులగు మహమ్మదీయులైనను

లను వెన్నంటి యిచ్చుకొలఁదివచ్చుచు, సుల్తానుని నాతని రాజ్యములోనికిఁ దఱిమిరని ఘోరస్తా నడుపుచున్నాడు. వారారాష్ట్రమును గత్తితోడను నిప్పతోడను ధ్వంసము చేసిరి. పెక్కు స్థానములను వశపఱచుకొనిరి. అనేక సామంతులనుండి ధనధాన్యసమృద్ధిచేఁ దనరారుచుండిన విజాపురరాష్ట్రము సర్వశూన్యమయ్యెను. కట్టి దౌర్భాగ్యదశఁ గాంచి, ఫిరోజ్షాహా విచారముతోడనే మృతి నొందెను. .

6. సైనికబలాభివృద్ధి.

మహమ్మదీయ సైన్యమునఁ బ్రశస్తమైన యశ్వ బలమును— రౌతులయు విలుకాండ్రయు దళములును— సమృద్ధిగనుండుటగమనించి, దేవరాయఁడు సజాతీయములైన యుత్తమాశ్వములసంఖ్య మిక్కిలివృద్ధి నొందించెను. బలాఘ్నములును సేర్పరులును నగు ధానుష్కులను హెచ్చించునుదేశమున మహమ్మదీయులలో నధికసంఖ్యాకుల నాంధ్ర కర్ణాటక సైన్యమునఁ జేర్చుటకును, వారిలకుఁ బ్రత్యేకముగ గ్రామములనొసంగుటకును, వారి యుపయోగార్థము విద్యానగరమునఁ బెక్కుమసీదులను గట్టించుటకును, మహమ్మదీయుల నెవ్వరు నేవిషయమునను బాధింపకుండుటకును నియమములఁగావింప నాప్రభుఁడు నాయకుల కాదేశించెను. సంస్థానాధీశులు, హిందూసైనికులలో దృఢాంగులగు ధనుర్ధారులను—గుఱ్ఱపురౌతులను— పలువురను సిద్ధముచేసిరి. అందుచే విద్యానగర రాజ్య

విద్యాసగర చరిత్రము

మునఁ గొంతకాలమునకే లక్ష్మయుక్తులైన రెండువేల
మంది మహమ్మదీయులును, నఱువదివేల హిందువులును
ధనుష్మంతులుగ నేర్పడుటయు, నెనుబదివేలయాశ్వికు
లును పదాతులగు రెండులక్షలయీఁతెకాంశు స్థిరపడు
టయును సంభవించినది.

7. రహస్యవిప్లవము.

దేవరాయని పరిపాలనాంతసమయమున కీ. శ.
౧౪౪౨ వ సంవత్సరము ననంబరునకును ౧౪౪౩న యేట
నేపైలునకును మధ్యకాలములో, దేవరాయనితమ్ముఁడు
తన యన్ననుజంపుటకై, యొకానొక యద్భుతావహ
మగు తంత్రము నడిపెను. ఆసంవత్సరమున విద్యాసగర
మును సందర్శించుటకై వచ్చియుండిన 'కమాలుద్దీన్
అబ్దుల్ రజాకు' కల్ఝికోటలో బసచేసియుండి, యీ
యాశ్చర్యకర చర్యనుగూర్చి విన్నదివిన్నట్టుగా వ్రాసి
యున్నాఁడు.

౧. రచనావిధానము—దేవరాయఁ డొకస్వకు
తనసోదరుఁడు నన్నిన ప్రాణాపాయకరమగు వ్యూహము
నుండి తప్పించుకొనఁగల్గినవిధము చిత్రమైనది. ఆసో
దరుఁ డీమారణోపాయ క్రమమును మిగులఁ గుశాగ్ర
బుద్ధితోడనే సాగించెననఁదగును. రాయనితమ్ముఁ డొక
నాఁడు తన నూతనగృహ ప్రవేశోత్సవసమయమున,
రాజును నగరమునందలి మండలేశ్వరులను వాహినీపతు
లను రాజకీయోన్నతోద్యోగమండలిని విందున కాహ్వా

నించెను. తంత్రజ్ఞులగు సందలిగృహసేవకులు ద్వారముఖమున నిర్దీక్షించియుండి, యతిభుల నొక్కొక్కరి నిగ భోజనశాలలోని నియమితస్థలములకుఁ బంపుచుండిరి. లోనికివెళ్ళిన యొక్కొకయతిథియు నచ్చటనియోగింపఁ బడియున్న తలనరుల కరవాలముల కెరయగుచుండెను. మందిరాంతర్యాగమున నడిచెడు నీరహస్యమారణ వ్యాపార మెట్టిధ్వనిమూలమునైన నించుకంతయు బయల్పడకుండుటకై, ద్వారపార్శ్వభాగముల భేరిభాంకార నినాదములకుఁ జక్కనియనువు గల్గింపఁబడి యుండినది. ఆమహాఘోషమున లోన నేమినడచునదియు వెలుపల నున్నవారి కిసుమంతయును దెలియుచుండుటలేదు. ఈ విధమున రాజధానియందలి సామంతులు నమాత్యులు ధండనాధిపతులు రాజమందిర రక్షకులు పురప్రముఖులు నొక్కొక్కరుగ మగిరిముఖొచ్చి, యకాలమరణము నకు గుఱియఁపఁచుండిరి.

౨. రాయనిఁగూల్చుట—రాయఁ డెంతసేపటికిని రాకుండుటచేఁ దమ్ముడే దేవరాయనిసాధమున కరిగి, తనసూత్రనభవనము నాతని చరణరజోలేశమునఁ బావన మొనర్ప, సవినయముగఁ బ్రార్థించెను. ఏహేతువు ననోగాని ప్రభుని నకస్మాత్తుగ ననుమానపిశాచము పీడింపఁజొచ్చెను. అందువలన నాతఁడు తానురాజాలమికి నేమియోయొక సాకుచెప్పి యందులకుక్షమింపవేఁడెను. తనవ్రాహ్మ మిచందమున భగ్నమగుటతలపోసి, తమ్ముఁ

విద్యాసగర చరిత్రము

డాగ్రహవిష్టుడై క్రూర విషమదృష్టులఁ బటపుచు నన్నవైబడి, యొకబల్లెమున రాయనిశరీరమంతయుఁ - జిల్లులువడునట్లు పొడిచెను. ఆతఁడు రాజమందిర రక్షక భటులను విందుఁగుఁపునెపమున భోజనశాలకుఁ గొని పోయి యావఱకే వధించియుండుటచే, నిట రాయనికిఁ దోడుపడువారిొక్కరును లేకపోయిరి. హఠాత్తుగ నింతటిప్రమాదము సంభవించునని రాయఁడు తలంచియుండ లేదు. తమ్ముని దారుణఘాతములవలన దేవరాయఁడు స్మృతితప్పి, తాఁగూరుచుండియుండిన గద్దెనుండి వెనుక కొరగి పడిపోయెను.

3. హంతకుని చిత్రీకరణ—ఇతఁ రాయనిశరీరస్సు ఛేదించనలసినదని తనయనుచున కాజ్ఞాపించి, యాతఁడు మరణించెననుసంతసమున హంతకుఁడు రాజమందిరద్వార మండపముఁజేరి, యచ్చటనున్నవారికి దానుసల్పిన దుండగ మునుగూర్చి యెఱింగించి, యింతనుండి విద్యాసగర సామ్రాజ్యనాథుఁడను నేనేయునుచు, సింహాసనము నధిష్ఠించుతమకమున నేగెను. ఆతనిచే నియోగింపబడిన కింకరుఁడు రాయనిసమీపించి, యాఁగ్రభుని యుత్తమాంగము నుత్తరించుటకై కత్తియెత్తునంత, దేవరాయఁడు సింహాసనము నండఁగాఁగొని లేచి, తన కృపాణముచే నొక్కవేల్పున నాద్రోహి ప్రాణములఁబాపెను. ఆ వఱకు భయమునవడఁకుచు సందోకమూలనణగియున్న నిజభృత్యుఁడు ప్రభుఁడునురులతోనుంటఁగని, రక్షణ

మునకై యాతనిఁ దారసిల్లెను. రాయఁ డాసేవకునిఁ దోడుచేసికొని వేలొకమార్గమున సభాగారముఁ జొచ్చి, యందు సింహాసనాసీనుడై యందున్నవారికి స్వీయప్రభుత్వ విధానమునుగూర్చి ప్రబోధించుచుండిన చిన తమ్ముని చండముఁగాంచి, అచ్చటిప్రజల నా కలుషచిత్తునిఁ గడతేర్పుడని గభీరముగ నొక్కకేకవైచెను. అందుఁ గూడియుండినజనులు తేని యులివునాలించి, ప్రభుఁడు జీవములతోనుండుటగ్రహించి, సింహాసనముడగు నా హీనమానవుని పైఁబడి, యాతనియొడలుచీల్చి కడికం డలు చేసివైచిరి.

౪. సర్వసేనాని యాగమము—అనంతరము రాయఁడు ధననాయకులను మంత్రులను మండలేశ్వరులను బంధువులను గొలువునకుఁదోడితేర భటుల కాజ్ఞాపించెను; కాని యెల్లరు నప్పటికే నవీనగృహమున వృత్తి నొందియుండిరి. ప్రభుఁ డీ భయానకకర్మమును గూర్చి విని, మిక్కిలివెఱుగును విషాదమును బొంది, యాఘోర మారణవ్యాపారముతో సంబంధముగల యొక్కొకని కుటుంబమును గూల్చెను. సింహాశముపై దాడివెడలి యున్నవాడగుటచే, నొక్క సర్వసేనానిమాత్రమే యీ గండమునుండి తప్పించుకొనఁ గల్గెను. అచ్చటనుండి వేగమరానలసినదిగనా వాహినీపతికి సందేశపత్రము వెళ్ళినది. ధననాయకుడు నగరప్రవేశ మొనర్చి, చక్రవర్తికి సాగిలపడి యాభయంకర గండమునుండి ప్రభుని

విద్యానగర చరిత్రము

దప్పించి యనుగ్రహించిన జగత్ప్రభునకు, మనఃపూర్వక మగు కృతజ్ఞతను సమర్పించెను.

8. అల్లాయుద్దీనతోడి వైరము.

దేవరాయఁడు క్షతగాత్రుడై యపాయకర స్థితి లో నుండుట భామినీరాజుని, విద్యానగర కోశాగారమునుండి విశేషముగ ధనములాగుటకును నటుగానిచో నగరమునగల సైన్యమును జాలవలకు నాశముగావించుటకును నది కిగిన మయమాని లెలచి తల్లిణిమీ చేస కేసు లక్షలవరహా లంపఁపలసినదినియు, లేకున్న నగరముధ్వంస మొనర్చెదననియు రాయనికిఁ దెల్పెను. దేవరాయఁడు తీవ్రతమాఘాతమునకు వశుఁడయ్య నించుకైన వెను దీయక, సుల్తానునియిష్టముదీర్ప నిరాకరించి, యాతని దర్బోద్ధతికుచితమగువిధమున ధిక్తారపూర్వకమగు ప్రత్యుత్తరమంపుచు, యుద్ధమునకు సంసిద్ధుఁడయి యుండెను. అనంతరము రాయచూరిదుర్గమునొద్ద సుభయ సేనలును డీకొ నెననియు, రెండునెలలలో మూఁడుయుద్ధములు జరిగె ననియు, నికమీఁద విద్యానగరమునకొత్తిడిగల్గింపనిచో నేఁటేటఁ గన్పమంపుచుండుటకు దేవరాయఁ డంగీకరించె ననియు, నానియమానుసార మిరువైపులవారికిని సంధి పొడఁగెననియు, ఫెరస్తా వాకుచ్చుచున్నాఁడు. ఇందుచే సుల్తానునకు దేవరాయఁడు లొంగిపోయెననుట సిద్ధము; కాని యీ దండయాత్రనుగూర్చి సమక్షముచూచిన 'అబ్దుల్ రజాక్' ఇట్లువ్రాసెను.

“విద్యానగరమున దేవరాయని నాలని మండ
లేశ్వరులను నమాత్యులను హస్త్యగావించుటకై జరిగిన
ప్రయత్నమునుగూర్చియు, నందు సేనానులు పెక్కుంజు
నిహతులగుటనుగుఱించియు, కలుబరిగిరాజ్యపాలకుడగు
సుల్తాన్ అల్లాఉద్దీన్ అహమద్షాని, తనసౌభాగ్యము నెఱి
పుటకు మంచియదను లభించెనని సంతసించి, తోడినే
యేసులక్షలవరా లంపవలసినదనియు, లేనిచో విద్యా
నగరరాజ్యమును భస్మముచేసెదననియు; హిందూమత
మునే రూపుమాపెదననియుఁ బలికెను. సుల్తానుని
గర్వోక్తులకు రాయలు రోషోద్రిక్తచిత్తుడై యాహవ
ముఖముననే యహమద్విద్యానగరరాజ్యమును నాశనమొనర్చి
నావేటకాండ్ర కొనంగెద’నని పలికి, రాయబారిని బరి
భవించిపంపెను. ఉభయ సైన్యములును బొలిమేరల
యొద్దఁ గలిసికొని పోరాడి దేశమును బాటొనర్చినవి.
విద్యానగ సామ్రాజ్య సర్వసేనాని (ధననాయకుడు)
కలుబరిగిరాజ్యముపైబడి యభాగ్యులగు సైనికులను జీవ
గ్రాహులనుగఁగొని, విజయలక్ష్మితో విద్యానగరము
నకు మరలివచ్చెను.”

ఈవాక్యములవలన దేవరాయనికే విజయము
కలిగినట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. భామిని రాజ్యపు మేల్
నున్న దుర్గములను గొన్నిటిని హిందువులకక్రమించు
కొనఁగా నాస్థానములనుండి యల్లాయుద్ధనువారినిదఱిమి,
స్త్రీలను-శిశువులను-నతినిష్ఠురముగ వధించెననియు, నటు

విద్యానగర చరిత్రము

పై విద్యానగరవీరులుచెలరేగి, యాతని నేవిధముననైన సమయింపబ్రయత్నింప, పానుషా యదితెలిసి కలుబరిగి నుండి పాటిపోయి, దానికు త్తరమున నూలుమైశ్య దూరముననున్న బెడందకోటను రాష్ట్రధానిగఁ జేసికొనెననియు, నాంగ్లచరిత్రకారులు నుడువుచున్నారు.

9. విదేశీయ విమర్శకులు.

రెండవ దేవరాయనికాలమున నిద్దఱు విదేశీయ విమర్శకు లాతనిసామ్రాజ్యముఁ జూడవచ్చిరి. ఇందుఁ బ్రథముఁడు ౧౪౨౦ వ సంవత్సరమున విచ్చేసిన సికోలోఁ డెయికొంటియను నిటలీదేశస్థుఁడు. ద్వితీయుఁ డీవఱకే మనకుఁబరిచయుఁడైన 'కమాలుద్దీన్ అబ్దుల్ రజాక్' అను తురుష్కరాయ బారి. ఈ యిరువురును విద్యానగర ప్రాభవవైభవాదులనుగూర్చి చక్కఁగ వివరించియున్నారు. అందలిముఖ్యంశములు విద్యానగర జీర్ణభాగములను వర్ణించుటకుముందు సంగ్రహముగఁ దెలుపఁబడును. ఈ విమర్శకులలో సికోలోఁడెయికొంటి దివాలా తీయువారియూ స్తి ఋణదాతలకుఁ జెందెడువిధమును సహగమనాచార విధానమును, మరలదండన మున్నగు విషయములనుగుఱించియు వ్యక్తపఱచెను. అందు సంవత్సరాది దీపావళి కామదహనము నీపర్వత్రయము నాతఁడు చక్కఁగ వర్ణించియున్నాఁడు. రెండవవాఁడైన యబ్దుల్ రజాకు పారసీకదేశ వాస్తవ్యుఁడు. తన ప్రభుఁడగు 'షహరుఖు'ని యాదేశానుసారము హిందూస్థానమునకు

రాయబారముపూని, క్రీ. శ. ౧౪౪౧ (హిజరాశకము ౮౪౫)న సంవత్సరము జ్యేష్ఠమాసమున నొక పవిత్ర దినమున సముచితములగు కాన్కలతోఁ బారసీకము నందలి హార్మాజురేవువిడిచి, దామధ్యమునఁ బెక్కు కడగండ్లకులోనై చివరకెట్లో కల్పికోటచేరికొని, రాజ సందర్శనార్థ మచ్చటనాఁగెను. ఈతఁ డీభారతభూమిని నడుగువెట్టినదిమొదలీదేశమువిడిచిపోవుదనుక నిందలి వివిధభాగములను సంవర్ధించి, నాటి దేశపరిస్థితులు నాచారధర్మములు తా సందందుఁగనుఁగొనిన నానావిషయములు తనప్రభువుల రాజ్యపాలనము మొదలగు వానిని యథాక్రమమున వర్ణించుచుఁ, బారసీకభాషలో నొక మహత్తరమగు చరిత్రగ్రంథమున్రాసెను. దానిపేరు

‘మల్లా-ఉస్-సలయిదన్.’

ఈ గ్రంథరాజమునలన విద్యానగరసామ్రాజ్యమున రెండవ దేవరాయనికాలమునాటి యనేకాపూర్వ విషయములు గ్రహింపవలగుచున్నది. ఆతఁ డందువలసించిన చరిత్రాంశములలో నీసందర్భమున కుచితములగు ముఖ్యవిషయములుమాత్రమే యిందు సంక్షేపించెదము.

౧. సామ్రాజ్య విస్తీర్ణము—ఒక్కమాఱు ప్రయాణమునల్పసలెనన్న మూడునెలలకాలమునకుఁ దీఱని వైశాల్యముగల ప్రదేశము విద్యానగరసామ్రాజ్యము. మంగభూమి సింహళప్రాంతములు దాని దక్షిణపుష్కరను సూచించు తెక్కెములు. ఉత్తరమునఁ గలుబరిగి

విద్యానగర చరిత్రము

రాజ్యమువఱకు దీనివ్యాప్తి. ఏవంకజూచినను వేయి యామడలదాక విస్తరించి యున్నట్లున్నది. పూర్వ పశ్చిమములయందు సముద్రములే దీనికిహద్దులు. కఢి కోటకుదీటగు సువర్ణసిద్ధములైన మోక్షదేవులు మూడు వందలు విద్యానగరచక్రవర్తి యధీనములు. ఈ నౌ కాశ్రయముల మూలమున ఖండంతర మండలముతోఁ జక్కనివ్యాపార మీ సామ్రాజ్యమునకుఁగలదు. ఇంతటి విశాలప్రదేశ మంతయు వివిధవిధసస్య పరిశోభితము. సామ్రాజ్యమునందలి జనసంఖ్య గణనాతీతము. ఏను పదముచూచినను ప్రజాసముదయముచేఁ గిటకిటలాడు చుండును.

౨. నౌకాశ్రయములు - తదధికారులు—విద్యా నగర సామ్రాజ్యమునకుఁజేరిన సముద్రతీరము లన్నియు విశ్వసనీయులగు శుల్కాధికారులచేఁ బరిరక్షితములు. అన్యదేశపునామదేని తప్పిచారి తమరేవులఁజేరుచో బాధ్యతగల యితరనావలపలనే దానినిగూడ నిరవాయ ముగ సంరక్షించుట నౌకాశ్రయాధికారుల విధియగును. వెండియు నీరుధికారు లాయాతీరములయందుఁబోగగు వివిధవిధ వస్తుసంచయమును భద్రముగఁగాపాడి, వానిని యవమానుల కప్పగించువారు. విదేశములనుండి దిగు మతియగు సరకులలో విక్రయింపఁబడిన వస్తువులవెల్పపై నూటికి రెండువంతున శుల్కముకింద గ్రహించుట దొరతనపు నియమ మయియున్నది.

3. సత్తప్రకారములు— విద్యానగర మేడు కోటలచే నావృతమయిన దుర్గమమగుపట్టణము. ఈ సత్తప్రకారములు దాటినగాని రాజమందిరము ప్రివే శించుటకుగాదు. ఇందు మొదటిగోడ యున్నచిశిఖరాంత రమున దృఢములగు గండశిలలచే వలయాకృతిని నిర్మింపఁ బడియున్నది. దీనికి బలాధ్యములగు సింహద్వారములు నాలుగుగలవు. అందు దుర్గరక్షకులగుభటు లహారా త్రము లొడలెల్లఁగనులుగల్గి కావలికాయుచు, నాగంతు కులనుండి హెచ్చరికతోఁ బ్రవేశశుల్కముఁ గొనుచుండు వారు. ఈవెలికోటయందలి యొకగవననుండి దాని కభిముఖముగనున్న మహాకద్వారమువఱకుఁగల యంత రము రెండామడలు. మొదటి రెండు ప్రకారముల నడుమ పుష్పద్వానములు ఫలవృక్షములు బావులు నందందు మనోజ్ఞములైనభవనములు గన్నట్టను. ఈ ప్రకారములనడుమ సుత్తర పశ్చిమద్వారముల మధ్య మున వనగడములను మచ్చికఁజేయుచుటకును మదేభముల నాడించుటకును నేనుంగుప్పిల్లలఁ బెంచుటకును ననువగు వసతులు కల్పింపఁబడినవి. మూడవకోటమొద లేడవ ప్రకారముననుక రాజమార్గముల కిరువంకలఁ గ్రిక్కిరిసి యున్న గృహవాటికలు నంగడులు నారామములు వెల యును. ఏడవప్రహారికి వెలుపల నేబదిగజముల పైఞా ల్యముగల విహారణరంగ మున్నది. ఈ కోటలోపలనే రాజసౌధములును సభారంగములును సుందర మందిర

విద్యానగరచరిత్రము

ములును నొప్పును. ఇందు సువిశాలములు సుమనోజ్ఞములు నైన నాల్లరాజమార్గము లొండొంటి కభిముఖముగ నగరివాకిటికెదురుగఁ గలిసికొనుచున్నవి.

౪. వాడలు - వర్తకము - నాణెములు—విద్యానగరమునందలి ప్రధానవీధులన్నియు మిగులవెడల్పైనవి. అందీరుప్రక్కల నంగళ్ళును, వానిమందు పలుచకముల సరకుల నుంచుకొనుటకై వర్తకులు నిర్మించుకొన్న చప్పడములును, నాచప్పరముల పురోభాగమున సుగంధ ద్రవ్యవిక్రేతయుఁ బుష్పలావికులయు వస్తునిచయమును, పరియునంతస్థల మాకృమించుకొనియున్నను, నడమఁ బాదచారులు గుట్టపురౌతులు నేనుఁగులు నందీశములు నెడవిడికపోవునంత విశాలవంతములుగ నారాజమార్గము లొప్పును. ఒక్కొక్కవాడ నొక్కొక్కరకపు సరకు మాత్రమే యమ్మబడును. ఇందమూల్యములైన రత్నములు ప్రవాళములు మేలుజాతిముత్యములు వజ్రములు నడివీధులలో రాసులుపోసికొని, బహిరంగముగ విక్రయించుచుందురు. 'వరహా*' 'ప్రతాపము' 'పణము'లను తిగివిధములగు నిష్కములును 'తరము'లను వెండిటంకములును 'జత'లను రాగినాణెములును నిచ్చట చెల్లుబడి

* నాటి నాణెములకు రూరపి క్రిందిమూల్యము కుల్యమగదగును. జత రెండుదమ్మికిలు. తర రురణా. పణము మూడణాలు. ప్రతాపము రూ. 1—14—0. వరా రూ. 3—12—0 లు. వరామీన నించుమించు నాలుకూప్యములు.

యగును. ఇవెల్ల విద్యానగరరాజధానియందలి టంక సాలయందే ముద్రింపబడును. మూడుజత లొకతర మునకును, నాలుగతరము లొకపణమునకును, పదిపణము లొక ప్రతాపమునకును, రెండుప్రతాపము లొకవరా కును సమానము.

౫. పాతాళపుగొట్టులు - బంగారపు గట్టులు— రజాకువ్యాతవలన రాయలరాజ్యము ధనాధిదేవతకుఁ గడుఁ బ్రీయముఁగూర్చు కీర్తిదానముగ నుండెనని దగును. విద్యానగర సామ్రాజ్యమునందలి పిన్నలు పెద్దలు నెల్లరు రత్నభూషణాద్యలంకారసంశోభితులుగ నుండిరట! రాయలధనాగారమునఁ బాతాళపుగొట్టు లెన్నియోయుండెను. వానిలో వెండి బంగారము గట్లు పోసియుంచుట యాచారముగనుండినది.

౬. నగరరక్షకులు—ఒక్క విద్యానగర సంతక్ష ణమునకు మాత్రమే పండ్రెండువేల భటులుండిరి. వీరి వేతనమునకై వేళ్ళావాటికలనుండి దినమున కాఱు వందలవరాలు (౨౦౦౦ రూపాయలు) సుంకమువచ్చు చుండినది. రక్షకభటులు చాలమెలఁకువతో నగరముఁ గాపాడుచు, పుర సప్తప్రకారముల నడుమ నెచ్చట నెపుడేమినడచినను దట్టణమే నగరపాలకునకుఁ దెల్పుచు, నేరములుజరుగకుండఁ జూచుకొను చుండిరి. ఏచోట నేపాటిసామ్యుపోయినను, నాప్రాంతమునకు నియోగింపఁ బడిన భటులు తమ చక్కనిపరిశోధనమువలన దానిఁ

గనికెట్టి, జాగులేక యజమానున కాసామ్మ చేర్చు చుండవలయును. లేనిచో దండవిధాయివిధింపు నపరాధధన మచ్చుకొనవలసియుండుట భటులకువిధి.

2. నగరపాలకుని కర్తవ్యము— ఘన నాయకుని గటక పాలుండనియు నగరపాలకుడనియు దానియనియు దండనాధిపతియనియు నందురు. ఈతడే సర్వసేనానియు మంత్రియును. ఈతని యాసానమండపము టంకనాల కెదురుగా నుండును. ఇతఁ డెనుదినము నియమితవేళ సభామందిరమునకరిగి, ప్రభుత్వోద్యోగులును చోవుదారులును బలసికొలువ, సభియోగవిచారణలకుఁ గడంగును. అభియోక్త మండపప్రవేశ మొనర్చి, భక్తిభావపురస్సరముగ దండనాయకునకు సాగిలపడిలేచి, కాన్కయిడి, కృతాంజలిపుటుండయి, భయవినయములుదోప శిరము వంచి నిలుచుండును. తదుపరి దండనాధిపతి సముచితభంగి నపరాధవిచారణలునల్పి తీర్పుచెప్పను. ఈతనితీర్పునకుఁ జైతీర్పులేదు. ఇట్లు రాజకీయకార్యకలాపములు నిర్వహించుకొని, దండనాధిపతి కొలువుచాలించి, సభారంగమునుండి వెలువడును. వెంటనే మంగళరవంబు లెసంగును. సేవకులు వింతవింతవన్నెలుగల గొడుగుల నేడింటినిబట్టి యధిపుని వెంబడింతురు. కొందఱు చామరములు వేయుచుండును. చోవుదారు లిరుగడలఁ జరాకుడెల్పుచు ముందు నడతురు. వారి పురోభాగమున శంఖకాహళాది శోభనతూర్యములు మ్రోయు

చుండును. కటకపాలుఁ డింతటివైభవముతో రాజమందిరమువఱకునడచి సప్తప్రాకారములు గడచును. ఒక్కొక్క ద్వారమున నొక్కొక్క ఛత్రమువంతునఁ జాలింపఁబడును. చివర దణాయియొక్కఁడుమాత్రమే నిరాడంబరవృత్తి నంతిపురిజొచ్చి, చక్రవర్తీసమ్మఖమున నాటివృత్తాంతముసమస్తము నివేదించును. పిమ్మటఁ బ్రభునియజ్ఞావదసి రాజనగరమునకు వెనుకనున్న నిజమందిరమునకుఁగరలును.

౧. వేశ్యజనసమాశ్రియము—నగర ప్రాకారములనడుమ నందందు వేశ్యలవాడ లధికముగనుండినను, టంకపాలసమీపమునందలి గణికాజన సమాశ్రియము మాత్రము, కడుంగడు రామణీయకముగ నుండెనట! ఆభాగమున వరుసలుతీర్చి నాలంకృతములుగ నిష్క్రింపఁబడిన హర్మ్యములు పుష్పలతాకుంజపరిశోభితములగు సౌధప్రాంగణములు సర్వజన హృదయాకర్షకములనియు, నామందిర పురోభాగములఁ జెలువొందు చంద్రీకాంత శిలావేదికలపై సాయంసమయములయి దుపవసించెను విలాసినుల యంగసౌష్ఠవముఁగూర్చియు సౌందర్య విశేషాదులను గుఱించియు వర్ణించుట యశకవ్యమనియు, రజాకనుడివెను. అట్టివర్ణన కుపక్రమించుట మీఁదు మిక్కిలి తనమనశ్చాంచల్యమునకే కారణమని యాతఁడు వాక్కుచెప్పెను.

౨. గజపోషణము—ఏనుఁగులవేట దేవరాయనికిఁ జాలఁబ్రీతికరమగు నాటయి యుండెఁగాఁబోలు.

విద్యానగర చరిత్రము

నిరంతరమాతడు వన్యవారణ విహారప్రదేశములునుట్టి, గజగ్రహణలీలలఁ గాలమువెడలించు చుండినటులు తోఁచెడిని ఈ వన్యమదోత్కటములను మిగుల నేర్పున బంధిపఁగల చతురులగు మావటీం డాతనికడనుండిరి. రాయఁ డీమార్గమున సాధించిన పర్వతములఁబోలు మాతంగములు విద్యానగరమున వేలకొలదిగనుండినవి. అం దశ్శ్చత్రమములైన భద్రకుంజరములఁ గొన్నింటిని మాత్రా మాప్రభుడు ప్రత్యేక గజశాలయందుంచి, నాని పోషణమున కుచితమగుననతి వేఱుగఁగల్పించియుండెను. మావటీం డ్రానాగములను మిగుల హెచ్చరికతోఁ బెంచు చుండెడివారు. అనుదిన ముదయాస్తమాన సమయాములయందు, రెండేసిపనుగుల భారముగల పాయసపు ముద్దలను నేతిలో ముంచియెత్తి, యొక్కొకయేనుగు నకును దినఁబెట్టుట, వారినిత్యక్తత్యములలో నత్యావశ్యకమగు నియమమయియుండెను. ఈయాహార మాయే నుంగుల యెదుటనే పచనముజేయుట వారికివిధి. అట్టిచో నందుఁ బదార్థములుపయోగించుటలో నేమాత్రము పొరబాటుజరిగినను కరులూరకొనక యాకింకరులఁ జంప దొరకొనునట. గజరక్షణమున నేభలుండైన నావంత ప్రమాదమున కెడమిచ్చినను రాయఁ డాబంటునకుఁ గ్రూరశిక్షనిధింపక విడుచుచుండినవాడు కాడు. ఎవ్వఁడేని రాయనికాగ్రహము గల్గించునంతటి నేరముఁ గావించినచోఁ బ్రభుఁ డాయపరాధి నీమదవ్యాళములమోలఁ

దోయ నియోగించుచుండును. అవి వానినిబట్టి నేలకుఁ దొక్కి దంతములతోఁగ్రుమ్మి తొండములతోఁ జీల్చి చమరివేయుచుండెనట. ఈభద్రేథములలో నొక్కటి మైరావతిమువంటి తెల్లయేనుఁగు. మావటిఁ డీనామ జము నరుణోనయాత్పూర్వమే ప్రభునిసన్నిధికిఁ గొని పోవుటయు, శుభప్రాప్తికై ప్రభుఁడు దానినిదర్శించుటయు సంభవ మగుచుండెను.

౧౧. అంతఃపుర విశేషములు—రాణివాసాభిషేక తర మందిరమునఁ బురుషపృవేశమున కవకాశమే లేకుండెను. పడేండ్ల యీఁడుదాటిన బాలుఁడు సయిత మంతిపురిఁ జూచుటకు వీలుండినదికాదు. రాయనికేడు వందలమంది భార్యలుగాక యుంపుడుకత్తెలును బ్రేమాస్పదలగు యువతులును నా యవరోధధవనమున నుండి రట. మఱియు దాసదాసీజను లెందఱో యుండిరి. అంతఃపురస్త్రీజన మింతయున్నను నిర్వురు రాణులుగాని యుంపుటాండుగిగాని యిద్దఱు యువతులుగాని యొక గదిలో నివసించుచుండినది లేదట. ఒక్కొక్కరి యునికికిని బ్రత్యేక వసతు లేర్పడియుండినవి.

౧౧. శిల్పము—రజాకు కల్లికోటరాజగు 'సామూరి' మన్నన వడయలేదు. అతఁడచ్చట నాఱుమాసముల కాలము గౌరవహీనమగు నిరుద్యోగవృత్తిలోఁ గడపి, యనంతరము విద్యానగరప్రభుని యాహ్వాన మందికొని, ౧౪౪౩వ సంవత్సరము మార్చినెలలో మంగ

శూరినుండి మెట్టదారిని బ్రయాణము నల్పుచు, విద్యానగర సామ్రాజ్యమునఁ దాఁజూచిన దేవనిలయములలో నుత్కృష్టములగు వానిని కెండింటిని వర్ణించి యున్నాడు. అందొకటి మంగళానికి ముప్పదిమైళ్ల దూరముననుండిన నాల్గంతస్తులుగల కాంశ్యమయ దేవాలయము. ఇది పది గజముల చదరము నైదు గజముల యున్నతముగల్గి, ప్రపంచమునఁ దద్వితీయముగ వెలయుచుండెనని యాతఁడు వ్రాసెను. ఇందుఁ జివరయంతస్తున నిలిచెఁడెత్తుగల స్వర్ణవిగ్రహ మొకటి యుండెననియు, నావిగ్రహములకుఁ బ్రకాశమానములైన కెంపులు నయనాకృతీని బొదుగఁబడి యుండెననియు, గేవలము కంచుతోఁ జేయఁబడిన యీదేవాలయమంతయు మిగుల రామణీయకమైన శిల్పకళలచేఁ జెలువారుచుండెననియు, నాతఁడు తెల్పుచున్నాడు. బేదునూరి నగర మధ్యమున, నొకవిశాలమంజుల పుష్పద్వానాంతరమునఁ జంద్రకాంత శిలామండప పూర్వకముగ నిర్మితమయి, యపూర్వ శిల్పవిన్నానములచే సంశోభిల్లుచుండిన దైవమందిరము రెండవది. అటువది యదుగుల పెడల్పును, గొంబది యదుగుల పొడవునుగల నాల్గేసి యంతస్తుల గోపురములు నాల్గు, ఈ మాలయమునకు నలుప్రక్కల వెలయునట. దాని మహత్తర సౌందర్యగరిమ నభివర్ణించుట చాలఁగష్టమనియు, నా యాలయపు స్వాభావికస్థితి యున్నదున్నట్లు వర్ణించినను సరికయోక్తి యను

నిందకు గుఱికావలసి వచ్చుననియు, రజాకు నుడివెను. ఆ నిలయ పురోభాగమునగల చంద్రకాంత శిలామండపమున రాల్లొకటితో నొకటి పొందించిన తీగు శ్లాఘ్యుతరముగ నుండెననియు, అట్లువాని నొండొంటితో నమర్చిన జాడ యేమాత్రము నగపడక మండపమంతయు నేకశిలామయమా యను సంశయమునకు నయిత మవకాశమియగల్గియుండెననియు నాతడు తెల్పెను. ఈమండపమధ్యమున నల్లరాళ్లతో నొక దేవాలయము కట్టబడియుండెననియు, నాలయకుడ్యములపై నొకటి దిగువ నొకటి మూడువరుసలుగఁ జెక్కబడిన మానవప్రతిమలవంటి యాకృతులెంతటి సమర్థుడగు చిత్రకారుడేని బాగుతోనైనను గీయజాలడనియు, నాతడు నిర్వచించెను.

౧౨. రాయబారుల సత్కారము—విజాతీయులును విమతస్థులునునగు రాయబారులు దేశాంతరము నుండివచ్చి, యాస్థానమున రాయని సందర్శించునెడల, గర్వూరతాంబూలాదులతో వారిని సత్కరించుట, సంస్థానపు యొదటి యాచారమయి యుండినది. ఆరాయబారులు విద్యానగరముననుండఁదలంచుచో వారు రాజధాని యందుండు సంతకాలము సామ్రాజ్యగౌరవమునకఁ దగినట్లు రాయబారుల గౌరవానముల కనువేర్పఱునుట ప్రభుసముఖ్యధర్మముగ నుండినది. అబ్దుల్ రజాక్ తాను మొట్టమొదట చక్రవర్తినందర్బనము చేసిన సందర్భమున,

నైదువందల పణములు - సుగంధద్రవ్యములు - నిరువది
 దీనారములయెత్తు పచ్చకర్పూరము - రెండుకట్టల నిమల
 పాకులు బంగారుపల్లెరమున నునిచి యాతని కొసగబడె
 నట. పిమ్మటఁ దాను రాజధానియందున్న దినములలో
 వారమునకు రెండుపగ్గాయములు రాయని సందర్శనము
 చేయుచుండినట్లును, నాసందర్శములలో నెల్లఁ బై విధమగు
 సత్కారమే తనకుజరిగినట్లును నాతఁడు తెల్పుచున్నాఁడు.
 రజాకు విద్యానగరమున వసించుచుండినయంతకాల మా
 తని దినవెచ్చమునకై యొకమణుఁగు నేను-యొకమణుఁ
 గుపంచదార - రెండుగొట్టెలు - నెనిమిదికోళ్ళు - రెండు
 వరాలు ననుదినమాతని విడిచిఁ బంపబడు చుండెనట.
 దేవరాయఁడు దయాద్రిహృదయుఁడనియుఁ జాలనదా
 రుఁడనియు, సుగుణములపుంజమనియు, గాంభీర్యదాక్షిణ్య
 సూచకములగు భాషణములను నెఱపు నదాత్తచిత్తుఁడ
 నియు, రాజపరమేశ్వరుఁడనఁదగిన వ్యక్తియనియు రజాకు
 నుడువుచున్నాఁడు. అందుల కారాయబారి నిదర్శనముల
 నన్నింటినో చూపెను. ముఖ్యముగఁ జక్కవర్తి మహా
 మృదీయులకు బద్ధవిద్వేషియైయు నాతెగకుఁజెందిన తన
 యెడ నాపఱకుఁదా నెందును గనివినియెఱుంగనంతటి
 యపారప్రేమయే కనఁబఱచెననియు, దన దేశమునందలి
 యమరఖండము పిరాజుమొదలగు ప్రధాననగరవిశేష
 ములఁగూర్చియు సుల్తానుని కుశలాదికములను గుఱించి
 యుఁదలుచుఁ బ్రశ్నించుచుండిననియు, నాతఁడు తెల్పుచు.

విద్యానగరమున రజాకునకుఁ గల్గుచుండెను గౌరవాదరములఁగాంచి సైఁఫనోపని, హార్మజునివాసులు కొందఱాఁడు నిజముగ సుల్తానుపర్యాఖని గాయబారికాఁడనియు వేషధారియనియుఁ బ్రకటించిరి. ఈవిషయమయి దేవరాయండు ముఖ్యామాత్యునిమూలమున గ్రహించిన తరువాతను దఱుచు రాజమార్గమున నూశేఁగుతఱిని దా నెదురగుచోఁ దోడనే మదావళమునాఁపి, రుచిరదరహాసచంద్రికలు ముఖమండలమున నటయింప, దయామృతవృష్టిఁగురియు వీక్షణముల నెఱపి, తన యెగఁజేసములను రాయఁడాకర్ణించుచుండెనని రజాకు తెల్పెను.

11. కఱపు-కప్పును.

సుల్తాను విద్యానగరమునదాఁకి తిరిగిపోయినపుడును, మఱుపటి సంవత్సరమునన, కలుబఁగియందుకిఱపు పీఠపెట్టి ప్రజల నలయించెనని, ఘోరస్తా వ్రాముచున్నాఁడు. దేవరాయండు భావినీరాజుల కైదుసంవత్సరముల కప్పమీయవలసియుండియు, నీయక తిరస్కరించి నందున, నల్లాయుద్ధీను తన సాదగుడగు మహమ్మదాఖానుని బలాధ్యమగు సేనతో విద్యానగరముపైకిఁ బంపెననియు, మహమ్మదాఖానుని సైన్యములు రాష్ట్రమున ఘాతుకకర్మముల నెన్నింటినో యొనర్చెననియు, నందుచే రాయఁడాతనికి రెండువందలమంది బానిసలను-బెక్కినుంగులను-విశేషధనమును-నిచ్చుటకియ్యకొని పంధిగావించుకొనెననియు, ఘోరస్తా తెల్పుచున్నాఁడు. ఈతఁడు ౧౪౩౫వ

సంవత్సరము విద్యానగరమునకును గుల్బర్గాకును యుద్ధము పోసఁగెనని సూచించెనేకాని, తత్సూర్యము ౧౮౨౮వ సంవత్సరమునుండి యంతవఱకు దాదాపు పదునొకొం జేండ్లకాలము విద్యానగర వ్యవహారమునుగూర్చి యొక్కటి యునువ్రాయక మానముద్రవహించెను.

12. శత్రుదీవిక-సామ్రాజ్యపృథ్వి.

౧. పరాక్రమస్ఫూర్తి— దేవరాయఁడు లక్షల కొలఁది వీరులకు వేతనములనొసఁగి, వారలనుసంరక్షించు చుండెను. నాలుగువేలకుదక్కువకాని శూరవరులెప్పుడు సేతనికడ సిద్ధముగనుండిరి. చివర కీ సేన యేడులక్షల వఱకుఁబెరిగినది. పంటమైలా పేడ్డియుఁ దెనుఁగురాయఁ డును సానుచరులుగనుండ నీవీరుఁడు వినుకొండ, కొండ వీమరాజ్యములను గెలిచి, రెడ్డిగాజులను బద్ధనాయకవీరు లను దనకంకితులనుగ నొనర్చుకొనెను. ప్రబలప్రతా పాధ్యులగు రాజులు పెక్కుం డ్రీప్రభువునకు శత్రువులగు టచేఁ జిరకాలమితఁడు రణకేళియందేకడపి, యరాతి సేనా మహార్ణవమును సంతుభితమొనర్చుచుఁ బరిఁసఁగి నృపతులకు సింహస్వప్నముగనుండెను. కన్యాకుబ్జ కాం ణోజ నేపాళదేశముల ప్రభువు లీచక్రవర్తి కనుసన్నలలో మెలఁచుచుండిరి. క్వీలక్ (తిరువాకూరురాష్ట్రములోని మంచివర్తికస్తలము), సింహళము, ఫులికోట (తూర్పుతీర మున నిప్పటి చెన్నపురికి సమీపముననుండిన నౌకాశ్రయ స్థానము), ఫానేశ్వరము (ఢిల్లీనగరమున కుత్తరమున ౧౧౪

యమునకును సల్లెజ్జకును మధ్యభాగమునఁ బ్రసిద్ధి నొందినది) మొదలగు రాష్ట్రపాలకులు, విద్యానగర సింహాసనమున కంకితులగుట కీరాజసింహుని యద్వితీయ మగు పరాక్రమస్ఫూర్తియే కారణము.

౨. శాసనవిశేషములు — “దేవరాయుడు యుద్ధముచేయుఁగా కన్యాకుబ్జదేశజలు ధైర్యమఁ దొలఁగిరి. కొంకణులు భీతిల్లరి. తురుష్కులు కళావిహీనులైరి. కళింగులు విడిగిరి. ఆంధ్రులు పరిసరపర్వతములకుఁబాటిరి. అంగ వంగ కాంభోజ నేపాళ ప్రభువు లాతనికి ఛత్రచామరములఁబట్టు కింకరులైరి. అంగవంగ కళింగ దేశాధీశులెల్లరు చివకు నాతని బాహుబలము పైననే యాధారపడిరి.” అని పెక్కుశాసనములు స్పష్టపఱచుచున్నవి.

౩. కోశవృద్ధి — నిరంతరమిట్లు సమరాల్లవమునఁ గ్రుంకులిడుచున్నను సుఖానుభవముమాత్ర మింప్రభుఁడు కోల్పోవలేదు. అంతఃపురసౌధముల యలంకరణమునకును, రాణివాసస్థ్రీల యమూల్యములగు వస్త్రాభరణాదికములకును, నీతఁడువినియోగించుచుండినద్రవ్య మపారము. సైన్యాభివృద్ధికై ధనమువెచ్చించినట్లే ప్రజాసౌఖ్యమునకుఁగూడ నీన్యపవతాసము ధనరాసులను విరివిగఁ గ్రమ్మరించుచుండెను. ఇతఁ నీతఁడొనర్చినదానములకు లెక్కలేదు. ధనమిన్నిధముల వెచ్చించినను నీ భూజాని 266 కోట్లకు మించినరొక్కమే బొక్కసమున

విద్యానగర చరిత్రము

నిలువయుంచెను. పైగా రత్నములో యగణితములు. క్వీలక్ సింహళము పులికోట మున్నగుదేశముల రాజులు కేక్కు రీతినిఁ జక్రవర్తిగ నంగీకరించి యేఁపేటఁ గప్పము లఁపుచు, నీ రాజేంద్రుని యాదేశములను శిర నా వహించుచుండిరి.

౪. సామ్రాజ్య భాగములు—విద్యానగర సామ్రాజ్యము, అరగడ-గోవా-గుత్తి-మంగళూరు-బర కూరు-తెరకమంచి-ఆర్కాడు నను మహాఖండములుగ విభజింపబడి, సమర్థులగు ప్రాతినిధులసాలనమున నాంపఁ బడియుండెను. ఇందుఁ గొన్నిటి కీ రాజేంద్రునిసోదరులే పాలకులుగ నుండిరిని తెలిసెడిని.

13. సాహిత్యవిజ్ఞానము.

దేవరాయఁ డాంధ్రకవులను గాఢాభిమానమున నాదరించి యుచితరీతిని సత్కరించుచుండెను. ఈతనియాస్థానమునఁ బేరుగాంచిన విద్వాంసుఁ డరుణగిరిసాధుఁడు. ఈతఁడు యోగానందప్రహసనాది గ్రంథములు రచించియు, వాదప్రాశ్నిమ నద్వితీయుఁడయి వెలసియు, డిండిమమునాఞ్జరించి 'డిండిమకవిసార్వభౌమ' విరుదముఁ బొందియుండెను. రాజసన్యాసము గోరి వచ్చెను పండితులందఱితోడ నీడిండిమకవి వాగ్యుద్ధమున కుపక్రమించి, తన వాక్యమత్కృతిచేఁ బ్రతివాదుల నోడించిపంపుచు, మిగులవిట్టవీగుచుండెను. అట్టి సందర్భమున సకలవిద్యా సనాధుఁడును - కవికుల నాధుఁడును-

నగు శ్రీనాథుఁడు విద్యానగరమునకు రాఁదటసింపెను.
రాయఁడు నీవాసస్థలమేదియనిపఱిశ్చింప నా కవియిట్లు
నుడివెనఁట.

నీ వరరాజ్యగిరిదుర్గంపనివైభవ శ్రీలఁ
గొనుకొని విడనాడుకొండవీడు
పరిపంథిరాజ్యబలములబంధించు
కొమరుమించినబోడుకొండవీడు
ముగురుగాజాలకునుమోహంబుపుట్టించు
గుఱులైన యుటితాడుకొండవీడు
చటులవికఱిమక కాపాహసంబొసరించు
కుటిలాక్రూలకుఁగాడుకొండవీడు.

గీ॥ జననఘోటక సామంతసరస వీర
భటసటానేక హోటక ప్రకటగంధ
సింధురారవ మోహనశ్రీలందనరు
కూర్మ సమరావతికి తోడుకొండవీడు.

తదుపరి డిండిమకవినార్యభౌమునకును శ్రీనాథు
నకును నాహిత్యచర్చ జరిగినది. ఆయుద్ధండవివాదమున
పండితకవినాథుఁడగు శ్రీనాథుఁడు నెలిచెను. పౌరీధ
దేవరాయఁడు శ్రీనాథుని పాండిత్యగరిమకు మిగుల
హర్షించి, యాతనికిఁ దనముత్యాలశాలయందు నిండు
కొల్వునఁ గనకాభిషేకముఁ గావించి, కవినార్యభౌమ
విరుదముసలి నత్కరించెను. శ్రీనాథుఁ డీ విజయ
స్మృతికై యరుణగిరిమధునకంచుధక్క పగులఁగొట్టించె
నట. ఈకవినార్యభౌముఁడు సర్వజ్ఞసింగమభూపాలుని
సభకువెళ్ళుచు, సరస్వతి నిట్లుభాసించెను.

విద్యానగరి చరిత్రము

నీ. దీనార టంకాలఁగిర్థమాడించితి
 దక్షిణాగ్రీకు నుత్తరాలకాల
 పలుకుఁదొడెఁతాంధ్రభాషా మహాకావ్య
 నైషధగ్రంథ సందర్భమునకుఁ
 బగులఁగొట్టి యగుఁజుట వివాదప్రాధి
 గౌరవిండ్రిమధ్యఁ కంచుఁడొక్క
 చంద్రభూపక్రియాశక్తిగాయలయొద్దఁ
 బాదుకొన్నితఁసావ్యభౌమబిరుద

గీ. మెటులు మెప్పించెదో నన్ను నింక మీఁద
 రావునింగవహిపాలుఁధీవికాలు
 నిడుకొలుపున నెలకొనియుండి నీవు
 సరససద్గుణనికురింబ!కారిదాంబ!

ప్రాగ్దేవరాయభాస్కరుఁడు సుకవిచంద్రునిన్ని
 పోషించి, యాంధ్రసాహిత్యవిజ్ఞానము నెంతయును వర్ధిలఁ
 జేయుట కాతనికులగురుఁడగు శ్రీచంద్రభూపక్రియాశక్తి
 యొడయరు మిక్కిలి సహకారిగనుండెనని తెలిసెడిని.

14. రాయని యోగ్యత-చరిత్రకాదులమతము.*

౧. రాయనిద్వైర్యాదార్యములు - దేవరాయనికిఁ
 గల 'గజబెంబెకర' యను బిరుదమువలనను, దక్షిణ
 శాసనాధారములమూలమునను, నీతఁడు లక్ష్యసమన్వి
 తుఁడును - ధైర్యశాలియు - నగుయోధుఁడని తెలియు
 చున్నది. అసహాయదశలో సోదరుఁడు తన్నెదుర్కొని
 నపు డీరాజేంద్రుని మనస్థైర్యము వ్యక్తమైనది. దేవ

* The never to be forgotton Empire.

రాయని సోదరుడౌతనిఁ జెనకేననందర్భముననే, గుల్బర్గా
యందు సుల్తానునిసోదరుడౌగూడ సుల్తానునెదిరించి,
రాయనిసోదరుడు పొందినఫలమే పొందెను. దేవ
రాయని పైన్యాధిపతుల బలవద్విజయము లన్యరాజుల
గర్వముడంచి సామ్రాజ్యకోశము సభివృద్ధి నొందింపఁగల్గి
నవి. ఈపార్థినచందుడు చేసినదానము లీతఁసామ్రా
జ్యము నందంతటను ముఖ్యముగ వధురకుమిగులదక్షిణ
భాగమునను. నోఢ్రిత్రిలింగముల యుత్తరప్రాంతముల
యందును నగపడుచున్నవి.

౨. కప్పములగఢ—విద్వానగరరాజులు కలు
బరిగి సుల్తానులకుఁ గప్పము లిచ్చుచుండిరని వ్రాసిన
ఫెరస్తావ్రాతకును, నాప్రాంతమర్కములు చక్కఁగవిచా
రించి గ్రహించివ్రాసిన, యబ్దుల్ రజాక్ నూ నిజ్
పెయిస్ చరిత్రకారుల వ్రాసెలకును, సంబంధమేలేదు;
కనుక మొదటిది కేవల మూహకల్పితమును నిరాధార
మునునయి యున్నది. భామినీసుల్తానులు యధము
చేయుట సందర్భించినపుడెల్ల, కప్పము లడిగియుండినను
బలవంతులగు విద్వానగర ప్రభువు లంకకరించియుందు
రనుటకల్ల. విద్వానగరపాలకులు భామినీసుల్తానుల కేడు
లక్షలవరహాలు కప్పముక్రింద జెల్లించియున్నట్లు ఫెరస్తా
తెల్పియున్నాడు. పరమదరిదుగ్రైన భామినీసుల్తాను
లకును మహాధనాధ్యులగు విద్వానగరచక్రవర్తులకును
జూల్పిచూచినపుడు, వారెట్టికప్పమునైన భామినీసుల్తా

విద్యానగర చరిత్రము

నుల కిచ్చియుందురనుట తృణీకరింపఁదగిన విషయము. కృష్ణానది మొదలు కన్యాకుమారి నఱకును, తూర్పునము ద్రమునుండి పడమటి సముద్రముదనుకను విస్తరించి యున్న మహాసామ్రాజ్య మొక యల్పరాజ్యము నకుఁ గప్పముచెల్లించుచుండె ననుటలో సర్థములేదు. భారత ప్రపంచమున బహుమూలముననున్న రాష్ట్రపాలకులు, విద్యానగరచక్రవర్తులకుఁ గప్పములు చెల్లించుచుండిరిని నిర్వచించెను శాసనాధారములనా, న్యూనిజ్ వ్యాత్రెలు ధృవపఱచుచున్నవి. రెండవదేవరాయఁడు తన పొరుగుననున్న భామిరీరాజ్యము నడచియుండిననేతప్ప, పరరాజులనుండి కప్పముఁగొనుట యాతనికి సుసాధ్యము గాదు. రాయఁడు తా నితరరాజులనుండి కప్పములు గొప్పించుట కవకాశములేనాబలముఁ గలిగియుండుటయ కాక, యాతఁడు తనకును బొరుగురాజులగు భామినీసుల్తానులకును బొసఁగినయుద్ధములందు శత్రువులక జేయుఁడయి యుండియుండవలయును. హిందువులు జయముపొంది నపుడెల్లను ఫెరస్తా భామినీసుల్తానులకు విద్యానగరపాలకులు కప్పములు చెల్లించెడికథయే యెత్తుకొనుచున్నాఁడు. ఒక వేళ ఫెరస్తావ్రాసినట్లు భామినీసుల్తానులే జయసిద్ధిని బొందియుండిరేని, సఁధినియమములన్నియు వేటువిధముగ నుండెడివి. మహమ్మదీయులు విజయోపేతులే యయియుండినచో, నత్యాశాధురంధకులగు నాముసలి మానులు విద్యానగరపాలకులిచ్చిన యేడులక్షలవరహం

తోడనే తృప్తినొందియుందురనుట సత్యమునకు భిన్నము. తమరాజ్యపుఁ బాలిమేరలో బలాధ్యమైన హిందూనా మ్రాజ్య మొకటియుండుటకలుబరిగిసుల్తానుల కెప్పటికిని బ్రహ్మాదకరమే కదా. హిందువులు సారహీనులేయయి యుండిరేని, నాహిందూరాజులు భామినీసుల్తానులకుఁ గప్పములు చెల్లించియుండకతీతము; కానిసందర్భమట్లుండ లేదు. అపారమైన హిందూసైన్యము నదుర్మొనఁజాలక, భామినీసుల్తానులు కపటజాలములఁ బ్రయోగించిరని ఫెరస్తాయే సాక్ష్యమిచ్చియున్నాడు. నాటి సంగ్రామ పరిస్థితులలో శత్రువుచే నపజయముఁబొందుట యెదుటి రాజ్యమునకొక చావుదెబ్బవంటిదిగ నుండెను. అపు డోడినవాని సర్వస్వము జయశాలిహస్తమున నుండుట కాక, యాతఁడుగ్రహించిననేతపు, పరాశతునకు బ్రతుకుఁదెరువు లేకుండెను. భామినీసుల్తానులెప్పుడైన గెల్పొందియుండిరేని, విద్యానగరముపైఁ జిరకాలముగ నకారణద్వేషముపూని, యొక్కగ్రుక్కలో నాసామ్రాజ్యముసర్వస్వముమింగివేయ నువ్విభులూరుచు, నిరంతర మందులకు నిరీక్షించియుండిన తురుష్కులమ్మహారాష్ట్రమునుదమరాజ్యముతోఁ జేర్చికొనియుండకపోవుట యాశ్చర్యకరమగు విషయము.

15. నిర్యాణశిథి.

రెండవదేవరాయుడు ౧౪౪౪ వ సంవత్సరము మరణించెనని నూకల్ వ్రాయుచున్నాడు; కాని

విశ్వానగర చరిత్రము

యాప్రభువునకుఁ బిమ్మట రాజ్యమునకువచ్చిన మల్లి
కార్జునుఁడు, గరర2వ సంవత్సరము రాజ్యపరిపాలనమున
ర్పించుండినట్లు, హొయిసలరాష్ట్రమునందలి 'హగళ
హల్మి' దానశాసనము తెల్పుచున్నది. రెండవదేవ
రాయఁడుమరణించినాఁడను గరర3వ సంవత్సరమునకును,
దానికిఁబిమ్మట మల్లికార్జునుఁడు రాజ్యముచేయుచుండి
నట్లు తెల్పెడు గరర2 వ సంవత్సరమునకును నడుమ,
నెవ్వరు రాజ్యముచేసిరో తెలిసికొనుట కెట్టియాధార
మును లేదు. ఈప్రభుఁడు గరర2 వ యేట మేనెల
2వ తేదీ స్వర్ణసుడయ్యెనని కొండఱువాయుచున్నారు.
అందులకు నాధారము లగపడవు.

విశ్వానరసిత్రిము.

సతీ స్మృతి చిహ్నము.
ముసలన్న కట్ట: అనంతపురము.

వాటి యొక గ్రామ [రాడిస్ట్] దేవాలయము.
చింతలరాయని యాలయము.

పదవ ప్రకరణము.

ప్రథమవంశపరిణామము.

1. బౌద్ధులగు రాజులు.

పదునైదవశతాబ్దమున దక్షిణాపథమునందలి ప్రభువులలో ముఖ్యముగ నశ్వపతులు గజపతులు నరపతులునను ముత్రైగలవారుండిరి. ఇందు భామిసీసుల్తానుల శ్వపతులు. వీరరబ్బీ పారసీక సింధుదేశముల గుఱ్ఱముల నధికముగఁగొని వానినిఁ జక్కఁగఁబోషించి, యాయశ్వబలమున శత్రురాజుల నెఱించువారు. గజపతులు కళింగదేశాధినాథులు. కళింగరాష్ట్రకాంతారభూములనుండలి నుదగజములను బట్టితెచ్చి, వానితోఁద్వాటునఁ బరిపంథిన్వృత్తులఁ బరిమార్చుకొనఁగలవారు. కాల్బల మధికముగఁగల కర్ణాటకభూధవులు నరపతులన వెలసిరి. విద్యానగరసామ్రాజ్యమున కశ్వపతులుబహిశ్కృతువులును, గజపతులు కర్ణాటకులునంతశ్శత్రువులును, నయియుండిరి. అశ్వపతులు విద్యానగరమునేకాక, గజపతులను వారి రాష్ట్రమునునయితము రూపుమాపుటకు సదా సంసిద్ధులయి, యుండిరి.

2. విష్ణువర్ధన.

ప్రథమదేవరాయనియనంతరము రమారమి నలువదేండ్లకాలము విద్యానగరచరిత్ర చాలనుపద్రవకర

దశలోనుండెను. రాజులు, దుర్బలులును-దుష్టజులును-దురహంకారప్రియులును-నలక్ష్మభావపూరితులును నయియుండిరి. ఆసంసర్భమున బెడంపకోట (బీరు)నుల్తాను తొలుత కళింగరాజ్యమును స్వాధీనముగావించుకొని, యావల విద్యానగరము నాక్రమింప సుస్థిరసంకల్పుడయ్యెను. కళింగభూపతియు భామిసీరాజగు రెండవ మహమ్మదుషాయును గూడ, విద్యానగరముఁ గబళించుటకే వేచియుండిరి. విద్యానగర సామంతస్వపుండును బ్రబలతరవీరుఁడును బంద్యగిరి రాజ్యాధీశుఁడును నగు సాళువ గుంజ నరసింహరాజు సామ్రాజ్యప్రభువులకుఁ గప్పమంపుటమాఁ, వీలగుచో విద్యానగర సింహాసనమునే కైవసమొనర్చుకొనుటకుఁ జూచుచుండెను. పాల్గొల్లినిపిల్లియుండునే? ఇట్లు విద్యానగరసామ్రాజ్యఁగిరిస్థితులెటుచూచినను గడుంగడు విపన్నావస్థలో నుండినవి.

4. మల్లికార్జునరాముడు (౧౪౪౩-౧౪౬౫)

రెండవ దేవరాయనితరువాత నాతనికిఁ బొన్నల దేవివలనఁగల్గినకుమారుడగు మల్లికార్జునుడు సామ్రాజ్య పీఠము నధిష్ఠించెను. ఈతనికే యిమ్మడిదేవరాయఁడనియుఁబేరు. తిన్నన దండనాయకుఁ డీతని యమాత్యుడు. ఈ ప్రభునికాలమున యుద్ధప్రసక్తి పూర్తిగ మానెను. తన సామ్రాజ్యమునందలి యుదయగిరి కొండవీటిదుర్గములు గజపతులు గైకొన్ననుగూడ, వానిని రాబట్టుకొనుట కీరా జెట్టిప్రయత్నమును సలుపలేదు.

మతగురువులయెడ నీతనికి భక్తిమెండు. ఈయడు గోకర్ణ
క్షేత్రాదులందుఁ బెక్కు దానములుచేసి, రమ్యము
యిరువదేండ్లు ప్రశాంతముగఁ బ్రజాపరిపాలనముగావించి,
౧౪౬౫ వ సంవత్సరమున మృతినొందెను.

4. విరూపాక్షరాయఁడు (౧౪౬౫-౧౪౭౫)

మల్లికార్జునకుఁ దరువాత నాతని సోదరుఁడు
(దేవరాయనికి సింహాశదేవినలనఁ గలిగిన) విరూపాక్ష
రాయఁడు రాజ్యపదముజొందెను. ఈతని పరిపాలన
షేషాశ్రమమును స్వారస్యమైనదికాదు. తులసివనములో
గంజాయిమొక్క మొలచినట్లు యశోభరితమైన సంగమ
వంశమున నీప్రముత్తచిత్తుఁడు జన్మించెను. ఈభూజాని
కేవలము భోగలాలసుడై నిరంతర మంతఃపురవాసము
ననే కాలము గడపుచుండెను. ఏనాఁడు నాసానమునకు
వెళ్ళియెఱుంగఁడు. తన రాజ్యముపైఁ జీటికిమాటికి
బడెనుపరరాజులకుఁ గోశాగారమునుండి విరివిగ విత్త
మంజూర్యుచ్చెను. 'అర్థస్థపురుషోదాసః' అను ననుభవ
విదులమతము శార్థకముగాఁగ, విరోధులు సంతటితోఁ దని
వొంది మరలుచుండిరి. బుద్ధిపెడతలబట్టుటచేత విరూ
పాక్షరాయఁడు తన తండ్రితాతలార్జించి యుంచిపోయిన
ధనమును - సామ్రాజ్యప్రతిష్ఠను - బలమును - సీచంద
మునఁ గ్రనుక్రనుముగఁ గోల్పోవుచుండ, రాజకీయ
పరిసితులు పొగచూర నాంభించినవి. చమూనాథు
లందులకుఁ జింతిల్లి సముచితమార్గమునుగూర్చి తేనికి

నిశ్చంకముగ మనవిచేసికొనిరి. తన కట్టహాసము బోధించిన వాహినీపతులలో జెక్కుటనాతడు తలగొట్టించెను. ప్రభుఁడెప్పుడును మదిరాపానమత్తుఁడై శుద్ధాంతమందిరమునుండి వెలువడక, తన్నుఁజూడవచ్చెనువారి కేరికిని దర్శనమిచ్చునిరాకరించెను. అమాత్యవరు లందులకుఁ జింతించిరి. సేనానులు నిరుత్సుకులైరి. సామంతనృపులు కష్టములంపుటమానిరి. పృథ్వులు పాలకునియెడఁబరిపూర్ణముగ విరక్తహృదయులైరి. గోవాపురమునందలి తురుష్కులరబ్బీ పాసీక దేశ హయములను రాయనికి విక్రయించుట మానిరి. ఆపై విరూపాక్షరాయఁ డలిగి తన సేనానిని గోవాపట్టణమునకుఁబంపి, పదివేలమంది తురుష్కులనునఱికించి, పట్టణము స్వాధీనముగావించుకొనెననియు, భామినీరాజ్యపుమంత్రి 'భాజాభాగవాను' గోవాను జయించెననియుఁ దెలిసెడిని. మహమ్మదీయులొపైఁజెలరేఁగి కొన్నికొటల నాక్రమించికొనిరి. పృథ్వుఁడందులకేమియుఁ జేయఁజాలక మిన్నకుండవలసివచ్చెను. సాళువనరసింహరాజు, గండికొట పెనుగొండదుర్గములు వశపఱచుకొని విద్యానగర రాజుల బలగౌరవాదులు క్షీణించుకొలఁదిఁ దాను వృద్ధి నొందుచు, సైన్యాధిపతులతోఁద్బాటున శత్రుకోటికజేయుఁడై వెలసెను.

5. పరివర్తనములు.

౧. రాజుల బలహీనదశ— విరూపాక్షరాయనికి రాజశేఖరరాయఁడు నిమ్మడిప్రౌఢ దేవరాయఁడు నను

కుమారు లిరువురుండిరి. తనతండిరి దుష్కృత్యములఁ గాంచియు సామ్రాజ్యసమాకాంక్షఁ దదిలియుఁ బ్రథమ పుత్త్రిఁడగు రాజశేఖరరాయఁడు జనకునిఁజంపించి తాను రాజ్యముఁగొనెను. తరువాతఁ గొంతకాలమునకే, పితృ హంతకుఁడగు నగ్రిజుని నాతనితమ్ముఁడు హత్యయొనర్చి సింహాసనము నాక్రమించెను. కేవలము రాజకీ యాం దోశనమువలనను బ్రతిపక్షుల యలజడివలనను గాక, ప్రాచీనరాజకుటుంబమునందలి పురుషులిట్లు సామ్రాజ్య తృప్తివలని వైషమ్యభావమున, నొండొరులఁ జంపు కొనుటచే రాజ్యమొకరినుండి మఱొకరికిఁ బయింబయి మాతెను. విద్యానగర చక్రవర్తులిట్లు తమబలమును ధనమును గ్రహకృమముగఁ గోలుపోయి, యొండొరుల హత్య గావించుకొనుచు బలహీనదశలోనున్నను, భామినీ సుల్తాను దానిఁజెనక సాహసింప లేకపోవుటకుఁ గారణము తా నావతకు విద్యానగర మోధులవలనఁ బెక్కుతడవలు బెట్టిదముగ గాసి నొందియుండుటచే నానగరమున నికను నేమిబలాధిక్యమున్నదో యని తలఁచియుండుటయే.

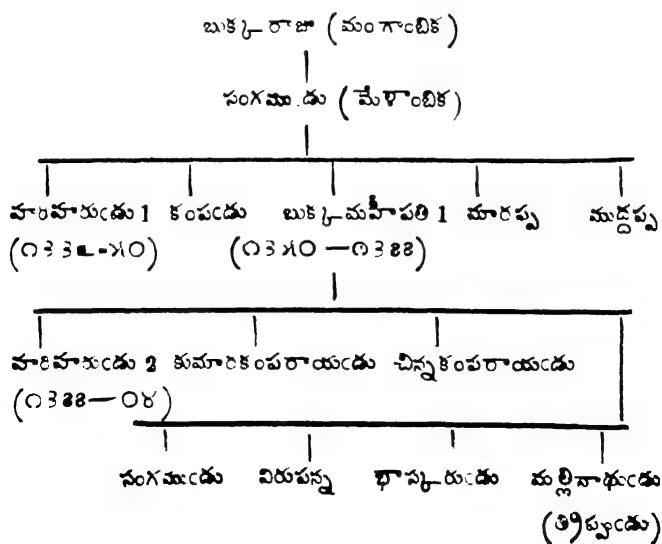
౨. అన్యలచౌటవ— ఇమ్మడిప్రాధ దేవరాయఁ డన్నివిధములఁ దన తండిరిమార్గమే యనుసరించెను. భ్రాతృహంతకుఁడగు నా దురాచారప్రియుని పాలనము జనులకుఁ గంటకప్రాయముగ నుండుటవలన నేనాను లును సమాత్యలును నాతనితోఁ బొత్తుసలుపరైరి. సాళువనరసింహరాయని దళవాయియగు తుళువనరసరా

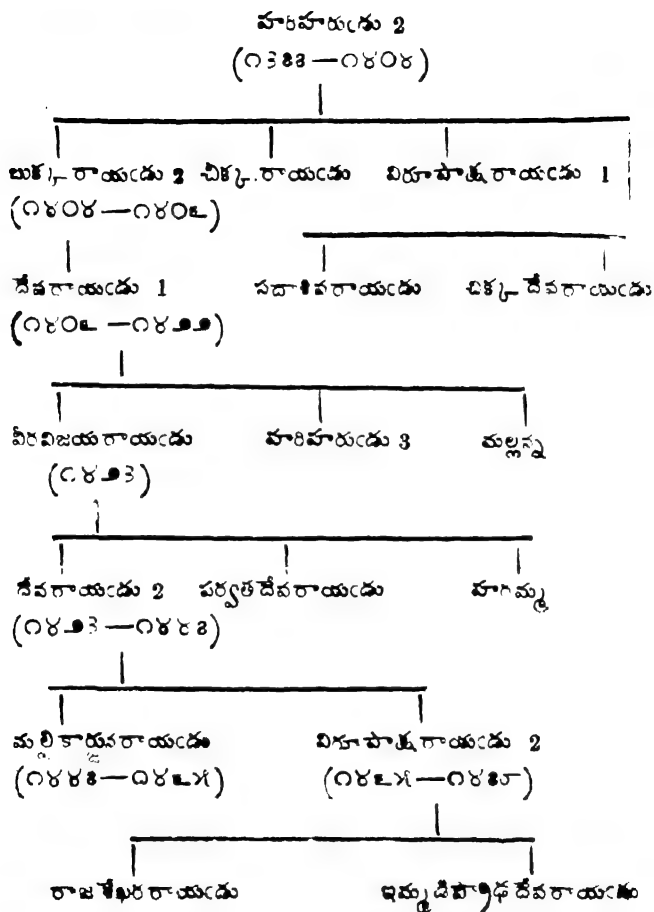
జీ కీలకముగ్రహించి, యా సామ్రాజ్యపరిస్థితులిటు లాఱు
 మూడగుట మహమ్మదీయు లెఱింగినచో, తదీయ
 రాజ్య సమాక్రమణమున కెట్టి వ్యూహములనైనఁ
 బన్నుదురనియెంచి, దానినేవిధముననైన ముసలిమానుల
 బారికిఁబడసీక సంతక్షించుటకును, సనాతనార్థర్థము
 లను యథావిధమునఁ బోషించుటకును నిశ్చయించు
 కొనెను. ఆతఁ డావిషయములనన్నింటినిఁ బూసగ్రుచ్చిన
 విధమునఁ దన ప్రభుఁడగు సాళువ నరసింహభూపతికిఁ
 దెల్పి, బలహీనుఁడగు విద్యానగరస్థపాలుని సింహాస
 నమునుండి తొలఁగించుటకై తేనియంగీకారముఁగోరెను.
 ఆయొడయఁడు తన సేనానాయకుని యుద్దేశముతో
 సుభువుగ నేకీభవించెను. నరసరా జొకనాఁడు తగిన
 సేనతో హఠాత్తుగ విద్యానగరము ముట్టడించి సముచిత
 పాఠితోషికములఁబంపుటతో నగరమునందలి దండనాథు
 లను మంత్రులను దదితర పాలకవర్గమును స్వసశము
 గావించుకొని, ప్రతికూలురెవ్వరును లేకపోగాఁ దన
 సేనతో నాతఁడు నిరంతరాయముగ నగర ప్రవేశ
 మొనర్చెను. ఇట్లు నరసరాజు రాజమార్గమున నంతః
 పురమువంక నడచుచుండ, నాసంగతి చారుఁడొకఁడు
 పరుగిడిపోయి ప్రభునకుఁదెల్పెను. రాయఁడా యుత్తర
 క్షణమే నిర్భాగ్యుడైన నిజసేవకునితలఁ జెండివై చెనట!

3. రాయని పలాయనము—సుభువనరసరాజు
 నిర్భయముగ - నిరాటంకముగ - రాజపాదము చేరనే
 ౧౨౮

చేరెను. ప్రౌఢదేవరాయఁడు వంటయింటి కుందే
లయ్యెను. అతఁడు తనకురానున్న విపత్తుఁడలఁచుకొని,
మనసు కారాకూరమయి కళవళమునొంద నింకేది
మార్గముదేవుఁడాయని తత్తటిల్లి యవరోధమందెరము
నందలి దిడ్డిదారినిఁ దప్పించుకొని, పులికాటుతప్పిన లేడి
చందమునఁ బ్రాణములుదక్కి జాలుననుచు నుఱియెను.
అట్లు పరుగిడుచున్న యిమ్మడిదేవరాయని నరసరాజు
పట్టి బంధించఁజూచెను; కాని పిచ్చుకపై బ్రహ్మాస్త్ర
మనుచితమని యాయుధ్దేశము మానెను. ఇంతటితోఁ
బ్రభువంశమంతరించెను.

సంగమవంశము (౧౩౩౬-౧౪౨౮)

పదునొకండవ ప్రకరణము.

IV. స్వీతియ (సాళువ) వంశము.

సాళువ నృసింహరాజు—౧౮౭౫-౧౮౯౦.

1. నృసింహరాయని పూర్వము.

జైమిసేభావత గ్రంథకర్తయగు పిల్లలమఱ్ఱి పిన
వీరభద్రుని దీ వంశమునుగూర్చి చక్కఁగ వర్ణించెను.
బాహుబలధారేయఁడగు సాళువ గుండశౌరి చంద్ర
వంశజఁడు. అతనికి గౌతన వీరయశోబళుఁడు మాదయ్య
గుండబమ్మఁడు సాశ్వమంగు సావిత్రియంగు ననువుత్తు
లుద్భవించిరి. అందు—

నీ. దురనులో దక్షిణామరతాను నిడించి
కొనివచ్చి సుపగాఢమునకి నిచ్చె
సామ్రాజ్యమున నిల్చి 'సంపరాయస్థాప
నాచార్య' దివిక విఖ్యాతఁగాంచె
క్రింగఃభుఁబ్రతిష్ఠించి యర్పదినేలు
మాడలదేవు నొమ్మడికి నొసఁగె
మధురానుగ్రామముడియించి 'సంపత్తి
సాళువ' దిరుదంబుజగతి నెఱచె

గీ. గద్దెతనమునఁ జేరి మొఱంగులు గట్టి
తఱిమి నగరంపు గవతులుఁజిలుగఁబోరి
తాను జేసినగౌరు నుద్ధవిడిచెచ్చె
సాహసమున నుచ్చాంగుసాశ్వమంగు.

౧-౩౨.

విద్యానగర చరిత్రము.

సాశ్వమంగయకు సింగవిభుడు గుండప్రభుడు
గౌతరాజు సావడిన్యపుడు మానుమక్కి తీశుడు మల్లివా-
భుడు నను తన ములార్వరు పుట్టిరి. వారిలో గౌతరాజు
నకుగల్గిన మహావీరులు, గుండవిభుడు సాళువన్యపుడు
బొప్పరాజు తిప్పయ యనువారలు.

౬. వీరిలలోన సగ్గిజాడుఁబడికనుకేపరి గుండభారుణి

భారుణి దుదారుణి దాతనిప్రతిపాదు డిక్కులఁబడికటిల్లు దు

ర్వార విరోధివీర సుఖంబులకుఁ మాఁకఁటిమఁటలై

వైన్యపాలనైన్య వనఁనాటికి దాఁకృతానుపఁటలై ౧-౩౬

కడమవార లాహవకేళీవిలాస చతురులేయైన నందు—

౭. గుండన్యపాలుని తిమ్మఁడు

దండిరి రిపురాజి సాశ్వధరిణిపుడు మహీ

మండలి కాధారింబగు

కుండలి కాధారిమయ్యగురుభుజశక్తిన్.

౧-౩౭

జ్యేషుడగు గుండవిభునకు మల్లాంబికవలన సమర
సేమాభిరామమూర్తులగు కుమారవరు లిరువురు, ‘శ్రీమ
దాహూబళేశ్వర నృసింహనియంతమున’ నృసింహవిభు
డును దిమ్మరాజును నుద్భవమందిరి.

2. సాళువ.

సాళువ వంశజులు తొలినుండియు విద్యానగర
సార్వభౌములకడ నున్నతపదపులలోనుండి, యాచక్రవర్తు
లకు బహుభంగులదోడ్పడి, కటారిసాళువవారనియు
మీసరగండవారనియు—పంచఘంటానినాదమువారనియు
లిరుదములఁగన్నవారు. సాశ్వమంగయ, మొదటి బుక్క

రాయశుభ్రుత్పూర్వకము కుమార కంపరాయనికడ సేనానా-
యకుడుగ నుండి, దక్షిణజైత్రయాస్మిలో రాయనికి
గుడిభుజముగఁదోడ్పడి, తన యఖండబాహువీర్యకారణ
మున సంపరాయాది పరిపంథిరాజులను గెల్చి, 'శరపక్షి
సాగు' వాది బిరుదుములను బొందెను; మఱియు బవరమున
సంపరాయని సేనలనెల్ల బ్రుంగించి, యాతని బాలివోజేసి
తదీయర్వాముఁగొనియు, బరాజితుఁడు శరణువేడుట-
చే మరల నాతని రాజ్యసంస్థికునిగ నొనర్చిన ట్టివీరునకుఁ
గల 'సంపరాయస్థాపనాచార్య' యీరుదము తెల్పెడిని.
ఈతని మనుమఁడును గౌతరాజుపుత్త్రుఁడును నగు తిప్ప
విభుఁడు, సంగమవంశమునకుఁజెందిన రెండవదేవరాయని
తనయ (హరమ్మ)ను వివాహమాడెను. ఈతఁడు తన
తీక్ష్ణప్రతాపకిరణజాలము దశదిశలకుఁబ్రసరింపఁజేసి, సా-
గువంశమున కపారముపకీర్తి చేకూర్చిన హూరుఁడు.

సీ. అమితవైభవము చేసినమానవైభవ

కులికాయుధుల నదిక్కిగూహల కనిచె

దోఁపుత పలుచేఁదలిరిపుతాపదా

నానిలాళ్లు నరఁజ్యూహలఁద్రోచె

వినుతిదైర్యంబుచేఁచిభ్రాతృహృదయం

థానాదగిలను సహజ్యములముంచె

ఘనకీర్తిచే సహజ్జటకీర్తిచంద్రులఁ

గడఁకొండ యెది చీకఁజట్లఁగలిపె

గీ|| నార మిసరగండ కంటారిసాశ్వ

పంచఘంటానినా దాదికథయదలిరుద

కామాకారాన సుపాతికంపితారి

దీపబలవీరి సాగువంశపుకౌరి.

విద్యానగర చరిత్రము.

ఈతని యగ్రసోదరుడు గుండరాజు, రెండవవారి హరునికడ సమాత్యశేఖరుడుగను ముఖ్యపండనాథుడుగను నుండి, 'విక్రమకేసరి' యనవిలసిల్లి, కొంత రాష్ట్ర సంపాదనముగూడఁ గావించెను. ౧౩౯౭ వ సంవత్సరమున సీతఁడు కేరళతాళవాది రాష్ట్రములపై దండువెడలి చిచ్చుఱపిండుగువోలె నహితప్రపంచమును దగ్ధమొనరించి, యపారధనముఁదెచ్చి విద్యానగర కోశాగారము నింపెనని, యావఱకే తెల్పియున్నాము. ఆ వీరాగ్రణి లనయును—

నృసింహరాజు.

౧. అభివృద్ధి—తొలుత విద్యానగరమునకు నేనానిగనుండి, మహమ్మదీయులయుక్కడంచి యాంధ్రకర్ణాటక రాష్ట్రములలోఁ గలుంగఁడు ఖ్యాతినెగన్నఘనుఁడు. భామిప్రభుఁడగు రెండవ మహమ్మదుషా గండికోటను ముట్టడించి నపుడును, పురుషోత్తముగజవతి కాంచీనగరమునుదాకిన సంకర్షణమునను, నృసింహరా జాప్రబలతరవైరుల ననాయాసముగాఁ బాఱదోలి, దుర్గములను గాపాడెను. నారాయణవనమును రాజధానిగఁజేసికొని యందువసించుచు, చంద్రగిరిరాష్ట్రమునకుఁ బ్రతినిధియై, తుళువనరసరాజు తోడ్పటునఁ బెక్కురాష్ట్రములను జయించిన విక్రమవంతుఁడీతఁడు.

౨. ప్రధానులు — ఈతని ముఖ్యప్రధాని తుళువనరసరాజు. ప్రతిభాధ్యుఁడగు నాదిండ్ల చిట్టిగంగన

కూడఁ గొంతకాల మీరాజునొద్ద నమాత్యశేఖరుఁడుగ నుండెను. ఆతని యనంతరము నరసరాజు పలుకుబడి వలన మంత్రిపదముఁబొందినవాఁడు, గంగనామాత్యుని శిష్యుఁడు తిమ్మనఁడు. నరసరాజు విద్యానగరము నాకరి మించిన ప్రియ, గరబి సంవత్సరమున నృసింహరాజు సామ్రాజ్యసింహాసనమున కభిషిక్తుఁడయ్యెను.

సీ. హరిపు యత్తియుండుయ్య సామ్రాజ్యము

గరిమఁజేయిననాటికింకడమయ్యెటి

యోగీంద్రుండయ్య డయ్యును సుగ్రసేనుని

నోలగించిననాటికియొచ్చె మొకటి

భువనైకబీరుండయ్య విభాకరితనూజు

జంపుగోచననాటికిపక్క వొకటి

యాదిఁజ్ఞీనాథుండయ్యను బలిదైత్యు

నడుగఁబోయిననాటికిస్వామ్య మొకటి

తే. తలఁచి మార్గాభిషిక్తుఁడైఁగఁగిపగులు

గొల్వ నసహాయకూరితి వెలసి దాన

శక్తివనతార మెత్తికొరి గాక

క్షితిపమాతుఁడై సార్వ నృసింహభుండు

౧-౪౪

తనపరిపాలనమున కడ్డుదగులు రాజబంధువులను వారి యనుచరులను-నృసింహవిభుఁడు చంద్రగిరి పెను గొండ ప్రాంతములకుఁ బంపివైచి, గడుసరుల నుద్యోగ ములనుండి తొలగించి, నగరము నిష్కంటకముగ నొనర్చెను.

3. సాహిత్యరచన—ఈరాజేంద్రునికు గీర్వాణాంధ్రభాషలయెడఁగల యభిమాన మత్యనుపమమైనది.

విద్యానగరి చిత్రము.

సంస్కృతమున స్వయముగ రామాభ్యుదయమునకావ్య-
ము రచించుట చేతను, నాంధ్రభాషయందు మహాత్మ-
మములగుకృతులను వెలయింపజేయుట చేతను, సుభయ
భాషలయెడఁ దనకుఁగల యాదరాటశయముఁ బ్రక
టించెను. ఈ సుకవిపోషకుఁడు తన్నుఁగొలిచియున్న పిల్లల
మట్టి పిన వీరభద్రుని—

“క. నామది నిరతము భారతి

రామాయణకథలఁ బ్రేమఁజెరిలు సందక

శైమినిభారతి మనఁగా

గూమి నెఱుఁగ్విముఁపురాణముల గణియింపక.

“త. ఆచారాణాంబుఁ గనఁ దెనుఁగయ్యె నేనిఁ

శిష్య నేర్చినకవియుఁ బ్రాసాద్యుఁ డేనిఁ

దెనుఁగు నుడికారమున మించుఁగనియెనేనిఁ

గుండనము కమ్మవలచినఁచందమగును. ౧-౧౩,౧౪.

“.....హృద్యానవద్యగద్యపద్యానబంధంబుగాఁ బ్రబంధం బంధ
భాషను శైమినిభారతిమనఁ దత్వమేధపర్వంబు నిర్వహ్యంబుగా
రచింపును.....”

అని నియోగించెను. పినవీరభద్రుఁడందుల కియ్య
కొని, నెలదినములలో వ్రాసితెచ్చెదననిపెళ్ళి, గడువు
దినముదనుకఁ గావ్యరచనమున కుపక్రమింపలేదు. ఇఁకఁ
జక్రపత్తవలనఁ బ్రమాదముపుట్టునని తనయన్నయు వది
నెయుఁబ్రబోధింపఁగాఁ గడనాటిరేయి తనయింట నొంట
రిగ నొకగదిలోఁగూరుచుండి—

‘క. సాకువ నరిసింగ మహీ

పాలుని నత్యంతఘఃకృపాపాలుని ననుహ్య

శ్లో. తి సగరీకృ

తా. తి సాచేయకృతిః సగరీకృతా

అనుచు నృసింహమహీధవున కంకితముగ నాప్రభువర్మని
యభిమతానుసారము 'అల్లనవిచ్చు చెంగలువలందు రఁ
బను కప్పరంబుపైఁజల్లఁగఁ జల్లనైవలచు సౌభముల్
వెనఁజల్లుభావము'లతో, నొక్కరాత్రిలో నెనిమిదియా
శ్వాసములమహాకావ్యము రచించెనట! అతఁ డప్పుహా
ప్రబంధము నమ్ముటనాఁడు రాజాస్థానమునకుం గొంపోయి
యామూలాగ్రముగఁబఠించి, దానిఁ దనతేనికిఁసమర్పించు
నపుడు 'వాణినారాణి'యని చెప్పికొనెనట!

౪. పిల్లలనాటి పిఁవీరిన

శ్లో. అటవాణి యట్టులేకాకున్నక

దెల్లయగ నొక్కరాత్రి

తెల్లఁగఁ దెలనాఁడువఱకుం దేఁగఁడక్కరిక'

ర. సైన్యసన్నాహము.... ఈ యొడయని కాల
మున గజపతులు నశ్వపతులుఁ బ్రబలతర విరోధులుగ
నుండిరి. అందు భామిసీసుల్తాను కోలారుమండలము
నందలి మాలూరికోటను ముట్టడింపఁగా, దగినసైనిక
బలము నగరమునలేనందున నీరాజు సుల్తానుతో సంధి
గోరెను; కాని సుల్తాను నృసింహరాజును విశ్వసింప
లేదు. వెండియు విద్యానగర సామ్రాజ్యమునఁగల
కాంచీనగరము నాక్రమించి, యందలి దేవాలయము
దోచెను. అశ్వపతులను గజపతులను గృష్టానదిని
దాటిరానీయక యాఁపుటకును, నుదయగిరి రాయ

చూరు కొండపీఠు దుర్గములను సాధించుటకును, నృసింహ రాజును బేరేచినది భామినీసుత్తానుని యీదుంగమే. అశ్వబలాభివృద్ధికై రాయఁడు విశేషధనము వ్యయము చేసి, యరేబియానుండియు పానీకదేశము నుండియు నుత్తమతురంగములనుదెప్పించి, నగరమున నిలవయుండు జొచ్చెను. ఆతఁచొక్కొకమూడేసిగుఱ్ఱములకు వేయి వరహాలువంతున మూల్యమియ్యబూనుటచే, బురుత-
కీచు (Portuguese) వర్తకులును మహమ్మదీయ వ్యూహ-
కులును మూరులును సేవభవవ్యునికే వివిగనశ్వముల
నమ్మి ధనాఘ్యలుకాజొచ్చిరి. నరసింహరాయఁ డీ
మార్గముఁగూర్చిన యాశ్వకబల మపారము. ఆతఁడు
నగరమున నందందు శిథిలమైయుండిన కోటలను ఒక్క
పటిచి, బురుజులను మఱిత వృద్ధి నొందించెను.

౫. అవసానదశ—ఈ ప్రయత్నములు ఒరుగు
చున్నట్టే నృసింహరాజు కాలధర్మమునొందుట సంభ-
వించినది. ప్రాణనిర్యాణసమయముననాతఁడు సేనాధి-
పతియు నమాత్యవరుఁడును నగు తుళువనరసరాజును
దనయొద్దకుఁ బిలిపించుకొని, కుమారులనిద్రఱిని సామ్రా-
జ్యకోశమును నాతనిహస్తముననునిచి, యర్హుడగునానిని
మూఢాభిషిక్తుగ నొనర్చి, యాతనికి బాసటయయి
యుండవలసినదనియును, దానుసంకల్పించివిడిచిన కార్య-
ములు పూర్తిగావింపవలసినదనియునుదెల్పి, నరసరాజు
నుండిమాటఁగొని, యనువులఁ ద్యజించెను.

పండ్లొండవ ప్రకరణము.

ద్వితీయ వంశ పరిణామము.

1. ఇమ్మడి నరసింహరాయలు.

తుళువ నరసరాజు, నృసింహరాజునకుఁ బిమ్మట నాతని మొదటికుమారుడగు తిమ్మరాయని సింహాసనమున నుంచి, యాతఁడు బాలుడగుటచేఁ దాను పయికావయి రాజ్యవ్యవహారములఁ జక్కఁబెట్టఁదొడఁగెను. నరసరాజున కయ్యాచితముగఁగల్గిన యీ గౌరవముఁజూచి యోర్వఁజాలని యొకసరదారుఁ డాబాలరాజు నెట్లాచంపి, సామ్రాజ్యశఁచే నరసరాజే యివిద్రోహకర్తమున కొడిఁగట్టెనని యపవాదముఁ గల్పించెను. నరసరాజు యపనిందఁ బొపుకొనుటకై, నృసింహరాజు ద్వితీయపుత్రుడైన రెండవనరసింహరాయని రాజ్యాధిపతిగ నొనర్చెను. మొదటిబాలునిఁ దునిమినదళవాయి తనప్రయత్న మీరూపమున వికటించుటచే నెట్లులైన నరసరాజునే తుదముట్టించుతలంపున, మెల్లమెల్లఁగ రెండవనరసింహరాయనిఁ జేరి, యాతని యనుగ్రహము పొంది, తేనెలుట్టిపడునట్లు తన మేలినుడికారముచేతను—దంత్రవిశేషమునను—గ్రహకృమముగ నాచెలిమి ధృవపఱుచుకొని నరసరాజు నధికముగ నిగ్రహించుచు, నా పీఠునిఁ దెగటార్చుమార్గముల నన్వేషించుచుండెను.

2. పరితరము.

తుభువ నరసరాజు సరదారునిప్రయత్నము గల్గి హించి, భ్రాతృహంతకుడగు నాదళవాయినిఁ జేరఁదీయవలదని నరసింహరాయనికి హితవుబోధించెను; కాని యాబాలకుఁడు మూర్ఖుడై మంత్రివర్యునిహితోక్తులు పెడచెవినిబెట్టి మిన్నకుండెను. నరసరాజు తన తలవెట్టి కాశ్చర్యమునొంది యావిషయమై తిమ్మరుసుతో మోజించి, యేవిధముననైన నాతనిమార్భర్యమునకుఁదగుమందు వేయఁదలంచి, యేదియోయొక నెఱఁమునఁ బెనుగొండకు వెళ్ళెను. ఆతఁడు కొన్నిదినము లందువసించి, వలసినంత దండుగూర్చుకొనివచ్చి విద్యానగరము ముట్టడించి, రాజదోహియైన సరదారుని శిరచ్ఛేద మొందింతువా లేక రాజ్యమువిడిచిపోయెదవా యని రాజునకు వర్తమానమంపి, యాటుదినములనఱకు ముట్టడి విడువకుండెను. తనకు సాయపడువారు నగరమున నెవ్వరు నగపడనందునఁ జేయునదిలేక బాలరాజు సరదారుని తలఁదఱిగి, దానిని నరసరాజుశిబిరమునకుఁ బంపెను. అంత నరసరాజు పురముజొచ్చి, బాలరాజునకుఁ దగువిధమున బుద్ధిచెప్పెను. నరసింహరాయఁ డప్పటికినిదశపెంకెనము వీడనందున సముచితరక్షకవర్గముతో నాతఁడు పెనుగొండదుర్గమునందు నిర్బంధమున నుండవలసివచ్చెను.

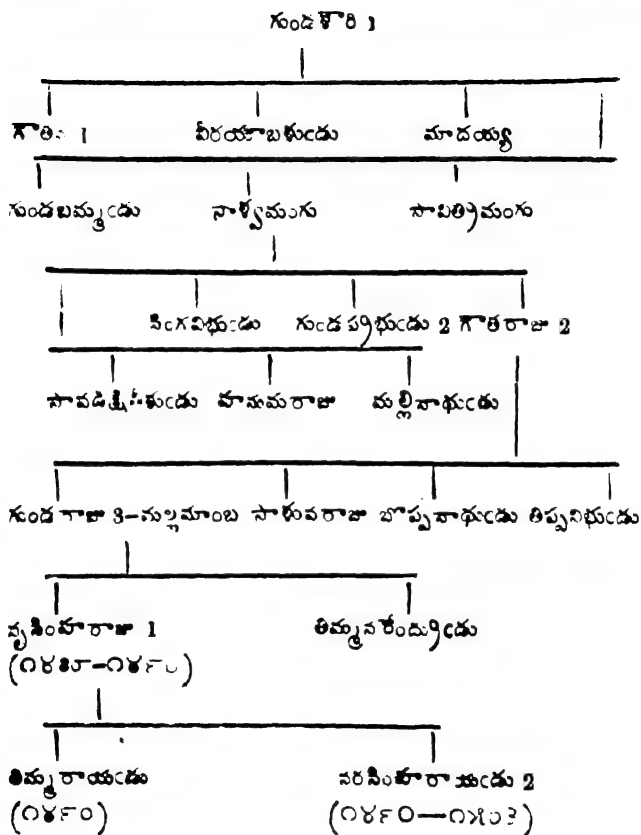
3. భామినీరాజ్యభ్రంశము.

ఈసందర్భమునఁ గలుబరిగియందలి రాజ్యాంగపరి

స్థితి తలక్రిందయ్యెను. ౧౪౮౩ నుండి నలువదేండ్లకాలములో నారాజ్య వ్యవహారములెల్ల, బరిపూర్ణముగ మొక్కమొలచిపోయెను. భామినీవజీరుని వివరీతచర్యలకు సైన్యలేక, సామంతు లెదురుతిరిగి తమ తలమీఁదివారినిఁ జెవులుపట్టియాడింపఁ దిరిరి. ఆహేతువున నారంభరహితులగు భామినీరాజవంశ నృపులు కొంతకాలము నామకార్థకృత్యపులుగనుండియుఁ గ్రమక్రమముగఁ దమ బల మంతరించుటచే, విధిలేక సామంతరాజులకే లొంగి పోయి, చివరకుఁ దమకు నిలిచియున్న యల్పరాజ్యమును గూడఁ బోగొట్టికొనిరి. ౧౩౪౭ వ సంవత్సరమున 'హసన్ గంగూబహమనీ'చే స్థాపింపఁబడి, నూటనలువది యైదేండ్లకాలము హైందవరాష్ట్రములకెల్లఁ గంటక ప్రాయముగ నుండిన యారాష్ట్రము, ౧౪౯౦లో స్వజాతిజనులవలననే నిరాకరింపఁబడి భగ్నమునొందెను. అనంతర మది తదితర మహమ్మదీయరాజ్యముతోఁగలిసి, 'ఆదిల్షాహీ - ఇమాంషాహీ - కుతుబ్షాహీ - నిజాంషాహీ - బెరూదుషాహీ' అను నైదుచీలికలుగ విడిపోయెను. వీనికిఁ గ్రమముగ విజాపురము - గావిల్ గడము - గోల కొండ - అహమ్మద్ నగరము - బేదరు (బెడందకోట) పురములు రాజధానులయ్యెను. వానికి వరుసగ 'ఆదిల్షాహ - ఫత్తేఉల్లా ఇమాంషాహ - కూలికుతుబ్షాహ - అహమ్మద్షాహ - కాసీంబెరీకు' అనువారు సంస్థాపకులైరి.

విశ్వానగర చరిత్రము

సాళువవంశము (౧౪౭౮-౧౫౦౩)

పదుమూడవ ప్రకరణము.

V. తృతీయ (శుభ) వంశము.

తుభువ నరసరాజు ౧౮౯౦-౧౯౦౮.

1. మ. శ. ౧౯౦౦ - ౧౯౦౧.

నరసరాజు చంద్రవంశమునకుఁజేందిన తుర్వసుని సంతతివాఁడు. ఆ తుర్వసుని వంశమే తుభువాన్వయ మయ్యెను. మనుచరిత్రచూడుడు.

“౩. ఆతని (యశుని) యదుకున్వసులను
నుభు లుద్భవ మొంది హితిఁగూడనులు కళా
న్వితమగు వారిలో ని
శ్రుతికి రివహించె దిగ్విజయము గుణవిధియై. ౧-౨౦

తే. వానివంశము శుభ వాన్వయ మయ్యె...”

అందు నరసరాజు, తిమ్మనదండనాథునిపాత్రుఁడు. సుప్రసిద్ధతేజోనిధియగు నీశ్వరరాజునకుఁ బుత్తుఁడు.

2. కే. జయములు.

సాభువన్వసింహరాజు చంద్రగిరి రాష్ట్రాధీశుఁడుగ నున్నకాలమున, నాతనియొద్ద నీ నరసరాజు విఖ్యాతసేనాధీశుడై, సృసింహరాజునకుఁ జేదోడు వాదోడుగనుండి, యాతని కార్యములనెల్ల గట్టెక్కించుచుండె ననియు, విద్యానగరసామ్రాజ్య ముఁగిరికి వచ్చుచుండుట తెలిసి, దానినాక్రమించి తనప్రభునకుఁసమర్పించెననియు, నీవఱకే

విద్యానగర చరిత్రము

సూచించియుంటిమి. తదుపరి సాళువన్యసింహరాజు గ-
తిండుటయు, నాతని ప్రభువుత్తుని నొకానొక దండనా
భుండు హరిండుటయు, ద్వితీయనందనుడగు రెండవ
నరసింహరాయఁడు మౌఖ్యమువహిండుటయుఁ బాఠకు
లకు విదితమె. నరసరాజు రెండవనరసింహరాయనిఁ
బెనుగొండదుర్గమున కనిచిన పిమ్మట, విద్యానగరమున
నాతనికిఁ గొందఱు ప్రతిష్ఠర్థు లేర్పడిరి. నరసరాజు
విప్లవకారులనెల్ల గుత్తి చంద్రగిరి ప్రాంతములకుఁబంపి,
తాను రాజ్యభారమువహించి, పాఠములు శమించునట్లు
యశస్కరముగఁ బ్రజాపాలనము గావించెను.

“క. అందు నరసప్రభుండు హరి

చందన మందారకుండఁచంద్రాంకు నిభా

స్పంద యశస్తుంజిలది

క్కండరుడై ఛాత్రియైరెఁగఁగఁచము లడఁగఁక”

ఇట్టితఱి విజాపురప్రభుఁడగు నాదిల్షాకును బెడం-
దకోటసుల్తాను కాసింబరీదునకును విరోధముపొసఁగినది.
నరసరాజు తనసాయమువేడిన కాసింబరీదునకుఁదోడ్పడి,
ముద్దగల్లు రాయచూరు దుర్గములఁగైకొనెను. తిరుచినా
పల్లి ప్రతినిధి కోనేరినాథ మహామండలేశ్వరుఁడుతాను శై
వుఁడగుటచే, శ్రీరంగమునందలి వైష్ణవధర్మకర్తలను గట్ట
పఱుచుచుండుట నాలించి, నరసరాజు తనప్రభువుత్తు
డగు వీరనరసింహరాయనితోడను, ననుపమాన పరాక్ర
మాన్వితుఁడగు నాగమనాయనితోడను వెడలి, కోనేరి
నాకునిపొగకు మాన్పుటయు నాసందర్భముననే.

ఈవరిపరిధిభయంగరుడు పూర్వరాజులుగోల్పోయిన చేర చోళ పాండ్యరాజ్యములు జయించినట్లును, మధురాధిపతికి గర్వభంగము గాంచినట్లును, మైశ్యుల మ్రిందించినట్లును, గజపతిరాజులను విధ్వంస మొనర్చినట్లును, ననేక శాసనములవలనఁ చెలియుచున్నది. దక్షిణమున సింహళమువఱకుఁగల రాజులందఱు నీ ప్రభునకుఁ బాదాక్రాంతులైరి. ఈతఁడు రామేశ్వరాది పుణ్యక్షేత్రములలో పోదశమహాదానములఁ గాంచినదాత. ఈవీరుని విజయపరంపరలఁగూర్చియు దానములను గుఱించియు పారిజాతావహరణ మిట్లు నుడువుచున్నది.

సీ. కుంతశేష్యుఁడు చిత్తక్కపడంగ విద్యాళు
రంబుగైకొని నిజప్రాధి నిలుపెఁ
బాగనీకునకు దుర్భర మానవత్వంబుఁ
దొలగించె మానవఁదద్గనీమఁ
జోళవల్లభుఁగిఁనురవధూ మధురాధ
నిమలిచ్చి మధురాల్లఁగంబుఁ గొనియె
కీరంగపట్టణానీకు ఖడ్గ నటి వి
నోదంబు హావనైఁమృనకుఁ జాకె

గీ. నతఁడు సుతికక్కుఁరామనేత్రంతరాళ
కలిక పోదకదాన విఘ్నాఘాత కుఁడు
మండలికరమేఘ మూర్ఖాండలికుఁడు
దీక్షరాధిప నరస పుష్కీశ్వరుఁడు.

నరసరాజు దర్పగ్రస్తులగు ప్రతిపక్షుల మదమడంచుటకై దక్షిణదేశమున సంచరించుచుండుట నా-

విద్యానగర చరిత్రము

దిల్లా తెలిసికొని, తానావటకుఁ గోల్పోయియుండిన ముద్దగల్లు రాయచూరిదుర్గముల నాక్రమించెను. ఆనందర్థమున విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిగనుండిన తిమ్మరుసు, సుల్తానునిమరల్చుటకై నరసరాజుతమ్ముడగు తిమ్మరాయనిఁ గొంతసేనతో రాయచూరికిఁబంపినను, తురుష్కసైన్య మపరిమితముగనుండుటఁగాంచి, తిమ్మరాజు దానినెదిరిప సాహసించినవాఁడుకాఁడు. నరసరాజు రాజధానిఁబ్రవేశించి, దుర్గములు సరాధీనములయినందులకుఁ జింతించి, వానినెట్లులైన సాధించుతలంపున గజాశ్వకోశబలములఁ జెంపొందింపఁ దివరెను.

4. భాషాసేవ.

ఈపార్థివుఁడు సమరసాహితీసంఘముఁడు మాత్రమేకాక, యాంధ్రభాషాసాహిత్యపోషకుఁడగుఁగాడ. ఈ ప్రభుని యాస్థానమున 'నందిమల్లయ - ఘంటసింగయ' యను జంటకవులుండి, వరాహపురాణము ప్రబోధచంద్రోదయము నను నచ్చతెనుఁగు కావ్యములను వ్రాసిరి. ఇందు వరాహపురాణము నరసరాజున కంకిత మొసఁగఁబడినది. ఈకవులలో సింగయ కు 'మలయమారుత కవి' యను బిరుదముండెనట! నందిమల్లయమేనల్లుడీతఁడు. ఈతనిమేనల్లుఁడు నందితిమ్మన. ఈనందితిమ్మనయే పారిజాతాపహరణ గ్రంథకర్త.

5. సంతానము.

ఈ స్వపునకు తిప్పాంబిక నాగాంబిక ఓఖాంబిక

యను భార్యలుండిరి. వారికిఁ గల్గినపుత్త్రులు ముగ్గురు. అందుఁ బ్రథముఁడు వీరనరసింహరాయఁడు; ద్వితీయుఁడు కృష్ణరాయఁడు; కడగొట్టువాఁ డచ్యుతరాయఁడు.

తే. ఆ సుసింహపృథుండు తిఁప్పాంబవలన
నాగమాంబికవలన సంభవమలఁగాంచె
వీరనరసింహరాయ భూవిభుని నచ్యు
తాఁకసంభవుఁ గృష్ణరాఘక్షితిండుగ్రి. మమచరిత్రము ౧-౩౧

ఈమువ్వరునుగాక, రంగరాయఁ డను పేరు గల సుతుఁడుగూడ నీరాజునకున్నట్లు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.

6. మరణశాసనము.

నరసరాజు సమరప్రయత్నముననున్నట్టే యాక-
స్మికముగ శోభవ్యాధిచేఁ బడిపోయెను. ఆ రుగ్మత
పైకొనుటవలనఁ, దురుష్టులవశమైపోయిన దుర్గములను
జయించుటకుఁగాక చింతించి, తనసంతతివారు వానిని
సాధించి దక్షిణదేశప్రతిష్ఠ నిలుపవలసినదని మరణశాస-
నమునవ్రాసి, యాతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౩ వ సంవత్సరమునఁ
బరమపదించెను.

పదునాల్గవ ప్రకరణము.

వీరనరసింహరాయడు ౧౫౦౩-౧౫౦౯.

1. విశాఖలనడిచుపయన్నియము.

నరసరాజునకుఁ బిమ్మడిఁ గూడ సాళువ వంశము నకుఁజెందిన యిమ్మడి నరసింహరాయడు, రాజ్యమునకు రాలేదు. వీరనరసింహరాయఁ డాతనిఁ జెనుగొండదుర్గమునకు నాయకునిగనొనర్చి, తాను ౧౫౦౩ వ సంవత్సరమున సామ్రాజ్యపీఠము నధిష్ఠించెను. ఇందులకు సామంతప్రభువులు సమ్మతింపక, పెక్కఁగూర్చి తమతమ ధిక్కారములనుదెల్పుచు, గప్పములుసయితము చెల్లించుట మానిపైచిరి. వీరనరసింహరాయఁడు శత్రురాజులవలన సామ్రాజ్యమున కెఱిహానియును గలుగకుండుటకై, తొలుదొల్త ద్యానగరరాజ్యపు మేరలలో వలసినంతసేనను రక్షకముగననిచి, తిరుగఁబడిన సామంతరాజులనుజయించి కప్పములఁదెచ్చుటకై, తనసోదరులగు నచ్యుత రంగరాయలను గొంకణ కల్లాటదేశములపైకిఁ బంపెను. అందుఁ గొంకణదేశప్రభువు కప్పములను జెల్లించుట కీకొనినను, దక్కిన వాఁడెదురుతిరిగి యచ్యుతరాయాదులను రాష్ట్రపుపొలిమేరలు దాటువఱకుఁ దఱిమిరి. సోదరులు వ్యర్థులై మరలివచ్చుటచూచి, వీరనరసింహరాయఁడు విచారమునొంది, యిక నుపేక్ష

వహించుట పాడికాదనితలచి, దక్షిణదేశమున దండయాత్ర సాగించెను.

2. కైత్రయాత్ర.

వీరనరసింహరాయడు మహాదర్పద్ధతుడై వెళ్ళినస్థలములందంతటను విజయమేపొందుచు, సామంతుల బలదర్పమెల్లమాయించి, వారివలనరాదగిన కష్టములఁ గొనెను. 'భుజబలరాయఁ' డను బిరుద మీవీరునకుఁ గలదు. ఈతఁడు చిదంబరము కాంచీనగరము కాలహస్తి తిరుపతి మహానంది యహోబలము మున్నగు పుణ్యక్షేత్రములను సందర్శించి, యందుఁ బెక్కుదానములనుగావించి, 'దాన ధర్మపరాయణుఁ' డన వెలసినవాఁడు. ఈప్రభుఁ డాఱుసంవత్సరములు ప్రజాపాలనముచేసి, యావల రుజగిస్తుండయ్యెను.

3. నిర్వాహక.

తా నిక జీవించుట దుర్బటమనితలచి, వీరనరసింహరాయడు తనయనంతరము తనకుమారుఁడును బాలుఁడును నగు తిరుమలదేవరాయని శౌర్యనిధియగు కృష్ణరాయఁ డేమిచేయునో యనిశంకించియు, దన తల్లిప్రోత్సాహమునను, తిమ్మరుసుతోఁ గృష్ణరాయని కనుగుడ్లుతెచ్చి చూపినఁగాని నిశ్చింతగఁ బ్రాణమువీడఁజాలనని పల్కెను. తిమ్మరుసు ధ్వనిమర్మమెఱిగి, యొక్క కనుఁగందునకై వీరాధిపీరుడగు కృష్ణరాయనిఁ గోల్పోవలసి వచ్చినందులకు మిగులనొచ్చుకొనియు, నది

వెలికిఁ దోఁపనీయక, వీరనరసింహరాయనితో నట్టులే చేసెదనని మనవిచేసివెళ్ళి, కృష్ణరాయని కాతనిసోదరుని సంకల్ప మెఱింగించెను. కృష్ణదేవరాయఁడు మేరుసమధీ రుఁడుగాన నందుల కేమాత్రమును జలింపక, పితృసముఁ డైన భ్రాతృన కనుమానకారణములగు నంబకములు తనకులేకున్న నేమియని, వానిఁగూర్చియిచ్చుటకై తత్తఱ ణమే యొఱచునుండి కత్తిలాగెను. తిమ్మరు సా ధీరుని హస్తాబ్జములను బట్టియాపి, పార్థిశాభాగమున గజ పతులును, దక్షిణమున నుమ్మత్తూరినాయకులును, బళ్ళిమ మున - గోవాపాలకుఁడును, నుత్తరమున నశ్వపతులును, విద్యానగరసామ్రాజ్యాక్రమణమునకై యెడతెగక కృషి సల్పుచుండుటనుదెల్పి, యమ్మహాసామ్రాజ్యమున కందు మూలమునఁ బ్రాప్తిపనుండు మహిమ పద్రవముఁ గూర్చి చక్కఁగనచ్చఁజెప్పి, యా సాహసోద్యోగము నుండి కృష్ణరాయనిమరలించెను; తదుపరి తిమ్మరుసు రాయనిఁదనయింట రహస్యముగనునిచి, యొక యాఁడు మేఁకకన్నులనుగొంపోయి, వీరనరసింహరాయనికిఁ జూ పెను. మరణావేదనలోనున్న నరసింహరాయఁ డవి తన సోదరుని నయనములేయని విశ్వసించి, వానిఁగాంచి నంతనే పాణిములువిడిచెను.

పదునైదవ ప్రకరణము.

శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు ౧౫౦౯-౧౫౩౦.

I మార్గాభిషిక్తుడగుట.

వీరనరసింహరాయని యనంతర మాతని సవతి తల్లికుమారుడైన శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు శా. శ. ౧౪౩౦ వ శుక్లనామ సంవత్సర మాఘశుక్ల చతుర్దశి (౧౫౦౯ ఫిబ్రవరినెల ౪ వ తేది)ని వహావైభవమువ విద్యానగరసింహాసనాసీనుడయ్యెను. ఇంగ్లండులో నెనిమిదవ హెన్రీ ఓంహాసనమునకువచ్చినదియు నీసంవత్సరమే. కృష్ణదేవరాయని పట్టాభిషేకమహోత్సవము సందర్భించుటకై శామ్రాజ్యమునందలి నానాముఖముల నుండి రాజులును సామంతరాజులును బెక్కండు విద్యానగరమునకు వచ్చియుండిరి.

“సీ. చక్కెరవిలుకాని నక్కడనమగిల్లి
చొక్కనూ నావ్యటింబుకై రాజు
సాకల్యముగఁ గీర్తింపన్వది క్తఱుండు
బ్రాకటస్థితిమించుకొనెనారు
కంటక రాజన్యగర్వబులడఁగించి
లీలచేమించు సంధ్యాలవారు
ధాటినిరాఘటఘోటహతవిరోధి
కోటులై వెలయు వెల్లూరినారు
గీ. చందరిర కొర్రులగు పెచ్చుసానివారు
జూదహళివారు మొదలై నంధూమిపరులు

విద్యానగర చరిత్రము

గొంత బట్టాభిషిక్తుడై చెలువుమీఁది
రమ్యగుణసారి కృష్ణస్థరామచారి.

—కృష్ణరాయవిజయము.

కారణాంతరములవలన సమ్మహాత్మనమునకు
రాజుల నృపులనర్హములైన కానుకలనుబంపి, తమ
తమ భక్తివిశ్వాసములను బ్రకటించిరి. పట్టాభిషేకో-
త్సవము ముగిసినతోడనే, కృష్ణరాయ డావఱకు నిర్భం-
ధములోనుండి తిరుగులరాయని - సవతితల్లి కుమారు-
లను-బంధవిముక్తులఁగావించి, వారిని జంద్రగిరిదుర్గము-
నకుఁ బంపెను.

2. జనకాలము.

ఈప్రభుని జన్మదినముఁగూర్చి వాదోపవాదములు
పెరిగినవి; కాని క్రీ. శ. ౧౪౬౫ కు సరియైన శా. శ.
౧౩౮౭ వ, వికృతినామ సంవత్సర పుష్య బహుళద్వాదశీ
శుక్రవారమున సీ నృపల్లజుఁడు జన్మించినట్లు, క్రింది
పద్యమువలన స్పష్టమయ్యెడిది.

ఉ. అందలి కాలివాహన శంకాబ్జముల ద్వివసుత్రిసోమలక్ష్మి
పండితమైన యవ్యక్తతీతస్మరముందలి పుష్యమాసమం
దుక్ దశకృష్ణపక్షముననుండెడి ద్వాదశీ శుక్రవాసరం
బం దుదయించె గృష్ణుడు శుభాస్వతుఁ డానందహూర్తిక

3. శ్రీకృష్ణము.

౧౫౨౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున విద్యానగరము
నకువచ్చి, కృష్ణరాయని సందర్శించిన 'డోమింగోస్
పెయిస్' అను పోర్చుగల్లు దేశీయుఁడు, కృష్ణరాయని

వ్యక్తిత్వమునుగూర్చి యనేకవివరణముల నొసంగెను. అందుండి కొన్నియంశము లీదిగువఁ బొందుపఱచెదము.

‘కృష్ణరాయఁడు మిక్కిలిపాడుగరియు సంపాత్తి యునుగాక సామాన్యమైన యెత్తున నడిమిరకమునాని వాఁడుగఁ గన్పట్టును. వానోజ్ఞమగు వదనమండలమును పూలశరీరము గల సౌందర్యమూర్తియాశఁడు. ముఖమున నందందు స్ఫోటకచిహ్నములున్నను నానాని వదన లావణ్యమున కవి యేమాత్రమును వికారముగల్గింపవు. ధీరగభీరమైన దృష్టివైఖరియుఁ, బూర్ణప్రజ్ఞతో రాణించు బుద్ధివైశద్యమును, సంతోషస్వాంత్యమును, నాతనిమూర్తి కలంకాప్రాయములు. విదేశీయుల ననురాగభరమునఁ జూచి, వారి వ్యాపారవిధానమునుగూర్చి తెలిసికొనఁ గోరుట యీతనికిఁ బ్రియము. ఈతఁడు న్యాయబుద్ధి గలరాజు. ఒక్కొక్కప్పుడు హతాత్తుగ దురాగ్రహముఁ జెందును. నిరంతర ముక్తశాధీశునితోఁ బోరునల్పేడు ప్రతిపీరుఁడు.

‘సూర్యోదయాత్పూర్వము పడకనుండి లేచిన తోడనే రమారమి పాలెఁడునూగులనూనెత్రావి, యా నూనెతో దేహమంతయు రాచుకొనుట యాతనిఁ ని. పిదప, మొలకొకచిన్నగుడ్డ కట్టుకొని, భారములైన కర దండుములఁదిద్దెను. తైలము శరీరమున నింకునందాఁకఁ గత్తిసాముచేయుటయుఁగలదు. ఆవలఁ దనజెట్టిలలో బలిష్ఠుఁడగు నొక్కనితో మల్లయుద్ధమొనర్చును. అ-

శ్వాసూరుడయి విశాల ప్రదేశమున నొకవంకనుండి మఱియొకవైపునకుఁ దెల్లవాటువనుక నతి రథసమున స్వారీచేయుట యాతనితుదిపరిశ్రమ. ఈకార్యకలాపములెల్ల నరుణోదయాత్పార్వమే యొనరించి, యవలదనకిష్టుడును దనగౌరవమునకు విశేషముగఁబాత్రుడును నగు నొక బ్రాహ్మణునివలన సున్నాతుడగును. అంతః పురావరణమున నున్న దేవాలయమునకరిగి, కులాచారానుసానవిధులను దీర్చుట, యిష్టులగు రాజకీయ వేత్తలతో ముచ్చటించుట, యిప్రభుని యనంతర కైంకర్యములు'.

4. స్వభావము-గుణములు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు విద్యానగరసామ్రాజ్యరంగమున నభినయించిన పాత్రములలో నెల్ల మేటి. దిగంత విశ్రాంతముగు కీర్తినిజొందిన పురుషవర్యుడు. ఆంధ్ర ప్రపంచమును యశస్కరముగఁ బాలించిన నిఖిలరాజులలో నగ్రస్థానమువహించిన చక్రవర్తి. ఉదారధరిత మగు శాంత మీతని సహజస్వభావగుణరాజము. పరిసరవర్తులగు నెట్టివారి హృదయమునేని నొక్కవీక్షణ మాత్రముననే లోఁగొనుసామర్థ్య మీతని యధీనము. ఈమహనీయుని ధర్మగుణము పులుగడిగినముత్తైము. ఈ నృపవతింసము మహారాజకీయ రహస్యవేత్త. ధైర్య-స్థైర్యముల కునికిపట్టు. ఆకర్షకమగు శీలమున కండ. మహాకవివరేణ్యుడును భాషాపాషకుడును; కాని నిరం-

విద్యానగర చరిత్రము

శ్రీకృష్ణ దేవరాయఁడు - పుటంగిర.

తరము రాజమందిరాంతఃపురమునఁ దూలికాతల్పముననే సుఖోపవిష్టుడై యుండలేదు. సమరాంగణమున విరోధి వీరుల కభిముఖముగ మిక్కిలి సామర్థ్యముతో సైన్యము నడపుచు, శాత్రువమదకుంజరములకు స్వప్నావస్థలోఁ గూడ భీతావహముగ మూర్తీభవించిన పురుషసింహము.

5. స్వైన్యసహము

కృష్ణరాయఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినతోడనే సతండియ సోదరుఁడును జయింకవిడిచిన ముద్దగల్లు రాయచూరు దుర్గములను సాధించుటకును, గజపతుల నోడించి యుదయగిరిని లోఁగొనుటకును, దృఢసంకల్పఁ డయ్యెను; కాని యశ్వచతులును గజపతులును నానట-కే విశేష సైన్యముఁ గూర్చుకొనియుండుటచే, వారిపై నులుకుటకుముందు దుర్గబాము నర్థబలము సైనికబలము సమృద్ధముగ నుంపడఁచి, తొలుదొల్త వానిసంస్కర-ణమునకుఁ బూనక తీరలేదు. ఆపై నాతఁడుసల్పినది దుర్గప్రాకారములను బెంపొందించి, వానిని వైరివీరుల కభ్యేములుగ నొనర్చుటయు, నగరకోశాగారము ధన రాసులచే నింపుటయు, నశ్వబల గజబలముల నవదీ-తముగఁ గూర్చుటయును. రాయఁడు ముప్పదియాఱువేల గుఱ్ఱములను, తొమ్మిదివందలయేనుఁగులను, స్వయముగఁ బోషింపఁదొడఁగెను. ఈసంస్కరణములఁ బూర్తిగావిం-చుట కాలనికి రెండుసంవత్సరములకాలము పట్టినది.

6. కవితారచనము-విద్యాగోష్ఠి.

౧. కృష్ణదేవరాయనికృతులు—కృష్ణరాయఁ డీ రెండేండ్లును గేవలము సైన్యసన్నాహముననేయుండక, విద్యావిద్యోగగోష్ఠిలో ధారాళముగఁ బాల్గొనెను. కర్ణాటాంధ్ర సంస్కృతాదిభాషలలో నీతఁడు సహజపాండిత్య ప్రతిభాధురంధరుఁడు. సంస్కృతాంధ్రసారస్వతములలో మహాప్రబంధములను బెక్కింటిని వ్రాసెను. తాను గీర్వాణభాషయందు మదాలసచరిత్ర సత్యభామాపరిణయము సకలకథాసారసంగ్రహము జ్ఞానచింతామణి రసమంజరి మొదలగు శృంగారకావ్యములు రచించినట్లు లాముక్తమాల్యద (వీతిక-ప. ౧౩) లో వ్రాసికొనెను. అందొక్కటియు నిప్పుడు కానరాదు; కాని యీమహానీయుని యాంధ్రప్రబంధ మొక్కటిమాత్రము ప్రకృతము గోచరించు చున్నది. అది యాంధ్రావనియందలి పండితప్రకాండలచేఁ బ్రామాణిక గ్రంథరాజములలో నొక్కటిగ రూపింపబడిన 'విష్ణుచిత్తీయ' మను నామూలంఠరముగల యాముక్తమాల్యద. ఈకృతి యల్ల సానిపెద్దనకృతముని కొందఱియతము. పెద్దనార్యునికైలి తో నాముక్తమాల్యదకైలి సరిపోల్చుటకుఁ గాదు.

వీ. ఖ నట త్పయ్యాద్వి నీతిత్వ రసాతలాన్యోన్య

పిండికృతాంగ భీతాండజములు

భృత కలాయార్థ ఖండిత సమిల్లప రూప

చరణాంతికభ్రమతైరువరములు

విద్యానగర చరిత్రము

ఘన గుహాఘటిత ఝాంకరణ ఖాతైక ద్వి
 దుందుభీకృత మేగుమందరములు
 చటుల ఝంపా తాంస్వ నగరీ విపరీత
 పాతి తాకాకోణాపరిబృథములు

తే|| ప్రబలతర బాదనీకృతేష్వమృదములు
 బాస్వరేన్మదీకృత హడబములు
 పతిగ సమాగృత్పితృ పృథింజనములు
 వృజిఃతూలౌఘములఁ దూలఁవిపరుఁ గాత. పీఠిక ౩

క. శమనఃపు త్రిపురభిధో
 ద్యమకద్దోవ్యజ్జ వలయితస్వర్ణగిరి
 భిమదంతై కాంచన వ
 ప్రసూ దీప్తింబగుచు నప్వంగంబున నొప్పుకా ౨-౪

గీ. తిరుగు హరిపురి సురతిసంసురులమరగి
 బహుళహళహరి భరితఃశ్చగి నగర
 సగరపునవర పువృథఁజవనయవన
 పృతన భవదసి ననిదెగింకృష్ణరాయ.

సాగ్విణి. ఆస్తితాహీంద్ర శత్యాదవీయస్తర
 ప్రస్థితాఘ్రి శతానాగ్రితే తేహాఘదా
 కష్టలప్రస్థితశతాగి యశ్వేర మా
 ర్థస్థి నృత్యమంత్రలి మల్లిసకా ౩-౯౨

ఇట్టిపద్యములు పెద్దనకవీంద్రుని జిహ్వగ్రము
 నుండి వెలువడియుండఁజాలవు; మఱియుఁ గృష్ణరాయఁడు
 ప్రభుకోటికిఁదప్ప నితరుల కూహింపరానిదై తనకావ్య-
 మున నందందు విశేషించిచెప్పిన రాజనీతియు, మహా
 తాజాంతరపురమున మిక్కిలివైభవముతో నశేషసాఖ్య-
 మునఁ దులఁదూఁగు చక్కవర్తులకుఁగాక తదితరులకుఁ

దెలుపశక్యముకాని పరమసుకుమారములైన వర్ణనలు ను, బ్రాహ్మణలోకమున కభవ రహితములగు పాక వర్ణనలును, నికావ్యము పెద్దనగచితముకాదనుటకుఁ బ్రబలాధారములు. కృష్ణరాయకవి, యీ గ్రంథమునందలి యాశ్వాసాంతపద్యమున నొక్కట, నిట్లు చెప్పి కొనెను.

మ. ఇది సింహచల దాభ కీపతి పదాభీష్టాగృహ ఫణ్య ల
బ్ధి మగుట్టంకణ పొట్టునూరి విజయస్థంభోపహాట్టంకి శాం
క దృఢేష్టాశ్చ కృష్ణ గాయప సంతోషాస్మత్ప్రీతా ముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసవరంబు నాలవది మృత్యంతై మహిన్ బొల్పగుణ

తన యాసానమునందలి యొకానొకవ్యక్తి నిర్మించిన గ్రంథము తాను రచించినట్టుగ వ్రాసికొనుట, యొక మహాసామాగ్నిచ్చిరోపణి యుచితజ్ఞతకుఁ దగియుండదు గదా? ఈప్రబంధమున సరిశధార కొకచిన్ని మచ్చు—

ఉ. అందితహరిల్లి చుట్టయాభరణం బల తక్కు దోయ్యం జి
ల్లంఁగుఁబసిండి యేణుదళమంగముజేర్చుట తక్కు గోయ్ జి
ద్దంతు జనాది ధూసిరమయండుట తక్కు వినిగ్గుఁ బూవుఁ జె
మ్మంచు, జిలుంగ తక్కు నగుయావత మొత్తు నటంచు న్యాయన్

గ్రంథమంతయు సంస్కృతపదభూయిష్టమై నారికేళపాకమునఁ గ్రొంగొత్తవర్ణనల హరువుఁగూర్చుచున్నది; కాని సులభతైలికిఁ దార్కాణములగు పద్యములును లేకపోలేదు. ఒక చక్కని యుదాహరణము.

కం. చంపకు చదువుల మేము ప
కింపని శాస్త్రములెని మాపకింపని కుమారే?
యింపనివి నమ్మచే 'బ్రథ
మాంబిబలే పన్నీ' యెడదుఁమాటవుఁగాదే ౬—౩౨.

౨. ఆంధ్ర సారస్వతాభివృద్ధి — కృష్ణరాయకవి చంద్రికు కల్లాటాంధ్ర సంస్కృతాది భాషలలో నఖండ పండితీధురంధరుడయ్యె, నాంధ్రమునే విస్తారముగఁ బ్రేమించుచుండెను. ఈ నుదీందుని పరిపోషణమున నాంధ్రభాషాయోష సవనవారంధ యశావనోజ్జ్వలాంగియై సర్వాలంకార సంశోభితయై లోకసమ్మోహన కరముగ నలరారెను. గీర్వాణవాణికి భోజనివలె నాంధ్ర భారతికిఁ గృష్ణరాయఁడు నాధుడై వెలసి, నాంధ్ర సారస్వతామృతము నిచ్చకొలది జుట్టి దేశభాషలందుఁ దెనుఁగువెన్న యనిమెచ్చెను.

౩. పండితసమాదరణ — ప్రబంధ నిర్మాణమునఁ గృష్ణరాయ ని కాలమువఱకు సంస్కృతభాషయందలి కావ్యపురాణాదుల నాంధ్రీకరించు పద్ధతియేవ్యాప్తిలో నుండెను. స్వతంత్రప్రబంధరచనమునకు దారితీసిన మహానుభావుఁడు కృష్ణరాయఁడే.

ఈప్రభువరేణ్యనియాస్థానమున, పెద్దన-తిమ్మన-రామభద్రుఁడు-ధూర్జటి-సూరన-మూర్తి-రామలింగఁడు ననుకవు లెనమందుండిరి. విబుధలోకగ్రామణులగు వీర లక్ష్మణగజములన విలసిల్లిరి. అందు —

పెద్దన — మేటి. ఈతని యింటి పేరల్లనాని వారు. ఈ 'యల్లనానివాని యల్లికజగి సాం'పట. పెద్దన శతకోపయతిశీఘ్రుడు. మనుచరిత్ర హరికథాసారము భోగిసేదండకము మున్నగుకృతు లీతని విరచితములు.

ఇందు మనుచరిత్ర మాంధ్రప్రబంధములలోఁ బేరెన్నికఁ గాంచినది. దీనికి మూలమైనకథ మార్కండేయ పురాణమునుండి గ్రహింపబడినది. కృష్ణరాయని యుద్దేశానుసార మీకవి 'నవశరీష కుసునుపేశల సుధామయోక్తుల' దాక్షాపాకమున నాప్రబంధము రచించెను. ఈతని రచనావిధానము కేవలము నవీనమనరాదు. కథామార్గము వర్ణనలు మున్నగువానిలో మన చరిత్రము ముఖ్యముగాఁ జిల్లలమట్టి పినవీరభద్రుని శృంగారశాకుంతలము ననుసరించినది. (చూ-వసు. విమ. పుట ౧౧) అయినను ప్రబంధ స్పృహయందలి పాత్రోపాపణ మత్యంతస్వాభావికము. రాయఁ డాశావపుష్కరిణిలోని యుదారమధురవాక్ష్వామృత లహరీఁదోలల నూయెలలూఁగి యానందవరవశుఁడై కవిబ్రహ్మను బల్లకిలోనుంచి దానిఁ దనకేల నెత్తెను. కవిగఁడ పండేర నూతని పాదమునఁ దాస తొడిగెను. 'అంధ్రకవిశాపితామహా!' యని యగ్గించెను. కవిత్వజ్ఞుడు కోరిన యగ్రహారముల నాక్షణమయిచ్చెను. ఇట్లు రాయఁడు పెద్దనయెడనత్యధికగౌరవశాసముఁ జూపెను. ఈ కవిబ్రహ్మను కృష్ణరాయని యనంతరముఁగూడ జీవించియుండినందున నప్పుహసీ-యునిమృతికై తన పరివేదన నిమ్మయి వెలిబుచ్చెను.

శ్రీ విద్యుతై సచోఁ దనఁమదకరింద్రుని నిల్చి

కేలుఁతయొసఁగి యొక్కెం చుకొనియె

మమనకిత్రం బందుకొను చేరఁ బురఁ డుగఁ

బల్లకెడనకేలఁబట్టియైతై

విద్యానగర చరిత్రము

విరుదైనక విగండం పెండే మన కీల
తగుదని తానెపాదమునఁ దొడిగ
కోకటగ్రామా ద్యునే కాగ్రహారము
లడిగిన సీమలయందు నిచ్చె

లే॥ అంధ్రకవితాపితామహాఽయల్ల నాని
పెదకబింద్రాఽయని నన్నుఁబలుచున్నట్టి
కృష్ణగాయలతోఁ వింకేగ లేక
ఎనుధఁబ్రదికితి దీవచ్చుఁవఁబనగుచు

ఇందువలనఁ గృష్ణదేవరాయనికాలమున నుండిన
గౌరవాదరణము లాతనియనంతర మీతనికి లేక పోయె
నని వ్యక్తమయ్యెడిని

గి. నందితిమ్మన—ముక్కుతిమ్మనయని ప్రిసిద్ధి.
ముక్కుతిమ్మనఁల్కు ముదుపల్కనియును వినికి. అఘోర
శివగురుని శిష్యుడీతఁడు. తేనెలు సోనలై కురియు తీరునఁ
బారిజా తాపవారణము రచించెను.

ఓ. అయ్యలరాజ రామధదుఁడు—సకలకథా
సారసంగ్రహము, రామాభ్యుదయము, నీతనికృతులు.
ఇందు మొదటిది సరసవచో భరితము. రెండవది శబ్ద
లంకారశోభితము.

ఓ. కవిధూర్జటి—ఈతఁడు ప్రౌఢపదగుంభితమయి
యాకర్షకమగు శైలిని కాశహస్తి మహాత్మ్యము ర-
చించెను. ఈతనికవిత్వము ధారాశుద్ధిగలిగి మాధుర్య-
మును సలక్షణమును సగ్ధాలంకార సంశోభితమును నయి

యొన్నారెడిని. తైలి, శ్రీకాళహస్తి మాహాశ్మ్యమునుండి
సాలంకృతసరళభారతు రెండుపద్యములు—

ఉ॥ తమ్ములు కమ్మడమ్మెరిలుఁ తల్లడమందఁ జామ్మజామ్మనక
దుమ్మెదపిడు పుష్పాదులఁతో నెగయక వినినీలశాంగి శే
శమ్ములు ధూపనూమములఁ సారథము ల్లాబంపంగ విచ్చిన
ట్లమ్మెయి నొప్పుకమ్మిలఁకకడ నొక్కటిఁగాంచె వేడుకన్
శే॥ హంససంసదభీష్ట విహార హేను

వై బహూదశహృద్యమైయప్రకర్క్య
మగుచు నద్యుఁడ్యమై పంకజాకరంబు
పాలించె బ్రహ్మంబు రెఱుగునఁబూర్ణమగుచు

వర్ణనముల నీతఁడు కడుంగడు స్వాభావికముగఁ
గావించెను. దుర్భిక్షవర్ణన ఘట్టమునుండి మచ్చు—

ఉ॥ తోలును నెమ్ములు న్నిగిలిఁగోసినఁ దొంటి చోట్లఁ గూలువా
రాలిని బిడ్డల న్విడిచియాడఁజిచ్చిచ్చున వెచ్చపోవు నా
రేరిక బంటురాసి యొకఁయింనుకలేక కృశించువారు నె
తూరెజనంబు మీనశనిఁదోషము దాఁకి నిరస్తనస్యమై.

కం. నవయుచు నుండియు నొక్కొక
దివసంబున నశన మబ్బుఁగిదిని దగమిగులక
భువిజొరఁగి లేవనోపక
శివశివ! జునోటి విడుచుఁజీవానిలముల్

ఈతని లలితకవితామాధురీమహిమ కచ్చెరు
వొంది కృష్ణరాయఁడు 'స్తుతమతియైన యాంధ్రకవి ధూ
ర్జటి పల్కుల కేలగల్గెనో యతులిత మాధురీమహిమ?'
యని పొంపొయె నట!

౮. మాదయగారిమల్లన—

క॥ చెప్పడగుం గవి గవనుల్

చిప్పిల చెప్పప్ప బలిబంధీ యనలేదా

యెప్పుడు చెప్పియుండుటె

యెప్పునుమీనుకవిమెంతయుచిక్కా జోగో.

అనుచుఁ బ్రతిజ్ఞాపురస్సరముగ జాతీయశబ్దపరి
పోషితమును రఃభావసమన్వితమును నగునైలిని రాజ
శేఖర చరిత్రమువ్రాసి, చివరకుఁ దనపంతము నెఱ్ఱించి
కొనిన ఘనుఁడు.

౯. పింగళిసూరన—ఈకవివర్ణుఁడు రాఘవ
పాండవీయము, కళాపూర్వోదయము, ప్రభావతీ ప్రద్యు-
మ్నము, మున్నగు కావ్యకన్యలకుఁ బిత. రాఘవపాండ-
వీయము తొలినుండి చివరదాక రామాయణ భారత
కథార్థములుతోఁపఁజేయుచు, రామణీయకమగు సులభ
నైలినిఁగల ద్విష్టకావ్యము. ఈవిషయమున నొకచాటు
విట్లు ప్రశంసించుచున్నది.

కం. విశదంబొకపక్షబంధ

విశయముతోకొట నిట్లుఁగిలసిల్లిన యా

శశియెట్లు నాటియగుం గవి

శశియగు నిఘనాండుకావ్యచణ సూరనకుక

రాఘవపాండవీయకృతి విషయమున కవియే
గన్నిట్లు పొగడుకొనెను.

౧౦. పెంజర్కంబులపద్యమొక్కటియు నిశ్చింతంబు శక్తియు గా
కుండునో దద్గతి కావ్యమెల్లనయిననో ఓహోయననో శేషుడే

విద్యానగర చరిత్రము

పాండిత్యంబునందునున్ దెనుఁగు కవిబృందంబునందున్ ద
ఁబడి డ్రో డిల రామభారతికథన్ శ్రీశ్రీశ్రీ భాషాకృతిక

కథాసంవిధానమున బాణకృతకాదంబరి కుద్దియ-
గుచు, నిప్పటి నవలారచనా విధానమున కాదర్శపాత్ర-
ముగఁ, జదువదుల కానందాతిశయముఁ గొల్పు విచిత్ర
సరణిలోఁగల ప్రబంధము, కళాపూర్వోదయము. స్వ-
భావోక్తులు నిండాఁ, సరసమై-సరళమై-స్వాభావికమైన
పదమైతివెలయ, మిక్కిలియుఁ జక్కండనమున నొప్పా-
రుచు, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము ప్రౌఢప్రబంధమై
విరాజిల్లును. ఈకవి కృష్ణదేవరాయనికావ్యమున మిక్కిలి
చిన్నవాఁడు గానోవు.

౧౦. బట్టుమూర్తి—ఈతఁడు బట్టుకులమునకుఁ
జెందిన కవివరేణ్యుఁడు. రాయని యష్టదిగ్గజములలో
భాగ్యవ్యక్తేతరుఁ డీతఁ డొక్కఁడే. బల్లారి మండలమున
పాలమండలమునకు సమీపముననున్న బట్టుపల్లె గ్రామము
గన్నతల్లి. కవి తాళిల్పమున రాణకెక్కి ‘ప్రబంధాంకము
నా’రని ప్రసిద్ధిగన్న గ్రామని పూర్వులొల్లియుఁ
గృష్ణరాయనివలన నగ్రహారిముగఁ బడసియుండిరి.
‘ఆధ్రకౌముది’లోని ముప్రత్యయాభావస్వాల్లసాని పెద్ద
నార్య శిష్యే బట్టుమూర్తి మహాకవిగా విరచితే వసు
చరిత్రే’ అను వాక్య మీమూర్తికవి యల్లసాని పెద్దనా-
ర్యుని శిష్యుడని వాకొనుచున్నది. సంస్కృతాంధ్ర
శాహిత్యములందును, సంగీతము నందును, నప్రతిమాన

ప్రజ్ఞగడించి, తన యత్యద్భుత ప్రతిభాప్రకటనముచే నొక్కొక్క యాంధుని స్మృతిపథమున నిరంతరము నర్తించుచుండు యశోవిశాలుఁ డీమూర్తికని. ఈతని పాండిత్యి కర్షకైంది పద్యమువఱనఁ దెలియఁగలదు.

మ. మన శ్రీ - మ - ర - విజనాశండున్ జగత్ప్రాణ నం
దనకారుణ్యంబునాత్మబుద్ధి బిభాసాగా నుధాగాశి సం
జగత్తైత్తెక నిఁసుబంధ ఘటికాశిపద్యశృత గ్రంథ క
ల్పనానుగీ కరా హస్తగ్రంథ బిభృక్ష బంచి, పల్నెన్ గృహన్.

బట్టమూరియు రామరాజభూషణుడును వేర్వేరు వ్యక్తులను వాదమంతరించినది. 'రామరాజభూషణ' యనుట బట్టమూర్తికిఁగల బిరుదచిహ్నమగుటచే, మూర్తిభేదము పాటించరాదని ప్రాజ్ఞులీవఱకే గూఢిపఱిచి యున్నారు. ఈకవికులచంద్రుడు విరచించిన గ్రంథప్రపంచమునఁ బ్రకృతము హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము నాంధ్రపాలీయము వసుచరిత్ర యను మూఁడు కృతులుమాత్రమే యగపడుచున్నవి. ఇందు మొదటిది ద్వ్యర్థికావ్యము. రెండవది యలంకారశాస్త్రము. క్లేషప్రబంధరాజము మూడవది. వసుచరిత్ర, మనుచరిత్రమునకుఁ బ్రతిబింబమని తదీయ విమర్శనము నుడువుచున్నది. ఈ కావ్యమునకుఁ బీఠికవ్రాసిన శొంతి భద్రాద్రి రామశాస్త్రిగారు దీనిఁగూర్చి యిట్లుతెల్పిరి.

‘.....ఇది రసమలకుసమద్రుమ్. కల్పనలకుంగల్పవల్లి. అలంకారములకుం బేటిక. శబ్ద వైచిత్రియవకు నాటపట్టు. క్లేషములకునిధి. భవములకుజయగంట.....’

విద్యానగరి చరిత్రము

ఈ మహాగ్రంథమునకు సమగ్రముగు విమర్శనము రచించిన వజ్రుల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రి గారు బట్టమూర్తి కవితాశిల్పవిలాసమును గూర్చి తెల్పిన యభిప్రాయమిది,

‘... బంగారమునకు తెలిగారమువలె నీమహాకవి కవితా ధారకు సంగీతవైభవీ తోడుపడుటచే నీతిండు బహిరంతస్ఫురద్రసములగు పద్యములు రచింపఁగల్గెను.

‘ఉ. తేనియలొమ్మ మాటలమఠదీసిఁగీఁగెలుపోగి కూర్పులన్
వీసలవింపచేసెడు శత్రులమృజార మృదు క్తవైఖరుల్
నో నుదె చు వ్యంగ్యములఁగో నలగానెడు నైజభాషణల్
పూనక కూర్పు గామృతపరమావణునైపుణ మెన్న కక్కమే!’

ఒకానొకప్పుడు తిమ్మరుసుమంత్రి, మూర్తికవి తనకుఁ గైవారమొనర్పలేదనుకినుకచే, నాకవి వతంసమును గూర్చి యితరకవులలోఁ గుట్రొల్పి యేడియో పరిభవ మొనర్పఁ జూచెననియు, నందుపై బట్టమూర్తి రేగి—

‘.....పద్యజంబుఁబాచేఁబూని పాఠిపులను జంపుచున్నాఁడు చంపును జంపఁగలఁడు’ పుష్పవాక్యత సమవర్తి బట్టమూర్తి.

కా. గుత్తిన్ బుల్లెలుగుట్టి, చంద్రగిరికొఁగూడెత్తి, పెన్దొండల
మాత్రిక సత్రినాఁడుకేడి, బలుదుఁకర్ణాధీశు తాంబూలపున్
దిక్కుల్ మోసి పదన్మలైన ఘనలన్.....’

అనుచు నాతని జన్మోత్తరవృత్తాంతమువెల్లడింపఁ జూచెననియు, నందుపై విషయము శ్రుతిమించెనని మొంచి, తిమ్మరుసు తనకురాఁగల దుష్కీర్తికి భయపడి,

పట్టాభిషేకోత్సవసమయమునఁ గృష్ణరాయఁడు తనకొ-
సఁగియుండిన యమూల్యమగు పచ్చలహారము నాకవి
కంఠమునవైచి సన్మానించి, యాతని యాశీస్సులఁ గొ-
నె ననియుఁ బ్రసీద్ధి. ఒకప్పుడు రాయఁడు తక్కిన కవుల
మాటలకు లొంగి, భట్టమూర్తి కొలువునకురాగా
నాచారానుసారముగ నాతని కభ్యుదయఁడుగాక బిట్టబిగి-
సికొనిపోయెననియు, నందుపై బట్టమూర్తి యాగ్రహ-
వేశుడై 'లోట్లయి దేటిమాట పెనులోభులతోమొగ-
మోటమేల? తాగుటకయున్న వృశ్చికముఁగూర్పుర్రని
యందురేకదా? తిట్టకమాన, నామ ము తీవ్రమహూ-
గగ్రభయంకంబుగాఁ దిట్టతినా' యనుచు సంన్యసియమ-
ము నుకరిమిఁబోవు నవసరమున రాయఁడులేచి,
యథావిధమునఁ గైదండయొక్కఁగి సత్కరించుటయకాక,
యమూల్యపాఠోపేకములచే నిమ్మహళవిని బహూక-
రించి సమాధానపఱిచెననియుఁ బ్రతీతి. ఈయాధార-
ములవలనను నిట్టి మఱికొన్నికథలవలనను మూర్తికవి,
కేవలము ధనకనకవస్తువాహనాది కామ్యార్థములకై
రాజులయు రెడ్డిరాజులయు నాశ్రయమే ప్రధానధర్మ-
ముగాఁగొని వారిమన సెటింగి వర్తించుచుండిన యా
కాలమునాటి కొందఱి కవుల తెగలోనివాఁడుకాక,
న్యాయరహితములగు విషయములు సందర్శించునెడల,
నతఁడు రాజనియు నితఁడురైతనియుఁ జూడక, మొగ-
మెదుటనే నిర్దాక్షిణ్యముగ వారిలోపములను గట్టెవితే-

చిన్నట్లు వెల్లడించి, సామన్తానాహుతవచనములఁ దెగఁది-
ట్టుచు నెసఁగిన స్వాంత్యోప్రియుఁడని విశేషమయ్యెడిని.
ఈమూర్తికిని కృష్ణరాయని కాలమున సూరనవలె వ-
యసునఁ జిన్నవాఁడగునే యుండవచ్చును.

కృష్ణరాయని పుత్ర రామరాజుకాలమున నా-
తని యాస్థానమున భూషణాద్యశుఁడుగనుండి, బట్టు-
మూర్తి రామరాజుభూషణబిరుదముఁ బొందెను. రామ-
రాజుసోదరుఁడగు తిరుమలదేవరాయఁ డీకవివతంసముల-
నుగూర్చి కొండాడిచెప్పిన పద్యమిది.

కా. 'శ్రీరామక్షితిపత్ మదగ్రిహ జయశ్రీలోలు నానాకా
పారీణన్ బహువిస్మృతాంధ్ర కృసులన్ బ్రాహ్మణమెప్పించి త
త్కారణ్యులున గత్తిహామయి కేదండాగ్రహరాది స
త్కారంబందితి రామభూషణవీణానాథ వీ వన్నిటన్.

౧౧. రామలింగకవి—ఈతనిగుఱించిన కథలాం-
ధ్రదేశమున నాచాలగోపాలమనకు విదితమేకాని, య-
వెల్ల స్యబద్ధములని విశ్వసింపరాదు. కేవలప్రాథమిక-
లిని పాంశులింగమాహాత్మ్యమును దివ్యప్రబంధమును ర-
చించిన కవివర్యుఁ డీతఁడు. అందుండి శైలికి—

‘.....అమ్మిభువంబు కుండలదేశప్రాంతంబు గుడిసిన

‘క. సుపా తింగ రింఖణ

సుపా సుపాత్యమానజలకణరేఖ

సుపాశీతలానిల

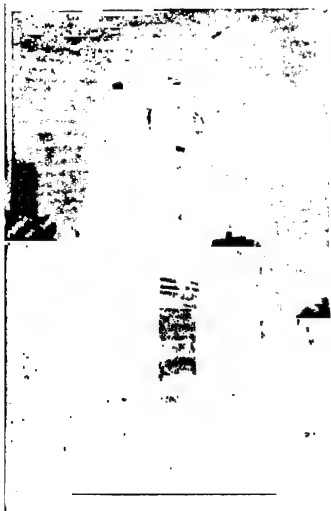
సంపదన్ దరించె అరకుశైవోత్తముకా

౧—౧౨౫.

విద్యానగరచరిత్రము.

నదిశాల

పరిక్షకభట గోపురము.
(వేటొక దృశ్యము).

నరసింహవిగ్రహము.

(ఈపటముల స్వాతంత్ర్యము అయి యి. శ్రీ. రంగస్వామయ్యగారికి చెందినది).

తెనుగు నుడికారమునకు—

‘చం. పడబడఁబాటుచుక పడఁకుపట్టిన తల్లినిదఁడి, నేలలా
పిడలని తమ్ము గుఱ్ఱల, నఁవీనకులాంగన నోరులేని యీ
తొడుకుల, బంటులైదవిడఁదోవుక పోనంగ నెడనీక పా
ల్పడినక కర్ణనొదల సభారతి సహిత నిన్ను నాడ్వుక

‘ఉ. తాళిపిరుండు గట్టిన మొలకల్ పడిదేశ, యానుశీల విక
గోలతనంబునక మగఁడుకొట్టిన ద్వివ రట్టుచేసేక
తాళి, కనంబు దచ్చరణ తామసంబులు గొల్పు. నేలయుక
బోలు నెయి సెక్కుచుం గృతఁబుద్ధులు వృద్ధుఁపృస్తుఁపంగక’

౧౨. చినతిమ్మన — పైనచెప్పిన సున్నె ధృక్పులే
గాక కృష్ణదేవరాయనియొద్ద సమస్థులగు కవులును గాన
కళావినులును మఱికొందఱు నిపురుగవిసిన నిష్పవలె
నుండియున్నట్లు తెలియు చున్నది. అందు బొడ్డుచెర్ల
చినతిమ్మన యొకఁడు. ఈతఁడు కాళికగోత్రుఁడు.
నాడవరీక నియోగిబాహ్మణుఁడు. తొలుత కొప్పోలు
గ్రామమునకు గరణముగ నుండినవాఁడు. ఆంధ్రభా-
షాపాటవము బొంది, కవితాశిష్టుము గ్రంథి, ‘కవి
దిగ్గంతి’ యని చినుతి గాంచినవెనుక రాయనినాశ్రయిం-
చి, యాతని ప్రీతికి మిక్కుమముగఁ బాత్రుఁడయ్యెను.
ఈ తిమ్మనమంత్రి చదరంగపు టాటలమందు చాల ని-
పుణుఁడనియు, శతసంఖ్యలతో నొకకట్టుగనున్న రాయని
చదరంగపుటాటలో దానొక్కఁడే యోషించుచుండెనని-
యుఁ గ్రిందిచాటువులవ న గ్రహించినగును.

ఉ. ధీమంతు బొడ్డుచెర్ల చినుతిమ్మనకు పో మహామం దంచితా
రాయుడు సక్కిలావినుడుకాళికగోత్రుఁడు పద్మసేత్రి నే

విద్యానగర చరిత్రము

వారతబుద్ధి సంపదాశంకుడు పక్కవిశాక నాథుఁడా
చార సమగ్ర వర్తసుండుఁడారువకస్థితి నొప్పువాఁడొగిన్.

౩. శతసంఖ్యలొక్కటైనను
సతతము శ్రీకృష్ణరాయఁజగతి పరితోఁ
జరుంగమాడిఁగొప్పును
ధృతిమంతుఁడు జొడ్డుచెల్లిఁతిమ్మన బలిరే.

కృష్ణరాయఁ డీతిమ్మనమంత్రి ప్రజ్ఞకుసంతసించి
కొప్పోలుగ్రామమును 'కృష్ణదేవరాయపుర' మని పేరిడి
యగ్రహారముగ నొసంగెనట.

౧౩. ఎల్లయకవి-అష్టదిగ్గజములలోఁజేరని రా-
యఁ ప్రత్యేకాంధ్ర కవులలో చింతలపూడి యెల్లయ
మహాకవిఁడు. సమస్యపూరణములయం దీతఁడు దిట్ట
యై కన్నట్టు చున్నాఁడు. అల్లసానిపెద్దనార్యుని యభి
మతానుసారము 'నగరు తగరు తొగరు వగరు' అనుపద
ములు ప్రాసస్థానముల నెలకొల్పి, భారతరామాయణ
భాగవతములపరముగ నీకవివర్ణుఁడు సృష్టించిన పద్య
త్రయమిది.

'చం. తొగరుచి కన్నుదోయిఁ గడుఁ ఁదోపఁగ గల్గుండు భీమసేనుపై
నగరు ధరాధరంబుననుఁదాకిన భంగినదాకి నొచ్చి తా
వగరుచుచున్ జెనెన్ బతుగుఁనాటిర నచ్చటి రాజుశాకమల్
నగరు నుయోధనాజ్ఞ మదిఁనాంబుటఁజేసి ధరాతలేశ్వరా.

చం. నగరుపగాయెఁ సంవిపిఁసంబులకేగుండు రాజ్యకాంక్షకున్
దగరు కుమారులారయవిత్తిల్లి వగల్గులంగఁ దోపఁగాఁ
దొగరువరిక్షగట్టి మదిఁదోపఁగ గర్హభిన్నకంఠయై
వగరుచుచున్నఁ జూచి రఘుఁవంశవరేణ్యుఁడు తల్లి కిట్లునన్.

శం. వగరువు మాత్రమే వగుడుపువక్కుడు గాడు సభిసఖత్వ మె
న్న గరుడనాహుండు ముఖనాడటు దించుటయెల్ల నుద్దవా
నిగరని కాక మోహపు లతా తమవైన విడంగం జాతురే
తొగరుది యోవధీకువకుడోపంగంజేయునె ఓడనాడంగన్

బ్రహ్మసములగు కవినాథులలో దాను భూషణ
సదృశులగు నుండినట్లును, నచ్యుతున కంకితముగఁ జాగ్ర-
థఁరణిలో దానురచించిన రాధామాధవ కృతివఁనఁ
గృష్ణరాయ మెప్పించి, 'రాధామాధవుడను బిరుద
నామ మందినట్లును జెప్పికొనియున్నాఁడు.

కా. రాధా మాధవ మచ్యుతాంకితముగాఁజాగ్రథకృతమెప్పి, త
స్మాధుర్యంబునఁ గృష్ణరాయవిభుఁ గల్గెత్తాటేకు మెప్పించి. నా
సాధాశ్చ ప్రతిమాన సక్తిపుటఁజేసె భూషణశ్రేణిలో,
రాధామాధవనామ మందిన జగత్కృష్ణభూతి చారిత్రికన్.

తారకబ్రహ్మరాజీయాది ప్రబంధములఁ గొన్నిం-
టి నీసుధీందుఁడు విరచించినట్లు తెలియు చున్నది.

౧౮. లక్ష్మీనారాయణుఁడు—రాయనియాస్థానము
సంగీతవిద్వాంసులకుఁ గూడ నాశ్రియమొసఁగు చుండి-
నది. ఆకాలమున నందలి గానకళావేదులలో శ్రీభం-
జారు విట్టలేశ్వరుని నందనఁడగు లక్ష్మీనారాయణుఁడు
సుప్రసిద్ధుఁడు. రాయని యోగమున నీతఁడు సంగీత
విద్వాంసుఁడు మాత్రమే కాదు: సంస్కృతపండితుఁడును.
ఈబుధవర్యుఁడు సంగీతసూర్యోదయమును నైదధ్యాయ-
ముల యుత్కృష్టగ్రంథము రచించెను. 'సూక్ష్మభరతా-
చార్య' 'రాయబయకార' 'తోడరమల్ల' 'అభినవభూతా-

విద్యానగర చరిత్రము

చార్య' బిరుదుము లీశండితాగ్రాణి కుండియున్నటు లాతని సంగీతసూర్యోదయమునందలి క్రింది గద్యవలన వ్యక్తమయ్యెడిది.

‘ఇది శ్రీమద్విప్రకులవ్యాధండాదు పెట్టశత్రునందన సూక్ష్మధర్మతాచార్య రాయబయలుగా నోడరిమల్లాధిపతితాచార్య శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ విచిత్ర సంగీతసూర్యోదయే’

౧౫. భానుకవీశ్వరుడు—లక్ష్మీనారాయణుడు కృత్రిక ర్తయుఁ గృహభ ర్తయును. భానుకవి, పంచంత్రీ నాంధ్రీకరించి యాగుణనిధి కంకితముచే సెను.

సీ. గీ. రవ్యమైయుండు విద్యాపుంగవు నడు
నిమ్మహా కృతి భానుకవీశ్వరుడు
తెనెగు బాస నొన్ననాళికాకల్ప
నవని నానంద్రీ తాగార్గి ముగచు దనరి.

౧౬. ఈశ్వరదీక్షితుడు—ఈతడు సంస్కృత సారస్వతమున ఘోషముగఁ గృషిసల్పిన ప్రోక్తభాష్యుడు. రామాయణవ్యాఖ్యలు బృహద్వివరణము లఘువినరణమును నీతని కృతులు.

శ్లో కణ్ణాటాధీశ్వరే రాజ్యం కృష్ణరామేప్రకాశతి,
రామాయణం చిత్రికూటే న్యాఖ్యాదీశ్వరే దీక్షితః
బృహద్వివరణం చైవ తిథాపవణం లఘుః
అథా దామాయణే న్యాఖ్యాద్యయ మిశ్వరదీక్షితః.

ఈతఁడు రాయనికఱువదిగడియలలో శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణ మేడుకాండలు సమగ్రముగ వినెచిన సుధుండగు పాఠకుండఁడు.

౧౭. తదితరులు... మఱియు తిమ్మనాచార్యుడను కర్ణాటకకవి కృష్ణరాయనిసంస్థానముననుండి, స్వభాషలో భారతమునురచించి, రాయనికంకితము గావించెను. కృష్ణ దేవరాయనికడ ద్రావిడకవులు స్వతము కొండలుండి రని ప్రతీతి. ఈవిద్యచ్ఛక్తివ ర్తి సంస్కృతాంకికర్ణాటక ద్రావిడ కవిప్రవరుల నిరంతర మిట్లావరించుబయకాక త్రిలింగరాయమునందలి సమస్తవిద్వాంసులను సంవర్సరమున కొక్క పర్యాయమైనఁ దనములో సమముగఁ బాల్గొనఁజేయు సకల్పముచే నేఁటేట వసం కాలమున నాంధ్రభూవలయమునఁగల కవికులమును భాషలి కాహ్వనించి, సమంచితభంగి నానుధింప బ్రవేశమును బహుకరించు చుండెను మహాతరణశాలిహూడ.

కం. ప్రతివర్ష వసుతోత్సవ

కుసుకాగతి సువినిశ్చింతు భిక్షవాక్య

ప్రృథి గోమాంద విశంకిత

చనుగా తివురి పథాప్రశావన విసికా.

— పారిజాతాపహరణము

శ్రీకృష్ణరాయుడిటు లాంధ్ర కర్ణాట సంస్కృత ద్రావిడ సంస్వతములను సంగీ కళను బాషించి, కావ్య కర్తయు మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణ కర్ణాటకభారతాది కృతీకన్యలకు భర్తయునై తన యశశ్చంద్రికలను దిగంతములవఱకు వ్యాపింపఁజేసెను.

7. శత్రువుల రహస్యప్రయత్నము.

కృష్ణరాయ డెప్పుడును సుకవీందులగోష్ఠినిఁ బోర్చులుపుచు, రాష్ట్రవ్యవహారము నించుకయుఁ బాటించక ప్రమత్తుఁడుగ వర్తించుచున్నట్లు శత్రురాజులు భావించి, హతాత్తుగ నాతనిపైఁబడఁ దలఁచిరి. వారు తొలుతఁ దమ ప్రయత్నములను విద్యానగరసామ్రాజ్య సామంతరాజులలో ననుకూలురకుఁదెల్పి, యందులకుఁ దోడ్పడుచో రాజ్యము సంపాదించి యిచ్చెనమనియు, నందుతో సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యమునకుఁగూడ ననువుఁ గల్పించెనమనియు నానఁగొల్పి, తన్మూలమున సామంతులఁ గొందఱి నాకర్షించుకొనిరి. ప్రతిపక్షు లిట్లు లోలోన సమరసన్నాహములు గావించుచుండట కృష్ణరాయఁడు గూఢచారులవలన నెఱిగి, వారికృషికిఁ బోదివేయఁ దినిన గొప్పగొప్ప సామంతరాజులనందఱిని వెంటనే తొలగించి, వారిస్థానములయందు విశ్వాసపాత్రులగు ప్రతినిధులను నిమోగించెను. అంతటితో నరాతుల యాంతరంగిక వ్యాపారము లంతరించినవి.

8. రాజ్యవ్యవస్థ.

ఈచక్రవర్తి విద్యానగరసామ్రాజ్యము ననేక మండలములుగ విభజించి, యందలి యొక్కొకమండల భాగమునకు నొక్కొక స్థానిక ప్రతినిధియనిచి, పరిపాలన శాకర్యమున కనువేర్పఱిచెను. ఈప్రతినిధులలో నిరు దెగలవారుండిరి. అంజొక తెగవారు వేతనములు మా-

తము వుచ్చుకొనుచుఁ దమమండలభాగమున నచ్చెను నాదాయమెల్ల సామ్రాజ్యకోశమునకుఁ బంపువారు. రెండవవర్గమువారు తమకువచ్చెను నాదాయమంతయుఁ దామేయనుభవించుచు, ఒకవర్తికై సంకర్యమున కుపకరించుటకై యొకనియమి సంఖ్యగల సైన్యము నెప్పుడును దమతమవరగాఁ గాయందు నిలువయుంచి పోషించుచు, సార్వభౌముఁ డాపించుటతడవుగ దానినాయత్తపఱుచు నియమమున, వంశపారంపర్యముగ రాష్ట్రభాగమును బాలించువారు. ఇందువలన సామ్రాజ్యపాలనము సుభువుగ సాగుటమాత్రమేకాక, తానెప్పుడు సంకల్పించినను దనరాజ్యమునందలి వివిధభాగములనుండి సేనలు విరివిగ వచ్చిచేరు నవకాశమేర్పడినది. ఈవర్ధివలనఁ జక్రవర్తి శత్రురాజులపై దాడివెడలుట కేవలము సన్నద్ధుఁడయియుండుటకును, నాఁ డేసమయమున విరోధరాజులపైఁబడనుంకించినను బదిలక్షలసేన యొక్కపెట్టున సంసిద్ధుగుటకును ననువోనఁగూడినది.

౪. దక్షిణదండయాత్ర.

కృష్ణదేవరాయుడు సైనికబలము పెంపొందించిన తరువాతఁ గొలఁదికాలమునకే జైత్రయాత్రసాగించి మైసూరిరాష్ట్రముఁజూచి, యందలియుమ్మత్తూరు ముట్టడించి, తనయకుంతితదోర్వీర్యమున దుర్గమును గైవస మొనర్చుకొనెను. ఆస్థానమున మిగులబలాధ్యమైన దుర్గము శివసముద్రము. దానినాక్రమించినఁగాని త-

విద్యానగర చరిత్రము.

క్కినవి సుసాధ్యముకావు. ఆదుర్భాగినాకుండగు గంగ రాజు చాలకాలమునుండి విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకు సామంతురాజుగనుండి, తాజెల్లింపవలసిన కప్పము కట్టి - ముగజెల్లింపక తిరుగుబాటుగావించుచు, సంపినవీరుల బాటదఱుముచు గేవలముమహాంధుడై, సామ్రాజ్యాధిపతులకు బిట్టపడుగుగానుండెను. శివసముద్రపు జీవ మర్కమెఱిగి, యాదుర్భాగీశునకు బ్రబల రోధిగ నుండిన చిక్కరాయని, గృష్ణదేవరాయుడు తనవైపున ప్పికొని, యాతనిసాయమున గావే. కనుమహర్షిమున వెడలి, దుర్గమునుదాకి, సేనలనెల్లఁగూల్చి, సంవత్సర కాలము ముట్టడిని విడువఁడయ్యెను. ఎదురెత్తువేయుటకు దనకడఁదగుబలము లేనందున బంధవమునకంటె బ్రాణత్యాగమే యరచునుఖమనితలచి, గంగరాజు కావేఁడి దనయసువులను సమర్పించెను. అనంతరము కృష్ణరాయుడు శివసముద్రపుగోట స్వాధీనముగావించుకొనెను.

బాహ్యపా సకలకలాకలాపయుక్త
 సుప్రాణం సపది విద్యై గంగరాజమ్;
 భిక్త్వా తిచ్చిన సమద్ర మత్కటం దా
 గవాసం యతమతిని ద్భరం శివానామ్.

— సంగీతసూర్యోదయము.

తరువాత మైసూరును కర్ణాటక దేశములను జిన్న చిన్న రాజ్యములను సుకరముగఁబయించి, తాను వశపఱుచుకొన్నరాష్ట్రభాగములకెల్ల శ్రీరంగపట్టణమునురాజధానిగ నొనర్చి, యచ్చట దనపేర గృష్ణరాయధ్వజ

మెత్తించెను. అంత రాయఁ డా కర్ణాటకరాష్ట్రమున నేఁడాదికిఁ గోటిరూకలు కప్పమిచ్చునియమమునఁ జిక్కరాయనిఁ బ్రతినిధిగ నియోగించెను. తదుపరి కృష్ణ దేవరాయఁడు కొడగు మలయాళములను, చోళ చేర పాండ్య రాష్ట్రభాగమును, మధుర తిరునల్వేలి మున్నగు దుర్ములను సాధించి, వానిని మూడుమహామండలములుగ నేర్పఱచెను. ఆపరగఁజాలకు జింజి-తంజావూరు-తిరునల్వేలి : ట్టణములను రాష్ట్రధానులుగ నొనర్చి, వానికి కృష్ణనాయఁడు-విజయరాఘవనాయఁడు- వెంకప్పనాయఁడుననువాంధ్రరాజులను నాయకులనుగ నియోగించెను. రాయఁ డాప్రాంతమున నింకను బెక్కు పాలెములను గెలిచి, వానికి కంబగొడఁడు 'వీరప్పగొడఁడు' అను : రిని దొరలుగా నియమించి, యఖండవిజయముతో విద్యానగరముఁ బ్రవేశించెను.

10 తూర్పుదేశ దండయాత్ర.

కృష్ణదేవరాయఁడు ౧౫౧౩వ సంవత్సరమున నోఁధ్రరాజు పాలనమున నున్న నెల్లూరి మండలమునందలి యుదయగిరి దుర్గము నాక్రమించెను. నెల్లూరి మండలాధిశ్వరుఁడగు వీరునిగఁజూచి, కృష్ణరాయనిశౌర్యప్రతాపాన్ని కోర్వలేక, తనభార్యతో సరణ్యములకుఁ బాఱిపోయెను. ఈయంశమునే పెద్దన చపలాతిశయోక్తిగ నిట్లునుడివెను.

మ. ధరకంఠూరుకు కృష్ణరాయల చముఁ ధాటిగతిన్ వింధ్య గ

విశ్వానాథ చరిత్రము

హ్యురమో' దూఱుగఁ జూచి తారచటఁ గాఁగిపై గుండుటన్
 చాల. నా చెప్పునై యెఱ్ఱి వింతచీడుటలు పొచ్చెన్ జాడరే
 యంచు, నే సోదన్ జాతురు వీరుద్ర గజరాఁజుబుద్ధాంత
 ముగ్ధాగఁజ్. — మనుచరిత్ర పీఠిక ౨౪

గజరాజతనయయగు చిన్నమదేవిని కృష్ణరా-
 యఁగు వివాహమాడి, వీరరుద్రగజపతికి రాష్ట్రమిచ్చి
 వైచెను. ఉదయగిరినుండి రాయఁగు తిరిగిపోవునపుడు
 తిరు తికివెళ్ళి యచ్చట విష్ణుదేవునకు స్వర్గాభిషేకము
 చేయించి, కనకమయ రత్నోచ్ఛచి కంకణములను సమ-
 ర్పించెననియు క్షేత్రమునఁగల శాసనములు నుడువుచున్న
 వి. కృష్ణరాయనియు నాతనిరాణులయు తామ్రోత్తి-
 మలు నేటికి నందుఁగలవు. ఉదయగిరియందలి కృష్ణ
 విగ్రహమును గొనిపోయి రాజధాలోఁగల కృష్ణస్వామి
 దేవాలయమునఁ బ్రతిష్ఠించెను.

కృష్ణరాయఁ డుదయగిరినిసాధించినతరువాత రెం-
 డేండ్లకు, ౧౫౧౫ వ సంవత్సరమున నుత్కలదేశముపై
 వెడలి కొండవీటిదుర్గమును ముట్టడించెను. తన్నదిరిం-
 చిన ప్రతాపరుద్రగజపతితోడను నాతనికుమారుఁడగు
 వీరభద్రగజపతితోడను బోరి, వీరభద్రగజపతిని జీవ
 గ్రాహిగఁగొని జూనునెల ౨౩వ తేదిని నాదుర్గమును
 గైవస మొనర్చుకొనెను. కృష్ణామండల ప్రాంతమునఁ
 గల కొండపల్లె వేగిదేశములోని ఒమ్మిలోయ కోనసీమ
 కోరాములను, గోదావరీమండలములోని రాణ్మహేంద్ర
 వరమును, మఱుసటి సంవత్సరము జయించెను. తాయఁ-

డు తన్నెదిరించిన బ్రతాపరుద్రుగఁ పతిని, దఱుముకొను-
చుఁబోయిపోయి, యుత్కలదేశమునందలి బెల్లముకొండ
నాగారునకొండ అద్దంకి కేతవరము అమ్మనఁబ్రాలు ము-
న్నగు రాష్ట్రభాగములనుగూడ యింది, నేనొఖిల్లణ
ఎండలమునందలి సింహాద్రివఱకుఁగల యెల్లప్రదేశముల
నాక్రమించెను. ఈవిషయ సూచకముగఁ బొట్టునూరి
కడ యుత్తంభమును నాటెను. రాయని సమకాలికుఁ
డగు భండారులక్ష్మీనారాయణుఁ డీ దిగ్విజయములను
గూర్చి తన సంగీత సూర్యోదయమున నిట్లువర్ణించి
యున్నాఁడు.

శ్లో దర్శం శివ్యాధి సోఽనా ఘవయగిరివంశతిత్రిరామ త్తరాజం,
బంధీ కృత్యాకు హృత్వాయుధి వారిదశఃకొండవీ ధ్లోడపత్యా;
శివగ్రాహంకృహిత్యా గజపతితనయంపాట్టనూర్పట్ట ణాగ్రః,
శివశ్లాఘ్యపరితాపో రుద్రయః జయఃస్తంభిమా చైచ్చిత్తభాసితో

చివరకుఁ బ్రతాపరుద్రుని రాజధానియైన కట
కముఁ బ్రవేశించి, దానిని దహించివైచెను. రాయ-
నితోఁ గంటుగొనిజేపించుట కలఁగొనివిషయమని గడవతి
గ్రహించి, తనయెడఁ గృష్ణరాయనికిఁగల మాత్సర్యముఁ
దొలించుటకై, తనకొమార్తెయగు తిరుమలదేవి నావీరా
గ్రాణికి సమర్పించెను. ఆవలఁ గృష్ణరాయఁడు గడపలేని
మన్నించి, కృష్ణానదికుత్తరమునఁ దానువశపఱుచుకొని
యుండిన యుత్కలదేశరాష్ట్రముల నన్నింటిని గజపతికి
మరలనిచ్చివైచెను.

ల్పాయును గృష్ణరాయుడును దొలుదొల్తఁ జాలసఖ్యభావమున మెలఁగుచుండినవారే; కాని యశ్వముఁ దెచ్చి యిచ్చెనని రాయనికడ ధనముగైకొని పరుగిడిన 'సయ్యద్ మర్కాత్' అను తురుష్క పారి నాదిల్షా దాచియుంచి, రాయఁడుకోరినను బట్టి యాయఁడయ్యెను. అదియే వైర కారణమై షహాకలహమునకు మూలబీజముగ నేర్పడెను. 'చిన్నపామునైనఁ బెక్కికట్టతోఁ గొట్టవలయు'నని తలంచి, రాయఁడు పదిలక్షలసేనతో రాయఁచూరిపై వెడలెను.

ఫెరోన్యానిజు వర్తనవలనఁ గృష్ణరాయఁడు కశ్యపు నకు వెడలిన పురుగుగములును 3౨౦౦౦ గుఱ్ఱములును, 23౬౦౦౦ ల సంఖ్యగల కాల్బలమును వెంటనుండెనని తెలియుచున్నది. రాయఁడా సేనానివహమును బదునొకండుభాగములుగ విభజించి, సంగ్రామ రంగమున నాయత్తిపఱిచెను. ఇస్మాయిలాదిల్షా ౧౪౦౦౦౦ల సంఖ్యగల యాశ్వికపదాతివర్గములతో రణావనిఁ బ్రవేశించెను. మహేంద్రవిక్రముఁడగు రాయఁడు మిగులవిప్లవించి, తనసేనతో ముందుగా నొక్కుమ్మడిని దురుష్కసైన్యమును దాఁకెను. కృష్ణా తుంగభద్రానదుల షధ్యప్రదేశమున నుభయసేలకును క్రీ. శ. ౧౫౨౦ వ సంవత్సరము మేనెల ౧౯ వ తేది శనివారమున భయంకరసంగ్రామము నడచెను. తురుష్కవీరులెడవిడక శతఘ్నులఁబ్రేల్చుచు, హిందూసేన నొకటిన్నరమైలు దూరమువఱకు వెనుకకు వెడలించిరి. అంతఁ

గృష్ఠరాయఁడు విడిగిన సేనను బురికొల్పికొని, రేడి
వరుసతో శత్రుని హినిజొచ్చి, మధ్యందిన చండమా
ర్రాం జాతపవిగా మానుడై మహాలాద్వేల పరాక్రమ
మున వీర విక్రము సహరములొచ్చుచు, ము లిమానులను
గృహీనదీ మధ్యభాగమునకుఁ జేరిమి, యచ్చటవారి
ననములపగిదిఁ దుండించుచు, శవములు గుట్టలుగఁ
గూల్చెను.

‘మ॥ సమంతోజీని గృష్ఠరాయ॥ భుజా కాశాపిచే బద్ధ దు
గ్ధమ దొడ్డిండ్ల ఖరీదకోటి యవనవ్రాతలు సప్తాశ్వ మా
ర్గముఁ గాంచి శబాసహో హరితర గాఖాబు ఘోడాశివే
కుమకీబాయిల బాయి దేమలియింప న్నెట్టిక బోచును.’

హైందవసేన యాకడిందియగని కత్తివాఁడమి గ్ర-
హించి మిక్కిలియుఁజె రేగి, తురుష్కదళముపై నుఁజికి
భయంకర మారణకర్మమునకుఁ గడంగెను. సంగ్రామ
రంగమునఁ బ్రతిపక్షవీరుల రక్తధారలు వఱదలుగట్టెను.
ముసల్మాను లా మహాలాగ్రధాటి కాఁగలేక విషాదో
ద్విగ్నమానసులై తోకతెగించుకొని పాఱదొడగిరి.
విద్యానగర వీరయోధు లట్లు వఱచుచున్న సైన్యము వె-
న్నంటి కొట్టికోలాహలమొనర్చి కూలఁగ్రమ్ముచు, నేటి
యావలివఱకుఁదఱిమిరి. వెన్నిచ్చిపాఱెడు వీరులఁజంఁ
జనదని తనసేనకాజ్ఞాపించుచు, గృష్ఠరాయఁ డిస్మాయి
లాదిల్లాశిబిరమును సమీపించెను. అదిల్లా తలఁప్రాణము
తోకకునచ్చటచే నొక భద్రగజమునెక్కి రేగులు

అందుచే నొక్క పరుగున రాజు
 ధాన్యము బెద్దవానికి కివిడిచిన వాడునుబోలె నూటలు
 బొందె యిరువు క మొదల నుల్తానునకును - నానిని నై
 వర్ణమునకు, 'యష్టరాజయని భయానకమూర్తి యి
 లలో మెడలుజోచ్చెను తరువాత నానరుష
 భుజు రాయుడు జీవించియున్నంతవఱకు విదా
 నంకఁ దలఁపెత్తెను.

తమవది కృష్ణదేశరాయఁ రా
 ముట్టడించెను. విరోధివీరులు పోక
 నిలిచి రాయనినేరపై శిలావృషిగురియించును. పుర్గ
 ర-క్షణమునకునై పోయితిని దొడ్డు వీ. లోత. గృష్ణ-
 రాయ యొదనున బుడతెను (Portuguese) పోకులు
 తమ చేడకను సల్పి యోగింగడగిరి. విద్యానగర
 యోధులు పట్టినబంటులగుట తమ దుర్నివార్య
 కౌర్యాట. త్రావులను బిలుకుమా జూచ్చిరి.
 అందుచే నెను. దుర్గము కృష్ణరాయని
 తమవది రాయఁడు నిరవంధిశిబి ము
 లభి. విశేష త్తముతోడను నాశ్వకబలముతోడను
 నేనుంగుగములతోడను విద్యానగరము కు వెడలిపో-
 యెను. కృష్ణరాయ డివ్విధమునఁ బెనుదీక్షతో హనన-
 యజము సాగించి, యవనాంతకుడని వినుతిఁగాంచెను.
 అశ్వపతులతోబాటు నరపతి గడపతి రాజు తేముఁ
 గూడ నాజిలో మాయించుటచే, సీవీరాధిపీరుడు

విద్యానగరి చరిత్రము

'మూరురాయరగండ' డను బిరుదువ్యకొని, రెండ్ల-
నిజ్ రాయచూరిముట్టడిని శ్రీత్యక్తుడిన చందమామన్న
మాండగుటచే నీయుద్ధమునుగూర్చి లలపరాకొవర్ణించి
లిమ

శ్రీలీలాత్మజ కృష్ణగాయ సమనా... రిక్షత
ర్యగి హాగాధాధుగుచు... భి కా
గాయక కేశపాశులము... య
శౌంపూయంచు... పత్యేక్షణర్

12. పునరాన రి

రాయచూరిదుర్గము... నాదిల్షా
దుర్గము దనమకదిట్ట... ముచు, రాయ-
నికడక... రాయబారము... దాదిలాయెడ
నిరసనభావము... నాత... సాదములపై
వ్రాలినగాని దాని...
దొరలిద్దఱును ముద్దగల్గుదు...
యముము జరిగినందున రాయడు స...
గల్లుదుర్గముచేరెను; కాని యాదిల్షామాత...
భయముననో దురభిమానకారణముననో తన...
యమును సాగింపలేదు. కృష్ణరాయ... డందులకుగి...
సేనతో విజాపురముపైబడి దానిని బాఢొనర్చి, యా...
రాజ్యమునకుజెందిన కలుబేరిగిపురము వశపఱుచుకొనె-
ను. ఆదిల్షా యావఱకుజెఱులోనుంచియుండిన భామినీ...
సుల్తానులను మువ్వరను బంధమునుండి వదలించి,
౧౨౪

యందుఁ బెద్దవానికిఁ దాను కయించిన కలుబరిగిని
నక్కిన యిరువుఁకుఁ దనసామ్రాజ్యమున నున్నతపదవు-
లను నొసంగి, 'యవనసంసాపనాచార్యు'డన నొప్పెను.

కృష్ణదేవరాయఁడు తనజీవితమున నపజయమును-
న దెట్టిదో యొకప్పుడు నెఱుంగక ప్రభులోకమునఁ దన్ను
మించినవాఁ డొక్కఁడును లేకుండునట్లు విక్రమించెను.
ఈచక్రవర్తి ధూర్వునఁ గృతమునుండి పశ్చిమమున స-
ల్పెట్టువఱకుఁ దనరాజ్యము విస్తరము గావించెను. ఈ
మహావీరుని దిగ్విజయముల నన్నింటినిగూర్చి కాకపోయి
నను గొన్నిటివైనఁ జాటుటకు మనుచరిత్రమునందలి
క్రిందిపద్యముచాలును.

పీ. తొలుదొల్ల నుదఁగూర్చిఁకలఁదా కి సింహాసనము

నసింఁగమానున వెఱచునై జనించె

మఱి కొందఱి దెక్కిఁమాల్కొని నలియెన

యలఁ సనాపాశుఁకసంతిరాఁదె

నటసాగి జమ్మిఁగొయఁబడి వేగదహించె

గోనఁబ్రేరెచ్చెఁ గొట్టానఁదగిలె

గజగిరిస్ఫూర్తిఁ గరచెఁగొఠమిఁగిలె

నవులనాపాట్నూర్ఁగులుకొనియె

గీ. మాదెనులువేర్చె నొడ్డాదిఁమసియొకర్చె

గటకపురిఁగార్చె గజరాజుఁగలఁగిపఱవఁ

దోడవి చ్చన నారయఁద్ధరఁతఁ గృష్ణ

రాయ బాహుపరిశాప బాఁగిన్నహగ్ని.

—పీఠిక. 38.

శ్రీకృష్ణదేవరాయని రాజ్యవ్యాప్తిని సాదార్య
గరిమను బిరుదావళులను మనుచరిత్రము చక్కఁగ వి

శదము చేయుచున్నది. కుమారస్వామి క్కొంచవర్వత-
మునువలె గృష్ణరాయఁడున నాగిరిమర్లమును బాల్యము
ననే భేదించెననియు, నావాడ శకంధ కళింగ దేశాధి
పతులతోఁ గప్పములు గొనుచుండెననియు, నాపంచగొ
డ ధాత్రీతలమెల్ల నావీగునకు హరణరంగముయ్యెనని
యు, సకలార్థినాశాపూర్తి కాదా యముఁదానప
మట్టు లల రెననియు, రాజాధిరాజ వీరప్రతాప రాజవర
మేశ్వర బిరుదములచే నామహనీయుఁడు విజిసిల్లెననియు
నది నుడివెడిని.

- సీ. ఉదయాచలైందలు మొదల నెవ్వరికుమారుకుఁ గాఁచాచు
[రామయ్య
నానాడపతి శకంధగ సింధుగాన్యకు లుగాఁపు లెన్నావిరతిగాని
క పంచగొడ ధాత్రీపదంబెన్నావి కినినాణగా నేనువట్టబయలు
సకలయదక జనాకాళూర్తి కెన్నావి ఘనబాదండలు కల్పకాళి
- గీ. ప్రిబలరాజాధిరాజవీరప్రతాపరాజపామేశ్వరబిరుదవిభ్రాజి యెవ్వ
టట్టి శ్రీకృష్ణదేవరాయప్రభుండు x x x

13. పంచాలము.

సామ్రాజ్యాభివృద్ధి కృష్ణదేవరాయనికాలమున
వలె మితేరాజుకాలమునను బెంపువహించియుండలేదు.
ఆఫీవర్యుని సర్వోత్కృష్ట పరిపాలనముకారణముగ, ను-
పద్రవములెల్లఁ జల్లఁబడినవి. అతివృష్టియు ననావృష్టి
యు క్షుద్రావిరోధాగమభీతియుఁ బ్రజలనుండి తొలఁగెను.
దేశమున క్షేమమును సుఖమును నెలవుకొనినవి. జను
లాబాలగోపాలము తమతమవృత్తులను ధర్మభంగిని సా-

గించును, సహితభయము విస్మరించి యేవేళను సనుభవ
మందున్న స్వరాజ్యమహిమనే సంస్మరింపఁ జొచ్చిరి.

సీ. తొలఁగెను ధూమకేతుక్షోభ జనులకు

సతివృష్టి దోషభయంబునానెఁ,

గంటకాగమభీతిగదచె నద్దతిభూమి

భృత్రుటకంబెల్ల నెత్తువడియె,

మానె నఘస్ఫూర్తిమరుభూమలందును

నెలమూడువానలునిండఁగూనె,

నాబాలగోపాలమఖిలస్వదృజును

నానందమున మన్నింపఁగొనియెల్లెఁ

గీ. బ్రజలకెల్లెను గడు గామరాజ్యమయ్యెఁ

జారునత్వైర్ధ్యుఁ డీశ్వరంబారినెఁచా

భూవిభుని కృష్ణరాయఁడభ్యుదయమొంది,

పెంపుమీఱంగ ధార్మికబాలింపుచుండ.

—మహాచరితము. శీతక 38

14. వ్యాపారము.

రాయనికాలమున వ్యాపార మత్యుత్కృష్టస్థితికి
వచ్చెను. ఈతని రాష్ట్రభాగమునఁ బొంబదియామడల
దూరమువఱకు విస్తరించియున్న సముద్రతీరప్రాంతము
నందు విద్యానగరరాజ్యముతోఁ బరదేశ వ్యాపారము
మిక్కిలి పొచ్చెను. రాజధానినుండి వివిధములగు ప-
దార్థములు విదేశములకు విరివిగ ననువఁబడుచుండెను.
రాయఁడు తనరాష్ట్రముననున్న బంగారుగనులను వజ్రపు-
గనులను గనుఁగొని వానినిజాగ్రత్తపెట్టి, యందుండి ల-
భించు లభిజములలోఁ దనకును దనరాష్ట్రవాసులకును

సమృద్ధిగ నుంచుకొనుచు, మిగిలిపోవుభాగము నితరుల కమ్మకమున కిచ్చివేయుచుండువాడు. బుడతకీకులతో-
డి సఖ్యము రాయనికధికము. తాను వారికన్నివిధములఁ
దోడ్పడుచు, వారిసానుభూతిని బడయుచుండెను. ఈ
ప్రభునిసేనలో బుడతకీకుల సైనికులుగూడ నుండిరని పైనఁ
చెల్పియుంటిమి. ఆవాహినికి 'క్రిస్తావిడిఫిగరిడ్' యను
నాతఁడు సేనానియై యుండెను. సామ్రాజ్యమున
వలయు దుపాకులు, మరఫిరంగులు మొదలగు యుద్ధో-
పకరణములన్నియు వారే సిద్ధముచేసి యిచ్చుచుండిరి.

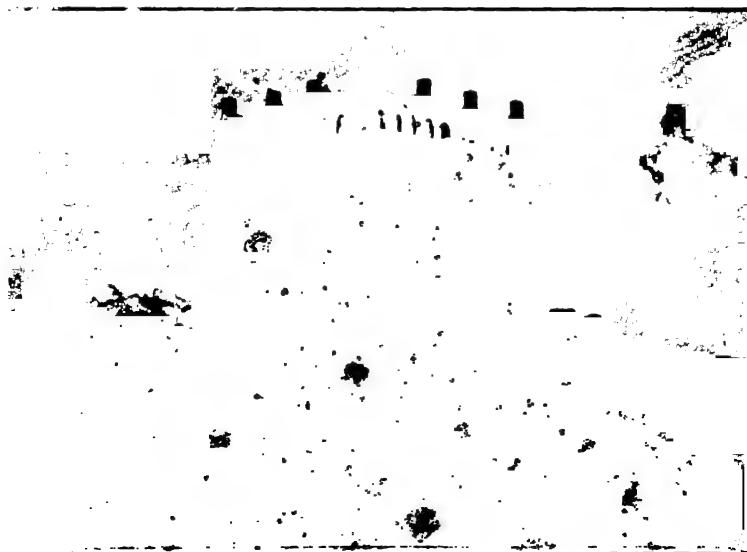
15. కట్టరములు.

దిగ్విజయములలో రాయఁడుసాధించిన ధన
మంతయు దైవాలయపుత్తివలకే వినియోగించెను. ఈ
పార్థివుఁడు తన పూర్వులెవ్వరును సృష్టించియుండని
నిర్మాణములను వెలయించెను. పంచాదేవాలయ
మునకుఁ బ్రాగ్భాగముననుండు సింహద్వారమును, రం-
గమండపమును, గృహాలయమును, హజారరామదేవాలా-
యమును, నేకశిలామయమగు సుగ్రసరసింహాదిగ్రహ-
మును, వితోబాలయసమారంభమును గావించెను. ప-
ల్లభపురమునొద్ద తుంగభద్రాకానకట్టకట్టించి, దానినుండి
బసవతకాలువనేర్పఱచినట్లును, వేర్వేరుచిన్న కాలువలను
బెక్కింటిని తుంగభద్రానదినుండి తిరిప్పి, నగరమున
శుద్ధజలవసతి విస్తారముగఁ గావించినట్లును శాసనములు
నుడువుచున్నవి.

విద్యానగర చరిత్రము.

కృష్ణదేవరాయని [గంగ] మహలు: పెనుకొండ.

విద్యానగర రాజుల కాలమునాటి యొక గ్రామ దుర్గము: భర్గవరము.

నాగలాపురమునకు (హూస్సేటకు) గొంతదూ-
రమున వాయువ్యదిశను రెండుకొండల చివరలను గలు-
పుచు, సాంఘారికిఁ బ్రాకారముగ నేర్పడు నట్లొకగొప్ప
కట్టకట్టింది. తనజననియగు నాగాంబజాపకారమును నాగ-
లాపురమును నిర్మించెను. అదియేయిప్పుడు హూస్సేట
యనబడుచున్నది. ఇంతియకాక శాఖానగరమగు పెను
గొండపురమునఁ గొండకుఁ గిందియొర గగన మహ-
లను మేడను, కొండచివర 'ఖల్లా'యను హర్మ్యమును
నిర్మించి, వానిని వసంతకాల వాసయోగ్యములగు రంగ-
ముగ నేర్పఱచుకొనెను. ౧౫౧౬వ సంవత్సరమున
రాయఁడు దక్షిణసీమకు వెడలియుండినపు డాచార్యము
నంగల ప్రధానదేవాలయములందెల్ల గోపురమండపాదు-
లను నెలకొల్పెను. కాళహస్తిశ్వరిలయమున కత్యు-
న్నతమైనగవనును రత్నస్తంభమండపమును గట్టించెను.
చిదంబరాలయమున కుత్తరదిశయందలి సింహద్వారము-
ను దిరుతివిష్ణ్వాలయమునకుఁ బదునొకం డంతసుల
గోపురమును సహస్రస్తంభ మండపమును దత్సాన్నిధ్య-
మున నొకకాసారమును చెలయించెను. పెక్కుదేవాల-
యములకు మోవ్యక్షేత్రములను నగ్రహారములను
నొసఁగెను. శ్రీశైలక్షేత్రమున బ్రహ్మరథోత్సవ మార్గ-
మున కిరువంకల మండపములను గట్టించెను.

16. కల్పక.

'ఛెర్నోన్యూనికా' కృష్ణదేవరాయుని సందర్శించి

విద్యానగర చరిత్రము

నపుడు రాయఁదాతనితోఁ గాలువలు నిర్మించుటకై గ-
చ్చుపని తెలిసినకార్యకరులను పోర్చుగల్లునుండి పంపవలసి
న దని చెప్పినటు లాతఁడు వ్రాసెను. బుడుతకీచులు
విద్యానగరమునకు వచ్చుటకుఁ బూర్వమే హిందువులకు
గచ్చుపని తెలిసియుండెను; కాని యప్పటివారు పదు
నాఱవ శతాబ్దమునకుమునుపు రాతిపనికి గచ్చువాడి
యుండలేదు. ఇందులకు గారపనితో నవసరములేకుండ
తాలబండలయంచులు మిగుల నాణెముగను బొందికగను
జేర్క, వాని నొండొంటితో నుచ్చుచుండిరి. ఇది
వారి శిల్పకళానైపుణ్యమున నొక ప్రధానాంగమయి
యుండినది. కృష్ణరాయఁడును నాతనికిఁ బూర్వము
విద్యానగర రాజ్యము పాలించిన రాజులును దమ సేనల-
లో మహమ్మదీయులను విస్తారముగఁ జేర్చుచుండిరి
గదా? ఈముసల్మాను సైనికులలో శిల్పులు పెక్కుంద్ర
నగరమున శిథిలములగు దుర్గప్రాకారాదుల నపుడపుడు
సంస్కరించుచుండిరి; కాన నాకాలమునాఁటి విద్యా
నగరమునందలి నిర్మాణములయందు, హిందువులయు,
మహమ్మదీయులయు శిల్పకళాప్రభలు మేళవించియుం-
చుట మనము నేటికిని శిథిలనగరమునఁ గాంచఁగలము.

17 నగర వైభవము.

పీ. పంపావిరూపాక్షశ్లోఘైరవ విట్టలే
శ్వరముఖ్యదేవతాశ్రుజనుచేత
పరిపంథిగ్న విభాగన శ్రీకృష్ణ
రాయభూధన భూకారక్షచేత

భటనటశ్లోకము పారాణిక భివ గ్వి
చక్షుణ సక్తిపీఠశ్వరులచేత
సుంతర హదవాహిచారు కుండాల ఘం
టాజపపగ్గికట ఘోటములచేత

గీ. రమ్యమై యుండు విద్యాభిరంబు.....—పంచకంఠి.

విద్యానగరమును దర్శించిన 'డాక్టర్ బార్ బోస్'
అను పోర్చుగల్లు దేశముఁజూచి, దానియైశ్వర్యమును నాచి-
త్యమునుగూర్చి, యుత్కృష్ట విషయములఁ దెల్పెను.
మచ్చన కొక్కయంశ మిందుఁజూపెదము.

'వీధులును చౌకులును మిగులవిశాలములైనవి.
అన్ని దేశములయు నన్నిమతములయు జనులు తఱచుగ
సీత్రదేశములయందుఁ గూడి, మిక్కిలిక్రిక్కిరిసి లెక్కకు
మీఱి యుందురు. ఈపట్టణమున వ్యాపార మపార
ముగ జరుగును. పెగునుండియు లంకనుండియు దిగు
మతియైన సొమ్ము లనేకము లిందుఁగలవు. నరసింగ
(విద్యానగర) రాజ్యమున నొకవజ్రపుగనియు, దక్కను
రాజ్యమున మఱియొకటియు నున్నందున, సీ దేశములోనే
వజ్రము లనేకములు గోచరించు చున్నవి. హార్మజు
(Ormuz) సీల్ (Cael) దేశములనుండి దిగుమతియగు
ముత్యములును-చిన్నముత్యములును-సరిగబుఱాలపట్టును
రక్తాంబరములును-జగడములును-విశేషముగా నిందుఁ
గన్నట్టును. రాజకీయోద్యోగులతోడను గార్వర్ల తోడను
రాజ్యాంగవ్యవహారములనుగూర్చి మాటలాడు గృహ
మొకటి యీరాజునకున్నది. వారంతును బోయీలు

విద్యానగర చరిత్రము

మోసికొనితెచ్చ వెలగలపల్లకులలో వచ్చుచుండిరి. పల్లకులును గుట్టపుకాతుల సమూహములును రాజనగర ద్వారముకడ నెల్లప్పుడు పడిగాపులుండును. సొంతపై-కముతోఁ గొన్న గజాశ్వములలో సీరాజెప్పుడును ౯౦౦ యేనుఁగులను, ౨౦౦౦౦౦ కంటె నెక్కుడైనగుట్టములను నిలువయుంచియుండును.'

మహాప్రగ్ధర. ఎకరాలన్ మండువాసాహిణములఁ గల భద్రేశ సుదోహవాహా. ప్రకరణన్ గొంచుఁ దత్తర్పిభువులు నడుపన్ రాయబారుల్ విలాసో. క్కుకులై నిత్యంబు శ్రీకృష్ణుని యవసర ముల్ చూతురందంద కొల్వఁచక యాప్రకృత్యాపహాసంధ్యమా పనివడి తిన్నందిరాళిందభూమిన్. —మనుచరిత్రము పీఠిక ౪౦

18. తిక్కరుసు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి ముఖ్యామాత్యుడై రాజ కీయరంగమునఁ బ్రాముఖ్యముఁ బొంది, యాంధ్రదేశ-మునఁ బ్రసిద్ధిపడసిన మంత్రీతిమ్మరుసునుగూర్చి కొన్ని పజ్జులిట వ్రాసెదము.

౧. జన్మము: దారిద్ర్యము—ఈతడుసాశ్వవంశ-మునకుఁ జెందిన యాటువేల నియోగి బ్రాహ్మణుడు. కేవలము దరిద్రీకుటుంబమునకుఁ జెందిన యుత్తమదంప-తులకు ౧౪౬౦ వ సంవత్సరమున జన్మించెను. తండ్రి రాచయ్య. తాత వేమయ్య. 'గోపరాజ'ను నోద-రుడును 'కృష్ణమాంబ' యనునోదరియు సీతసీతుండిరి. తలిదండ్రులు బాల్యముననే మరణించిరి. కృష్ణమాంబ

నాదిండ్ల గోపరాజు పెండ్లియాడెను. ప్రభాధచంద్రోదయమునకు వ్యాఖ్యానమును కృష్ణార్జునసంవాదమును ద్వీపదకావ్యమును రచించిన దీగోపరాజే. పసితనముననే తలిదండ్రులు మరణించుట చేతను, పేదటిమివలనను, తిమ్మరుసు నాతనితమ్ముడును జన్మతనమునఁ బాలకాలము చదువు సంధ్య లేక స్వేచ్ఛగఁదిరుగుచు, గుత్తిలో విస్తభ్యుగుట్టియుఁ బెనుగొండలో నన్నసత్రము ననుగుకొనియుఁ, జంద్రోదియుండు బిచ్చమెత్తియు, నందండు మండలేశ్వరుల కాంబూలపుసంచులు మోసియు, జీనింపవలసిన వారైరి. తిమ్మరుసునుగుటించి మూర్తికవి చెప్పినపద్యమున నారంభములో 'గుత్తిన్ బుట్టెలుగుట్టి' యనియుండుటచే నీతని జన్మస్థలము గుత్తిస్థానము లోనిదని యూహించుట కవకాశమున్నది.

౨. విద్యాభ్యాసము: ఉద్యోగము— చంద్రగిరి ప్రధానామాత్యుడగు తుఘవ నరసరాజునకు మంత్రిగ నుండిన చిట్టి గంగనామాత్యుఁ డీతాలపలను కేరఁదీసెను. ఆతని యాదరాతిశయమున నీసోదరులు కొంత కాలమునకే విద్యావంతులు నర్థశాస్త్రోపదేశములు నై చంద్రగిరిసంస్థానమునఁ దొలుతఁ జిన్ననిపదపులలోఁ బ్రవేశించిరి. గంగనామాత్యుని మరణానంతరము తిమ్మరుసు, తుఘవనరసరాజు పల్కుదోడువలన గంగనామాత్యుని స్థానమునకు వచ్చెను. నరసరాజు విద్యానగర కీర్తాధిపత్యము వహించినపిమ్మట నాతనికడను వీరనరసిం-

హారాయనియొద్దను గృష్ణరాయనియొద్దను సమాత్యుడు - గనుండి, యారాజులకన్నెటిగి వర్తించుచు, దనప్రతిభా విశేషమున నాప్రభువుల మన్ననకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. తిమ్మరుసు కృష్ణరాయని గాఢాభిమానముఁ జూపిరి. న్న సమయముననే యా యమాత్యుని తమ్ముడగు గోవిందరాజునకు గుత్తిదుర్గాధిపత్యము లభించెను.

3. భాషాసేవ — తిమ్మరుసునకు గీర్వాణాంధ్ర భాషలోఁ జక్కని యభినివేశముండెను. అగస్త్యఋషి కృతముగు చంపూబాలభారతమున కీంద్యానిధి మనోహరమైన వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను. ఈతఁడు భాషాభిమానమునను గే వలము జాత్యభిమానమునను నాంధ్రకవులఁబెక్కుండఁ జేరదీసి, భునియాడరావలోకనములకు వారలనుబాతులఁ గాంచెను.

ఈతఁ ఁ దిరుమలాంబయను కుఱా రైయుండినది. ఆకన్నయ నాతఁడు తనచెల్లెలు కృష్ణాంబికకుఁగల్గిన మొదటి కుమారుడగు సప్పమాత్యున కిచ్చి వివాహము చేసెను. మాదయగారి మల్లనకృతముగు రాజశేఖరవిలాసకృతినాఘఁ డీయప్పమాత్యుఁడే.

౪. చరమదశ — కృష్ణరాయఁడు మొదటినుండియుఁ దిమ్మరుసును మిక్కుటమగు భక్తిభావమునఁ జూచుచు, నాతని 'అప్పజీ' (తండిగారూ) అని పిలుచుచుండెను; కాని చరమదశలోఁ దిమ్మరుసు కృష్ణరాయని కుమారున కాతొండ్రబాలునకు విషముపెట్టించి చంపి

యావఱకుండిన గౌరవమెల్లఁ గోలుపోయెనని తెలియుచున్నది. రాయఁడు దుస్సహమగు పుచ్చిశోకమునఁ దిమ్మరుసును జెఱులోసుంచెను. ఈ యమాత్యుఁడు కారాగారముననే చనిపోయెనట.

ద్రావిడమంత్రి — 'అరంవళర్త మొదలియా' రను నతఁడు ద్రావిడుఁడయ్యు, మల్లికార్జునుని కాలమునుండి కృష్ణదేవరాయనివఱకు విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకు మంత్రిగానుండియుండెనని తెలిసెడిని.

19. కొలువలు

౧. రుచీదేవి—శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి రుచీదేవి చిన్నమదేవి తిరుమలాంబ యనుభార్యలు మువ్వరుండిరి. అందురుచీదేవి గజపతిరాజు ప్రియతనూఁబ. శ్రీకృష్ణదేవరాయని శౌర్యోద్ధృతికివెఱచి, గజపతిరాజు తన గారాబుపట్టిని గాన్కఁగనొసఁగి, రాయనిమైత్రి నార్జించెను. ఈసంధికార్యము హర్షముగూర్పమి గజపతిరాజు భార్య, కృష్ణరాయని రూపుమాపి షగఁబావుకొనుట యుక్తమనియెంచి, వివాహానంతర మొకపసిండియడిదము కటిబంధరూపమునఁ జేయించి కూతునకొసంగుచు, నాసాధనబలమున రాయనిముగింపవలసినదని యాంతర్యమునఁ దనతనయకు దుర్బోధమొనర్చి పంపెనట. తల్లియాజ్ఞ యెట్టిదైనను శిరసావహించెడి యాచేడియ, మాత్రాదేశము తనకనిష్టదాయకముగనున్నను విధిలేక యంగీకరించెను. ఒకనాఁడు పల్లభుఁడు తనతో

శయనాగారముననున్న పుడాయువిద జననియానతి సా-
గించుటకై యొడ్డాణ మింకకనడలించెను. వెంటనే
యది చిటాలున నెగసి తేనిపాదములకక బడెను. రా-
చు కట్యధరణముననున్న యాయాయుధముగని,
మోసముగ్రహించి యాసాహసికకుఁ బ్రవాసశిక్షవిధించె-
ను. విభునినిర్ణయానుసార మాయుతల కన్నులు మండల-
మునందలి నల్లమలకాంతారదేశమున నుత్తరపుటోర
నొంటిగనుండవలసివచ్చెను. ప్రాజేశ్వరుని చిరవియోగ
విచార మొక్కటి తక్క నితరముల నామె సరకుఁగొనక,
'వరదరాజమ్మ' యను మాటుపేరున నచ్చటవసించుచు
నందొకపట్టణమునిస్సించి, యనేకఘనకార్యముల నొన-
ర్చెను. ఆకైంకర్యములలో నామెకీర్తిచంద్రికల నా-
చంద్రితారకముగ వెలయించినది, తటాకనిర్మాణము.
తటాక సృష్టిసానంతరము ప్రవాహాతిశయమునఁ బలు
మటు కట్టతెగుమండెననియు, నందునుగుఱించి యా
సాధ్వి జలదేవతను బ్రార్థింప, నది సరబలికోరెననియు,
ననంతర మొక గొల్లత 'చిన్నకంబడు' 'పెద్దకంబడు'
నను తనకొడుకులను గంగకుసమర్పించెననియు, నది
మొదలుగఁ దటాక మాబాలకుల జ్ఞాపకారము కంబము
చెఱువన వెలసెననియు, నాప్రాంతవాసులు చెప్పుకొను
చున్నారు. తనరాణిసల్పుచున్న యిట్టిలోకహితకార్యము-
లఁగూర్చివిని, కృష్ణరాయఁ డెంతయునలరి, యామె
యపరాధమును క్షమించి, యాయంగనను మరలనర్థాం-

గిగ. స్వీకరించెను. ఈగాథకు జనశ్రుతితప్ప మఱెట్టి యాధారమును గానరాదు. వరదరాజమ్మ కృష్ణదేవ రాయని యాభిషేకమునుశంకించి, తానేప్రవాసమున కేగెనని మఱికొంతలుచెప్పికొనెనరు.

౨. చిన్నమదేవి—ఈమె వేశ్యాంగన యనియు, కృష్ణరాయఁడామెను బాల్యమునుండి మిక్కిలి ప్రేమించు చుండి, తాను రాజ్యమునకువచ్చుచో బట్టపుభార్యగ స్వీకరించెదనని చేసిన వాగ్దానానుసారము తన పట్టాభిషేకోత్సవసమయమున నామెను వివాహమాడి పట్ట మహిషిగఁగైకొనె ననియు, దనకామయెడిగల యను రాగాతిశయముఁ బ్రకటించుటకై రాయఁడామెపేర నాగలాపురమును నొకపేటఁగూడఁ గట్టించెననియు, న్యూనిజ్ వ్రాసెను. దీనినాధారముగఁగొని యీవలి చరిత్రకారులుసయితము చిన్నమదేవి వారాంగనయనియే రూపించిరి; కాని కృష్ణరాయఁడు నాగలాపురమును దనభార్యపేర నిర్మింపలేదు. తల్లియగు నాగాంబస్మర- గార్థమై కట్టించెనని కుమారధూర్జటివిస్మయముగఁదెల్పెను. చిన్నమదేవి నెల్లూరిప్రభుఁడైన వీరరుద్రగజపతికి నాతని యర్థాంగియగు సుభద్రాదేవివలనఁ గలిగిన మురిపెంపు బిడ్డ. కృష్ణదేవరాయఁడు ౧౫౧౩వ సంవత్సరమున నరిజనాభేద్యమైన యుదయగిరిదుర్గమును భేదించి, వీర- రుద్రగజపతిని నాతని పుత్తులను నడవులకుఁదోలి చిన్నమదేవినికేపట్టెను. ఈమెగుణరూపవర్తనాదులలో

విశ్వానర చరిత్రము

లక్ష్మీనిబోలినకాంత. తన సౌశీల్యదులచే నచిరకాల ముననే నా ఘనిహృదయమాకర్షించిననాది. ఆమెదృష్టిలో భర్తకంటెను భగవంతుడధికుడుకాదు. బీనసాదలకుఁ బెన్నిధి. నిరంతరాన్నప్రవాసాని; గాననే 'అన్నపూర్ణ' యని వినుతిఁగాంచెను.

3. తిరుమలదేవి — ఈమెకటకపురాధీశ్వరుడగు ప్రతాపరుద్రగజపతిసుత. భర్తయెడ నత్యంత భక్తి గౌరవములఁజూపుచు, నాతని సమ్ముఖమునఁ దలలోని నాలుకవలెను, దక్కినరాణులపట్టునఁ బూసలలోని దారనుట్టును వర్తించుచు, నానందకరజీవనముఁ బొందిన సుందరి.

కృష్ణరాయని పట్టపుభార్యలలోఁ గడపటి యిరువురే సుప్రసిద్ధురాంసురీ. ఇందుఁ జిన్నమదేవిమొడఁ గృష్ణరాయని కనురాగముమెండు. కొన్ని దండయాత్రలలో సేరాణులు తమ భర్తతోనుండి, యమరావతి విజయవాటిక మున్నగుపట్టణములందుఁ బెక్కుదేవాలయములకు పోదశమహాదానములను విడివిడఁ గావించిరి.

౪. సంతానము — కృష్ణరాయనికిఁ దిరుమల రాయఁడను నొక పుత్రుఁడును నిద్దఱుపుత్రికలు నుండిరి. కుమారుఁ డాటినంపత్తిరములు మాత్రమే జీవించెను. కృష్ణరాయఁ డాయాతేండ్ల బాలకుని సంహాసనముననునిచి రాజ్యభారమంతయుఁ దానేవహించి ప్రజాపాలనము సేయుచుండెను; గాని రాజకుమారుఁ డాటవయేటనే

మృతినొందెను. రాయని పుత్రికలలోఁ దిరుమలాంబ
నార్వీటిరామరాజు వివాహమాడెను.

తె. అఘ్నుడా వైరసేని భీమాధిపేంద్రు

పృథ్వి కమయ నిరజేపట్టికనట్టిరి

రామభూపాఁకుఁడు కృష్ణరామాయతనయ

యగు తిరుమలాంబ మద్యాహ్నమయ్యె కేదగ్గ.

—నాపతివిజయము. ౨౨౯.

వెంగళాంబను రామరాజు తమ్ముఁడు తిరుమలదేవ
రాయఁడు గృహించెను. ఈవెంగళాంబ తిరుమలాంబిక
వలెనే, గురుజనభక్తిచే జనసేవనకులయుఁ బరిచనానుర-
క్తిచే దాసీజనబృందముయొక్కయు, శుశ్రూషాపరత్వ
మునఁ బ్రాణేశ్వరునియు విశ్వాసాతిశయములఁ జూఱఁ-
గొని, యందఱకు నిరంతరోల్లాసదాయనియై పుట్టినంటి
కిని మెట్టినయింటికిని నలంకారప్రాయముగ నుండెను.

తె. అవిభువిదేవి శ్రీవేంగళాంబ పృథ్వి

నిల్లు మెట్టినయిల్లు వత్తిల్లఁజీవె

బుట్టినంటికి మధనంబు మెట్టినంటి

కమితిదోషాహతియై గూర్చికమలఁదెగడి.

—విశుచరిత్ర ౧—౨౩

తిరుమలరాయఁడు కృష్ణరాయని యల్లుఁడు కాఁ
డనుట కొందఱి విమర్శకుల మతము.

20. చరమశ్రితి.

౧. తురుష్కులయెడ ధిక్కారము—పట్టినదెల్ల
బంగారమును ముట్టినది యాణిముత్తయమును నశచం-

విద్యానగర చరిత్రము.

దుటచే రాయఁడు విజయోన్నతైక్షణ్యుడయి, దక్కను సుల్తానులు సందర్శించఁ గోరినపుడును - సందేశములంపు నపుడును-వానినంగీకరింపక, యానజీరులయెడఁ గేవలము నిరసనభావముఁ గనఁబఱుపఁజొచ్చెనట. మహమ్మదీ-యలలోని విభేదముఁదొలఁగించి, వారిలోఁ జైకమస్యమును నెలకొల్పుటకు, విద్యానగరరాజుల యలక్ష్మ్యభావమే ప్రథమకారణమయ్యెనని తెలిసెడిని.

౨. నిర్మాణము—ఆంధ్రవిద్యాభోజుండును, ఆంధ్రవివరహృత్కముల బాలమిత్రుండును, ఆంధ్రభారతీలాలన మానసాబ్జుండును, విష్ణుచిత్తీయ సకలకథాసారసంగ్రహోద్యనుషమ ప్రబంధకర్తయు, యవనక్రివ్యోద్బంధ మదాపహార క్రియాకుశలనారసింహుండును నగు శ్రీకృష్ణదేవరాయసార్వభౌముఁడు, తన కెదురులేని మగంటిమిచే నిరువదియైదుములకాలము మహావైభవముతో నేకాతపత్రముగ రాజ్యపాలనమొనర్చి, పుత్త్రవియోగదుఃఖాకుల స్వాంతుఁడగుట దుర్భరజీవనుడై, ౧౫౩౦ వ సంవత్సరమువఁ దవ భౌతికకాయముఁ ద్యజించెను.

కా. ఏకచ్ఛక్తిః సాక్షాత్ నిర్విభముః శరణా మన్నెరశే
ఏకచ్ఛక్తిః సాక్షాత్ శరణి నిలఁబోయి యారీతిఁ దెచ్చెరశే
పాకాన్ దలపించు వైభవమతోఁ భాస్వంతుఁ బోల్తెఱానో
క్రికారుణ్య ముభాసన ముతోఁ కెల్వకటాక్షాతీతోన్.

గీ. ఆసుడు లోకంబు నుతియింపవలసినెరి

కానివాడవని భావించుకొన ముఖ్యంబు

రామసాందవవేద చంకప్రయతనకృతి
వర్ష మందలి తూర్వార్ధ భాగమందు.

సీ కవిబుధగిరంబులకల్పితయాయని
నాకుబ్ధి నాకుబ్ధి చగచునుండ
రాణులార్తధ్వని బ్రాజేశ్వరాయని
య్యుర్వవైలడి మూర్ఖులొండచుండ
చాతఁడొ మమనీట్టులనదలజేసిలే
యని ప్రజాతకులగళిలార్చుచుండ
వైరిరాజులుగూడఁపిరాగఁజేయని
విలపించి యక్రమమువిడుచుచుండ

తే. గాథ మైవట్టి కోకాంధకారమందు
లోకమంతయు మునుగ నాలోకబాంధ
వుండు, శ్రీకృష్ణసార్వభౌమండు నుపరి
శస్త్రవిక్రమసంపన్నుండ సైమించె — శ్రీకృష్ణదేవరాయచరిత్ర.

పదునాటవప్రకరణము.

అచ్యుతరాయుడు. ౧౫౩౦—౧౫౪౨.

1. శాశ్వతవిజయము.

కృష్ణదేవరాయుడు దివంగతుడై నపిమ్మట నాని నవతిత్తల్లికుమారుడనగా నరసరాజున కోబాంక్షకవలనఁ గలిగిన పుత్తుడగు నచ్యుతరాయుడు శా. శ. ౧౪౫౨ విరోధినామ సంవత్సర కార్తీకబహుళ పంచమినాడు రాజ్యపదముఁబొందెను. ఈతఁడు దక్షిణమునఁదిరునల్వేలి వఱకుఁ గొన్ని ప్రదేశములు సాధించినట్లు, కాంచీనగరము నందలి శిలాశాసనముకంటె నుడువు నున్నది. ఈచక్రవర్తి సింహాసనమునకు వచ్చినతరువాత కేరళదేశాధీశ్వరుడగు తిరువటేశ్వరుడు విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకుఁజెందిన పాండ్యరాష్ట్రమును హరించి, యందలి సామంతరాజును బాటదటిమెను. అనంతరము కేరళనాథుడు విద్యానగరరాజుల విరోధివర్గమునకుఁజెందిన చోళరాజుతో నేకీభవించి, రాజ్యపుమేరల నతిక్రమింపఁ బ్రయత్నించెను. అచ్యుతరాయఁ డిదితెలిసి, యసహాయశూరుఁడును స్యాకుఁడునునగు సకలముతిమ్మయను దగినసేనను వెంటఁగొనివెళ్ళి, తానుశ్రీరంగముననిలిచి, బావమఱుదిన మాత్రము కేరళరాజుపైకిఁ బంపెను. ఉభయసేనలును తామప్రత్యే తీరమున నొండొంటిని డీకొనినవి. 'లాటిపిట

శూల రోకండ్లఁగానిపోదన్నట్లు, సమరమున స్వపైన్య మెల్లఁ గోల్పోయినపిమ్మట తిరువఠేశ్వరుఁడుక్కుదక్కి, తిమ్మయకుఁ బాదాక్రాంతుడై 'దాసోహ'మృనియెను. తిమ్మయ యాశనిక్షమించి, విద్యానగరసింహాసనమున కాతఁడును చోళనాథుఁడును సంకితులుగనుండ సంగీకరించి, యెవ్వరెవ్వరిరాజ్యములను వారికొసగి యట నుండి మరలెను. తన కెదుఱొమ్మకుంపటిగా నుండిన కృష్ణరాయఁడు మరణించుటచేతను, సమ్యక్రాయఁడు సామ్రాజ్యస్వాసము స్వీకరించెనని కర్ణాకర్కిగవినుట వలనను, విజాపురనాథుఁడు 'గాలిః సరుసపుడే తూర్పు పోసికొనుట మంచి'దనితలంచి, తానదివఱకుఁగోల్పోయి యుండిన ముద్దగల్లు రాయచూరు దుర్గములను సునాయాసముగ స్వాధీనము గావించుకొనెననుట కొన్ని యాంగ్లభాషాచరిత్రముల మతము; కాని యచ్యుత రాయఁడు యుద్ధమున విజాపురపాలకు నోడించి, యాతనిఁ బాదాక్రాంతునిగ నొనర్చుకొనెనని, యచ్యుత రాయాభ్యుదయము రూఢిగఁ బల్కుచున్నది.

2. విధూరము.

అచ్యుతరాయఁడు కేవలనిరంకుశాధికారప్రియుఁడయి, తన సామంతరాజులను స్వదేశమునుండి వెడల నడఁచుటచే, వారందఱు నేకీభవించి యాలనిపైఁ దిరుగుఁబాటొనర్చుటకుఁ గృతశ్చయులైరి. ఈసందర్భముననే యార్వీటి రామరాజాదులుఁగూడ రాయని

సోదంపుత్తుగడగు సదాశివరాజుని సామ్రాజ్యనాయకునిగ నొన్నదలచి, యందులకుఁ దఱచు ప్రయత్నింఁ జొచ్చిరి; కాని సలకముత్తియు మూలస్తంభమువలె నుంటచే వారిప్రయత్నము సాగినచ్చినదికాదు. ప్రబలుఁ డగు శత్రురాజెవఁడైన రాజధానిపై దండెత్తివచ్చుచో, నచ్యుతరాజును సేనలఁ బంపి వారలను మగిడింపక, రాజధానాగ్రమునుండి వరాలు నూతార్లుపంపి ంధి గావించుకొనుచు, మరల గోళాగ్రము నింపుటకై పన్నులువైచి ప్రజలను బాధించుననట. ఈచక్రవర్తి వర్తనమును, బరిపాలనపద్ధతులును, నాటి పక్షిణ దేశ హిందూరాజుల ప్రతిభకుఁ గళంకదాయకములుగ నుండెనని తెలిసెడిని. ఇందుల న పూర్వులొచ్చించి యుంచిన విత్తిముతో నంతఃపురమున నింద్రభోగముల ననుభవించునుఁ జెక్కుచెమర్చకుండునుండి, రాజ్యపాలనాది విషయముల నంతగ గమనింపక, శాస్త్రపులు లేటిచూడ నశక్యమైన విద్యానగరరాష్ట్రమున, నరాతీ నృపతుల ప్రవేశమునకుఁ దావొనఁగెను. ఇదియే విద్యానగరసామ్రాజ్య మహాకల్పభూరుహ మంతరించుటకు మూలకిగ్మిగఁ బరిణమించెను.

3. విజాపుర మల్లపతోద్భవతీర్తి.

ఇస్కాయిలాదిలాకుఁ బిమ్మట విజాపురసింహాసనమునకువచ్చిన యిబ్రహీమాద్దిల్లా ౧౫౩౫వ సంవత్సరమున విద్యానగరమున కాస్తమిత్తునివలెవచ్చి, రాయని

విశేషగా వమునకు బాతుడయ్యెను. తనరార్యమున నరాజకముప్రబలు చే, దానినపించుకొంటు విద్యానగర ప్రభుడు విజాపురపు వజీరున కేటేటఁ గప్పముకట్టుట కియ్యకొనెనట. అందుపై సామంతప్రభువులు తురుష్క రాజు చెలిమినలువవలదనియు, రాజధానినుండి యానని సాగనంపినచో సామ్రాజ్యసింహాసనమునకు విధేయులమై యుండెనునియు . బాంధ్యంచెరట. రాయఁడిబ్రహ్మమున కిగువదిలక్షల వరహాహారాని పంపివై చెనట. ఇది ఫెరిస్తా వ్యాత. సామంతరాజుల యాధిపత్యము తెలిసియు నచ్యుతరాయఁడు కనిగ్రుడ్డి వినిచెవుడుగాఁ దనసాక్ష్యమునఁ దానుండుటచే గొంతకాలము నాయకు లెవరియిష్టాను సాము వారు ప్రవర్తించియుందురు.

రామాయ.

అచ్యుతరాయఁడు దానకర్ణుడన కలసిల్లెను. ఈతని దానప్రములలో మహావిష్ణువు కుబ్జరూపధరుడై వామ నాకారమున నున్నట్లు గలదు; అనఁగా నీ యుదారచరితుఁడు త్యాగమున బలిచక్రవర్తికిఁ దుల్యుడని యందలిభావము. ఈనృపతి ౧౫౩౫లో నానందనిధి యనుపేర నొకనిక్షేపము నిల్పెను. పాండ్యదేశమునుండి చోళమండలమువిడదీసి దానిని దనమఱుదలగు మూర్తమాంబా వివాహసమయమున, నామె కరణముగ నిచ్చివైచి, యామెభర్తయును చెవ్వునాయని నారాష్ట్రమునకుఁబ్రభునిగ నొనర్చెను.

పదునేడవ ప్రకరణము.

అనంతరము.

1. అచ్యుతరాయని తరువాత (౧౫౪౩.)

అచ్యుతరాయనికిఁ బిమ్మట సలకముతిమ్మయ, రాయని కుమారుఁడును నైన మేనల్లుఁడునునగు వేంకట దే-
వరాయని విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తు-
నిగనొనర్చి, రాజ్యవ్యవహారముల నన్నింటిని స్వయముగఁ
జూడఁదొడఁగెను; కాని వేంకటదేవరాయఁడు సింహాస-
నారూఢుడయిన కొలఁదికాలమునకే గడించెను.

“క్షుణ్ణ పృష్ఠాపిత్తకీర్తిదేహీ పృష్ఠే పదవైష్ణవ ముచ్యతే
అచ్యుతస్యభద్రాసం మన్య సూసుర్యో బభౌ వేంకటదేవరాయః
ప్రకాశ్య రాజ్యం ప్రసవాస్త్రహవే వివస్నభా మేటరాయగౌపే,
అభాధేయదదిరాత్మజానం అఖండలాస మధాధిపాధే”

— ఎఫి గ్రాఫియా ఇండికా ౪వ ప్రస్తకము ౧వ పుట,
౯వ పుస్తకము ౩౩౨వ పుట.

వేంకట దేవ రాయఁడు బాలుఁడగుటచేతను,
విద్యానగరమునందలి ముఖ్యమాత్యులందఱుఁ దనపక్ష-
మున నున్నందునను, సలకముతిమ్మయ బాలరాజునుజంపి
తాను సింహాసనము నాక్రమించెనని కొన్ని చరిత్రలు
నుడువుచున్నవి; కాని శాసనాంశములనుబట్టిచూడ, నీ
విషయము నిజమనినోరదు. వేంకటదేవరాయఁడు జలద
స్మృతికిలోనయ్యెనని తెల్పఁబడనము మృగ్యము. నదా

శివరాయని విద్యానగర సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁ బెట్టుటకుఁ బ్రయత్నించుచు, తిమ్మయమూలమున విఫల ప్రయత్నములగుచుండిన యహితవర్గములోని వారెవరో యాతనిపలుకుబడిని తగ్గించుట కొక వేళ నీ యపవాదము పుట్టించియుండిరేమో.

2. సలకమతిమ్మయ.

వేంకటదేవరాయని యనంతరము తిమ్మయయే రాజ్యమునకు వచ్చెను. సామ్రాజ్యకాంక్షఁ దరిలియున్న రామరాజాదు లందులకేమాత్రము సైఃపజాలక విద్యానగరమున నాతనికి విరోధులుగనుండిన దళవాయి-లను దమతోఁజేర్చుకొని, తిమ్మయనుబ్రతిఘటించిరి; కాని వారియెత్తునకెదురెత్తువైచి రామరాజాదుల నేవిధమున-నైనఁ బాఱదొలగించి, తిమ్మయ యాదిల్షాసాయము కోరుచు నాతనికి లేఖబంపెను; రామరాజాదు లదితెలిసి, విషయము శ్రుతిమిఱుచున్నదని తలంచి, తిమ్మయతో మైత్రివహించిరి. ఆదిల్షా విద్యానగరమునకు వచ్చియు, తిమ్మయవేడికోలుపై నాతనికడఁ గొంతపరిహారధనముఁ బుచ్చుకొని, తన రాజధానికి మరలిపోయెను. వెంటనే యథియరామరాజు పెనుగొండనుండి చాలినంత దండుతో విద్యానగరముఁ జొచ్చి, యందలి ప్రముఖులనుజేర్చికొని, తిమ్మయ్యపైఁ బడెను. అడక తైలలోని పోకయగుట నాతఁడు విధితేక యాశ్చర్యపాత్ర్యఁ గావించుకొనెను. తదుపరి రామరాజునాయాసముగా సింహాసనముఁ గొనెను.

విద్యానగర చరిత్రము

ఎవ్వరును బంధియు నేకమయినఁ గొండవూఁదికిఁజోవు
టమియబ్బురము?

3. సదాశివరాయఁడు ౧౫౪౩—౧౫౭౦.

జయోపేతుఁడయిన రామరాజును నాతనిసరదా-
రులును నచ్యుతరాయని సోదర (రంగరాయని) పుత్రుఁ-
డగు సదాశివరాయని : ద్యానగరపీఠమునకుఁ బట్ట
భద్రునిగఁజేసిరి. ప్రజాపరిపాలనమునకుఁ గేవల మన-
మరుఁడగుట సదాశివరాయఁడు పేరునకుమాత్రమురాజు.
సామ్రాజ్యచక్రము రామరాయనియు నాతనిసోదరుల-
యు తంత్రముపై ననే తిరుగుచుండెను. వారుచెప్పిన
విధమున నడచుకొనువిధి సదాశివరాయనిది.

అపటుక్తి రామరాయఁ ధాధిపచంద్రుఁడు కృష్ణరాయ ధా
త్రీపతి సార్వభౌమ దుహితృప్రియుఁడై, విరివిప్రతాప శు
తావితీకుఁడై, యల సదాశివరాయ నిరంతరాయ వి
ద్యాపుర రాజ్యలక్ష్మికి, విదానము తానయి మించెనెంతయున్
—రామాధ్యదయము.

పదునెనిమిదవ ప్రకరణము.

VI. శత్రుర్థ (ఆర్యటి) పంశము.

ఆర్యటి రామరాజు.

I. పంశము.

రామరాజు చంద్రవంశక్షత్రియుడు. పురూ-
రవుడు, న హు ఘుడు, య యా తి, భ ర తుడు,
యుధిష్ఠిరుడు, నందుడు, చాళుక్యుడు, రాజరాజ
నరేంద్రుడు, వీర హేమాలి, మొదలగు ప్రసిద్ధ పురుషు
లీతని పూర్వులు. వసుచరిత్ర ప్రథమాశ్వాసమున నీ
వంశాభివర్ణనము వీర వేంకటవతివఱకు నలువదిపద్యము-
లలోగలదు. దాని సారాంశమిది.

తాతపిన్నమరాజు చాళుక్యవంశజుడగు బిజ్జలుని
సంతతివాడు. పిన్నమరాజుకుమారుడు సోమదేవుడు.
ఆతని పుత్రుడు రాఘవుడు. రాఘవుని సుతుడు
పిన్నశౌరి. అతనికొడుకు బుక్కరాజు. బుక్కరాజు
సంతు రామరాజు. రామరాజునకు, కొమ్మరాజు-కొండ
రాజు-శ్రీరంగరాజు సమతనూజులు గల్గిరి. ఇందుగడపటి
వాడగు శ్రీరంగరాజు, శత్రురాజ్యములయందెల్లెడల వీర
విహారమునల్పిన శూరశిఖామణి; మఱియు నిత్యదాననిధి.

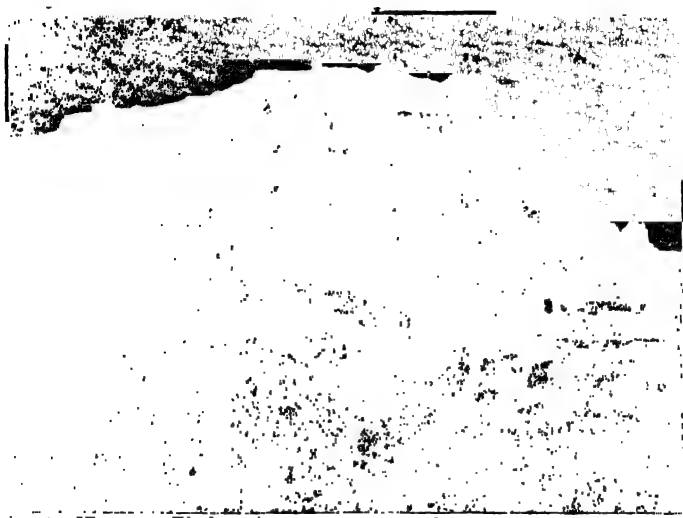
కా. ఊడవిక్రమ నిత్యదాననిధి మైసాపాండవ శ్రీరంగ రా
జుడిని బాముని సత్కృతిపాడియడఁబ్రకృతిగా నైః పా

విద్యానగర చరిత్రము.

ఆర్యటి రామరాజు - పుట ౨౧౦.

విద్యావగరచరిత్రము

గుత్తిదుర్గము.

రీణంబా సురుదే తవీయకర శాంధ్యక్షణ్ణ విద్వాహిత

శ్రీమణ్మున్నగం గన్త ఫేచర విశిష్టి ప్రాధీనాటింపంగన్. ౧-౧౩

ఈవిత్తరణవైభవశాలి యధాంగి తిమ్మాచిక:
పులోమనవలెఁ బూజ్యతఁగన్నది. ఈమెవలన శ్రీరంగ
రాజునకు కోనరాజు, తిమ్మరాజు, అళియరామరాజు
(ఇప్పటి మనకళానాయకుడు), తిరుమలదేవరాజు (డు
(వసుచరిత్ర) కృతివతి), వేంకటాద్రి యనువీరులుద్భవించిరి.

ఈవీరపంచకము మాత్రమేకాక లక్కాంబయను
కొమ్మలైకూడ శ్రీరంగరాజున కుండెనని నరసభూపా-
లీయము నుడువుచున్నది.

సీ. సునభూజాశ్రయ రాఘవుఁడు రాఘవదేవ

ధరణీకుఁ డేరాజుఁతాతతాత

నరసుతుఁడైన పిన్నమరాజు పూజ్య

ధన్యుఁ డేరాజన్యుఁతాతతండి

యమితవైభవఁడైన యార్యటి బుక్కభూ

తిలనాథుఁ డేరాజుఁతండితండ్రి

యసమానదాన విద్వాధుఁడంధరుఁడగు,

రామరాజేంద్రుఁ డేరాజుఁతండి.

తే. యట్టసోమాన్వయార్థి శీతాఁకుండెనంగ,

నదురు శ్రీరంగవిభుపుత్రియై చలంగు

లక్కమాఁబ... ..లలికిలి.

యచ్చుహాసాధ్వ పాదరులధికయకులు.

౧-౧౪.

అందుఁ బ్రథముఁడగు కోనరా జాదిత్యునిదిర-
స్కరించు లీక్షాతపపటిముగల్గి శత్రురాజులనుజించి వారి
నివాసభూముల నాక్రమించిన ప్రబల ప్రతాపాధ్యుడు.

విద్యావగర చరిత్రము

కా. తీర్థింగాధిపు కోనభూవిధుని కీర్తిస్వస్థుడౌత తే
జోరాజద్వైజరాజు తివ్రగతిచేఁగూర్చుకొనినట్లై నభం
కాఁగోహించి పదికా మాసింతును నహింసారాజులఁజేంచి త
త్సామాన్యము ప్రవాసవసుధకాసాధించుఁ జిత్రిఁబుగిన్.

౧—౩౯.

రెండవవాఁడు తిమ్మరాజుగూడ యశస్కరమగు
ఖడ్గప్రభావముగల వీరాగ్రణియే.

క. ఆతనితమ్ముఁడు తిమ్మఁజ్ఞాతలపతి వొగడుగనియెఘునుడనగీర్తి
వారిత వినుతనకైతఁజాతవ్యోగవక్తృపాఞఁచపలాన్వితుడై

౧—౪౦.

నాలవవాఁడైన తిరుమలదేవరాయనికి, రఘునాథ
రాజును శ్రీరంగరాయఁడును, రామరాజును, వీరవేంకట
పతియు, జనించిరి.

ఈవంశజులు చిరకాలమునుండి యార్వీటి సంస్థా
నాధిపతులై, ఖ్యాతివహించుటచే నార్వీటివంశనామము
వీరికేర్పడెను. ఆర్వీ డనునది ప్రకృతము కడపమండలము
నందలి జంబులమడుగు తాలూకాలో జంబులమడుగు
గండికోట పురములకునడుమఁ బినాకినీతటమునఁగల
యొక గ్రామము. ఆర్వీటివంశమున రామరాజు ప్రముఖుఁ
డని 'రెవరెండు హెన్రీ హెరాస్' నుడువు చున్నాఁడు.
ఆవంశమున నిజముగ నింతటిఘనుఁ డింకొకఁ డగపడఁడు.
పరాక్రమాతిశయముననేమి పరిపాలనపాటవముననేమి
యాంధ్రధరాతలమున నసమానుడని వినుతిఁగనిన యీ
తే డార్వీటివంశమునఁ బ్రథమస్థానమండఁగిన మహానీ-

యూడనుట యేమియబ్బరము? 'ఆర్యీటిరామరా' జని యీతఁడుప్రసిద్ధి నొందుట యిందుచేతనే. ఈప్రతిభా-
భ్యుదయ కృష్ణరాయని కొమార్తను బెండ్లియాడి మహా-
సామ్రాజ్యాధీశుని కల్లుడగుట, నళియ రామరాజున
నలరెను. వెళ్ళినచోట్లనెల్ల విజయములనే పడయుచుండు-
టచే నీవీరావతంసము విజయరామరాజనియు విలసిల్లెను.
ఆర్యీటివంశజులు మొదటినుండియుఁ బదాశీసైన్యమును
బ్రాహ్మసన్మతముగఁ జూచుకొని నరపతులనఁబఱఁగుట
నాయన్వయజలకు నరపతివంశ నామముసహిత మేర్పడి
నది. అందు రామరా జత్యధికప్రాకృత స్వముఁ గనినవాఁడు.

2. స్థానికము.

రామరాజు తొలుత విద్యానగరసామ్రాజ్యమున-
కుఁజెందిన యార్యీటి సంస్థానమునకుఁ బ్రభుఁడుగానుండి,
కృష్ణరాయని సేనానాయకులలో నొక్కఁడయి, రాయ-
చూరియుద్ధసమయమునఁ దనపటులఁ పరాక్రమము
వెలార్చి రాయనిప్రీతికిఁ బాత్రుఁడయ్యెను. కృష్ణదేవ
రాయని యనంతర మచ్యుతరాయని కాలమునుండియు
సదాశివరాయని నేవిధముననైన సామ్రాజ్యనాథునిగఁ
జేయుటకయి, యాతఁడుప్రబలప్రయత్నముసల్పి, సా-
మ్రాజ్యసింహాసనము లోఁగొనెను. విద్యానగరసామ్రా-
జ్యమునకు సదాశివరాయఁడు నామకార్థప్రభుఁడుగనుండె
ననియు దొరతనపుఁ గీలకమంతయు రామరాయనియ
నాతని సోదరులయు హస్తమున నుండెననియు వెనుక

నూచించియుంటిమి. చివరలో సదాశివరాయని నిర్భం
ధితునిగనొనర్చి రామరాజే రాజయినట్లు శాసనములు
నుచువుచున్నవి. సదాశివరాయఁ డేడాదికొక్కపర్యా-
యమే పుష్కల కగపడుండెనట. కొంతకాలమున
కదియు పచ్చపూసాయెను. ఈతఁడు రాయకార్యనిర్వ-
హణమున కణుమాత్రమును దగియుండక పోయినను
దత్తదవీప్రతిష్ఠ కుట్టాఁచి లూఁగుచుండుటవలన, రాయ-
కక్షణకళాకుశలుడగు రామరాజు ప్రజోపయోగార్థమును,
సామ్రాజ్యమును శత్రువులబారినుండి తప్పించి దాని
యభివృద్ధిని బోషించుటకును, సదాశివరాయని నిట్టి
నిర్బంధమున నుండువలసివచ్చెననియు, సంతకాలమునకుఁ-
గూడ సదాశివరాయఁ డగపడకుంటచే జనులలో
నాతఁడు మరణించినట్లు వదంతులుసయితము పుట్టె-
ననియు, హెరాసు తన యార్వీటి వంశ గ్రంథమున
వ్రాసెను. సదాశివరాయఁడు పేరునకు రాజుగానున్నను,
స్వాతంత్ర్యమున దెట్టిది మో యెఱుంగని నిర్బంధితుడగు
నొక కారాగృహవాసిదశలో నుండినటులఁ బైకిఁ
దోచినను, నాతనియెడ రామరాజునకును దదనుజు
లకును గల భక్తికి లవమైనను లోపముగల్గలేదు.

3 పరాక్రమస్ఫూర్తి.

రామరాజు బాహువిక్రమమున కృష్ణదేవరాయనికిఁ
బై చేయియనఁదగిన శూరుఁడు. ధైర్యసైర్యము లీతనికి
వెన్నతోడఁగల్గిన గుణములు. ఈహేతువుననే యీ
౨౦౪

యోధుడు దేశమున గొప్పపలుకుబడి నార్జించి, కర్ణా-
టక మహాసామ్రాజ్యాధీశుడనఁ బ్రఖ్యాతినొందెను.
ఈ మహాశూరుడు పరిపంథిరాజులగు భోజ కాంభోజ
కళింగ శత్రువులకులఁ గొనివచ్చి, తన యంత్రపురాణు-
లకుఁ బరిచారకులనుగ నొనర్చెనట. వైరవీరశుష్కవివిన
మహాదవానఁ డన వెలసి పురాణవీరులకుఁ దుల్యుడై
యొప్పిన ఘనుడేతఁడు. బలదర్పమున ననుజాలునయిత
మగ్గజనకుఁ దీసిపోవునా రనరాదు. అందుఁ దిరుమల
రాయనికంటె వేంకటాద్రి మిగులసాహసికుడు. కావుననే
'అహవగాంధీ' యన విలసిల్లెను. అనుఁగుదమ్ములిరువురు
నన్నియెడల నగ్గజనకుఁ గుడియెడల భుజములట్ల యొప్పి,
నమరాంగణమున మహమ్మదీయులకు మృత్యుభీకరులుగఁ
గన్పట్టుచుండిరి. గోల్కొండ విజాపురము అహమన్న-
గరము బెడందకోటనుత్తాను లేకీభవించి రామరాజుడు-
లపైఁ గవియఁ దెగించుట కాసోదరత్రితయమునఁగల
యిట్టి బంగర్వమే కారణము.

4. మహమ్మదీయులతోడి సంఘటన.

అచ్యుతరాయఁడు గావించిన లోపమునఁ జక్క-
దిద్దుటకును, గూపుమాసియున్న విద్యానగర కీర్తిలక్ష్మకను
బునరుజ్జీవింపఁజేయుటకును, నత్యంతము పరిశ్రమించిన
వాఁడు రామరాజు. ఆతఁడు ముసలిమానుల యొం-
తారులలో మనస్ఫూర్తులబెంచి, తన లావరితనముమెఱయ
వారిని జంత్రిపుబొమ్మలవలె నాడించుచుండెను. రాజకీయ

వ్యవహారవిశారదుడును మహాతంత్రజ్ఞుడును నగుట
సీతలకు, ముసల్మానులు విద్యానగరముపై విజృంభింప-
కుండ భయముగొల్పుటకుమాత్ర మపుడవుచు తన
శౌర్యాన్నిని రగుల్కొల్పుచు, ౧౫౬౩వ సంవత్సరము
వఱకు దక్కను మహమ్మదీయస్వపులను గనుసన్నలలోఁ
ద్రిష్టించుండెనే కాని రామరాజు తురుష్కులకు సహజ
ద్వేషికాఁడు. పెక్కువిషయములలో నీప్రభుఁడు తుఱ-
కలకు విశేషముగఁదోడ్పడెను, వారియెడఁ దనసహజ
దయాంతఃకరణముగఁనలుఱిచి, వెనుకటిచక్రవర్తులవలెనే
మతమత్వముఁ బ్రకటించెను. దక్కను నవాబుల పరి-
పాలనకాతస్యము నోర్వఁజాలక, తలదాచుకొనవచ్చెడు
కొంతటి మహమ్మదీయప్రజకు విద్యానగరము తల్లియిల్లు
కాఁగా, రామరాజు తండ్రివోలె వారినిఁ జేరఁదీసి,
యాదరించెను. ముసల్మానులకయి తన నగరమునఁ
మఱకపేట యొకటి ప్రత్యేకముగఁగట్టించి, వారిప్రార్థ-
నాదుల కభ్యంతరము గలుగకుండ నగరమధ్యమున నొక
మసీదుగూడ నిర్మించియుండెను. ఈహేతువున రామరాజు
రాజ్య మన్ని తెగలవారికిని నెల్ల విషయముల నిజమగు
రామరాజ్యమే యయ్యెను.

గీ. అపరివరయు రామరాజ్యంబునే నెఁ

దనగుణమ్ములు కవి కల్పితములుగాఁగ

నలవియెరచింప సత్కావ్యములను వెల్లఁ

భూమినొక రాజమాత్రుఁడొక రామవిభుఁడు.

— నరసభూపాలయ్య

గోలకొండననా బగు జంషిల్ కుటుబాకుచునాతని తమ్ముడగు ముక్కు ఇబ్రహీంషాకును విరోధము పోసఁగఁగా, జంషిల్ షా సోదరునియెడల చలముపూని యాతనిఁదువముట్టింపఁ దలఁచెను. ఇది తెలిసి యిబ్రహీంషా యచ్చటినుండి విద్యానగరమునకుఁ బాటిపోయి, రామ రాజును శరణువేడెను. శరణాగతుని యగ్రజుడగు జంషిల్ షా తనకావుడైనను నాతనిమైత్రి నొకవంకనుంచి, 'దుర్బలస్యబలరాజా' యను నుడిసార్థకముగఁ, దన్నాశ్రయించిన యిబ్రహీంషా వెఱ్ఱదీర్ఘ, విద్యానగరసీమ యందొక గ్రామమొసఁగి యాతని నాదరించెను.

“...పూని శరణాగతులన్నింటిలోనె రాముఁ దరించు నిజచరితము రామాయణముగ” — విశుచుత్తి ౧—౪౪.

విద్యానగరప్రభుని దయావీక్షణములవలన నిబ్రహీంషా తన చిన్నసంస్థానమున గౌరవజీవనముఁబొందుచు నాంధ్రులనడుమఁ దెనుఁగుదేశప్రభువుల సావాసమునఁ జాలకాలము సుఖముగఁ బెరిగెను.

6. విద్యానగరవాసనాబలము.

తాను దలఁచియుండినచో సోదరుని హత్యగావింపఁబూనిన జంషిల్ షా నాక్షణమే పదభ్రంశునిఁగావించి, రామరాజు శరణాగతుడైన యిబ్రహీంషాను గోల్కొండ గద్దెపైనిల్పియుండును; కాని యాతఁడంతటి తీవ్రవధమవలంబింపక యార్తరక్షణభారము పైన వేసికొనుటతోడనే శాంతిఁబొందెను. తరువాత గొంత

కాలమునకు ౧౫౫౦వ సంవత్సరమున జుషిద్ కుతుబ్ షా మరణించెను. నమ్మినవాని కభ్యుదయము ప్రసాదించి యిచ్చుటయే రామరాజునకుఁ బరమావధిగాన నాతఁ డావెంటనే ముల్కఇబ్రహీంషాను గోల్కొండసింహాస- నమునను చి తదీయరాజ్యమునకాతని నభిషిక్తునిఁగావించెను. 'అతని వర్ధితుని డత్తుతునిఁబట్టముగట్టి కుతుబ్ షా పల్కన ష్రోణినిల్పె'నని నరసభూపాలీయము. ఈ హయాదారస్వభావుఁడై 'మల్కిభరా' మనుపేర నాంధ్ర దేశమునఁ బ్రబలవిఖ్యాతిగడించిన నవా బీతఁడే. విద్యానగరసీమ నాంధ్రవిద్వాంసులగోష్ఠిని వసించుటంజేసి, యీ ముసల్మాను వజీరున కాంధ్రభాషా వాసనయు, నాంధ్రకవితానురక్తియు, విద్యానగరచక్రవర్తుల వితరణ సౌకీల్యాదికములును, జాలవఱకు నలవడె ననవచ్చును. ఈతఁడు గోల్కొండరాజ్యము గైకొనినప్పిమ్మట, దస యాస్థానమున నాంధ్రకవుల నునిచికొని, వాఁచే గావ్యముల రచింపించెను. ఈతని కొలువులోనుండియే యద్దంగి గంగాధరకవి తపతీసంవరణమును, బొన్నిగంటి తెలగనార్యుఁడు యయాతి చరిత్రము * పద్యప్రబంధములుగ రచించుట. ఇందు గంగాధరకవి యీసుల్తానుని యాస్థాన వైభవమునుగూర్చి యిట్లు వర్ణించెను.

‘సీ. సకలకడత్రరాణికాస్త్రపారిగులైన
యెంటఁవిద్యాంసులొక్కచోట

* ఇది యచ్చతెనుఁగుకల్పము ముల్కఇబ్రహీముని సరదారుడగు ‘అమీరుఖాను’ కంఠిత విరాయణమిది.

నప్తభావలయందుఁ నాంధ్యములేకుండు
 హాంత కాంక్షిండుగొల్కవంక;
 గజపతిసరిపతిఁజ్ఞాత రలంకిన
 యొడికంపు రాయబాంధ్రికైదండ;
 మేరు మందరమలఁమించగల్గిన మన్న
 యులు దండనాథు లొక్కొక్కయొడిలఁ;

తే. జేరికొల్వ భద్రాసనాఁసీనుడగుచు
 గమ్యగుణహరి మర్మిభంగామకారి
 భారతిక్షీణమయ నింధుఁబంధమధ్య
 లలితపుష్పకథా మధాఁలనారిదేలు.'

ఆంధ్రసారస్వతమున నత్యంతాభిరుచి గలవాఁ-
 డగుట నీ ప్రభుఁడు వేయాఱులనొసఁగి కవులను గాన
 కళాభిజ్ఞులను శాస్త్రార్థవిదులను మిగుల సన్మానించు
 చుండువాఁడు.

నీ నవ్యభాసంగీతనాదభేదవినిష్ఠ
 ధీరాత్ములకుఁ బఁకనూలుచు
 గమ్యసేనా సభాఁపూర్ణ సత్కవివర
 జాలములకుఁ బదిఁజేలుచు
 కూర్పుండు మనియోనాఁగురుతరకాస్త్రజ్ఞ
 లక్షణవిదలకుఁలక్షణుచ్చు
 సాబాసురాయస్సంసకలొగ్గితానేక
 కోవిదులకు మెచ్చిఁజోటియిచ్చు

గీ. బలిర! చతురర్థి మేఖలాంకలలితాభి
 చక్రవిగ్ధకృపాలనాఁచారుక్షీర్తి
 గమ్యమత్రాతపత్తిరాఁగాటికుండు
 చారుతరమూర్తి! యితిరామఁచక్రవర్తి.

విద్యానగర చరిత్ర

క. గానివాని కీతనిసన్మానగరిమ యంతహెచ్చుగ నుండదట! ఎవఁడైననుసరే యాంధ్రకవితలోఁ దనపేరు కూర్చి తానుమెచ్చఁజెప్పినా యిచ్చకొలది నిచ్చనట.

ఉ॥ 'రా! యిటుభట్ట!'

'ఏమి కవితకు! పిల్ల!'

'ఈవిపద్యమే!'

'ఏమననుటైన!'

'స్వపకుశీల్యరు డా నిధిగామకాహితై,'

'అయితపుణ్యమార్తి యతః దర్శులు వేడిన నిచ్చు?'

'ఇచ్చినా— వేయును. రెండువేలు, పదివేలును. లక్షలు,

'ఔ!'

[గోట్టునిచ్చు]

ఈనవాబుపై నాంధ్రకవులు చెప్పినచాటువులు కొల్లలుగ నున్నవి. ఈవిలేరిణాధ్యక్షుడు మరణింపఁగా నంతటియల్పాయు వస్తుహాత్యాగికిఁ గూర్చిన విధిని దూఱుచు, నొకకవి యిట్లు వందురుచున్నాఁడు.

క. రారవిధాత! యోనినరా! తగురా! తిలకట్లమాత! ని

స్నానపుణ్యభిరాజలనుజంపక మర్కిభరామధూవరున్

జారుయకోధనున్ నుగుడిఁజంపితి వర్ధలశేమి దిక్కురా

చేరిన సంతరాజును స్మృతింపఁగ నీతరమా వసుంధరన్?

క. రాయచూరి నాకృమించుట.

విజాపుర విద్యానగరరాజ్యముల మేరలోనుండి, విజాపురమున కాయువుపట్టులననొప్పి, చిరకాలముగ విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకుఁ జెందినవియై, యచ్యుత రాయనికాలమున విజాపురరాష్ట్రముతోఁ గలిసిపోయిన రాయచూరు ముద్దగల్లుదుర్గములను వశపఱుచుకొనుట—

కయి, రామరాజేడేండ్లలో రెండుతడవలుప్రయత్నించెను. అందుఁ బ్రథమప్రయత్నము ౧౫౪౩వ సంవత్సరమున జరిగినది. ఆదినములలో నహమద్నగరప్రభుఁడుగనుండిన బుర్హర్ నిజాంషా రామరాజునకును గోల్కొండ సుల్తానకు జంషిద్వాకునుగూడ విరోధిగనుండెను; కాని రామరాజు బలదర్పితుఁడగుటవలన నాతనితోవైరమూని జీవిక సాగించుట దుస్తరమని నించి బుర్హర్ నిజాంషా తనకుఁ దానే రామరాజుతోఁ జెల్లినల్పెను. రామరాజు యదనునఁ దనమిత్రుఁడైన జంషిద్వాకును నిజాంషాకును నావతికునుండినదీర్ఘ ద్వేషముఁ బోఁగొట్టి యాయుధయులకు గాఢమగుమైత్రినిఁ గూర్చెను. తత్కార్యఫలితముగ సీముసల్మానుదొర లిరువురు జంజెత్తిపోయి, చెరియొక వంకగా విజాపురముఁ దాఁకిరి. ఆతరుణముననే రామరాజు రాయచూరు ముద్దగల్లుదుర్గములను గృష్ణా తుంగ భద్రానదులకునడుమనున్నయంఁ రేద్దిని నాక్రమింపటకై సోదరుఁడగు వేంకటాద్రిని నియమించెను. మూఁడు రాష్ట్రముల సేనలు నొక్కపెట్టిన తనపైఁ బడుటచే, నాదిల్లా భయభ్రాంతుఁడై నిజాంషాకు ఖోలాపురమండల భాగమునిచ్చివైచి, యేదోయొకనియమమునకు లొంగి, రామరాజుతోఁగూడ సంధి గావించుకొనెను; కావున సీమరాయము రామరాజుప్రయత్న మీధముగ విజిగి జోయినది. ఆదిల్లా తనతో సుహృద్భావమున నుండుటచే, నాతని నిగ్రహించి తన దుర్గములను సాధింపఁదివురుట,

కేవలము దాక్షిణ్యనిధియగు రామరాజునకు మనసొప్పినది కాదు; కానఁ జాలకా మితఁ డాయుద్యమమే విడిచిపెట్టెను; కాని గిరిగిరి వత్సరమున నిజాంషా విద్యానగరప్రభున కమూల్యములగు కాన్కలంపఁగా నాదిల్షాయందులకు సహింపలేక తనయాస్థానముననుండిన విద్యానగర రాయబారులను బరిభవించిపంపెను. అదితెలిసి రామరాజు క్రుద్ధుడై యహమద్నగరాధీశుడగు నిజాంషాకుఁ దగినసైన్యబలముఁదోడిచ్చి, యాదిల్షాయుచుకార్ప నాజ్ఞాపించెను. రామరాజు పేరణమున నిజాంషా యాదిల్షాపైబడి యాతనిసేనలనుగూల్చి, కల్యాణనగరమును స్వాధీనము గావించుకొనెను. రామరాజుంత మాత్రమున నూరుకొనక రాయచూరున క్రమించుటకై వేంకటాద్రిని నియోగించుచు, వెనుకనుండి తానుగూడ నాతనికి మద్దత్తుగ వెడలెను. అగ్గిజువాడేశానుసారము వేంకటాద్రినిభుజు, ముద్దగల్లుముట్టడించి, తన్నెదిరించిన విజాపురపాలకుడగు నిబ్రహీమాదిల్షాను నాతనిసేనాసమూహమును గుట్టలకుఁదోలి, ముద్దగల్లు రాయచూరి దుర్గములను సంతర్వేదిని వశపఱుచుకొనెను.

మ. 'బలభక్తుండగు కేంకటేంద్రుని మహాబాహుబలాతోప వి
హ్వలుండై మున్నతిధావనక్రియ సహావాభిఖ్యుండై నట్టి యే
దులభానుం డిదె నేడు గ్రమ్ము సహాదండయ్యె శాస్త్రీని
దలఁ దత్పదముఁదార్చె భీమరథిపాంతుక గాన నిత్యోన్నతిక.

• అదిల్షా పదమునే వెనుకటివారు 'ఏదులభా' అనివాడిరి.

మ. స్థిరసంగ్రామ జయాభిగాముడగు నాశ్రీతేటిటమ్మవరుం
డయిత రాజకీభావతండుడగుం దిభ్యంబున్వ గాకున్న నీ
దిగిచీపాలకులెల్ల మెచ్చుగ సహృదయోటి భుక్తిప్తి భా
నురదర్శిపతిత్వవైభవ భవంసున్న స్వీభ్య భింకుసే.

— నా శరూపాలీయము. ౧ — ౨౩; ౨౪.

ఈయుద్ధమున నిజాంషాయును రామరాజును నతని
నాలవపుత్తుడైన చినతిమ్మరాజును సయితము పాల్గొను
నట్లు తెలియుచున్నది. యుద్ధానంతరము రామరాజు
రాయచూరి దుర్గాధిపత్యమునకు చినతిమ్మరాజును ని-
యోగించినట్లు రామరాజేయము వ్యక్తపడిచెడిని. చిన
తిమ్మరాజుగూడ యవనాంతకుడై విలసిల్లినమహావీరుడే.

ఈ నారదవింటె ద్రిశిమిదిశానక వాసులుగాక దేవతా
నారజగంధులున్ గలిసివత్తురు నన్మోలువంగ దేవులు
హరులు మేల్చులన్నవిమళిచూసురివల్లభి యాకాభూమి రా
చూరి పురీకు తిమ్మవిభుమగ్రక గానీని ముగ్ధగాఢామా.

— రామరాజేయము.

7. సోదరుల ప్రతిఘటనము.

రామరాజుసోదరు లిరువురు నన్నపైఁదిరుగఁబడి
యాదవనిగైకొనిరనియు, వారి నడంచుటకయి రామరాజు
గోల్కొండ నవాబుసాయ మర్పించెననియు, ఖైరస్తా
వ్రాసెను. అన్నయెడఁ బితృభక్తిగలిగి, యగ్రజునకుఁ
బరమవిధేయులై, యేవేళ నాతనియాదేశమున వేద
వాక్యముగ మన్నించుచు వర్తించుచుండిన తమ్ములన్న-
కుఁ బ్రతిఘటించి, యాదవనిఁ గైకొనిరనుటలో సత్య

లేశమును లేదు. ఈ యవరజులిరువురు (వేంకటాద్రియు తిరుమలచేవరాయుడు)ను బీకరురాజ్యముపై బడి బెడంద కోట కవాటమున బగుల్చి, బరీదుషాను బరాజితునిగావించిరట; ఈ హేతువుననే భట్టుమూర్తి తిరుమల రాయని 'బెడందకోట కటకవాట పాటనా' యనియు 'వీరబరీదనరాద హరీ' యనియు సంబోధించెను. నరపతి విజయ మీవిషయమున నిట్లు నుడువుచున్నది.

అ. క. అసదృశోరుకాశ్యండాహవగాడిని

వేంకటాద్రిరాజావిబుధరాజా

అని బరీదుగల్చియారనివిరుచుమే

శిష్యుగొనియెఁజూజుమ్మవొగడ

౨౬౪.

'అహనోగ్రబరీదసంప్రాంగ హాణు

డతఁడు విలసిల్లు శ్రీవేంకటాద్రివిభుఁడు'

—నరసకూపాలీశుడు. (౧—౨౫)

8. ముసల్మానులకుఁ దోడగుట.

విజాపురమునకుఁ బ్రాణసదృశములై నదుర్గములను రెంటిని నంతర్వేదిని నిబ్రహీమాదిల్లా గోల్పోయినను, రాయని పతాక్రమక్రమ మెఱింగినవాడగుట, నాతనితో కంటుగొనుటకిష్టములేకయు నొకవేళ నిగ్రహించినను జీవించుటయసాధ్యమని నిశ్చయించుకొనియు నెదురెత్తఁబూనక, పద్యానగరనాథునితో సఖ్యభావమున మేలఁగుచుండెను. 'సయ్యద్ ఉల్లుల్' అనఁబడు నరదారుఁడొక్కఁడు ౧౫౫౫వ సంవత్సరమునఁ దనపైఁ తిరుగఁబడి, యుద్ధమునఁ తన్నొడించి, రాజ్యముహ-

రింపఁగా, నిబ్రహీమాదిల్లా రామరాజు సాయము రింఁచెను. వెంటనే యాతఁడు తన తమ్ముఁడుగ వేంకటాద్రిని సుల్తానునకు బాసటగాఁబంపెను. ఆవీరుఁడు దళవాయిని నై జామురాష్ట్రములోనికిఁ దఱుముకొనిపోయి యచ్చట వానిగోటఁబఱచి సుల్తానునిగౌరవముఁ గాపాడెను. బుఝతకీచు లొకప్పుడు (౧౫౫౬) విరోధకారణమున విజాపురసామంతరాజులలో నొక్కనిబాధింపఁగా, రామరాజుసామంతశత్రువునకుఁ దోడ్పై బుఝతకీచుల యొత్తిడినిఁ బాపెను. ఈబుఝతకీచు లేకొన్ని విషయములలోనో ప్రతికూలుగుగ నగపడినను, జాలవఱకు విద్యానగర చక్రవర్తులతో స్నేహభావముననే మెలఁగుచుఁ దాము గొనివచ్చెను నుత్తమాశ్వములను దొల్లింటి నియమానుసారముగ విద్యానగరప్రభువులకే విక్రయించుచుండిరి. వారితిరభాగములలోవలె విద్యానగరసామ్రాజ్యప్రాంతమున నెందును జనులను గ్రైస్తవమతప్రతిష్ఠలఁగావించ సాహసింపజాలకుండిరి కూడ.

9. ఆహ్వానపుత్రికత్వము.

విజాపురాధినాథుఁడు ఇబ్రహీమాదిల్లా ౧౫౫౭ వ సంవత్సరమున మృతినొందెను. పిమ్మట నాతని తనూజుఁడుగ సలీయాదిల్లా రాజ్యమునకువచ్చెను. ఈతఁడు విద్యానగర ప్రభువుల శాశ్వతస్నేహము సంపాదించు దలచి, ౧౫౫౭ వ సంవత్సరమున స్వయముగ విద్యానగరమునకు రాఁగా, రామరాజుతని నల్లగౌరవమునఁ

విద్యానగర చరిత్రము

జూచెననియు, నందుచే సఖ్యతకుమాటుగా విరోధమే
పొసఁగెననియు, నట్లయ్యు నాయిరువురు మరుసటి సం-
త్సరమే యేకీభవించి, యహమద్నగరముఁ దాఁకుటచే
నారాజ్య మీ యుభయుల సేనాసమూహ మధ్యమున
విధ్వంసమయ్యెననియు, ఫెరస్తా నిర్వచించుచున్నాఁడు.
ఈ యాదిల్షాసఖ్యప్రభావమునుగుఱించి మహమ్మదీయ
మహాయుగ మిట్లు చాటుచున్నది.

“ రామరాయల కుమారుడొకఁడు మగ్ధులయందఁగా నీ
యాదిల్షా తదియన్నేహము దృఢపఱుచుకొనుటకుఁ దగినసమయమని
తలఁచి, రాయల దుఃఖోపశమనముచేయుటకై నూలుగుఱ్ఱములుమాత్ర-
ము పెట్టించినచోని విజయనగరమునకు బోయి, దుఃఖోపశమన వాఙ్మ-
నముపలికి, నన్ను మీ పుత్రునిగఁ జూచుకొమ్మనియెను. రామ
రాజభాగ్య నాదిగఁ జూచు పుత్రిభావమునఁ జూచుకొనెను.
అప్పటినుండియు రామరాజు నాదిల్షాయును పితృపుత్రులవరుసగా
వొకరినొకఁగు పించుకొనుచుండిరి ఈపుత్రుఁడే తుదకుఁ దాళికోటలో
తండిరిమోసపుచ్చి చంపెను.”

ఈయంశములబట్టిచూడ రాయనియెడ నీతురుష్క
నృపునకుఁగల్గినభక్తిప్రవర్తనము, కేవలముపిల్లిశీలమేయని
రూఢిపడుచున్నది. నాట్రుగోలె నాదిల్షా తనయెడఁ దేనె
పూసినకత్తియై వర్తించుచున్నను, నిష్కళంకహృదయుఁ-
డగురామరాజుదిగ్రహింపక, యాతురుష్కనృపతిని గన్న
కుమారునివలెనే కన్నులఁగవ్వకొనుచు, నాతని వాంఛి-
తములెల్లఁదీక్షుచు, దన నిర్వాహానురాగము వెల-
యించుచుండెను.

12. హామమ్మగరముపై దాడి.

౧. మొదటి యుద్ధము:—తాను రామరాజునెడ నెట్లు ప్రేమ వర్తించు చున్నను రామరాజు హృదయము కే-
వలము నిష్కపటమైనదని యెఱిగినవాడగుటచే, నాదిల్షా
యాహొందనప్రభుని యుక్తృష్టమగు సాహాయ్యమును
విశ్వసించి, తనతండ్రినుండి కైకొనియుండు కల్యాణనగర
ఘోలాపురదుర్గముల సేయవలసినదని, హుస్సేన్ నిజాం-
షాకు వర్తమానమంపెను; నిజాంషా యాసందేశమునకుఁ
దిరస్కారపూర్వకమగు ప్రశ్నోత్తరమొసంగుచు, నాతని
దూతను బరిభవించి తఱిమెను. అనంతర మలీ యా-
దిల్షా రామరాజుసాయ మర్పించెను. రామరాజుదిల్షా-
తో నేకీభవించి, యహామమ్మగరముపై బడెను. హొందన
వీరు లచ్చుప్రాడిచిన యాబోతులవలె బెచ్చురేగి ము-
సల్మానుల నున్మూలింపజొచ్చిరి. అందులకు దురుష్క-
సేన లాంగలేక చెట్టొకపిట్టగఁ జెడలిపోయెను. అనంతరము
విద్యానగర సైన్యము రాష్ట్రాధిపతి జొచ్చి దానిఁ బాడువెట్టు-
చు, దదీయర్థమును చాలతాబాదువలకు విధ్వంస-
మొనర్చెనట. ఫెరస్తా యీ యుద్ధవైఖరిని చెల్పుచు,
నాస్తికులగు విద్యానగరయోధు లెట్టి క్రూరకార్యాచర-
ణమున కేని వెనుదీయలేదనియు, వారు ముసల్మాను స్త్రీల
నవమానించిరనియు, మసీదులఁ బడఁగొట్టిరనియు, పవి-
త్రవంశముగు కొరానును జింపివైచిరనియు వ్రాసెను.
ఈఘోరకార్యాచరణముఁ గాంచలేక హుస్సేన్ నిజాంషా

విద్యానగర చరిత్రము

తానే రామరాజ శిబిరమునకు నడచిపోయి సర్వసైన్య సమక్షమున, కల్యాణనగరపు తాళపుచెవులను రాయనికి సమర్పించెను. 'పొరునప్పి పొత్తులాభ'మనుట రిత్తకాదు.

“కా. విశ్వామిత్రునిగొల్చిరాముడతఁ డుద్ధిష్ఠిన్ జేందె గల్యాణమున్
విశ్వామిత్రులుగొల్వ రాముడతఁ డుద్ధిష్ఠిన్ జేందె గల్యాణమున్
శశ్వస్కిర్తులు రాము లయ్యిరువురున్ సాధించుకల్యాణ లా
భైశ్వస్థుంబులు ధర్మనిర్మధన ధర్మాలంబున వ్యక్తమల్. ౧-౪౩

అని యీకైంకర్యవిశేషమునుగూర్చి రామరాజ భూషణుఁడు కీర్తించెను. కల్యాణపురమును సాధించు ప్రయత్నమునఁ దిరుచులరాయ వేంకటాద్రిలుకూడ రామరాజుతోనుండి జయముగొన్నట్లు క్రిందిపద్యముల వలన వ్యక్తమగుచున్నది.

సీ. హరికౌఠ్యుడగు తిర్మళాధీశ్వరుండు ద
దవరజుండగు శ్రీకృష్ణాద్వైతరాజు
భుజయుగంబున బలశుస్పరణతోఁ గరిహరి
వరవీరభటులతోఁ దొరలతోడఁ
దనయాజ్ఞ మిఠినఁగినుక నిజాముపై
కండెత్తి తఱిమి యుద్ధండపుత్రి
నతఁడేలుచున్వట్టియాముదానగరంబు
చా రెత్తిమఱి యాముదాలు వేసి

అ. నేకు కాశిమన్యభూతలసుతజయ,
శ్రీవారిచి వేడ్కచేఁ జెలంగు
రామమూర్తియైనరామరాజేంద్రుండు
సాంద్రవిధివలత సుశరేంద్రుండెలమి.

—నా పరివిజయము. ప. ౨౨౦

కం. 'ఖల్యాభయకర హరిఖర

హల్యాహతజ్వల జాంగళింగణఫలసా

కల్యావహ బహుదిగ్మయ

కల్యాణ నిజామగు ప్రతికల్యాణహరా.'

—వసుచక్రము. ౫-౧౨౩

౨. రెండవ యుద్ధము—రామరాజు కల్యాణ దుర్గము నాదిల్ షా వశముచేసి విద్యానగరికి వెళ్ళెను. తన కత్యంతము ప్రీతిగూర్చు కల్యాణపురమును గోల్పోవలసివచ్చినందులకు నిజాంషా కడువిచారమునొంది, మరల దానినెటులైన స్వాధీనము గావించుకొనుతమకమున, గోల్కొండనవాబుతో మైత్రిసల్పి యావజీరుని తోడ్పాటున నానగరము ముట్టడించెను. ఈ యుద్ధముగూర్చి దత్తపుత్రుడగునాదిల్ షా తన పెంపుడు తండ్రియైన రామరాజునకుఁ దెల్పుచు, నాని సాయమరించెను. అందులకు రామరాజు సమ్మతించి యేబది వేల యాశ్వికపక్షముతోడను, విస్తారముగ పదాతివర్తముతోడను, గుమారునకు వెన్నాసయై నిల్చెను. ఉభయ సేనలకును గల్యాణనగరసమీపమునఁ బోరుపోవఁగెను. రామరాజు పరిపంథివీరులనెల్ల నుగ్గాడఁజొచ్చెను.

ఉ॥ రామమహీశ్వరుండు రణరంగమునందు నిజాముసేనలఁ
భీషపరాక్రమస్ఫురింపఁబ్రేచమణంపంగ సాటికన్నుచున్
రామునిబుచ్చందమితిరా యితఁడతఁడెయ్య వటంచు నా
తామరసోద్భవోద్భవుండు తాళమలార్తును వాట్యమాడుచున్.

—రామరాజీయము.

విశ్వానగర చరిత్రము

ఇనుముఁగూడినయగ్ని సమ్రోటపెట్లకుఁబొల్పడినట్లు నిజాంషాతోఁజేరిన గోల్కొండ కుతుబ్షాయును విద్యా-పుర వీరయోధుల తీవ్ర తమాఘాతములకు గుఱికాక తీరిలేదు. 'గోల్కొండవజీర్ల కోటలకాయముల్ చించు నేరాజేంద్రు చేతికత్తి' అనిరామరాజీయమును 'కుతుబ-సా నిజామాదికుతలపతులఁ జెండె దోర్గర్వఖర్చితాఖండ-లుండు' అని నరపతివిజయమును చెల్పుచున్నవి.

మఱియు—

పీఠి ఎదలపైఁబొదలు పఠ్యోదలు బాటఁగఁ బాటు

బిల్బులకు మసుంగులబ్బఁజేసె
ఘనభేరికాధ్వనఁబ్రసరి గుండెయలువీరిల
ప్రాలు మల్గులకు గోలీలునేసె
నుడుగునివిభ్రాంతిఁడడఁగాళ్ళువడనిల్చు
ఘానులు డాఁగ జేరికటులునేసె;
గడలేని కాంక్షికికతనెఁగు దమకుర్చి
జడధులెల్లను గాలిఁడలునేసె

తే|| ననుచు శిరములఁ దాల్చి రెఁవ్వనిసమగ్ర
ప్రైః ధుతిధూరిఁ జకిమైఁచు సపాద
కుతుపకాహి నిజామాదిఘతలపతు ల
తండు నృపమాత్రుడే రామఘరిణివిభుఁడు.

ఉ|| మారిశౌర్యుండగు రామభూవిభుని తీవ్రాటోడవద్యాహినీ
శరవేగంబున నాత్మమూలబలముఁజ్ఞాఁగ దళాడనిబరిం
బరుగం గొమ్మలుచోప లావరి నిజామాదు ల్వజీరు ల్భజిం
కురు నమృతిముఁ గానలో ముసలిమాఁసుల్లా వితిర్కింపఁగన్.

—వసుచరిత్రము ౧-౪౫; ౪౬

ఈ యఖండ పరాక్రమధాటికి నిలువనోపక యా గండక తైరనుండి తలఁగుట కేదిమార్గముదైవమా యని దిక్కులు సూచించుచు, గోల్కొండమిత్తుని వాలకములోని కీలకము నెఱుంగుటచేఁ గాఁబోలు నాశని రణక్షేత్రముననే జాతివిడిచి, నిజాంషాపాటిపోయి యహమద్నగరమున దాఁగుకొనెను.

మ॥ కడిమి న్వేంకటరాయశౌరి నెగురఁగలేక యశ్యాహితం
బడరక గౌతమి దాఁటునేళ నిజకాంతాకుప్రవాహాక్షిం గా
ల్పదదప్పక జడుడై నిజాయుధుడుపాఠంబంబునకదాటి యె
క్కిడఁగన్న స్థితియిచ్చు నయ్యుడుపరేఖ న్నామమోహించునక.

—వసుచరిత్రము ౧-౧౨

కుక్కతోఁక పట్టుకొని గోదావరి యీదఁబూనుట వెఱ్ఱివముగదా? ఇక గోల్కొండనవాబు రక్షణమునకు గత్యంతరములేకపోయెను. అతఁడుపాయాంతరముఁగానక, ఘనపురమును పానుగల్లుదుర్గమును రామరాజునకొసంగి, యాపనినుండి పారిదానముగొనెను.

3. నగర విధ్వంసము—గోల్కొండ విజాపుర విద్యానగరప్రభువు లేకీభవించి, యహమద్నగరముపైఁ బడిరి. అహమద్నగరవిభుఁడు వీరక్షేత్రమునఁ దన్ను విడిచివెళ్ళెననుకొనియు గోల్కొండవజీరునకు హెచ్చు. అందునను రామరాజుదుల మనఃప్రీతికై పాటుపడవలసిన విధియు నొకటి. ఇందుచేఁ గుతుష్ణ యుద్రిక్తి హృదయుడై తాఁజెడినకోటి వనమెల్లఁ జెడిచెన్నట్లు నగర

విధ్వంసక కార్యమున నినుమడిగఁ దోడ్పడెను. తన లేఖకు నీచోక్తులతోఁ బ్రశ్నార్థములను మిచ్చియుఁ దన రాయ బారినిఁ బరిభవించి తటిమియుఁ జేసినయపచారమునకును, దానుజయించిన నగరమును మరల నాక్రమించిన మదాంధతకును, నిజాంషాకుఁ జక్కని ప్రతీకాము గావింపవలెనను మాత్సర్య మాదిల్పా కర్మము. ఈకారణములచే నీవజీరు లిరువురును దమవిస్తారబలములఁగొని, కేవలము సాహాయ్యమాత్ముడైన రామరాజుతో నహమన్నగరముఁజొచ్చి, స్వమతాభిమానలేశమునులేక, దానిఁ బరిపూర్ణముగఁ బాఠానర్పిరి. ఈ వినాశకర ప్రయత్నమున విద్యానగర సేనలును జాలనఱకుఁ దోడ్పడినను, గోల్కొండ విజాపుర రాష్ట్రవేంపిను లపారముగ నుండినందునఁ బగసాధించుతలంపున నవియే ఓశేషముగ విక్రమించినవి; రామరాజు సర్వసేనలకు నధినాయకుడయి యుండుటచేఁగాఁబోలు, నీయుద్ధమును గూర్చి వర్ణించిన ఫెరస్తా దోషమంతయు రామరాజునకే యంటఁగట్టుచు, 'నగరమును గాల్చుటయందును సౌధములు గాల్చుటయందును భటులు వారి సంపూర్ణ శక్తిని వినియోగించిరి. మనీషులు గుఱ్ఱపుశాలలుగను దేవసదనములుగను మాఱినవి. రామరాజు కనఁబఱచినచర్య మిగులదుస్సహమైనది.' అని నుడివెను.

ఈకలనిలో రామరాజుకుమారులగు పెద్దతిమ్మ రాజును కొండరాజును గూడ దండితోనుండి, తమ

శౌర్యోద్ధతినిఁ బ్రకటించినట్లు, నరపతివిజయము తెల్పుచున్నది.

ఉ॥ ధ్యేయుండు రామరాజు పెదఁతిమ్మ విభుం డని వానిదోల లోఁ బాయని భీతిచేత మొనఁభగ్గును గా యవనలో దొలంగ నా చాయ నిజాముఁడద్దుపడఁసామజయూధముఁ ద్రొంచెఁ జాపఱుల్ వాయజాడంచు వెంచఁగ నఁవార్య సమజ్వల బాహుశూర్మిఁడై.

ఉ॥ మావుని నేనుఁగుల్ భటసఁమాజము పీఠుఁగు పెటగాఁగ గం గావలినుండి కృష్ణదనుఁకం బొనరించి నిజాముఁడొగ్గి రా మావనినాథు కొండవిభుండాహవశేరిఁ జరించెఁ జాచి యా దేవతలెల్ల నీఘఠుఁడుఁ దేవరాత్మజాడంచు వెంచఁగాక.

—ప. ౨౯౯; ౩౦౨.

౪. అభయప్రదానము—తన సేనలన్నియు సమ రాంగణమున మృగ్గుటచేతను, నహమద్నగరము వినాశమై శత్రువుల చేబడుటవలనను, నిజాంషా గర్వకోధములను గల్యాణపురాకాంక్షయును వదలి, యుసురులు దక్కినఁ జాలుననితలచి, ప్రాణదైర్యమునకై విద్యానగరప్రభుని పాదములబడెను. అంత నాచక్రవర్తి సుల్తానున కభయప్రదానముతో నహమదాబాదు నగరముఁగూడ నిచ్చివై చెను. నరసభూపాలీయము నందలి క్రింది చరణముఁ గనుఁడు.

‘శరణు మల్కనిజాముని కభయబొసంగి తదీయ రాజ్యంబునిలె’

౫. రామరాజు నలక్ష్మభావము—తలచుకొన్న ప్రతికార్యమునను రామరాజున కద్భుతఫలితమే కన్పట్టఁ జొచ్చెను. జయపరంపర లాతనియడుగుజాడలకు దాన్వ

మొనరింపఁబూనినవి; కానచే యెటుచూచిన నాపేరుని కత్తికెదురులేకయ్యెను. ముసల్మాను లాతీవ్రశాసనుని యాజ్ఞ తేవేశబాలింప హస్తబద్ధులయి నిరీక్షించుచుండుదురు. వారి రాజ్యభాగములకుఁ జెందిన పట్టణముల నొక్కటాకటిగ నిర్భయముగ నాతఁడాక్రమింపఁదివిరెను. తురుష్కునాయకు లనినను వాఁసుల్తానులనినను నా ప్రభుఁడు గణనసేయుటలేదు. ఈయలక్ష్మ్యభావ మాతని శత్రుఁడగుమువారికేకాక మిత్రీవరమువాఁకిఁగూడ దుష్పహముయినది. ఈ రాజేంద్రుని మదోద్యోగమును గూర్చి మహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడగు షేరస్తా యిట్లు నాకుఁజెప్పుచున్నాఁడు. 'యపరంపరలచే నాతనిగర్వము మిన్నంటెను. ఇస్లాముసుల్తాను లా ప్రభునికంటికి తుచ్చులు. వారి రాయబారులను మన్నించుట లేదు. అనూత లాస్థానవాండవప్రవేశ మొనర్చినపుడు వారినిఁ గూర్చుండుటచే చెప్పటకైన నారాజు శ్రమనొందఁడు. అతనిమోల నిల్చియే యుండవలెను. వారు తనతో వెళ్ళునపుడు తానాజ్ఞాపించుదనుక గుట్టమెక్కఁగూడదు. ఇది యాతనిశాసనము.'

పందొమ్మిదవ ప్రకరణము.

తల్లికోటయుద్ధము.

11. కుత్తూసు శకీభవింతుట.

గతప్రకరణాంతమునఁ దెల్పినవిషయములే తల్లి
కోటమహాసంగ్రాహరంగమునకు దారితీసినవి. విద్యానగర
చక్రవర్తిదత్తపుత్రకుఁడే కలహబీజమునకుఁ బాఁదొనర్చిన
ఘనుఁడు. విద్యానగరరాజ్యమున రామరాజుపక్షముల
చాటునఁ బెక్కిండ్లుపెరిగి, యాతనివలనఁ బ్రాణరక్షణ
మును గోల్కొండపీఠాభిషేకమును బొందిన, స్వయం
దత్తుఁడగు మల్కిభరాముఁ డందులకుఁ జొచ్చి వేసి,
చక్కనిజలాధారముఁ గల్పించిన మహాసీయుఁడు. ఇత
రాయనిశత్రుకోటికిఁజెందిన బరీదునిజాంపాలు బీజరక్షణ-
మునకై సుభద్రమగు కంచె నిర్మించిరనినచో నాశ్చర్య
మేమి? తొలుత నాదిల్ షాయొక్కఁడే యెవ్వరిసాయము-
నుగొనక రామరాజును దెగటార్ప సంకల్పించి, తన
యమాత్య దండనాథులతో నాలోచించెను; కాని
రామరాజు, భుజబలస్ఫూర్తి చేఁ దురుష్కన్యకుంజరము-
లకు సింహస్వప్నమని చక్కఁగ గ్రహించినవారగుట,
నాదిల్ షాసచివాగ్నేసరు లావీరుని నొక్కఁడొక్కరుగ
నిరోధించి గెలుచుట స్వప్నగత వృత్తమనియు, వజీరు
లందఱు నేకీభవింపనియెడల రాయనిబలదర్పము దవా-

నలమట్లు పొరంభశీలుని జుట్టుముట్టి సమూలముగదహించివేయుననియు హితముబోధించిరి. అదిల్ షా మస్కజుడగుటచే మంత్రిల హితోపదేశమునందలి సత్యము గ్రహించి, తొలుత సమర్థుడగు రాయబారిమూలమున గోల్కొండనుత్తానునకుఁ దననిశ్చయము నెఱింగించుచు, నాతని యభిమతముఁ దెలుపఁగోరెను. గోల్కొండ నవాబగు నిబ్రహీంకుతుబ్ షా బీజపూరువజీరుని యుద్యమమునకుఁ దన పరిపూర్ణామోదముఁ గనఁబఱచుట తోడనే తనియక, యాదిల్ షాకును నాతనిబద్ధనిశ్చేషియగు నిజాంషాకును గాఢమగుమైత్రినిగూడఁ గల్గించెను. బెడండకొటనవాబు, తిరుమలరాయ వేంకటాద్రిలవలన సీవఱకు దెబ్బతిన్నవాడగుటచే నానుత్తానులతో సుఖవుగ నేకీభవించెను. ఇట్లు ముస్లమానుదొరలు నలువురు నొక్కటిమై యేవిధముననైన విద్యానగర సామ్రాజ్యమును రాజధానిని తదియచక్రవర్తులను భగ్నమునొందిప సుస్థిరసంకల్పలై యందులకు వలయు ఘోషాములఁ గూర్చి యోజించుదొడఁగిరి.

12. పటం.

అలీయాదిల్ షా రామరాజునెడఁ గపటంపుఁ బితృభక్తిగనఁబఱచుచు, నాతనివిరోధులగు నిజామాదులకు విద్యానగరసామ్రాజ్య మర్పముల నెఱింగించుచు, నారాజ్యముహరింపకున్న మనకుముక్తిలేదని చేయెత్తి చెప్పి తోడివారలఁ బోత్సహించుచు, 'నొసలుబత్తుఁడు నోరు

తోడే' లన్నటుల వర్తింపఁ జొచ్చెను. ఈ సుల్తానులలో ముఖ్యముగ నిజామును నాదిల్ షాయును నీవఱకుఁ దమలో గాఢముగఁ బాదుకొనియున్న విశ్వేషము వఱచి, యన్యోన్యమైతిని దృఢపఱచుకొనుటకయి, యొంహారులు సంబంధబాంధవ్యముఁ గల్గించుకొనిరి. అలీయాదిల్లా నిజాముపుత్రికయగు చాందబీబీని వివాహమాడి షోలాపురదుర్గము నరణముగఁగొనెను. నిజాము జ్యేష్ఠ పుత్త్రికగు మూర్తిజాయనువానికి నాదిల్ షా తనచెల్లెలినిచ్చి పెండ్లిచేసెను. రామరాజీవిషయములను సూచనగ గ్రహించి, 'మనము పితృపుత్త్రిభావమున నున్నాము. నే నింతదనుక నీకెంతయో సాయ మొనరించినాఁడు. నీ కొఱకై నిజాముతో రెండుపర్యాయములపోరి, కల్యాణపురము సాధించియిచ్చితిని. నీవును తక్కినవారితోఁ జేరి యుద్ధప్రియములొనర్చుచు నాయెడఁ గృతఘ్నుఁడవై వ్రంతువేము. అది న్యాయముకాదునుమీ' అని వాసిపంపెను. అందుల కాదిల్ షా 'నాకుమీరు సల్పిన మహిమపక్వతి చిరస్మరణీయమైనది. దాని నే నేమఱియుండలేదు. పక్వతము నేను వారితోఁగలిసి యున్నట్లు నటించుచున్నాను. ఈనటన వారిగుట్టు కనిపెట్టునిమిత్తము. ఇదంతయు మీకొఱకేకదా? సమయమువచ్చినవెంటనే మీ పక్ష మవలంబించి మీకే సాయముచేసెదను. మీ కుమారుఁడనయియుండి నేను తండ్రికిద్రోహము చేయుదునే?' అని ప్రత్యుత్తర

మంపెనుఁ ఆదిల్ షా మొదటినుండి చివరదాక నిల్లే మేఁకవన్నెపులియై రామరాజును వంచించెను. తరువాతఁ గూడ రామరా జాదిల్ షావర్తనమునుగూర్చి యనుమానింపలేదు.

13. సమరసన్నాహము.

ఆంతరంగిక కార్యకలాపములన్నియు ముగిసిన తోడనే వజీరులు నలుపురును దమకుఁగల సమస్త సేనలతోవచ్చి, విజాపురమునకు వెలుపల నావఱకే సంసిద్ధ మొనర్పఁబడియున్న, విశాలమైన బయలులోఁగూడిరి. అనంతర మాదిల్ షా పూర్వలనుండి హఠించిన రాయచూరు ముద్దగల్లు దుర్గములను వెంటనే తనవశముచేయ వలసినదని రామరాజునకు వర్తమాన మంపుటతోఁ గలహమున కంకురార్పణముఁ గావించెను. రామరాజున కప్పుడు మోసము బయలుపడినది. 'ఆదిల్ షా యింతటి తుద్రేవర్తనుడని మొదట నేనుతలంపలేదు. ఆతఁడు గుడిలో నుండి గుడిత్రాళ్ళు కోయుటకే యత్నించెను. ఒకరి నాడఁబనిలేదు. లోపము నాయందేకలదు. గోహంతకునిఁజేరఁదీసి కుమారునట్లాదరించుటచే, నన్నుగట్టుకొనుటకు త్రాళ్ళు నేనై తెచ్చికొనిన సైనిక' అని చింతించి, యాదిల్ షా కనఁబఱచిన దోహవర్తనమున కెంతయును రోషఁపాదాకాంతస్వాంతుడై, యావార్తఁ గొని వచ్చిన విజాపుర రాయబారినిఁ బరాభవించి, భటులచేఁ దఱుమఁగొట్టించెను. ఇదియే కయ్యమునకుఁ దగిన

కారణమని శత్రుత్వమువారెంచిరి. తదుపరి వజీరులు నలువురును మహాకూపార కల్లోలజాలములబోలిన వా-
హినీసందోహములతో ౧౫౬౪వ సంవత్సరము జనవరి నెల ౨౫వ తేది దక్షిణాభిముఖముగ బయలువెడలి తల్లి-
కోటదుర్గసమీపమున విడిసిరి. ఈదుర్గము కృష్ణాతరం-
గిణికుత్తరమున, కృష్ణా ద్రోణాసంగమస్థలమున కాఱు
కోసులదూరమున, దోణానదీతటమునఁ గలదు. అది
గజాశ్వాది జంతుసంతతి గ్రాసవాసముల కెంతయు నను-
వగు సమవిశాల శాద్వలప్రదేశమధ్యమున నున్నది. ఆ
రంగము తనరాజ్యమునకుఁజెందిన దగుటచే, నాదిల్ షా
యందు మిత్రవర్గమునకును వారిసేనలకును నన్నివిధము
లగు ననుకూలపసతుల నేర్పఱిచి, తననెయ్యర బహు
భంగుల సత్కరించుచు, నారల యత్యధికప్రీతికిఁ బాత్రుఁ
డయ్యెను. నిజామాదులు నదినిదాటుటకు వీరుగు
మార్గముల నన్వేషించుటకై సమర్థులగు భటులను ని-
యోగించి, యుద్ధరచనానుకూలపథములఁ గూర్చి యా
లోచింపజూచ్చిరి.

14. నదీతరణము.

రామరా జిదితెలిసికొని మహాహృదీయులు నది
దాటిరాకుండ వారినావలి భాగముననే యాఘటకై
యిరువదివేలయాశ్వికులను, లక్షకాల్వరను, నైదువందల
గజబలమును దోడిచ్చి, తిరుమలరాయనిఁ బంపెను.
అతనివెనువెంటనే మఱియొకమహాసేనతో వేంకటాద్రిని

చెను. చివరఁదాను స్వయముగ విద్యానగరమున నిలువ
యున్న సమస్తసైన్యమునుగొని శత్రువులునండుఁడిసి-
యున్న శిబిరమునకెదురుగ వెడలెను. ఈసైన్యమంతయు
మొత్తిమున నేడులక్షలు. అం దాఱులక్షలు పకాఁన-
ర్గము నొకలక్ష యాశ్వికదళమును. తురుష్కులఁడిది
కెదురుగ, వారు నదిని సులభముగదాట నుద్దేశించు-
కొనియున్నచోట, మార్గమున కడ్డముగ హిందువు
లొకగోడనుగట్టుట కుపకృమించిరి. మహమ్మదీయులది
తెలిసి, నదిని వేఱొకభాగమునదాటఁ బ్రయత్నించుచు-
న్నట్లు నటించిరి. ఒకవంక వేంకటాద్రిరాయఁడును,
మఱొకప్రక్క తిరుమలదేవరాయఁడును, తురుష్కులు
నదివాటిరాకుండు వారుపోవుచున్న భాగములందెల్ల నది
కీవలివైపునఁ బక్కుంగలబలగముతో నరుగును వారి నవ-
రోధించుచుండిరి. ముఁలిమానులు తమకపటజాలముఁ-
బ్రయోగించి యేధముచేసెన విద్యానగరవీరులయడ్డఁ
దొలఁగించుకొను నుత్తంతచే నీవలావలఁ గపరభసమున
దాట్లువేయఁజొచ్చిరి. ఇట్లు మహమ్మదీయులు వేయునంజి-
యలకు హిందువులు మోసపోయి, నదీసంరక్షణార్థమై తమ
సైన్యమును భాగభాగములుగవిభజించి, నదికిదక్షిణపు
టాడ్డునఁగల రేవులయందెల్ల నాసేనాభాగములనుంచిరి.
హైందవసైన్య మీచంఢమున శాఖోపశాఖలుగఁ జీలి
నదీమార్గముల నన్నింటినరికట్టి వానిబరిరక్షింపఁదివురుట
చూచి, ముఁల్మాను లదియు చుంచికొఱకేయని తలంచి

తమశిబిరమునకుఁబోయి, మూడుదినములవఱకు నూరకుండిరి. నాలవనాఁడు వారుమరల నదీతటమునఁ బొడవునను నడచుచు, నందొకరేవును సంరక్షించుచున్న సైన్యమును వేచొకతావునకుఁ గదలునట్లుచేసి, చిటికలో వెనుకమరలి యందఱొక్కొక్కున హఠాత్తుగ నదిని దాటిరి.

15. సఁకులసమరము.

౧ హిందువులయుద్యోగము—౧౫౬౫వ సంవత్సరము జనవరినెల ౨౩వతేది హిందూమహమ్మదీయులు తలపడిరి. ఈభయంకరప్రవిదారుణము తల్లికోటకు సమీపమున నందర్భించుటచే నిది ‘తల్లికోటయుద్ధ’మనఁ బ్రసిద్ధి నొందెను. దక్షిణహిందూదేశచరిత్ర సమరప్రపంచమందెల్ల నీయుద్ధము చాలఁ బ్రాముఖ్యముఁ గన్నది. ఉభయ పక్షములవారును దమకుఁగల సర్వ సైన్యములతో, సంగ్రామభూమి నలంకరించిరి. హిందువుల సైన్యమంతయు మూడు మహాభాగములుగ నొనర్పఁ బడియుండెను. సోదరులు మువ్వరు వానికి నాయకత్వము వహించిరి. రామరాజు తొంబదియాతేండ్లుచెల్లిన వృద్ధుఁడయ్యు, రణక్షేత్రమునఁగల మధ్యరంగమునందలిసేన కథినాయకుఁడై, ముప్పదియేండ్ల యువకునివలెఁ దన సైన్యమును గడుఁజూతుకుమెయిఁ గ్రామపథమున నడపఁజొచ్చెను. ప్రథమసోదరుఁడగు తిరుమలరాయఁ డగ్రజునకుఁ గుడివైపునను రెండవతమ్ముఁడగు

వేంకటాద్రి వామపార్శ్వమునను, దమతమవాహినులతో మహమ్మదీయ సేనకెదుట నుత్తరాభిముఖులై నిల్చి యుండిరి. అందు వేంకటాద్రియాదిల్లాను రామరాజు నిజాంషాను దిరుమలరాయఁడు బరీదు కుతుబ్షాలను బ్రతిఘటించి, సమరోద్యోగులయి యుండిరి. రామరాజుదళమున కెదురుగ మహమ్మదీయయోధు లాఱు వందలశతఘ్నుల నుంచుకొని, శత్రువులు తమపైఁబడుట తడవుగ వారలపై వానిఁబ్రేల్చుటకు నిరీక్షించియుండిరి. నాయకు లాఫిరంగులను మూఁడు బారులుగఁదీర్చి, యా వరుసలకుముందు పెద్ద పెద్ద తుపాకులను బ్రక్కలలోఁ జిన్నతుపాకులను బెక్కింటిని ముందుచే నింపియుంచిరి. ఆవరుసలకు ముందు రెండువేలసంఖ్యగల విలుకాండ్రు ప్రితిష్ఠితులయి యుండినందున సీతంత్రము శత్రుపక్షము వారికిఁ దెలిసినదికాదు. హైందవసేన విజృంభించి, మధ్యరంగముననున్న విలుకాండ్రుపైఁ బడెను. వెంటనే రెండువేలసంఖ్యగల యాధనుర్ధారులు మాయా విగ్రహములట్లు మఱుగుపడిరి. ఉత్తరక్షణమే శతఘ్నులు ప్రేరినవి. హైందవవీరవర్గ మగ్నిగోళప్రవర్ష సమా క్షిరమయ్యెను. వందలకొలఁది శూరు లగ్గినుఱికిన శిలభములక్రియ ననిమొన మగ్గుటచేఁ దదితరులు కాందిశీకతఁ బఱచిరి; కాని యారంగమునకుఁ గుడి యెడమ పార్శ్వముల సుపర్ణవిక్రమ సదృశబలులగు తిరుమల వేంకటాద్రిలు యవనుల సంగ్రామవిడంబము-

ను సరకుగొనక తమ తమ మగటిమిమెఱయఁ బ్రతి
పక్షులతో జయసిద్ధిగఁ బోరుచు, ముసలిమానుషీరులు
తెగఁబాటునట్లు విజృంభించిరి. ధైర్యమందాద్రీయగు
వేంకటాద్రి సమరక్షోణినిహిమాద్రివోలె నిలిచి. ప్రక-
టించిన కాక్షేయక కాశలమత్యనుపమ మైనది.

మ. పృతికూలాద నిభృద్విభేదన కళాఃపారీణమై సంఘ
క్షితిలో వేంకటరాజశేఖరుని కాక్షియంబు కృష్ణాధిక
స్వృతిఁ జెన్నొందఁ దదీయ ధారఁబడికాశోహకరుల్యావన
క్షితువుల్ గాంచి నాకలోకమతాఃకృంగార సాంగత్యముల్
—సరసభూపారీయము ౧- ౨౬

అవీరుఁడు తన కభిముఖముగనున్న సేనఁజొచ్చి,
యందలి సైనికావళి శిరపరంపరలఁ బూలమొగ్గలనువలెఁ
జెందుచు, నాతురుష్కవీరకోటిని బరిపూర్ణముగఁ బరా-
జయమొందించెను.

నీ కందుకక్రిశగాఁగదనరంగస్థలిఁ
గడువడిరుల మస్తకమలఁదునిమి
హరులనుబారిఁ గొనిఁకరులనుదునిమి త
దారోహకులఁ ద్రుంచిఁబీరభట వి
దళనంబుఁజేసి దుర్గ్గర పతాకఁబూర్వఁ
గనుఁగొని కాందిశీకతవిహించి
వీడుపట్టను నాశఁకవిడిచి నిజాము నే
దులఖాను కుతుపసాహుల దళంబు

తే. విచ్చి వెచ్చి కనుకొనిఁయిచ్చుఁబఱచి
మెచ్చుకొచ్చిన నభయంబుఁనిచ్చి నిజయ

కామాకులుమోయ నియమించెఁజ్ఞానంబు
లభినుకులొందెఁగా వేంకటాద్రిరాజు

—నరపతివిజయము ప. ౨౬౪

పార్వ్యభాగములం దిటు లతిరణోత్సాహమున
వీరరసవిలసితముగఁబోరుచు, మోధవరులుపొందుచున్న
విజయాటోపమునుగని, నడిమినేనలు మరలఁగూడి యు-
త్సాహతిశయమున బిట్టగనార్చుచు శతఘ్నులనెదిర్చి,
మార్తుఁ నిచ్చకొలఁదిఁ గసిమసఁగఁజొచ్చెను. ముస-
ల్మానులు శాత్రవవాహినిపై ఫిరంగిగములఁ బుంభాను-
పుంభములుగఁబఱపఁ దొరఁకొనిరి. ఆతీక్ష్ణాగ్నిగోళవతన
కారణమున నొక్కొకపెట్టున నైదువేలసంఖ్యగలపై-
న్యమువంతున శోణితముగ్రహింపఁ, హైందవదళము
నేలఁగూలుచుండెను. ఒకవంక ఫిరంగులుపేలుచుండ,
మఱొకవైపునుండి తురుష్కులయాశ్వికదళము తమ
ఫిరంగులతో మధ్యనేనఁజొచ్చి, హిందూపై న్యముఁద్రో-
సికొనుచు రామరాజున్న శిబిరమువంక దారితియఁదొడఁ-
గెను. విద్యానగరయోధులు పిఱుదివియక పాణిములపై
నానఁగొనక రాద్రోద్రేకముతో భీషణసింహనాదములు
సల్పుచుఁ దుఱకమూఁకపైనుఱికి, యావీరనికాయముఁ
జెఱకుగడల తెఱంగునఁ జెంపచుండిరి. విజయలక్ష్మి విద్యా
నగరవీధులపై సమ్మోహనదృష్టులఁబఱపఁసాగెను.

౨. తురుష్కులవిజయము—రామరా జాతఱిఁ
జల్లకిలోఁగూర్చుండి తననేవలను హెచ్చరికమెయిఁ
౨౪౪

బరికేలించుచు, నందలియోధాగ్రేసరులకు మఱితయు-
 త్సాహముఁగొల్పుటకై పల్లకినుండిడిగ్గి, మణులతోడను
 ముత్యాలజాలరులవలనను నలంకరింపఁబడియున్న స్వర్ణ
 సింహాసనమున నాసీనుఁడయి, యంతవఱకు ననిలో
 నకుంతితవిక్రమముచూపిన వీరవతంసములకు ధనరాసు-
 లను గనకాంబరములను మణులను స్వర్ణ భూషణా-
 వళులను భారితోషికముగనొసఁగి, ప్రక్కలకుఁ దొలఁ-
 గుచున్న భటులలో వీరరసమువెలయించి, కృష్ణుఁడఁ
 బల్లకిలో బయలువెడలెను. అయడనున ముసల్మానుల
 యాశ్వికబల మాతనిఁదారఁపించినది. అంత విద్యానగర
 వీరుల యభాగ్యవశమున నరాతిసేనలోని యతిదారుణ
 మగు కుర్ధమదకుంజర మొక్కటి ఘూర్ణిల్లుచు, భయం-
 కరముగ ఘీంకృతులువైచుచు, నత్యంతరభసమునఁ
 బరిపంథినాహినిఁజొచ్చి కలంచుచు, హఠాత్తుగ రామ-
 రాజుపల్లకిని మోయుచున్న బోయిలనుద్రోసికొనుచు
 వచ్చెను. అందువలన బోయిలుభయపడి పల్లకినిదిగ
 విడిచి పరువిడిరి. రామరాజు సంసిద్ధమయియున్న యొక
 తురంగము నారోహించుచున్నట్టే తురుష్కులగుఱ్ఱపు
 రాతు లాతనిఁగొనిపోయి, నిజామునెదుటఁ జెట్టిరి.
 తాలరువ్వినవారినిఁ బూలరువ్వ రన్నట్టుగ నామహమ్మ
 దీయన్మృదు తననిశితఖడ్గమున రామరాజశిరము నొక్క
 తుర్రటిలోఁదుండించి, పొడవైన బల్లెమునకు దానిఁగొచ్చి
 యెత్తి, హైందవసేన కభిముఖముగనుంచెను. విద్యా

నగరవీరులు రామరాజు శిరఃఖండముపై నచంచలమగు దృష్టులునిగుప్పుచు జిత్రప్రతిమలవోలె క్షణకాలము స్తంభించిపోయి విభునకుగల్గిన ఘోరవిపత్తునకై యత్యంత భయవిషాదవిస్మయావిప్లవేతస్కులై యింక నచ్చోట నిలువనేరక చెట్లగట్లపాలుగఁ బరుగువాఱఁజొచ్చిరి. ఇట్లుచెల్లచెదరై చనుచున్న సైన్యమును దురుష్కులు వెన్నంటివెంపెరలాడిరి. మొత్తమునలక్షసైన్యముకూలెను. కృష్ణానదీ వినిర్మలవారిపూరము విద్యానగరసైనికనికాయకాయవినిస్సృత రుధిరధారా సమాక్షీర్ణమయ్యెను.

3. ప్రభువులుపరుగిడుట—ఈవిషాదకరసంఘటనము సంఘర్షించినపిమ్మట మఱొక్కమాటు సేనలను సమకూర్చి తుఱకమూఁకపై బడుటకుఁగాని, నగరమును సంరక్షించుటకుఁగాని, యెవ్వరును బ్రయత్నింపలేదు. వేంకటాద్రికూడ నావఱకే సమరాంగణమున వీరశయనమునంతయుండెను. జీవముతోనుండినది యొక్క తిరుమలరాయఁడుమాత్రమే. ఆతఁడు నమ్మహాలాపద్రవ సిరినిఁగాంచి గుండెచెఱువగుడు, నటఁదామసింపనేరక, విద్యానగరమునకు హఠాహఠింజని, యందుఁబ్రకిమా కృతినున్న సదాశివరాయని వెంటఁగొని, గిగ్గిం గజములపైఁ బదికొట్లకుమించినవిలువగల బంగారమును వజ్రములను మణులను వేసికొని, సామ్రాజ్యధ్వజమును—నమూల్యరత్నస్థగితకనకాసనమును గైకొని, కతిపయానుచరులతో వెడలి, పెనుగొండఁజేరెను.

౪. నగరవినాశము — ఆహవరంగమున నోడిన
సైనికులును సేనాధిపతులును విద్యానగరమునకుఁబోయి
యందుఁ దమభార్యాపుత్రులను వీలగునంతవఱకుఁధనధా-
న్యాదులను గైకొని, పట్టణమువిడిచిపాటిపోయిరి. రాజు-
లును దండనాధిపతులును రక్షకభటులును నిట్లు తొలఁ-
గుటచే, విద్యానగరసంరక్షణమునకు గత్యంతరమే లేక
పోయెను. ప్రజలు నిరాధారులైరి. స్వప్నమందైనఁ
దలంపనిచందమున మిన్నువిఱిగిమీఁదఁబడుటచే, విద్యా
నగరపౌరభృందము చిందఱవందఱయై, నగరమునకు
దాపరింపనుండు ఘోరవిపత్తుఁదలంచుకొని, యానిర్వేద-
మున నొక్కటియుఁదోషమి, స్వసంరక్షణ ప్రయత్నమును
గూర్చి తలపోయనేలేదు. వాహన శకటాదు లన్నియు
రణావనిలో విచ్చిన్నమగుటవలన, ధనాధ్యులగువారు
తమద్రవ్యము స్థానాంతరమునకు సాగించుకొనిపోవ నస-
మర్థులై, దానినందేవిడిచి ప్రాణభయమునఁ బఱచిరి.
నగరపరిసర పర్వతప్రాంతవాసులగు నారణ్యకజను లీత-
టిఁగని మఱుసటిదినమే విద్యానగరముఁజొచ్చి, దానినిఁ
గొల్లఁగొనిరి. అనంతరము చుట్టుప్రక్కలనున్న జాన
పదులుదోచిరి. జయోపేతులగు మహమ్మదీయులు
కొంతకాలము సమరస్థిని విశ్రాంతిఁగొని, పిమ్మట
మూఁడుదినములకు నగరప్రవేశమొనర్చిరి. అదిమొఱ
లైదునెలలకాల మానగరికి విరతిలేకపోయెను. తురు-
ష్కులు కూర్చులై నిరాయుధులును నిరపరాధులునునగు

నందలి జనులను సదమదమొనరించి, నగరమండలి విగ్రహములను భగ్నపఱచి, రాజమందిరములుగాల్చి, మేడలు గూల్చి, కోటగోడలనుడుల్చి యారామములను విధ్వంసమొనర్చి, యగ్నితోడను కత్తులతోడను గడ్డపాటలతోడను నానాచిత్రకృత్యములొనర్చి, నిరంతరప్రయత్నములచే నగరమును పాడఱఁజేసిరి. అనేకశతాబ్దములనుండి లోకసమ్మోహనకరముగ నలంకృతమయి యింద్రనగరమున కెనయనఁ జెలువారిన నగరికిఁ దుఱక లొక్కత్రుటిలో నంతటిపాటు వాటిల్లఁజేసిరి? ఆదివ్యనగర మహాచిత్రమును యవనవీరులు లవమైన గ్రహింపఁజాలకపోయిరే! బౌరా! తెడ్డునకుఁ బాకగుణము తెలియునా? ఒక్కొక్క తురుష్కుభటుఁడు నందుండిన ధన మఁగిమితముగఁ గొనిపోయి కోటీశ్వరుఁడయ్యెను. శేషించియున్న జనులు పురమెడఁబాసిరి. అత్యల్పకాలముననే విద్యానగరము విజనస్థానమయ్యెను. 'అత్యుచ్చయః పతనహేతుః' అనుపండితవాక్యము పొల్లువోలేదు.

౫. శిథిలస్వరూపము — ఇదిజరిగిన రెండేండ్ల కనఁగా ౧౫౬౭వ సంవత్సరమున 'రోసెజర్ ఫెడరిక్' అను నిటలీదేశపురాయబారి విద్యానగరమును సందర్శించి, సాధములు నిర్మానుష్యములై వీధులు ఘోరవనసత్త్వ నిలయములై యున్నవని వ్రాసెను. అదిమొదల పురము మరల నెప్పుడును దలయెత్తి నిలువలేదు. అయ్యది మహానగరమైనను, శత్రువులచే నట్లు సర్వనాశనమొన-

ర్పబడినదాదిగ, నరణ్యభూమియయ్యెను. ఇప్పుడది సంపూర్ణ శిథిలావస్థలో నున్నది ; అయినను నందలి ఖలభాగములు కొన్ని పూర్వుల శిల్పకళాకాశలము వేయించదములఁ జాటుచున్నవి. కొందఱు పంటకాపులందందు భూసమమై పాడుపడిన వీధులకును దైవాలయములకును నడుమనున్న శ్రేణిభాగములను వ్యవసాయమున కుపయోగించుకొనుచున్నారు.

రమారమి మూడుశతాబ్దములకాలము, లోకమున నేమహానగరము నెఱుంగని యుత్కృష్ట సంపదలకెల్ల నిలయమై, ధనాధ్యులతోడను వీరులతోడను నెంతటి ప్రాధవ్యవైభవములచేతనో భాసిల్లుచు, నొకదిన మత్యున్నతస్థితిలోఁ బరమసౌభాగ్యగరిమచేదనరిన మహానగర మమ్మఱునాడే శత్రువులచేఁజిక్కి, వర్ణనాతీతమై యెందును కనివినని ఘోరహత్యలకాకరమై, హఠాత్తుగ నీ గూఢమునమగ్ని, భయావహములగు సంతరిములతోఁ బొల్చెనని ఘోషించెడు విషాదకరఘట్టము, ప్రపంచ చరిత్రమున నెచ్చటను గాన్పింపదు.

“Never perhaps in the history of the world has such havoc been wrought and wrought so suddenly on so splendid a city; seeming with a wealthy and industrious population in the full plenitude of prosperity one day and on the next

విద్యానగర చరిత్రము

seized, pillaged and reduced to ruins amid scenes of savage massacre and horrors begging description."

—Sewell, Page 208.

అహ! ఎట్టినగరమున కేగతిపట్టెను? 'జాతన్య
మరణంధ్రువమ్' అను నారోహిణి సార్థకముగదా?

ఇరువదవ ప్రకరణము.

పరిశిష్టము.

1 తిరుమలదేవరాయఁడు ౧౫౩౧—౧౫౩౨.

తల్లి కోటయుద్ధమువలన రాజధానినాశనమయ్యెనే కాని, సామ్రాజ్యమంతరింపలేదు. ఆహవరంగమున నళియరామరా జసువులు గోల్పోయిన యనంతరము రామసేతువువఱకుఁగల సామ్రాజ్యమంతయుఁ దిరుమల రాయఁడు పరిపాలించుచు విద్వాంసులకుఁ గల్పకము వోలెనుండినట్లు వసుచరిత్ర నుడువుచున్నది.

క. ఆరామకౌరి పిమ్మట

ధీరామరకాళి వీరతిరుమలరాయం

డారామసేతు హిమవ

త్మారామారమణుడై జగంబు భరించెన్

౧—౫౪

రామరాజునకుఁ దరువాత విద్యానగర సామ్రాజ్యమును బాలించినవారికిఁ గర్ణాటకప్రభువులనిపేరు. తిరుమలరాయఁడు విద్యానగరము స్వాధీనము గావించుకొనుటకు మరలనొక్కపర్యాయము పూనెనుగాని యా ప్రయత్నము ఫలకారికాలేదు. అంతియకాక యది విజాపురము గోల్కొండరాజ్యములకు మిక్కిలి సమీపమున నుండుటచే మరలనావిద్యానగరమునే రాజధానిగఁ గొనెనుపట్టుదలయుఁ దిరుమలరాయనిలో నంతటివ్రత-

మముగ నుండియుండదు. ఆతఁడు సదాశివరాయనితోఁ బెనుగొండకు వెళ్ళి, యందు సంస్థానకార్యములు సాగింపఁ జూచ్చెను. తల్లికోటయుద్ధమునకుఁ బిమ్మట తిరుమల రాయఁడు పెనుగొండకు వెళ్ళలేదనియు, విద్యావగరము నుండి సమస్తసంపదలతోడఁ దిరుపతికిఁబోయెననియుఁ బెనుగొండకు వెళ్ళిననుట పొరబాటనియు, రెవరెండు హెన్రీహెరాస్ వ్రాయుచున్నాఁడు; కాని యదికాదు. రణరంగమున రామరాజు మృతినొందుటయవసరముగఁ దిరుమలరాయఁడు పెనుగొండఁజేరి, సవరము చెన్నప్పనాయనిసాయమున నందుఁ గోటలు నగడ్డలు బురుజులు మున్నగు వానిని జీర్ణోద్ధారముచేయించి, యది దైవనిష్ఠిమగుపట్టణమగుటచే దానినే కర్ణాటకసామ్రాజ్యమునకు రాజధానిగనొనర్చెను. తిరుమలరాయఁడందు రాజ్యశాలనముచేయుచున్నసందర్భముననే గోలకొండ బీజపూరుసుల్తానులుమూఁడుపర్యాయములు పెనుగొండను ముట్టడించిరి. మొదటిముట్టడి తిరుమలరాయఁడు పెనుగొండచేరిన కొన్ని నెలలకే క్షయనామసంవత్సర పుష్యమాసము (క్రీ॥శ॥ ౧౫౬౬వ నవంబరు) న కేసరుఖానుని వలన పరిగినది. రెండవమాటు విభవనామసంవత్సర వైశాఖమాసము (క్రీ॥శ॥ ౧౫౬౯ ఏప్రిలు) న సూలిఖానునిచే నైనది. కడశూరి యేదులశాహి, సరదారులు మున్నగువారితోఁ గవిసెను; కాని యీమూఁడుపర్యాయములను దురుష్కులే పరాజితులైరి. తిరుమల

రాయనికార్యంకరుడగు చెన్నప్పరాయణుడు మహమ్మదీ-
యులఁ బాటదొంగలినట్లు పెనుగొండశిలాశాసనము*
తెల్పుచున్నది. తుఱకలు పెనుగొండను ముట్టడిగొనఁగా,
తిరుమలదేవరాయనిసైనికులు తురుష్కుల చతురంగ
బలముల నున్నూలించుటచే, కరివర్గమునందలి మదవుటే-
నుంగుల చర్మాంబరములతోడను కపాలమాలికావళుల
తోడను పెనుగొండకొండలు నిండి పోయెనని, రామరాజ
భూషణుడు నుడివెను.

చ. తిరుమలరాయ శేఖరునిఁగిరచమాధటరాజి యాజి గి
కర యవశేశ్వర ప్రహితఃఖాన బలంబులఁ జక్కునేయి ని
ద్ధరఁ బెనుగొండకొండలు ముదద్విప చర్మకపాలమాలికా
పరికరభూషితంబులయిఁబర్వదీఁగాంచె గిరికథావము ౧—౫౮

పిద్యానగరవినాశముతోడనే పరిసరసామంతరా-
ష్ట్రములలో నరాజకములుప్రబలెను. ధనాఘ్యులెల్లరు
స్వాతంత్ర్యముఁ బూనఁదొడఁగిరి. సదాశివరాయణుడు
దక్షిణదేశమున సంచారముసేయుచుండఁగా, తిరుమల
దేవరాయనిప్రతినిధియగు మధురనాయకుడు సదాశివ
రాయని నిరోధించి హత్యగావించెనట! తన మొదటి
కుమారుడే హత్యకుఁ గారకుడని తిరుమలదేవరాయణుడు
శంకించి, యాతని రాజ్యార్హునిగ నొనర్ప మానెనని

* ఈ కావము పెనుగొండ పట్టణపు ట్తరద్వామన
నాంజనేయస్వామియాలయపు దక్షిణభాగమునందలి గోడ కిలా
ఫలకమపైఁ జెక్కఁబడినది.

విద్యానగర చరిత్రము

తెలియవచ్చెడిది. సదాశివరాయని మరణానంతరము తిరుమలరాయఁడు ౧౫౭౧వ సంవత్సరమున సామ్రాజ్యమునకుఁజక్కవర్తియై కొలఁదికాలముమాత్రమే రాజ్యమేలెను. అంతలో నరాజకముపెచ్చిల్లినది. సామంతులు పెక్కండ్రు తిరుమలరాయని రాజవిద్రోహియని భావించి, యతనియెడ విశ్వాసముదలఁగి, యెవరికివారు స్వేచ్ఛవహించిరి. ఆయాందోళనకరపరిస్థితుల నుడువుటకును, బరిపాలన సౌకర్యార్థమును, దిరుమలరాయఁడు తన బంధువులలో ముగ్గురిని బ్రతినిధులుగ నియోగించెను. ఇంతపరిశ్రమించియు రాజ్యపాలనము నాతఁడు జయవంతముగ సాగింపలేకపోయెను.

2 మొదటి శ్రీరంగదేవరాయఁడు ౧౫౭౨—౧౫౮౫

౧. రాజ్యాధూఢుడగుట—తిరుమలదేవరాయనికిఁగల రఘునాథరాజు శ్రీరంగరాయఁడు రామరాజు వేంకటపతి యనుకుమారుల నలువురిలో రాయనికిఁ బిమ్మట నాతనిజ్యేష్ఠపుత్రుడగు రఘునాథరాజు రాజ్యమునకు రావలసియుండెను. కాని యట్లు జరుగలేదు. కారణము సదాశివరాయనిమరణమునకు రఘునాథరాజు మూలమని తండ్రియనుమానింపటయేయని పైన సూచింపఁబడినది. జనకుఁడు జీవించియున్నపుడే శ్రీరంగరాయఁడు యువరాజు పట్టబంధురుడయియుండెననుటకు నాధారములునుగలవు. ఇందులకు శ్రీరంగరాయని

సుగుణసంపదయే హేతువని వసుచరిత్ర ప్రశంసించి
యున్నది.

చ. హరిపదభక్తిరీతిండగు నారఘనాథస్య పాణి కూర్మి సో
దరుఁడు నిరంగరాయ పనుఁధావరుఁ డాత్మగుణప్రమాద ప
త్తిరుతుల రాయశేఖర విఠ్ఠిర్న మహామువరాజ పట్ట బం
ధురుఁడయి సర్వభూభవనసూర్యహళ క్తివహించు నెంతయున్.

౨. తురుష్కులతోడిపోరాటము— శ్రీరంగదేవ
రాయనికాలమున మహమ్మదీయులు రెండుపర్యాయ-
ములు పెనుగొండనుదాకిరి; కాని యాప్రభుఁడు వార-
లనుగ్రమ్మఱించి, కుతుబ్షావళపఱుచుకొనియున్న కొండ
వీడు వినుకొండదుర్గములను గూడ సాధించెను.

“.....అరంగరాయ శ్రీరథభాగధేయః
ఉద్దగిరాస్థితః పరివిదిత్య చ దుర్జయన్,
దర్శమకొండవీడు వినుకొండ పురప్రముఖాన్
భూవలయకరత్న పెనుగొండపురే నివసన్,
రాజతయః సమకరాది లాంఛనతః”

—ఎపిగ్రాఫీకా కర్ణాటికా సంపుటము ౩ పుట ౨౬

మ. అలఘు హరిభవభక్త్యుఁ డాకురిపకాళి మేయనైన్యంబు న
గ్గలిక బాహులచేతగల్చి విరుదుల్ గైకొన్న శ్రీరంగరా
యల చిత్త విగురింప..... —లక్ష్మీవిలాసము.

రాయనికి ‘మహాసేనానియు ధైర్యశాలియు నగు
ప్రభుఁ’ డనుబిరుద ముండినట్లు మూడవవేంకటరాయని
దానశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఒక్కమాఱు
౧౫౭౭వ సంవత్సరమున రాయఁడు పట్టువడఁగా నాప్ర-

భునిమేనమామయగు జగదేశరాయఁడు దుర్గమును గాపాడెనట. అందులకుఁ గృతజ్ఞతగ నీనృపుఁడు తనమా-
తులునిఁ జెన్నపట్టణమునకు నాయకునిగ నొనర్చెనని
తెలియుచున్నది.

3. శృంగునిమల: శ్రీరంగరాయఁడు—శ్రీరంగ
రాయఁడు కొంతకాల మనంతపురమునకు సమీపమున
నున్న శృంగునిమల ముఖ్యపట్టణముగఁ జేసికొనెను.
అతఁడు వసించుచుండిన మహాలు, ఋశ్యశృంగపర్వత
మాలికకుఁ జేరువను దక్షిణదిశనుండుకొండపై నుండి-
నది. అదినేటికిని 'మహల్ కొండ' యనఁబడుట యిందు-
చేతనే. రాజ్యకార్యనిర్వహణార్థమై రాయఁ డనుదినము
మహాలుకొండనుండి పట్టపుటేనుంగుపై శృంగునిమలయం
దలి యాస్థానమండపమున కరుగుచుండెను. ఈమలకు
సమీపముననే యాతఁడు తనపేరనిర్మించిన తటాకము
గలదు. రాయఁ డిటనున్నసందర్భమునఁగూడఁ దురు-
ష్కులాతనిఁజెనకి భగ్నమనోరథులై మరలిపోయిరి.
అని శృంగునిమలప్రాంతమున జనశ్రుతియున్నది. ఈ
శృంగునిమల పూర్వము ఋశ్యశృంగమహర్షి యాశ్రమ
భూమిగానుండిన పవిత్రపర్వతరాజము. శ్రీరంగరాయని
కాలమునఁ బట్టణము ఋశ్యశృంగాచల నితంబ ప్రదేశ
మందలి సమతలములలో నిర్మింపఁబడియుండనోవు. దాని
గృహవాటికగుర్తు లిప్పటికి నందుఁగలవు. కోటగోడల
జాడలును గన్పట్టుచున్నవి. జలవసతిలేకపోవుటచేతనో

మతే హేతువుననో యీపురము మరలఁ గొండదిగువ నిర్మింపబడినది. గ్రామము నేటికిని కొండపేరున 'శృంగునిమల' యనబడుచున్నది. ఆనామమే 'సింగన-మల'యని మాత్రినది. పురసమీపముననున్న తటాకమునకు శ్రీరంగరాయల చెరువనియేపేరు. ఇందలి 'ప్రతిమలశూము'నం దీ విషయమగు శాసనములేవియో గలవట! వానిజూచుట యశక్యమయ్యెను. శ్రీరంగరాయఁడు నివసించుచుండిన మహాలుకొండ వ్యవహారమున నిపుడు 'మాలకొండ' యనబడుచున్నది. ఇది యెల్ల కేవలము జనశ్రుతి. ఆధారాంతరములు లభించినఁగాని విశ్వసించుటకు వీలులేదు. రాయఁడు బహుళముగ సింగనమల తటాకనిర్మాణసమయమున మహాలుకొండపైఁ గొంతకాలము వసించియుండిన నుండవచ్చును. ఈతఁడు ధైర్యచిత్తుఁడును శూరుఁడును నగుట నాజిలో నిజామాదులసత్త్వమడంచి జేర్చ విద్యానగరసామ్రాజ్యమును బునరుద్ధరించెను.

'చీర్లకర్ణాట భూపునర్జీవహండు రమ్యగుణకాలి శ్రీరంగరాయ హరి'
యని నరపతివిజయము (ప. ౨౪౪).

౩ కేంకటరాయఁడు ౧౫౮౫—౧౬౦౫.

౪౦ ఆరఘనాథ ప్రార్థన

రాజమణింద్రులకు మువ్వారకు సోదరుడై

సారదురి కేంకటపతి

హృదయమణిప్రియుఁడు పెరియశకున్ముడన

పశుచరిత్ర ౧—౩౯

౧. శాంతిస్థాపనము—శ్రీరంగదేవరాయని యనంతరము కర్ణాటకప్రభువులకుఁ జంద్రగిరి రాజధాని యయ్యెను. తమవారి సింహాసనమునకు వచ్చినవాఁడు శ్రీరంగరాయని తమ్ముడగు వేంకటరాయఁడు. సదాశివరాయనిమరణమువలనఁ బ్రజలలోఁ బెచ్చు పెరిగియుండిన సంక్షోభ మీవీరునికాలమునఁ గొంత శాంతించినది. ఈతఁ డధికప్రతిభాశ్శుడగుటచే, కర్ణాటక రాజ్యము నందలి రాజద్రోహులనందఱ నడఁగఁదొక్కెను. అగ్గురుచక్రవర్తి తనసామ్రాజ్యమును దక్షిణమునకు విస్తరింపఁజేసి, శాంతికరములగు నియమముల నొనర్చుట కూడ, నీవేంకటరాయని పరిపాలనమునకుఁ దోడ్పడెననుట నిస్సంశయము. ఆచక్రవర్తి యాసిర్ఘుర్ నుండి పంపిన-సందేశమును బట్టి బీజపూరుసుల్తాను వేంకటరాయని సఖ్యము నాకాంక్షించెను.

౨. బురుతకీచులతోడిచెలికారము—బురుతకీచులకు శ్రీవేంకటరాయఁడనుంగు మిత్రుడు. ఈప్రభునియాస్థానమునఁ గ్రైస్తవసన్న్యాసులు కొందఱుండి తూలికారేఖనమునను గ్రైస్తవమతధర్మములయందును నీతని కభిరుచిఁగొల్పిరి. ఈరాయఁడు ధైర్యశాలియు నదృష్టవంతుఁడును. శ్రీకృష్ణదేవరాయని పరిపాలనము నాటివైభవ మీతని యాస్థానమునకుసయితము మరలెననవచ్చును. ఈతనికిర్తి యత్యంత స్వచ్ఛమైనదట.

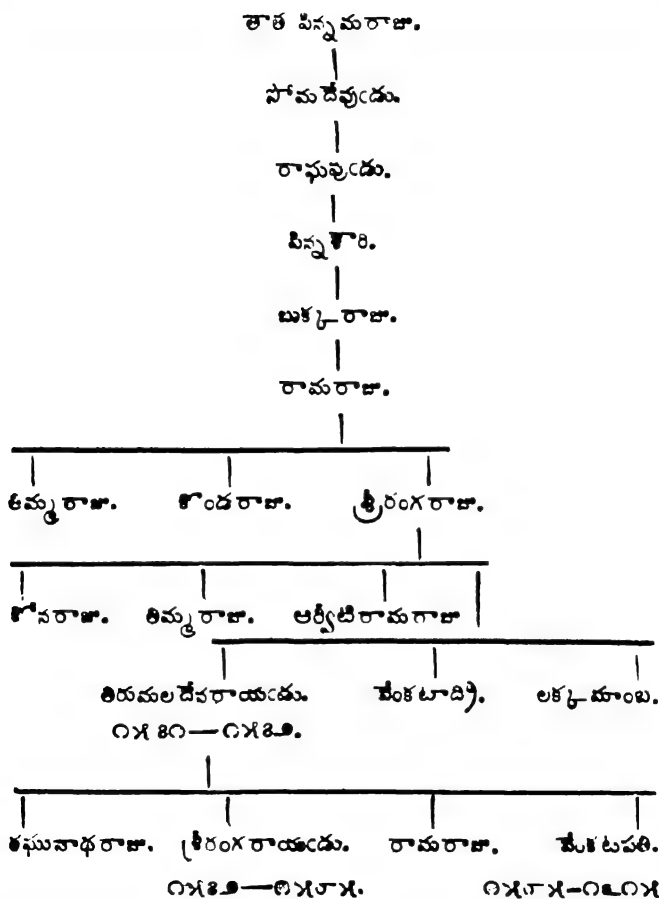
“.....ఆత్మసవగ్గ లంబికి జరాచ
రంబున జరిచుచు దిరుమల నాయకియ
ధీర వేంకటరాయ సత్కిర్తికన్య”. —వసుచరిత్రము.

3. కుటుంబము—వేంకటరాయనిజంధువుల ప్ర-
త్యేక వ్యవహారములుకొన్ని సామ్రాజ్య వినాశమునకు
జాలసహకారములై నవి. ఈ నృపతికి బెక్కండ్రి
భార్యలున్నను సంతతిమాత్ర మరుదయ్యెను. దత్త
పుత్రిస్త్రీకాళ మీరాజునకు దృష్టిగొల్పలేదు; కనుక
నితడు తనబంధువులోని తిరుమలరాయరంగరాయల-
లో నొక్కని సామ్రాజ్యపాలనకర్తగ నెన్నకొననలసి
యుండెను. తేనిఁ, జిన్నవాడగురంగరాయనిపైఁ బ్రీతి
యగ్గలముగనుండినది; కాని యిచ్చభునియనంతర మా
యెన్నికసమస్య పోరాటముక్రిందదిగెను.

౪. రెండవ వేంకటరాయఁడు: వేంకటపతి పైన
వర్ణించినట్లు తిరుమలరాయనికి దరువాత రెండవ వేంకట
రాయఁడు కర్ణాటక సామ్రాజ్యమును బాలించెననుట
రెవరెండ్ హెసీసెనారాస్మతము; కానిఁ దిరుమలదేవ
రాయనికిఁ బిమ్మట నాతని కడగొట్టుకొడుకగు వేంకటపతి
రాయఁడు ౧౫౮౮వ సంవత్సరమునకు మునుపే మూర్ఖా-
భిషిక్తుడయియున్నట్లు, ఎపిగ్రాఫియా కర్ణాటకా 2వ
పుస్తకమున పీమొగ్గతాలూకా ౮3వ సంఖ్యగలశాసనము
చాటుచున్నది. ఇంక హెరాస్నుడిసిన రెండవ వేంకట
రాయఁడెవ్వఁడో.

విద్యానగర చరిత్రము

ఆర్యటివంశము. ౧౫౭౧—౧౬౧౫.

4. విద్యానగరసామ్రాజ్యవశేషము -- అనెగొంది.

పదునేడవశతాబ్దారంభమునకు మహమ్మదీయుల దాడి పూర్తిగనంతరించినను, విద్యానగరసామ్రాజ్యాభివృద్ధికిమాత్రము మార్గము లేకపోయెను. నరపతి వంశమునకుఁజెందిన చంద్రగిరి యాటవరంగదేవరాయని పృథినిధి, ప్రకృతము చెన్నపురియందు సెంటుజ్యార్డుకోట యున్నస్థలమున, నైదుమైళ్ళపొడవు నొకమైలువెడల్పు గల భూభాగమును, 'ఫ్రాన్సిస్' అనునతనికి ౧౬౩౯వ సంవత్సరమున నమ్మివైచెను. తరువాత విద్యానగర సామ్రాజ్యము క్షీణించి, నిలిచియున్న కొంతభాగము గూడ టిప్పుసుల్తానునికాలమున నాతని రాష్ట్రముతోఁ గలిసిపోయెను. నరపతి వంశమిట్లు కాలకౌటిల్యకారణమునఁ దనకున్న సామ్రాజ్యమును, ప్రాభవవైభవాదులను, ధనకనకవస్తువాహనాదులను, గ్రామకృషిముగఁ గోల్పోయి, చివర కానెగొంది యభిజనమున లీనమయ్యెను. ఆహా! ఎంతమహాసామ్రాజ్యము? ఎంతదర్పగ్రస్తులగు సామ్రాట్టులు? ఎంతటివైభవసమన్వితమగు ప్రాభవము? ఎట్టియత్యుత్తమ సంస్థలు? ఎటువంటి మహాసాధములు--దేవసదనములు? అన్నియుఁద్రుటిలోఁ దుగ్గినవి. ప్రపంచమునంగల పట్టణములలో నెల్లఁదలమానికమన నెసఁగిన యమ్మహానగరము, నేడు భూగర్భమున దాఁగినది. హైందవజాతీయతను మతస్వత్వమును దేశవైభవమును సముద్ధరించిన యారాజ

విశ్వానగర చరిత్రము

పరమేశ్వరులు మఱుగుపడిరి. వారిస్వరూపము దర్శము నిపుడు మందునకై నఁ గానరాదు. ప్రాపంచకవైభవ మెంతయైన నింతయేకదా? అంతయు క్షణభంగురము.

పైనఁ దెల్పిన స్థానమున నరపతి వంశజులు నేటికి నున్నారు. కొంతకాలముక్రిందటఁ గాలధర్మమునొందిన శ్రీరంగ దేవరాయఁడు, నరపతి వంశమునకుఁ జెందిన పురుషుఁ డనుట ప్రసిద్ధి. ఈతఁడు మితభాషియు-సాధు శీలుఁడును నాంధ్రభాషాభిమానియు నయియుండెను. ఈతని ప్రథమపుత్త్రుఁడు కృష్ణదేవరాయఁడు. ఈవంశజు లిపుడు చెన్నపురిప్రభుత్వమువారివలన నెలకైదువందల రూప్యముల యుపకారధనముఁ బొందుచు, నైజాము రాష్ట్రమునకుఁ జెందిన చిన్న సంస్థానము ననుభవించు చున్నారు. ఈసంస్థానమే మన చరిత్రమునకు మూలాధారమై, రామాయణయుగమునుండియుఁ గిష్కింధ యనవెలసి, పదునొకండవ శతాబ్దారంభమున నంద మహారాజు పరిపాలనమునాటికే ప్రబలవిఖ్యాతినొంది, విద్యానగరనిర్మాణమునకును దదీయసామ్రాజ్య సంస్థాపనమునకును సంకురమై విరాజిల్లిన యానెగొంది—

మ॥ ౨౧, ౪౨ నీటి యవ్వవాయుజులు, నాశరాంబాతనూజులు, రాహు భవ్యగు రిపఃఫలంబు, జనసంభావ్యప్రగల్భుండు, దేవప్రావ వియోజ్యుండగు నాంజనేయుండు కుధిఃవ్రాతలు హర్షింప నీన విద్యాపుర భూవృత్తిమిశ్రి, నాశిన్ గాంచి పెంపొందిడున్.

—♦ ఉత్తర భాగము ♦—

ప్రకృత శిథిలభాగముల చరిత్రము

జీణా నగరమునందలి కొన్ని ముఖ్య నిర్మాణములు.

పార్శ్వపటమునందలి సంఖ్య ననుసరించిచూడుడు.

1 అంత్యపున స్నానగృహము	19 వీధిద్వారా గుడి
2 నీటికొలను	20 నగసింహ విగ్రహము
3 చంద్రేశ్వర దేవాలయము	21 సాసివికల్లు గణేశుండు
4 మజ్జనకాల	22 కడవైకల్లు గణేశాలయము
5 నీటి మండపము	23 హేమకూట పర్వతవా
6 విజయ నందిండు	24 శైవాలయములు
7 రాజనగరము	25 విరూపాక్షేశ్వరాలయము
8 నేలమాలిగ	26 నంది
9 రాజ సందర్శన గృహము	27 కోడండనామ దేవాలయము
10 హజార రామాలయము	28 వరాహ దేవాలయము
11 భటకాల	29 అనంతేశ్వర దేవాలయము
12 గజకాల	30 అచ్యుతరా యాలయము
13 రంగస్వామి దేవాలయము	31 మాతంగిగిరి ప్రైకిదారి
14 దండనాయకుని ప్రహరీ	32 శైవాలయము
15 టంకసాల	33 సుగ్రీవుని గుహ
16 భూగర్భ దేవాలయము	34 రాజకులభారము
17 ధనురాకార మర్గము	35 అసమగ్ర సింహద్వారము
18 సహగమన చిహ్నములు	36 విశ్వాలయము

మొదటి ప్రకరణము.

విదేశయాత్రికుల వర్ణనము.

తూర్పున కాంపిల్యనగరమును సుత్తరమున నానె గొందియుఁ బశ్చిమమున నాగలాపురమును దక్షిణమున దరోజియు విద్యానగరమునకు బాహ్యద్వారములుగ నుండెను. ఈ మహానగరము రమారమి యిన్నూట ఏబదియాఱు చదరపుమైళ్ళ వైశాల్యము గలదియై జీవదశలో ముప్పదిలక్షల కుమించిన జనసంఖ్యచేనొప్పి యుండెను. దీనిగూర్చి విదేశీయులు నుడివిన విషయములలోని ముఖ్యాంశములను మాత్రము సంగ్రహముగఁ దెలిపి, ప్రకృత శిథిలస్థితిని తరువాత వివరించెదము.

1. నికోలో డెయిలొంటి.

ఇటలీదేశీయుడగు నితఁడు రెండవదేవరాయసి పరిపాలనా ప్రారంభసమయమున (౧౮౨౦ వ సం॥ము)న విద్యానగరముఁజూచి క్రిందివివరముల నొసఁగెను.

ఇది మహానగరము. ఆయుధధారణమునకు సమర్థులగు యౌవకులు తొంబదివేలమంది యీ నగరమునఁ గలరు. హిందూదేశ ప్రభువులలో విద్యానగరమహారాజు సమర్థుఁడు. నగరవాసు లేందాది లోకతదవ గృహదేవతలకు బ్రహ్మోత్సవము గావించురు. పడుచులు మంచినస్త్రములు-సొమ్ములు-ధరించుకొని, లేకునకు ముందుభాగమున రైవసంకీర్తనములు గావించుచు నడచురు. సువర్ణరమున కిందు మూడు గొప్పపండుగలు జరుగును. అందొకపర్వదినమున నగరమునందలి శ్రీ

పురుషు లాబాలవృద్ధులు నున్నాకులై నవీవస్త్రములను ధరించి, నృత్యగీతాదు విశోదములతోను విందులతోడను త్రిరాత్రులు గడపుదురు. మఱొకపండుగనాఁడు దేవాలయములయందంతటను లోపలను వెలుపలనుగూడ విరివిగ దిపకళికల నుండును. మూడవది నవరాత్రుల పండుగ. ఇదిగాక మఱియూనురాత్రిములు జుగించుపండుగ యింకొకటి యున్నది. అందు వసంతములవేడుక ముఖ్యము. అదినములలో రాజులు రాణులు ననక, వీధులలో వెల్లడు స్త్రీపురుషులు యందఱి పైనను వా రాపనుపునీళ్లు చిల్లుదురు.

2. ఆబ్దుర్ రబాక్ .

ఇతఁడు పారసీక దేశస్థుఁడు. రెండవ దేవరాయుని రాజ్యపాలనమునకుఁ జివర ౧౪౪౩ వ సంవత్సరము విద్యానగరమును సందర్శించెను. ఆతని వర్ణనమునుండి ముఖ్యవిషయములు.

రాయనిరాష్ట్రము కృష్ణమొదలు కన్యాకుమారివఱకు నున్నది. రాజధానియందుఁ గొండలవంటి యేనుంగు లున్నవి. అందున్న సైన్యము పదునొకండులక్షలు. హిందూస్థానములోని నిరింకుశాధికార ప్రభువులలో రాయఁడు మేటి. ఈ ప్రభుని రాజధానిఁ బోలిన మహానగరమును మేమెన్నఁడును జూచియుండలేదు. ఈ ప్రపంచమున నట్టిదే మఱొకటి యొందైన నున్నట్టును విన్నవారముగాము. మహా బలాధ్యములైన శిలలచేఁగట్టఁబడిన యేడుకోటలును దుర్గములును వీనికి రక్షకములు. వీధులన్నియు జనసమూహముచేఁ గిక్కిరిసియుండును.

• ఈ విషయమై విశేషవివరము లాంధ్రమునఁ దెలిసికొనఁగోరు వారు, శ్రీ భావరాజు వేంకటకృష్ణరావు పంతులుగారి 'ఆబ్దుర్ రబాక్' (భారతి) వ్యాసమును, చిలుకూరి వీరభద్రరావు గారి తీర్థకర్ణాటక చరిత్రము నందలి విదేశీయుల వ్యాచితలను జూడవగును.

విద్యానగర చరిత్రము

ప్రతివీధికిని బై భాగమున నుమనోజ్ఞములు-సమున్నతములు-
నయిన కమానుల వండాలున్నవి. గులాబి పూలంతటను విరిగి
లభించును. జనులకు వానియందు దక్కవ నుక్కవ. నగరమున నున్న గ
పాలగార వేసిన రాతిగొట్టముల మూలమున శుద్ధజలము సమృద్ధముగ
లభించును.

రాయని మండపద్వారమున కెడమవైపున దినానుభావా
రాజమందిరమువలెనే యున్నది. దాని యెదుటనే సభామండపమున్నది.
రాయల కొలువుకూట నున్నింటికంటె నెత్తైనది. రాజభవనమునకు

వెనుక ధననాయకుని మందిరమును, దాని కెడమవైపున టంకసాలయు,
టంకసాల కెదురుగ నగరపాలకునియిల్లును, దినానుభావాయెదుట
గజశాలయు నున్నవి. టంకసాల వెనుకనున్న బజారునకుం బోదవున
నిరుపార్వ్యముల గృహములు వరండాలు వానియెదుట నున్నత
శిలావేదికలు నిర్మింపబడినవి. ఈబజారు పదునేనుగజముల వెడల్పును
నిన్నులు గజముల పొడవును గలది.

నే నొకనాఁడు రాయని యాస్థానమండపమునకు వెదలిరి.
సృభుకాన్య తత్పరులగు నమాత్య పుంగవులతో రాజపుత్రుఁడు కాశీ
యాంబరములను ననర్ఘములగు భూషణావళులను ధరించి, పౌరజన
బృందము బలసికొలువ సింహాసనానీనుఁ డయియుండెను. ఆతఁడు
సూక్ష్మమును సున్నతమును శ్యామలమును గల శరీరమున స్నిగ్ధములైన
గండభాగములచే నొప్పుచుండు నుందరాకారుఁడు.

రాయఁడు మహానవమీ పర్వదినమునఁ దనయాస్థానము నందుఁ
గొలుపు దీర్చెను. నాఁ డాతినిరాప్రమీన నున్న సామంతిప్రభువులు
దండనాథిపతులు నెల్లరు, నుమనోజ్ఞముగ నలంకృతములైన వేయి
యేనుఁగులను గొనివచ్చిరి. నగరమంతయు నాపర్వదినమున మిగుల
రమణీయముగ నలంకరింపఁబడి యుండినది. ఏనుఁగు లొకమైదానమున
సముద్రపుటలలనోరెఁ గన్నట్లు చుండెను. ఆవిశాల ప్రదేశమున
వసుక్షణ మొక్కొక నూతన భవనముగాని గదిగాని దృష్టి గోచరము.

గుచుండెను. ఈ ప్రదేశమున కెదుట నవమండప విరాజితమగు రాజసౌధ మొకటి నిర్మింపఁబడి యుండినది. అందు గడపటిదానిలో నసాధారణ పరిమితిగల రత్నస్థితి స్వర్ణ సింహాసన మమర్చబడి యుండినది. సింహాసనముమీఁద నాయుగించులలోను మూడు వరుసలుగ ముత్రేములు కుట్టఁబడిన మృదుశల్ప మొకటి యుంపఁబడి యుండెను. రాజామూఁడు దినము నామెత్తిపై నాసీనుడయి యుండెను. ఈ నిర్మాణకుడ్యములును భైరవము బూర్తిగ బంగారు పంకలచేత గప్పఁబడి యుండు విశిష్టముల రత్నములు పొదుగఁబడి యుండినవి. ఒక్కొక్క స్వర్ణ ఫలకమును గత్తి వీపు మండముగిల్గి బంగారు ముకులచే బిగింపఁబడి యుండెను.

3. పెనున్

కృష్ణదేవరాయనికాలమున ౧౫౨౦లో 'ఫిగరిడో' యను పోర్చుగీసురాయ బారివెంట వచ్చి, విద్యానగరమును సందర్శించిన పోర్చుగల్లుదేశస్థుఁ డితఁడు. ఆ నగరమునఁ దానవలోకించిన విషయములనన్నింటి సేకండు యథాక్రమమున వర్ణించెను. అందలి ప్రధానాంశములు.

పట్టణమున కాణుమైళ్ల యావలినుండి యడ్డముగ దెబ్బదిమైళ్ల పొడవువ్యాపించి, నగరమును జాతీయున్న పౌత్రమాణికముండియే పట్టణములోని కందండు మార్గములున్నవి. ఇవియే నగరత్వారములు. ఇవితక్క నగరప్రవేశమునకు మార్గాంతరములు లేవు. బలిష్ఠములైన ప్రహరు లీపర్వత శ్రేణులనడుమనున్న సమతలములనావరించి, కొండల నొండొంటితో బంపించియున్నవి. ప్రజలు నడచుటకు మంచి బాటలు గలవు. అవి యీ ప్రాకారద్వారముల మూలముననే పోవుచున్నవి. ఆద్వారములు వీరభటసంగీతములై యుప్పును. పర్వతమాణికల యందం దందుఁగల సహోదరములు నగరములోని తోటలకును, వరిపొలములకును, దీవనాధారములై యున్నవి.

విద్యానగర చరిత్రము

పశ్చిమదిశనుగల ద్వారములలో నాగలాపురము (హోస్పేట) దగ్గఱనున్నది మిక్కిలి పొయ్యిముఖముగ నున్నది. గోవానుండి వచ్చుచు బాటయొకటి యీద్వారముననే విద్యానగరమునకు బ్రవేశించుచున్నది. కనుక నిది బలాధ్యములగు ప్రహరులతోడను దుర్గములతోడను సుధద్రుమయి యున్నది. కోటగోడకు బార్బుర్రాగమున జలప్ర-పూర్ణములైన యగర్తలుగలవు. రాజసదనము నగరమధ్య ప్రదేశమున నున్నది. ఆప్రదేశభాగమున రాజభవనమువలకు గల వీధులు, దండనాధిపతులయు-సామంతప్రభువులయు-మనోజ్ఞములైన సాధులు చే నొప్పును. గృహములు నానావిధ చిత్రములచే నలంకృతములై రామణీయకములై విరాజిల్లుచున్నవి. రాజాంతఃపుర భవనమునకు ముందుభాగమున సువిశాలపసుతల మొండుగలదు. నగరమధ్యముననుండుటచే నీపసుతలము మిగులఁ బ్రయోజనార్హముగ నున్నది. రాజమందిరము (Lisbon) లిప్పక నగరదుర్గమున (పోర్చుగల్ దేశపురాజధాని) కంటే నధిక స్థలమాక గ్రహించుకొని దుర్భేద్యమును మురక్షితమును నగు ప్రహారిచే నొప్పియున్నది. మఱికొంతమందుపోవు నెడల నుండరకరములగు సాధనాటికలచేఁ జెలువొందెడు నింకొక వీధివచ్చును. అది ధనాధ్యుల కావాసభూమి. అందు నవరత్నములును, నానావిధ వస్త్రములును, ప్రపంచమునంగల ప్రతి వస్తువును, వెలకు లభించును.

ఈ నగరమున నవర్ణములైన మణులయు వజ్రములయు వ్యాపార మర్హిధికము. ఇందుచే నిం దన్ని తెగలవారును జేరుటకవకాశ మేర్పడుచున్నది. ఈనగర వైశాల్య మొక వైపునుండి నిర్ణయించుట యసాధ్యము. నేనొక పర్యట మిక్కిలింతవలకు విస్తారభాగముఁ జూచినాడను. నగరమంతయు ననేక పర్యట శ్రీబలనడుచు నుండుటచేఁ గొంత ప్రదేశముచాత్రము నాకు గోచర మయ్యెను. నేను చూడఁగల్గిన భాగము రోముక నగరమంతయుండి కడుమనోజ్ఞముగ నున్నది. దానిలో వనములు, తిటాకములు, నీటికాలువలు నున్నవి. తులక వీధికొనరువార నొక కాలువ ప్రవహించుచు, జేమనారింజ నిమ్మ పనస పోక మామిడి మున్నగుతోటలకు సమృద్ధిగ జీవనము నొసగుచు, దానిని జక్కఁగఁజెంచి యాభాగము నొక మహారాజుపర్యవేక్షకు

జొన్నునది. ఆసంఖ్యాకముగను వగణితముగను నున్న యీ మహానగర జనసంఖ్యనుగూర్చి నేనిం దుదాహరింపను. అది యితరకయోగమునగల యుగమునకును సమానము.

విజయనగరము లోకమునందలి సమస్తమనుసమదాయమునకు నాకరమును పట్టణము. పలు దెలుగులైన భాస్కరులుందు సమస్తముగ ఫలించి మిక్కిలి చౌకగ లభించును. గోదమపంట తక్కువ. ముఖ్యములైన పండుగ దినములలో రాయుడు విద్యానగరమున నుండి సహితన సాంప్రదా యామసారము విందులు విసోదములలోఁ బాల్గొనును. ఈ యుత్సవ సందర్భములందుఁ బ్రభుత్వమువారు, సామ్రాజ్యము నంగల మహారాజులు, రాజులు, దండనాయకులు మొదలగు వారిని కుటుంబపరివార సహితముగ నాహ్వానింతురు. రాష్ట్రము నందలి యాటకర్తయల నందఱను విలిపింతురు; కాని యుద్ధమునకు వెళ్లి యున్నట్టియు, సామ్రాజ్యము మేరలను గావలికాయున్నట్టియు, సేనలను మార్చియు రప్పించుటలేదు.

ఈ ప్రభుత్వము బదిలీయల సేనయున్నది. అందు గుఱ్ఱపుడకము నుప్పదియైదులేలు. ఏనఁగు లనేకము లున్నవి. మహారాష్ట్రదైవనే తప్ప దని నైవ్యములోఁ గొలఁదిపొటివాని రాయుడు చేపెడు. ఈ రససేనలలో నొక్కవీటికిపంద నాకగపడలేదు. ఈ నైవ్యము పరరాష్ట్రములపై దాడివిడలుట కేలేకను సంసిద్ధముగ నుండును. ఎక్కువ రాఁబడిగల ప్రభువులనేకులు రాయనికి విధేయులై కప్పములు చెల్లించుదురు. రాజునకు సంతానప్రాప్తియయ్యెనేని వృషపర్యులనేకు లాసందర్భముల నమూల్యములగు కాన్కలను బంపుదురు. అదినములలో రహారమి పదునైదు లక్షల బంగారు పద్మావుల మొత్తము చక్రవర్తికి వచ్చును. ఆరెడుకూడ విశేషముగ దానముచేయును.

పెయిస్ పైవివరములనిచ్చుచు నడుమ నడుమ నాగలాపురము, అందుండి విద్యానగరమునకు వెళ్ళెడు వీధులు, చెఱువులు, నేళ్ళు, ఫలవృక్షసంతతులు, దేవా

విద్యానగర చరిత్రము

లయములు, లేదారాధనలు మున్నగువానినిగూడ సూ-
క్ష్మముగ వర్ణించెను. అవియిందు వదలివేయఁబడినవి.
ఖండారరామబారుల యీవివరములఁబట్టి, విద్యా-
నగరమెంతటి మహాన్నతదశయందుండెనో యూ-
హించుట సులభము. అది నేడెంత శోచనీయదశలో
నున్నదియుఁ బాఠకు లెఱుఁగఁగలరు.

విద్యానగరశిథిలభాగములను నందలి విరూపా-
క్షేశ్వరాలయమును సందర్శింపనేగెడు యాత్రికులకెల్ల
నాగలాపురము (హొన్నేట) కూడలియయి యుండుటచే
దానిగూర్చి తొలుతఁగొన్ని పజ్జులు వ్రాసెదము.

రెండవ ప్రకరణము.

నాగలాపురము. (హాస్పేట)

1. పురపరిశుభ్రము.

జిల్లానికిది ముప్పదియేడు మైళ్లదూరమున గో-
వాకు వెళ్ళేచు నినువదారికి సమీపమున నున్నది. శ్రీకృష్ణ
దేవరాయుడు బాల్యమాదిగఁ జేమించుచుండి, తాను
చవివ ర్తియైనపిమ్మట వివాహముచేసికొనిన చిన్నమదేవి
యనునామె జ్ఞాపకార్థమై, యాతఁ డీ పట్టణముగఁగిం-
గఁగిం సంవత్సరములమధ్య నిర్మించెనని, యాంగ్ల
చరిత్రములు నుడువుచున్నవి. కాని రాయుడు తన
తల్లియగు నాగాంబపేర 'నా గ లా పు ర' మని యీ
నగరమును నిర్మించినట్లు కుమారధూర్జటి తన కృష్ణరాయ
చరిత్రమున స్పష్టపఱచుచున్నాడు.

ఈ నాడలు మేడలుగఁ బయియుండుటలు పేటలు రచ్చకూటమర్
జేడుక తోటలుగఁ గలుగఁగింతగఁ గట్టెను నాగలాపుర
గీడు మదిగఁ దలంపక నుత్తరైతెలంగిన తల్లిపేరట
కాడియకాడ పుత్తులకుఁచూతల సద్విధి గారించుట 3-౨.

నాటఁగోలె నది యామెపేరనే నాగలాపురమన
నొప్పెను. కృష్ణదేవరాయని కీపుర మత్యంతప్రీతికరమగు
త్రుటభేదనమయి యుండెను. ఆసార్యభాముడు దీనిని
వాసస్థలముగను బెనుగొండ వసతికాల వాసయోగ్య

విద్యానగర చరిత్రము

శుభిక్షుఁడొందకున్న యటువది మంది నిర్బంధితుల తలలను, గోపుర ద్వారమునొడ్డఁ గొట్టించెను. కొన్నిశతాబ్దములను నెను పోతులను బలియొసఁగెను.

ఈచెఱువు నీటివలన నగరమునందలి వరిపాలములకును దోటలకును జలముగొంపోవుటకై పెక్కుకాలువలు ననేకవిధములగు జలవసతులుఁ గల్పింపఁబడినవి. పూర్వ మీచెఱు వంత ప్రయోజనకరముగ నుండినను, నిపుడది వట్టిపోవుటచేఁ దటాకగర్భమునంగల నేల మెట్ట పైరుల కుపకరించుచున్నది.

3. కొన్నలరాళి.

నాగలాపురము (హొన్నేట) కు దక్షిణభాగమునను గట్ట కుత్తరపుఁజివరను కొణాకృతినిగల యొక చిత్రమైన గుట్టయున్నది. అది జొన్నల (జోలద) రాళి. చుట్టును దట్టముగ మొలచిన పచ్చనిపచ్చికచే నావృతమయి యిది చూచుటకెంతయును మనోజ్ఞముగఁ గన్పట్టును. బోయయువకు లిందుండి తమ మూఁపులపై ధాన్యపు మూటలుంచుకొని యెచ్చట నాఁగక, కొండ చివరదాకఁ బరువెత్తు చుందురు.

4. జంబునాథదేవాలయము.

వైసఁజేర్కొనిన పర్వతశ్రేణికిఁదూర్పున, సముద్రమట్టమునకు ౨౯౫౦ అడుగులయెత్తుగల, జంబునాథ పర్వతమున్నది. పర్వతమధ్యభాగమున నొకవికాలమగు శమరలముపై జంబునాథదేవాలయము వెలయును. ఈ

యాలయమున గమనార్హములగు విశేషములెవ్వియును లేవు; కాని ధాతుశక్తిగల యూటసీటి బావియొకటి గలదు. ఇందలి జల మనేకవ్యాధులను గుదుర్చునని ప్రసిద్ధి. నాగలాపురము (హో సేట) నుండి యిచ్చటికిగల దూరము మూడుమైళ్ళు. కొండ పై భాగముదనుక ననువగు సోపానమార్గ మున్నది. ఈ దారినడుమ నొకమండప మగపడును. దానిస్తంభములలో రెండింటిపై శిలాశాసనములున్నవి. అందొక్కటి కొండపై నున్న యనంతశయ నాంజనేయ దేవాలయములకు మాన్యములుంచియున్నట్టి దానవిశేషముఁదెల్పును.

5. పురవృద్ధి.

నాగలాపురమున నొకవిశాలమైన రాజవీధి యున్నది. దీనికిరువైపులఁ జిల్లరవీధు లనేకములు. ప్రధానవీధికిఁజివర నొకదేవాలయము గలదు. గొప్ప గొప్ప వర్తకులందఱును నాగలాపురమునందలి పడమటి భాగమగు చిట్టవాడిగి యను నుపనగరమున వసించుచున్నారు. పడమటిరాలూకాల వాణిజ్యమునకెల్ల నిది ప్రాముఖ్యముగనినది. చిట్టవాడికిఁ బడమటివైపునఁ బ్రజలతో జ్వరములు వ్యాపించుచున్నందునను, నాగలాపురమున రైల్వేస్టేషనుండుటవలనను, దానియంచుననున్న చిట్టవాడిగి తూర్పుభాగముమాత్రమే వృద్ధియై, క్రమక్రమముగ నది నాగలాపురముతోఁ జేరికొనుచున్నది. పడమటివైపున వరిపొలములుగల పల్లియ

విద్యానగర చరిత్రము

లనేకములు మన్నెపు జ్వరాతిశయమునఁ బ్రజలను గోల్పోయి, యరణ్యములగు చున్నవి. భూస్వాములు గూడ పొలములలోని తమ యునికిపట్టులువిడిచి, నాగలా పురముననో చిట్టవాడిగియందో నివాసము గుదుర్చుకొని యున్నారు. వా రనుదిన ముదయమే పొలములకు వెళ్ళి యచ్చట సాయంకాలమువఱకుఁ బనిచేసి, మరల నగరమునకు వచ్చుచుందురు. ఈకారణమున నాగలా పురమునందలి జనసంఖ్య, పదేండ్లలో నూటికి నలువది వంతు హెచ్చినది. చిట్టవాడిగి మద్దలాపురములుగూడఁ గ్రొత్తనగర పురపాలక సంఘమునకుఁ జేరినవే. ఇందలి జనసంఖ్య ౧౮౪౮౮ (౧౯౦౧ జనాభా).

6. మ్యునిసిపాలిటీపయత్నము.

౧౮౪౮-౫౫-౫౯ సంవత్సరములలో నీపురము మ్యునిసిపాలిటీ పట్టణముగ మూలవలయునను సమస్య వచ్చెను; గాని కొన్నియననుకూలములవలనను, బ్రజాభిప్రాయమందులకు విరుద్ధముగనున్నందునను, నాప్రియత్నము సాగినవికావు. అచ్చటి ప్రధానసహాయ కరగ్రాహికార్యాలయము ౧౮౬౮వ సంవత్సరమందుండి గుత్తికిని, ౧౮౬౯వ సంవత్సరమున గుత్తినుండి పెనుగొండకును, మూడినది.

7. చుహూరి. (Plague)

భయంకరముగు నీ వ్యాధివలన నగర మనేక పర్యాయములు క్రింగిపోయెను. ఈవ్యాధి నైజాము

బొంబాయి రాష్ట్రములనుండి యిచ్చటికిఁ బ్రాకుచున్నది. ఒక్కసారి వచ్చెనేనిఁ జాలకాలము పీటపట్టుకొని నిలుచును. ఇందలి వైస్రొకగుణము లందులకుఁ దోడగుచున్నవి. ఇదికారణమునఁ బ్రజలెన్నితెడవలో యూరు విడువవలసినచ్చినది. పౌరు లీభయంకరమగు మారణ వ్యాధికి మిక్కిలి యలవాటుపడియున్నారు. వారి పిల్లలు గూడ నాటలసందర్శమునఁ, దఱుచు చిన్నచిన్నప్లేగు గుడి పెలను నిర్మించుకొని, తామందు వసించుచున్నట్లు నటించుచుండుటజూడ, బిడ్డలకునయిత మదియొక వినోద కరకీర్తిగా మాటిపోయినది.

8. పుత్తులు-వాణిజ్యము.

ఇచ్చటి ముఖ్యవృత్తి నేత్ర. తోళ్ళు నడును చేసి యమ్మెను చర్మపుమండీలుకొన్ని యిందున్నవి. ఇత్తడి కాలిమెట్టియలు నుంగరములు కడియములు చిఱుగంటలు మున్నగువానినిజేసి జీవించు కుటుంబములును గలవు. తుంగభద్రానదివలన నీప్రాంతమునఁ జెఱకువిస్తారముగఁ బైరగును. ఇనుపగానుగ లిందు విరివిగవినియోగింపఁబడుచుండుటచే, నీయూరికమ్మరినాంధ్రలోహపుగానుగలను దామే చేయుటకును పోతపోయుటకును నేర్చికొని యున్నారు. వీనిజేయుటకు వలయు పరికరములను వీరు చెన్నపురినుండి తెప్పించుకొనెదరు. ఇచ్చట బెల్లపువ్యాపారము హెచ్చు. బెల్ల మిందుండి బొంబాయివైపున కెంతవిశేషముగ నెగుమతి యగుచున్నదో యంతయుధిక-

విద్యానగర చరిత్రము

ముగ విదేశమునుండి యిక్కడికి చక్కెర దిగుమతియగుచున్నది. ఈ హేతువున బెల్లపుధర మిక్కిలిస్సిపోయినది.

9. కోటగోడల గుఱుతులు.

పట్టణమునకుఁ బశ్చిమభాగమున సహాయకర-
గ్రాహి బంగళాకు దక్షిణమునఁ, గొలదిగమాత్రము
కోటగోడలగుఱుతు లిపు డగపడుచున్నవి. బ్రిటిష్
ప్రభుత్వమునారు ౧౮౬౬వ సంవత్సరమునందలి కఠవు
సందర్భమున, కూలివాండ్రతో నీకోటగోడఁబడఁగొట్టించి,
యపరిశుభ్రప్రదార్థములకును జీకిపొదలకును నాలయ-
మై, దుష్టారములకును వివిధ విధ వనసత్వములకును
నాశ్రయస్థానమై యుండిన, కోటకు వెలుపలి యగడ్డ-
లో నామట్టిని దోరియించి, ప్రాకారకుడ్యములను నేల
సమముగఁ జేసివైచిరి.

10. మహమ్మదీయ సమాధులు.

అంగళ్ళవాడకుఁ దూర్పుభాగమున తాలచేతను
గచ్చువలనను నిర్మింపఁబడి సమాధులతోనున్న మశీదులు
మూడును, నుపమండలకరగ్రాహి బంగళాకు దగ్గఱఁగఁ
గల రెండు మశీదులును నీపురమునఁ జూడఁదగినవి. ఈ
మశీదులలోని సమాధులు రణరంగమున మృతినొందిన
తురుష్కవీరులవఁట. ౧౮౯౭వ సంవత్సరమున నిప్పుకున్న
బంగళాకట్టచున్న సమయమందు, ప్రధానసహాయకరగ్రా-
హి యీమశీదులలో నొకదానిని దాత్యాళికమగు వా-
సస్థానముగఁజేసికొనియుండిను. అదియిప్పటిబంగళాయా-
2౯౦

వరణముననేయుండినది. అంగశృవాడకుఁ దూర్పుభాగము నందలి సుబేదారుబావియును, దాని కానుకొనియుండు నొకమశీదును, టిప్పసుల్తానుని సామంతప్రభుఁడుగనుండిన 'గఘూరుఖా'ననెను నాగలాపురపు సుబేదారునివలన హిజ్రా ౧౨౦ (క్రీ. శ. ౧౭౮౫-౮౬)వ యేట నిర్మింపఁ బడెనని యందలి హిందూసాని శిలాశాసనము నుడువు చున్నది. ట్రాపులర్సు బంగళాకు దక్షిణమున నలువది గజముల దూరములో రెండువటవృక్షముల దిగువ, తన యిరువదిరెండవ (క్రీ. శ. ౧౮౫౪) యేటఁ జనిపోయిన 'విల్లియము క్లావరింగు' సమాధి యున్నది. ఈక్లావరింగు బల్లారినుండి సికంద్రాబాదునకుఁ దంతి తీగలు వేయుటకై వచ్చియుండి కలరావలన నాగలాపురమునందలి ట్రాపులర్సు బంగళాలో మృతినొందెను.

మూడవ ప్రకరణము.

కమలాపురమార్గము.

1. అనంతశయనాలయము.

నాగలాపురమునుండి యీశాన్యదిశగా వెడలు విశాలమైన మార్గముబట్టి నాగలాపురమున కొకటిన్నర మైలుదూరము నడచినచో నందు బాటకుఁ గుడివ్రేపున నొక గొప్పయాలయ మగపడును. ఇది శ్రీకృష్ణదేవ రాయనిచే నిర్మింపఁబడిన అనంతశయనాలయము. దీని సింహద్వార ముత్తరాభిముఖము. గర్భాలయమన్నింటి పలె సామాన్యమగు చిన్న గదికాదు. చతుష్కోణాకృతి గల పెద్దమండపము. ఇది శిథిలగూఁము. గర్భాలయమునకుఁ దగినట్లు నిర్మింపఁబడిన పొడవైన పేదికయు, నండాకారముగల పైకప్పును గర్భగృహమునకున్నవి. ఇది యిటుల నసాధారణగూఁమున నిర్మింపఁబడినట్లకుఁగారణమువేఱు. అనంతశయనాలయమున గృష్ణరాయఁడు శేష శాయియగు విష్ణువిగ్రహముఁ బ్రతిష్ఠించుటకై నిర్మించె నట. ఈయాలయము నుద్దేశించి చెక్కిన విష్ణువిగ్రహము హరిగలితాలూకా హోలల్లిలో నున్నది. విగ్రహ నిర్మాణము పూర్తియైనపిమ్మట దాని నీనవీనాలయమునఁ జేర్చుట కొక మనుష్యుఁడు నియోగింపఁబడెననియు, నా నియు క్తపురుషుఁడు ముందు వెళ్ళినపుడు దారినడుమ నెందును వెనుదిరిగిచూడఁగూడదను నియమమున విష్ణుఁ

డటనుండి తరలుటకు సమ్మతించెను' యు, నామనుష్యుడు పయనము సేయుచు ననంతశయనుడు తనవెంట వచ్చుచుండెనో లేదోయని తిరిగిచూచెననియు, నదికారణముగ విగ్రహము కదలక హాలల్ఫీలోనే నిలిచిపోయెననియు నచ్చటివా రొకకథచెప్పకొనెదరు. తక్కినవిగ్రహములఁ గూర్చియు నిట్టికథలే వాడుకలోనున్నవి. ఇవెల్ల విశ్వసనీయములుకావు. విగ్రహము గొనిపోకుండుట కేదేనిబ్రత్యేకకారణ' ము ఁ డి యు ఁ డు ను. దేవాలయము కొంతవఱకు ఖలరూపము. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమువారందందు మరమ్మత్తుచేయించియున్నారు. ఆలయావరణ కుడ్యములు సంపూర్ణముగశిథిలములు. ఈయావరణమున గొల్లవారిపల్లె యొకటి గలదు. దానికి 'అంచెనగుడి' యనిపేరు. ఆలయప్రక్కకారపు శిల లాగ్రామజనుల గృహముల నలంకరించియున్నవి. పల్లెయందలి జన సంఖ్య ౯౦౮.

2. 'సూరేయ' భావి.

అనంతశయనాలయమునుండి తూర్పునఁ గొంత దూరముపోగా, నాగలాపురమునకు రెండున్నరమైళ్ళ దూరములో'మల్పనగుడి' యనునొకగ్రామము త్రోవకు తగ్గఱనేకాన్పించును. ఈగ్రామమున కావల నొకకోసు దూరమునందు, మార్గమున కెడమపార్శ్వమున చేనిలో నలయాకారపుబావియున్నది. దీనిలోపలిభాగము చుట్టు నప్పకోణాకారపు వసారా యెనిమిదికమానులతో నిర్మి-

విద్యానగర చరిత్రము

పంటడినది. పైభాగమునుండి వసారాలోనికి వెళ్ళుటకు రాతిపోసానములు గలవు. ఇది పురాతన నిర్మాణమే; కాని చూడటకు నయనోత్సనదాయకముగ నున్నది. బావి విశాలమైనది. బాటసారుల యుపయోగార్థము నీనినొక వారకాంత ద్రవింపచేసెను. కాననే 'సూళేయ బావి' యనబడెను.

3. మహమ్మదీయ సమాధులు.

ఈ బావి సమీపమున చాటి రెండుపాదాలుగాఁ జేయును. ఒకటి మార్పుగఁగలలాపురమునకును, రెండవది యాశాన్వదిశగాఁ బండుకును పోవును. ఈ మార్గములు సంధించుచోట నొక బంకపుడొవడియు, గమ్యస్థానములను సూచించెడి తెక్కల నూత్రును గలవు. పంపకుఁ బోయెడి శాఖాపథమున నొక మైలుగడవఁగ, కడలై రామపురసమీపమునఁ బైనమాధులు మూడగుపడును. ఇవి మహమ్మదీయ నాయకులవి. వీని చుట్టును బలమైన ప్రాకారకుడ్యము గలదు.

4. రాజ వీధి.

నాగలాపురమునుండి యనంతశయనాలయ మూలమున రాజమందిర ప్రాంగణమువఱకు సీరాచవీధి వెళ్ళుచుండెడిది. అందు విద్యానగర సార్వభౌముఁడు సిర్పించిన యనంతశయనాలయమేకాక, యాశ్శేణిలోఁ బ్రభావులును దండనాధిపతులును గట్టించిన మఱికొన్ని దేవసదనములుగూడ నుండెను. ఆ వీధి కిరువంకల నిండ్ల

వరుసలు కనుబిక్కల దీర్చబడియుండినవి. బాటసారులకుఁ జల్లని నీడలనొనఁగు వృక్షరాజము లుభయ పార్శ్వముల శ్రేణీబద్ధముగ నలకొని యుండెననియు, నావిపణిలో సమస్తవస్తువులు సమృద్ధముగ లభించుచుండెననియు, పెయిస్ వ్రాసెను. మహాకీర్తి పరిదర్శనమునకు గూడఁ జాలినంత వైశాల్యముగలదియట యావీధి. ఎన బాహుళ్యమునఁ గిటకిటలాడుచుండెనని యాతడు తెల్పి యున్నాడు. ఆజాడలిపు డేమియునుగానరావు. ఆకట్టడము లన్నియు నేలసమమయి యుండనోవు; అయినను మార్గమునం దచ్చటచ్చట వలయాకారగోపురాంచితములగు పాపపడినగుకొళ్ళున్నవి. ఈగుళ్ళను దవ్వవచ్చుననుండియే చూడవచ్చును.

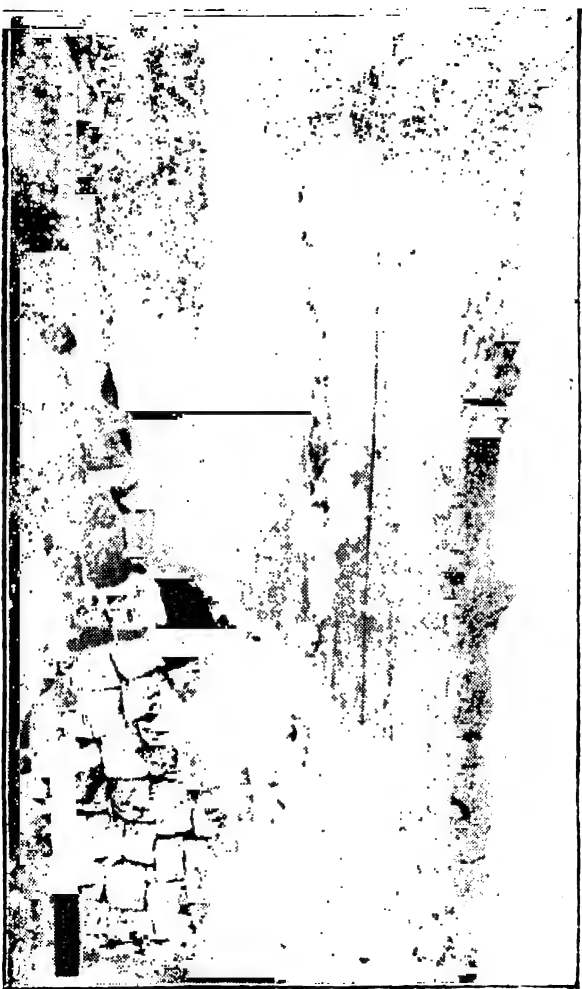
5. తటాకమార్గము.

తురుష్కుల సమాధులు చూచుకొని పోచట నుండి మరలి, తొల్లింటి మార్గముజేరి, పూర్వార్వాభిముఖముగా నడచుచు, గమలాపురమును సమీపించుచున్నట్టే మిక్కిలి వైశాల్యమున విశుద్ధజలము నిండారఁగల యొక తటాకము నేత్రగోచరమగుచుండును. ఆ చెఱువుకట్ట చాలవెడల్పునది; కనుక బండ్లునయిత మందేవెళ్ళును. చెఱువునందంతటను వెండికత్తులపరంపరలవలె బేడిన పక్కి మలుగు వాలుగ మున్నగుమీనములు మీదికెగయుచు, హొయలుమీరఁ గులుకుచు, దృటిలో బుకుంగున కిటమునుంగుచు, దోచియుఁ దోపని

విద్యానగర చరిత్రము

విధమున నానందముమీఱ ననేకవిధముల నామకొను చుండును. నిరంతరమందుఁ బోతనిగ్రహములట్లు వసించి కపటధ్యానము నాచరించుచు, నామీలగమి నాహారముగఁగొనుచు, బకములు విరివిగఁ బెంపొందుచుండును. అందలి కిరాతులు కొందఱ తాకొంచములను, జాలరులు మత్స్యములను, దఱుచు వేటాడుచుందురు. ప్రభుత్వము వారి కీ చేపలవ్యాపారమున సాలునకు నాలుగువందల రూప్యముల రాబడి యున్నదట! ఈ తటాకముచేరువనే కమలాపురమున్నది.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಕಲಾಶಾಲೆ.

ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಂಘಟನೆ

నాల్గవ ప్రకరణము.

క. లాపురము-తత్పాతము.

1. కమలాపురము.

౧ వై శాల్యము-కమలాపురము, నాగలాపురము
పై లేవ్వేషనునుండి యా శాన్యదిశ నేడు మైశ్వరమునఁ
గలగ్రామము. ఆ పాతమునందలి తక్కిన పల్లెలకంటె
నిది రెండంతలు పెద్దది. ఇందలి జనసంఖ్య ౬౦౩౨.
ఇందు పురపాలిశుద్ధ్యసంఘకార్యాలయము పోలీసుతాణా
తపాలచావడి పథికావాసగృహము గలవు. ఈపురమును
దీనికిఁ జేరిన మాగాణియు నిరువదిమూడువేల యెకర-
ములకుఁ బైఁబడియున్నది. ఈవిస్తీర్ణభాగమున, దరోజి
బళ్ళారిమార్గముల కిరువంకలఁగల నిర్మాణములు
నిస్సారములునైన గుట్టలుచేరియున్నవి. కమలాపురము
విద్యానగరమునకుఁ గేంద్రస్థలమగుటచే విద్యానగర
శిథిలభాగములుగూడఁ గొన్ని దీనితోఁ గలిసియున్నవి.

౨. చెఱువు—ఈపాతమందలి చెఱువులలో
నీయూరితటాకము పెద్దది. దరోజిచెఱువునకిది రెండనది.
తుంగభద్రసుండివచ్చు రాయలకాలువ దీనికాధారము.
ఈచెఱువునీటిచే ముఖ్యముగ వరి, చెఱుకు, రమారమి
రగ్గిం ఎకరములు పైరుపెట్టఁబడుచున్నది. చెఱుకు మా-
త్రమే పైరుపెట్టుచో పన్నులును వ్యయమును జోగ

విద్యానగర చరిత్రము

కై తునకేడాది కాటువందల యాదాయముండునట. కావుననే యిందలిపల్ల ప్రభుమి యొకరము రమారమి పనునేను వందలరూప్యముల వదింపునకెక్కియున్నది. తుంగద్రాభనదీకుల్య(రాయలకాలువ) నిరంతర మేకవిధముగఁ బ్రవహించుచుండుటచే చెరువెండిపోవుటగాని భూములు బీడునకుటగాని యెప్పుడును సందర్భింపదు.

3. కమ్మరులు: వృత్తి—కొంతకాలము క్రిందటి వఱకుఁ జెఱకుపాలుకాంచు కొప్పెర లిచ్చట విస్తారముగ సిద్ధమగుచుండెను. సాంఘారిపర్వతమాలికకుఁ జివర నాగలాపురమునొద్ద గుమ్మటపుటాకృతిగల జంబునాథగిరి నుండి, ముతుక యినుపరము గంతయెద్దులపై నిచ్చటికిఁ దెచ్చుచుండిరి. ఇందలికమ్మరు లారజమును జక్కఁగఁ గాంచి యందలిమైలతొలఁగించి, శుద్ధలోహముగ నొనర్చి దానితో వలయుపరికరములు చేసికొనుచుండిరి; కాని యాంగ్లభూమినుండి దిగుమతి చుగుచున్న చౌకఁగలభింసనారంభించినదిమొదలీవృత్తి పడిపోయినది. ఇపుడచటి కమ్మరులు తమ పనులకన్నింటికి విస్తారముగ విదేశీయ లోహమే వాడుచున్నారు. ఈకమ్మరుల కులదేవత కాళి. ఊరిలోని కాళికాలయమున వీరేపూజారులు.

౪. సత్రము—శిథిలభాగములు సందర్శింపఁగోరు యాత్రికులు బసచేయుటకు కనలాపురమునకంటె నర్హమైన తావు వేఱొందులేదు. బాటసారులుదిగుట కీయూర నొక మంచినత్రమున్నది. పూర్వమతి యొక

పాడుపడిన దేవాలయము. బళ్ళారి మండలమునకు కరగ్రాహి (Collector) గ వచ్చియుండిన 'జె. ఎచ్. మార్షర్' అనునాతఁ డాయాలయమున నవుడవుడు తా-
త్కాలికముగ వసించుచు, చెడినభాగముల నన్నింటిని గ్రహకృషిముగ బాగుచేయించుచు, దానిని యాక్రీ-
కావాసగృహముగ మార్చి, స్థానికస్వపరిపాలన సంఘము వారి వశముచేసెను. జీర్ణవిద్యానగర ప్రేక్షకు లీతత్త్వము విడిదిగ నేర్పఱచుకొనినచో, మున్ముందు వర్ణింపఁబోవు శిథిలములఁజూచుటకు మిగుల ననుకూలముగ నుండును.

౫. బ్రహ్మమందిరము—ఇది ౧౮౬౫వ సంవ-
త్సరమున విద్యానగరపు రాజవంశజులలో గడపటి ప్రభుఁడగు నానెగొంది సంస్థానాధీశ్వరున కునికిపట్టుగ నుండెను. దీనిచుట్టును బలమైనగోడయొకటి యావరించి యుండినది. ఆప్రాకారపు నాల్గుచెఱుగులలో నున్న-
తములై వలయాకృతిని వహించి గోపురాంచితములగు బురుజులు నాల్గుండెను. మందిరాంతర్భాగమున నీళ్ళు లేని రాజబావియొకటి గలదు. ఈమందిరము బ్రహ్మకు మిగులప్రీతిఁగూర్చునదియట. కష్టదశలోనున్నవారును జబ్బుపడినవారును నిచ్చటికివచ్చి, యారాధనలునల్పి, గుణము పొందెదరనుట జనశ్రుతి.

౬. మహమ్మదీయులదరిగా—పురాతన చట్టణ-
మగు విద్యానగరసింహద్వారమునొద్ద కంప్లికేజోపు మార్గమునకు సమీపమున మహమ్మదీయుల 'దరగా'

విద్యావగర చరిత్రము

యున్నది. ఇది శిథిలముగాక సుసిత్రాయందేకలదు. ఆదోని పాలకుఁడుగనుండిన 'ముసల్ మాడ్జంగు' అనునతఁడు దీని రక్షణకర్త. మహాత్ముఁడగు 'సయ్యద్ నురుల్లాఖాద' రనునతని స్మరణార్థమిది కట్టింపఁబడినట్లు ప్రతీతి. దీని రక్షణార్థము రెండువందల రూప్యములవెలగల యెనిమిదెకరముల మాన్యక్షేత్రముంబడినది. రంజాన్ నెలలోఁ బదునై దవదినమున నురుల్లాఖాదరు జ్ఞాపకార్థము మహమ్మదీయు లిచ్చట నొకయుత్సవము జరుపుదురు.

2. పట్టాభిరామదేవాలయము.

సత్రమునుండి కొంతవఱకు నుత్తరముగఁ బుర శాహ్యము దనుకవెళ్ళి, యచ్చనుండి తూర్పున బళ్ళారి మార్గమున నరమైలుదూరము నడచినచో, బాటకుఁ గుడిపార్శ్వమున పట్టాభిరామదేవాలయము కాన్పించును. ఇది ౧౫౩౦-౪౨ సంవత్సరముల మధ్యకాలమున నుత్పతరాయనిచే నిర్మింపఁబడినట్లొందలి శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. పరిమాణమున నిది శిథిలాలయముల యన్నింటికంటెను మిగులగొప్పది. కమలాఖరమునుండి పంచకును కాంపిల్యనగరమునకును బయలువెడలు రెండు మార్గముల కిరువంకలును నున్న కట్టడములలో నీయాలయము చాలబ్రసిద్ధినొందినది. దీనికిఁ జారిత్రకప్రాముఖ్య మేమియునులేదు; ఇందలి ముఖమండపము శిల్పకళా విహీనమైనను మిగులవైశాల్యముగల్గి, దర్శయోగ్యముగ నున్నది. గర్భమందిరము విగ్రహశూన్యము. గర్భా-

లయమునకు దక్షిణమునఁగల వేదాకమండలమున నొక్కొక్క స్తంభమునఁ బదిపండ్రెండు చిన్నకంబము లేక శిలలోఁ జెక్కఁబడినవి. ప్రాకారావరణములో నిర్జల కూపమొందుగలదు. ప్రాకారకుడ్యములు తక్కినవానివలె బలాఢ్యములైన శిలలతో నిర్మింపఁబడినవి. సింహద్వారము పూర్వాభిముఖము. ఈద్వారముపై సామాన్యమానవుఁడు నిక్కిరాయి రువ్వఁజాలని యంతటి యున్నతముగల గోపురమున్నది. ఇది కొంతవఱకు భిలరూపము. హజారరామస్వామిగుడి విఠోబాలయము చూచుటకుఁబూర్వమే యిది చూడఁదగినది.

3. కొలను.

ఈగుడికిఁ గొంతదూరమున మార్గమునకు వామ పార్శ్వమునఁజుట్టును మండలములుగల కొల నొండు కాన్పించును. ఇప్పుడు దానిలో సీరులేదు. విద్యానగర ప్రభువులకాలమున కమలాపురతటాకమునుండి దీనికిజలము వచ్చు నూర్గము గల్పింపఁబడియుండెను. ఇంకను దూర్పుదెసకుఁబోవంబోవ నెన్నియో పాడుకొడిన గుళ్ళున్నవి. వానికావలఁ దూర్పుభాగపు సింహద్వార మగఁపడును.

4. సింహద్వారములు.

౧. ద్వారస్వరూపము—ఉత్తరమునఁ బెక్కు మిశ్శవఱకుఁ బ్రవహించెను తుంగభద్రయు, దక్షిణ

దిశలగొలుసువలె నొండొంటితోఁ జేరికొనియున్న సర్వ-
తమాలికాచరంఛరయు మేరలుకాఁగా, యుద్ధమేచ్ఛిధాన
ధర్మమయియుండిన వెనుకటి దినములలో, విద్యానగర
మానాటి రాజపుంగవులచే శాస్త్రీవదుర్లంఘ్యముగ
నిర్మింపఁబడియుండెను. ఆ సువిశాలమహానగరముఁ జుట్టి
వచ్చెను నశ్వన్నతములై నప్రాకారముల కందందు జనుల
రాకపోకల కనువుగఁ గొన్ని ద్వారములుమాత్ర మేర్పఱు-
పఁబడియుం నవి. ఇవి సుభద్రములై సమున్నతగోపు-
రాలంకృతములై వీరభటులచే సురక్షితములై వెలయు
చుండినట్లు చరిత్రచాటున్నది. ఆయున్నత ప్రాకార కు-
డ్యముల యడుగున నిర్మింపఁబడిన యీ ద్వారములు
మహాభూధ-శ్రేణుల యథోభాగము నందిలి చిన్నచి-
కన్నములవలె గోచరించుచుండి ననుట సహజోక్తియే
యగును.

౨. హనుమంతుని సింహద్వారము—ఇట్టి ద్వా-
రములలో నొక్కటి హనుమంతుని సింహద్వారము. ఇది
పట్టాభిరామదేవాలయమున కీశాన్యదిశ నరమైలుదూర
ముననున్నది. తక్కినయన్ని ద్వారములవలె నిది బాధ్య-
ములైన శిలలచే నిర్మింపఁబడి, పైన పాలగారచే నొప్పు
చున్నది. సుందరద్వారములలో నిదియొకటి. దీని
యడుగుభాగము హైందవశిల్పకళకును, గుమ్మటపు
టాకృతిగల గోపురభాగము మహమ్మదీయ శిల్పకళకును
దాదాకాణ మనవచ్చును. తొలుత నిదియు నిట్టివగు నితర

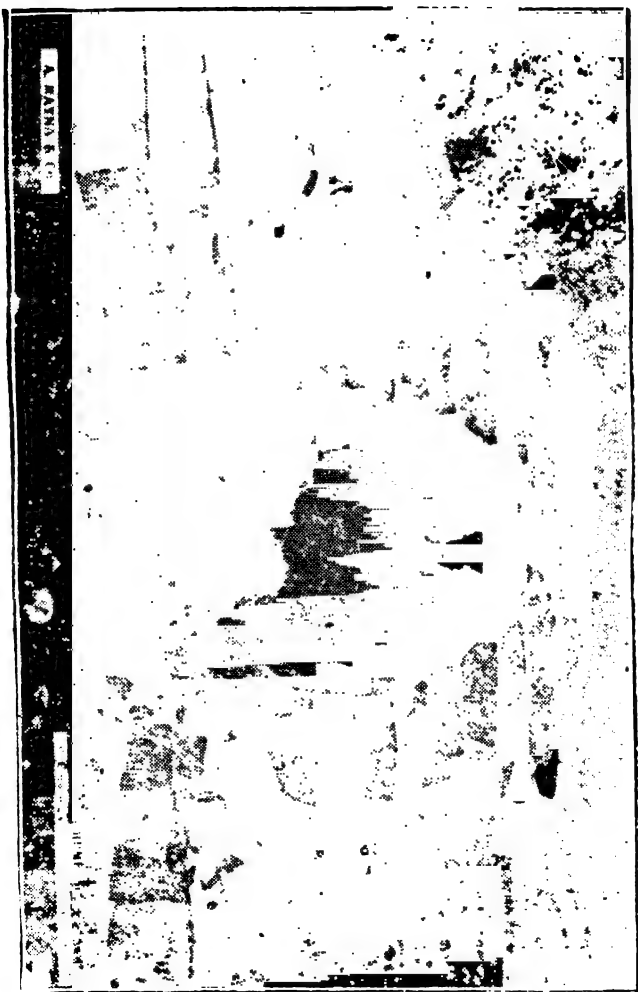
గోపురములును హైంశవులచే హిందూసాంప్రదాయానుసారముగఁ గట్టఁబడియుండినను గాలాంతరమున శిథిలములైన గోపురభాగములు, ప్రాధదేవరాయఁడు శుభవనరహిణి కృష్ణదేవరాయఁడు మొదలగు చక్రవర్తుల కాలమున, విద్యానగరమహారాజుల సేనలో నుండిన హమ్మదీయయోధులవలన సంస్కరింపఁబడినవగుటచే, నవి శురుక్కుసాంప్రదాయసిద్ధముగ నిర్మింపఁబడియుండును. ఇందు గొల్లిభాగమున నున్న కొట్టులో నాంజనేయ స్వామి విగ్రహమున్నది. ఇందువలననే హనుమంతుని ద్వారమును పేరు దీనికి వచ్చియుండును. ఈద్వారమునకుఁ బ్రక్కలలోఁగల కోటలు ఖిలరూపములు. ఈద్వారమున నుండి సరించి కట్టఁబడినద్వార మింకొకటి నగరమున కుత్తరమున విటలరాయ దేవాలయమునకుఁ బోవుత్రోవ నున్నది.

3. భీమ ద్వారము — హనుమంతుని ద్వారమునకును 'గానిగిత్తి' దేవాలయమునకును నడుమ నన్నూరు గజములదూరములో, భీమద్వారమున్నది. దానిలో భీమునివిగ్రహము గలదు. అందుచేతనే దానిని పేరు వచ్చియుండును. విగ్రహపార్శ్వతలమున నొకశిలా శాసనమున్నది. దానియందలి యక్షరము లరిగిపోయినందున స్పష్టముకాదు. పైనఁ జరించిన ద్వారముల రెండింటికంటె నది విశేషభాగము ఖలమైనది. ఈ సింహద్వారము పూర్తిగ హిందూసాంప్రదాయ విధానము ననుసరించి యున్నది. దీనికొక దిడ్డివాకిలిగలదు.

౪. కాంపిల్యనగరమార్గద్వారము—భీముని సింహద్వారమువంటి ద్వారమే మఱియొకటి కమలాపురము నుండి కాంపిల్యనగరమునకు వెళ్ళే మార్గము ననున్నది. ఇది పైదానియంత శిథిలమైనదికాదు; కాని దానివలెనే పూర్వపు హిందూనిర్మాణవైఖరిని జాటుచున్నది. విద్యానగరమున మనము కనుగొనెను సింహద్వారములలో నిది బలవత్తమమైనది. నగర ప్రాకారకుడ్యములు-మేడలులేని నిర్మాణములు నాగలాపురము (హొస్పేట) వలకు వ్యాపించి యుండినను, నిపుడవి సంపూర్ణముగా శిథిలావస్థలో నున్నవి. హనుమంతుని సింహద్వారముగా జూచికొని కమలాపురమునందలి బసకు ముగిలగును.

కమలాపురము నుండి యుత్తరాభిముఖముగ రెండు మార్గములు వెళ్ళును. అందొకటి యాశాన్యదిశగా కాంపిల్యనగరమునకును రెండవది వాయువ్యమూలగా బంపకును బోవును. ఈ వాయువ్యమార్గమే సంపాపురము నుండి చిన్నవీతోరవగామాటి యానగొండికి వెళ్ళును. మనము తొలుత కాంపిల్యనగరమార్గము ననుసరింతము.

1875

A. HAYWARD CO.

అయిదవ ప్రకరణము.

కాంపిల్యనగరమార్గము.

1. 'గానిగిత్తి' దేవాలయము.

కాంపిల్యనగరమార్గమున నరమైలుదూరము నడచినచో దారికిఁగూడివైపున దగ్గరఁగ నీయాలయమున్నది. ఆలయమునకెదుట నున్నతమైన ధ్వజస్తంభ మున్నది. రెండవవారిహరుని కాలమున (౧౩౮౫ న) నాతని దండనాథుఁడగు 'ఇరుగప' యిజై నాలయముఁ గట్టించినట్లు ధ్వజస్తంభమునఁగల శాసనము నుపశ్రుచున్నది. నాటి హిందూభక్తులు జై నాలయములను విహమృదీయుల మసేదులను నిర్మించుటకయి యట్లు ప్రోత్సహించుచుంటుంటే వారిమతసహనమున కచంచలమైన తార్కాణముయి యున్నది. 'గానిగిత్తి' యనఁగా గాండ్లవారిచా. ఇది గాండ్లవా స్త్రీ కట్టించినయాలయముకాదు; గాన దీని కీపేరేలవచ్చెనో తెలియదు. ఇది జైనదేవాలయము. ఆలయమునకుముందు ముగ్గురుజైనులు గొరుగునట్టుకొని కూర్చుండియున్నట్లు చెక్కబడియుండుట జైనాలయమనుటకొక ప్రధానసాదృశ్యమనఁగలను. ఈయాలయము జూచినంతనే హైందవశిల్పమునకు జైనశిల్పమునకుఁ గల భేదము సులభముగఁ జెలిసికొనవచ్చును. ఈయాలయగర్భగృహముపైనిగోపురముమెట్లుమెట్లుగాఁదీర్పబడినది.

గోపురముల నిట్లు సోపానచరంపరాకృతిని నిర్మించుట యామండలమునందలి జైనల నిర్మాణపద్ధతులలో ముఖ్యముగ గమనింపదగిన యంశము. శిథిలపట్టణము నందలి యితర భాగములందుఁగూడ సీరూపమునఁగల దేవాలయములఁ జెక్కింటి నిప్పటికిని జూడనగును.

2. మాల్యవంతిరఘునాథాలయము.

గానిగిత్తి దేవాలయమునుండి కాంప్య సగర మార్గమున రెండుమైళ్ళునకువఁగా మాల్యవంతిరఘునాథ స్వామిగుడి, అచ్చివ కెడమవైపుననున్న ప్రస్తానణగిరిపైఁ గాన్పించును ఇది యుత్తిరాభిముఖము. గర్భాలయమునకుఁజైన నున్నతమైన గోపురముగలదు. శిథిలభాగముల యందలి తక్కిన యన్ని దేవాలయముల వలెనే యిదియు ద్రావిడనిర్మాణపద్ధతిని నున్నది; కాని యిందలిశిల్పకళ తక్కినవాని శిల్పకళకంటెను జక్కనిది. ముఖశాలయందును కల్యాణమండపమునను గల కరశిల్పము ముద్దులు గుల్కుచున్నది. ఆలయపువెలిగోడలపై రాక్షసాకారములు సూర్యచంద్ర గ్రహములు మత్స్యములు సర్పములు మిగుల సందముగఁ జెక్కఁబడినవి. కృష్ణస్వామి యాలయమునఁగూడ నిట్టి యలంకారమే కలదు. ఆంధ్రనేయుఁడు సీతాదేవులవార్త యెఱింగించిన తరువాత వర్షంబు గడచునందాఁక శ్రీరాముఁడు తమ్ముడగు సౌమిత్రితో వానర సైన్యమునకయి యిందు నిరిక్షించి యుండెను. రాముఁడు పితృతర్పణముఁగావింపఁ దలఁచి

జలమునకయి యొకవిశాలమయిన గండశిలపై బాణము వేయఁగా, నది యాబండనుజీల్చి నీటినిబైకిఁదెచ్చినట్లు చెప్పఁచు, నాప్రాంతవాసులు చూపించెడు రామబాణ మనుపేరుగల దొన యాలయావరణమునందుఁ దూర్పు భాగమున శరాకారముననే యగపడును. ఇందుఁ జల్లని శుద్ధోదక మున్నది. ఈనీరము తనకు వినియోగార్హము కానందున లక్ష్మణుఁడు దీనికి దక్షిణపువైపున నికను గొంతపై భాగమున శరమువైచి జలముసాధించిన దొన యింకొకటి వేటుగ నొకగండశిలపై బాణాకారముననే యున్నది. దానికి 'లక్ష్మణ బాణ' మనిపేరు. లక్ష్మణ బాణముకడ రామలక్ష్మణు లిరువురు బిత్తనకుఁ బిండపానముగావించి, బ్రాహ్మణుఁకుఁ దండిపేర స్వర్ణశృంగములుగల గోవులను బెక్కింటిని దానముచేసిననియు, నందులకు గుఱుతుగ లక్ష్మణబాణసమీపమునఁ బిండాకృతులును ధేనురూములును జిత్రిములైనవనియు, నచ్చటివాడు చెప్పుచున్నారు. 'ఎ. ఎచ్. లాంగ్ట్' అను నాంగ్ల చరిత్రకారుఁడు లక్ష్మణబాణమునుగూర్చి వివరించుచు, నీపిండాకృతులను ధేనురూములను గుఱించి తెల్పునపుడు, దానియందసంఖ్యాకములగు లింగములును నందులును గలవని వ్రాసెను. లక్ష్మణబాణమునకుఁ జేరువనే యాగ్నేయమూల నున్నతనలమున నొక గుంటిమీఁద శివాలయమొకటి యిటికతో నిర్మింపఁబడినది. బహుకాలమువఱకు నది నిగ్రహశూన్యముగ నుండెను;

కాని యీ వల విహార దేశమునుండివచ్చిన యొక బైరాగి యిందు శివలింగప్రతిష్ఠ గావించెను. ఈ శివాలయమునకుఁ బడమటిప్రక్కనున్న యున్నతవిశాల శిలాసమతలమున నిలిచి, పశ్చిమాభిముఖముగఁ జూచినచో నొక వైపున శిథిలనగరమునందలి యేనుఁగుశాలయుఁ బ్రాకార కుడ్యములును, మఱొకవైపున నందననర్వతమును మాతంగగిరియుఁ దదితరశైవమాలికయు నేత్రరంజకములయి యొప్పును. ఈయాలయమున నేడాదికొక్కచర్యాయము బ్రహ్మరథోత్సవ మొనర్పఁబడుచుండెననియు నిపు డది యాఁగిపోయినదనియు వినికి.

3. ఆనందగుహ

౧. ఉనికి -- మాల్వ వంత రఘునాథాలయము నుండిచి కాంప్యపురమార్గముండే యరమైలుగడచినచోఁ బ్రధానమార్గమునుండి యొకశాఖ వాయువ్యదిశగాఁ జీలును. శాఖాపథము ప్రధానమార్గమునుండి వేరుగుచోట 'ఆనందగుహ'యని వ్రాయఁబడిన దారుఫలక మొక చెట్టునకు వ్రేలాడఁగట్టఁబడి యున్నది. ఆశాఖ ననుసరించి యరమైలు నడచినచో, తుంగభద్రానదీ కుల్యతమున నున్నతశిలాతలమున నీమాల్వవంతానందగుహ కాన్పించును.

౨. ఆశ్రమభాగములు — ఆనందాశ్రమమున శంభునాథుని మేడయు నాతని శిష్యుల కుటీరములు శివాలయము యజ్ఞవేదిక ఆంజనేయస్వామిగుడి మున్న-

కర్ణాటక రిజర్వ్ ఫోరెస్టు.

హిల్స్ పర్వత రిజర్వ్ ఫోరెస్టు.

గునవిగలవు శంభునాథునిమేడ కభిముఖముగఁ దూర్పున నాచిని ప్రిధానశిష్యుని కుటీరమున్నది. ఈనిర్మాణమునకు దక్షిణమున నొకవంకఁ బశ్చిమదిశను జిన్నని శివాలయమును, దానికిఁ బడమటిదిక్కున నించుక పైవైపునందు, దక్షిణపార్శ్వమున యజ్ఞవాటికయు, నుత్తరభాగమున హవనవేదికకంటఁ గొంచెమెత్తులో నాంజనేయాలయమును గలవు. ఆ జనేయాలయమునకుఁ బైననే యానందగుహ యున్నది. ఇది యాంజనేయాలయమువలెనే గాఁ ఛాంధకార పరిపూరితము. అందుశిరస్సహితమగు వ్యాఘ్రాకృతమును శంభునాథుని గ్రంథావళియు నున్నవి. క్రిందనున్న శివునకును, నాంజనేయ విగ్రహమునకును, గుహయందలి గ్రంథాదులకును, ననుదినము నారాధనము జరుగును.

3. శంభునాథస్వామి—ఈతఁడు కాశ్మీర దేశము నుండివచ్చిన యొక బైరాగి. మాల్యవంతశ్రేణియందలి యుత్తరపుటోరలోని యాభాగమున స్థలముతీసి, యందు పైనఁదెల్పిన రెండంతసులమేడయు నిలెరముఁ గు కుటీరములను నిర్మించుకొని శిష్యులతో వసించు చున్నాఁడు. మే మీఠిని యాశ్రమమునఁ గొన్నిదినము లుంటిమి. శంభునాథుఁ డవివాహితుఁడని వినికి. ఏబడేడ్లకు మించనివయసును, మంచియంగవృష్టియు, స్వచ్ఛమగుగొజ్జెఁగ (గులాబి) పుష్పమువంటి శరీరచ్ఛాయయు, బింబఫల తరబము నధఃకరించు సధరయగ్గమును, తేజోవంత

విద్యానగర చరిత్ర

మైన వదనారవిందమును గల్గి, హరిణాంబకములఁ బోలి
దయాశాంత ప్రసన్నములుగురియు ప్రకాశమానమయిన
నయనముగళమున నొప్పారుచు, నీజైరాగి యెప్పుడును
హాస్యములుడును మధురవచోప్రియుడున్ననై వెలయును.
ఈతఁడు మడమలఁదాకు విశుద్ధ స్వదేశ కాషాయాంగ-
రేఖయు భౌమధ్యమునఁ గుంకుమమును ధరించును.

౪. రోగనివారణము—శంభునాథునకు సమ్మో-
హనశక్తిగలదని ప్రతీతి. ఒక్కయగ్ని హేమాత్రబలముననే
యూతఁడు సమస్త వ్యాధులను గుదుర్చునట. మేమందు
పరిసించియుండినకాలమున రుగ్గ్రస్తులు కొందఱియోగి
కడకువచ్చుచుండుట సందర్భించెను. ఉద్వాదనవశుఁడగు
నొక వృద్ధబ్రాహ్మణుఁ డిచ్చుటఁ జకిత్సఁ బొందుచుఁ గొంత
వఱకు గుణముఁబొందె ననఁదగును.

4. మధుమఃము.

ఆనందాశ్రమమునుండి వెనుదిరిగి కాంపిల్యనగర
మార్గమున మూడుఘర్లాంగుల దూరము నడచినచోఁ
దూర్పునఁ ద్రోవకుఁగుడివైపునఁ బూర్వాభిముఖముగ-
నున్న యాంజనేయస్వామిగుడి కాన్పించును. ఆచోటు
పూర్వము మధునన ముండినభాగమని ప్రతీతి. ఆంజ-
నేయుడు సీత కుశలవార్తకనుఁగొని తిరిగివచ్చి సందర్భ-
మున, రఘువీరుని సందర్శించుటకుముందు, సానుచరులగు
వాసర వీరులతో విచ్చలవిడిగ సంచరించిన వనమిది.
ఇప్పుడిందు వనములేదు. ఆంజనేయాలయము మాత్ర

మున్నది. గర్భాలయమున రమారమి పడునై దడుగుల
యెత్తుగలిగి యేకశిలానిర్మితమైన యాంజనేయవిగ్రహము
గలదు. ముందటిభాగమున బలవత్తీరములైన స్తంభ-
ములపై నిలుపబడిన మొగసాలయున్నది.

5. కొండ (కడ) శివస్థూపము.

కాంపిల్వనగరమునకు వెళ్ళుమార్గముననే మధు-
నననునకుఁ దరువాతఁ గొన్ని గజములదూరములోఁ
ప్రధానమార్గమునకుఁ దూర్పున నొకచిన్నని కాలిబాడ
గిరిశ్రేణివై పువెడలును. ఆకాంతోవను బట్టిపోయినచో
నదియొకగుట్టపై నున్న హనుమదాలయముకడకుఁ గొని
పోవును. ఆయాలయమే తిమ్మప్పగుడి. గర్భమందిర మం-
ధకారావృతము; గనఁగిగ్రహము కానరాదు. ఈ
తిమ్మప్పగుట్టపై నిలుచుండి పశ్చిమాభిముఖముగ నృప్తి
సారించినచో నృప్తిమండప మనోజ్ఞముగఁ బొడఁగట్టును.
పడమటి వైపుననున్న కడలై రామపుర ప్రాంతమునందలి
పచ్చని నరిపొలములు చెరుకుదోటలు తెంకాయ
తోపులు చుట్టునున్న పర్వతమాలిక లోనగునవి కనులఁ
దనియించును.

6. కాంపిల్వనగరము.

౧. జనసంఖ్య: కాన్యస్థానములు-ఇది నాగలా-
పురమునుండి యీశాన్యదిశ నిరువదిమైళ్ల దివ్యనను
కమలాపురమునుండి పదునాల్గుమైళ్ళదూరముననున్నది.
కమలాపురము దాటినపిమ్మట తిమ్మాపురపు పర్వత

ప్రాంతమునందలి యరణ్యప్రదేశము ప్రకృతిశోభచే మిగుల రామణీయకముగ నెలయును. కమలాపురమునుండి పై నందెల్పిన యరణ్యమార్గమున నరుగువా రీస్పష్టివైచిత్ర్యములఁ దిలకించుచునే కాంపిల్యనగరముఁ బ్రవేశింతురు. గొంగువ సంవత్సరమువఱకు నిది నాగలాపురమండల భాగమునకు ముఖ్యపట్టణముగ నుండెను. అప్పటిభాగమును 'కంప్లితాలూకా' యనుచుండిరి. ఈ పురమండలి జనసంఖ్య ౯౮౦౩. ఇచ్చట పురపాలక కార్యాలయమును సబ్ జిల్లాస్ట్రోరు ఆఫీసును ట్రావెలర్స్ బంగళాయు నున్నవి. ట్రావెలర్స్ బంగళా పట్టణమునకు నిండుశూర్పున దరోజికిఁబోవుమార్గమునఁ గలదు.

౨. చారిత్రకప్రసిద్ధి—కాంపిల్య నగరము చరిత్రాస్మృతమైన పట్టణముకూడ. క్రీ.శ. ౧౦౬౨వ సంవత్సరమున నిది చాళుక్యులకు రాజధానిగానుండెను. దీనిని చోళులు జయించి యందులకు విజయనూచకముగ నిండొక జయస్తూపమును నిల్పిరి. 'ఇబాబుల్-బటూటా' యనునతఁ డిది యానెగొంది నాయకులకుఁ బ్రధానదుర్గముగను విద్యానగరరాజులకు వెలికోటగను నుండెననినుడువుచున్నాఁడు. ఇందలికోట తుంగభద్రానదీతీరమునలభించు నల్లరాళ్ళతో నిర్మింపఁబడి, తుంగభద్రాస్రవంతీకోటము నానుకొని యున్నది. విద్యానగర సామ్రాజ్యసామంతప్రభువులగు బళ్ళారిపాలెగాండ్రలో నొక్కనివలన నీప్రహర నిర్మింపఁ జేసినట్లు తెలియుచున్నది. తాళికోట యుద్ధానంతర

మీబల్లారి సామంతస్థపులు విద్యానగరరాజుల యాధిప-
త్యమునుండి తొలగి, స్వతంత్రులైరి. ఈపాశ్చాత్యలో
నొక్కడగు హనుమప్ప కాంపిల్యనగరమునొద్ద తన
ప్రభునినోడించెను; కాని కోటమాత్రము స్వవశము
కాలేదు.

3. పురభాగములు—ఈ పురము రెండు భాగ-
ములు గలది. కోటలోనిభాగము కంప్లికోటయనబడును.
ఇది గృహవాటికలచేఁ గిక్కిరిసియున్నది. నదికొక
మైలుదూరమునఁగలదిపేట. కోటకంటెపేటయే యా-
రోగ్యకరము. ఇందలివీధులు నిఱుకైనవి. తుంగభద్ర
హద్దుమీఁటి పాఱునపుడు జనులు పురమునందలికొంత
భాగము విడువవలసి యుండును.

౪. చేతిపనులు: వ్యాపారము—ఇచ్చటి చేతిపని
నేత. అదియు వృద్ధికరముగలేదు. ఈ ప్రాంతమున
తుంగభద్రానదీతలమువలనఁ జెఱకు విస్తారముగఁ బై-
రగును; కాని యందుండి సిద్ధమగుబెల్లము పేలైనది
కాదు. దానికిఁదోడుగ నితరప్రదేశములనుండి దిగుమతి
యగుచక్కెర చౌకఁగ లభించును; గాన బెల్లము ధర
తగ్గినది. ఈ హేతువునఁ జెఱకుదోటల రైతులు
హీనదశలోనున్నారు. కొయ్యలోఁ జిత్రములు దీర్చుట-
యు, తరణియంత్రమున బొమ్మలు సిద్ధముచేయుటయు,
నిచ్చట ముఖ్యములైన చేతిపనులు. ప్రకృతము వీనిలో
మొదటిస్థితి నిలిచిపోయినది. మూటలు గంతలు మో-

విద్యానగర చరిత్రము

యు ప్రశస్తములైన యెనుముల కీయూరు పేరొందినది. సర్వసాధారణముగ నీ ప్రాంతములోని యెనుములకెల్ల కొమ్ములనడుమును నొసటిపై భాగమును తోక చివర కుచ్చును ధావశ్యమునొంది యుండును. ఇచ్చటి తుంగ భద్రానదీభాగమును జనులు పుట్టిలో దాటుచుందురు. ఆప్రాంతమువా రీపుట్టినే 'యరగో'లందురు.

నాగలాపురము (హొప్పేట) నుండి కమలా-పురము మూలమున కాంపిల్యనగరమునకు మోటారు యానసౌకర్య మున్నది. కాంపిల్యనగరము చూచుకొని క్రిమ్మఱ, గమలాపురమునందలి బసకు మరలనగును.

ఆటవప్రకరణము.

అంతఃపురావరణమార్గము.

ఈమార్గము, రాజపథమువలె విశాలముగనున్నను బహుళకంటకావృతము.

కమలాపురమునందలి సత్రమునుండి కాంపిల్య నగరమార్గము వదలి వాయువ్యమూలగా నీయంతః పురావరణమార్గమున నడచినచో, గొంధూరముననే యంతఃపురస్సానగృహ మగపడును. నేటిదనుక శిథిలము గాక నిలిచియున్న కట్టడములలో నిదియొకటి. ఇదియొక చౌకపుగది. చుట్టు నగడ్డయున్నది. వెలుపలిభాగము సామాన్యము. ఈగృహమునకు నలువ్రక్కలను ద్వారము లున్నవి. లోపల మహమ్మదీయనిర్మాణవిధాని గచ్చు- తో, గమానుబుదీర్చి కట్టబడిన నడవ (వరండా) కమల మందిరమునకువలెనున్నది. లోపగోడలు గారతో నిర్మిం- పబడిన చిత్రములచే నలంకృతములు. కమలాలయము నిదియు నేకసమయముననేపుట్టియుండును. కృష్ణాలయము నందలి యొకకట్టడమునదప్ప, నికేదేవాలయమునందును మహమ్మదీయ నిర్మాణవిధానచిహ్నములుగాని కమాను- లుగానిలేవు. కమానుబుదీర్చికట్టుట హిందువులకు సమ్మతముకాదు. ఈ మందిరమధ్యమున నొక కీర్తిడా సరస్సున్నది. అదిముప్పదియడుగుల పొడవును నంతయ

విద్యానగర చరిత్రము

వెడల్పును నేడడుగులలోతును గలది. అడుగును దానికిఁ జేరిన పార్శ్వభాగములును పాలగారచే వెలయును. ఉత్తరదిశయందు సరస్సులోనికి సోపానములున్నవి. తుంగభద్రనుండి సీరువచ్చుట కనువైన రాతిగొట్ట మీ గృహమునకుఁ దూర్పున మెట్టమీఁద శిథిలమైకన్పట్టును. అంతఃపురమందిరమున కిది యరమైలుదూరమునఁగోదు. రాజును నంతఃపురకామినులును వినోదార్థమిచ్చుటకీ వచ్చుచుఁ దఱచుగ నిందులకీర్తిడ గావించుచుండనోవు.

2. నీటికాలువ.

ఈస్నానగృహముచెంతఁ ద్రిభుజాకారముగ రెండు మార్గములుచీలును. అందుండియొకటి పశ్చిమోత్తరముగా పంపకు వెళ్ళును. రెండవది కొంచెము త్తరపువాలుగాఁ దిరిగి చివరకుఁ బైమార్గముననే లీనమగును. రెండవ దారిని గొంతదూరముపోయినచోఁ ద్రోవకు వామపార్శ్వమున రమాయి మెనిమిదడుగులలోతును ముప్పది గజములవెడల్పును నూలుగజముల పొడవునుగల నిడు చదరపుసరస్సు కాన్పించును. ఇదియును ఒక్కనిసన్న సున్నముచే సారుమీఱుచున్నది. తుంగభద్రనుండి న-గరమున సీఘ్రకొంపోవుటకై పొడవునను గండశిలలోఁ దొలువబడిన నీటికాలువ కొలని కనతిదూరముననే యు-త్తరపుదిక్కున నేలమట్టమునకు దాదాపు పదడుగులయెత్తు-మీఁదఁ బూర్వపశ్చిమముగ వెళ్ళుచున్నది. ఆకాలువ-నుండి యీపల్లమువఱకు తాతీసీటి గొట్టములురెండు

2019-2020-21

2019-2020-21

శిథిలరూపమునఁ బొడఁగట్టుచున్నవి. రాజాంతఃపురమున వసించు పరిజనవర్గమునకును, రాజదర్శనార్థమై వచ్చెను నదితరులగు ప్రముఖులకును, నిదిసర్వసాధారణముగ నున్నపుడఁ గోనేరు కాబోలును. ఈతపందెమునకుఁగూడ నీ కొల నుపయోగింపఁబడుచుండెనని తెలియనచ్చెడిని.

3. గాతికాలు.

ఈరాతికాలువ యంతఃపురస్నానగృహమున కీశాన్యభాగమున రాజనగరపు మొదటిప్రాకారములోపలనే యున్నది. చక్కని శిల్పకారునిచే నునుపైనశిలలతోఁ జాలినంతమెఱుఁగుగను, సుమనోజ్ఞముగను నిర్మింపఁబడిన పెద్దకాలువలును జిన్నచిన్నగొట్టములును జలప్రపూర్ణములయి యానగరమునందంతటను వ్యాపించియుండెననియు, నారాతిగొట్టములు నున్నవి పాలగారచే నలరారుచుండెననియు, నబ్దుర్రజాక్ వ్రాసెను. విద్యానగరము నావరించియుండిన పర్వతమాలికల నడుమ నందందు బెక్కు జలాశయములుండెననియు, వానియాధారమున నగరములోని ఫలవృక్షములు తోటలు నితరములగు పైరులు పెంపొందుచుండెననియు, పెయిస్ తెలిపెను. ఇంతియకాక రెండవబుక్కరాయఁడు తుంగభద్రాజలమును నగరమునకు మరల్చి, విశేష ధనవ్యయముచే నిర్మించిన తురుత్తుకాలువకు బెక్కుపిల్ల కాలువలుచేర్చి, నగరమునందలి వ్యవసాయమును వృద్ధిపఱిచెనని ప్రభుభాగమునఁ దెల్పియుంటిమి. ఈరాతిగొట్టములమూలమున

విద్యానగర చరిత్రము

వచ్చుచుండిన యుదకమే మజ్జనశాలలలోని కొలఁకులకు జీవనాధారముగ నుండినది. పూర్వపురాణ లిట్లు జల సమృద్ధికెన్నివిధములగు మార్గములున్నవో యన్నింటిని ద్రోక్కి, పరిశ్రమించి యున్నందుననే మరుభూమివంటి యీశ్వరభాగ మచిరకాలముననే నందనవన సదృశమై బెలయఁగలెను.

4. చంద్రశేఖర దేవాలయము.

ఇదిమార్గమునకుఁ గుడిపార్శ్వమున రమారమి యిన్నూఱుగడములదూరమున నంతఃపురస్నానగృహమునకు దగ్గఱనున్నది. సింహద్వారము పూర్వాభిముఖము. ద్వారముపైనిగోపుర మంతయున్నతమైనదిగాదు. ప్రాకారకుక్ష్యము ఖలరూపము. గర్భాలయమునకు దక్షిణ పార్శ్వమున నావరణములలోపల రెండుమూలలయందును శిథిలములైన రెండుమండపము లున్నవి. ఇందు రమ్యములగుభాగము లేవియును లేకపోవుటవలనఁ దుఱుకలు దీనిగౌరవముఁగాపాడిరి.

5. మజ్జనశాల.

ఇది యంతఃపురస్నానగృహమునకుఁ బాతికమైలు దూరమునఁ బంపకువెళ్ళుమార్గమున వాయువ్యదిశ నున్నది. లోపలనన్నివక్రస్థలను కమానుల వరండా దీనికిఁ గలదు. సదుమ నొకనీటికొల నున్నది. పూర్వమిది సామాన్యజనమునకెల్ల స్నానపానాదుల కుపకరించుచుండెనట. ఈకొలనికి నాధారములుగనుండిన కాలువలు

చుట్టును సమీపముననేయున్నవి. దానికిదగ్గఱ నేకశిలా మయముగు తొట్టియొకటి యున్నది. అది పండుగపబ్బములలో బీదసాదల యుపయోగార్థమై పాలచేనింపబడుచుండెనట! మార్గమున కెదురుగనున్న పొలములలో మఱియొక తాతితొట్టియున్నది. దానిచుట్టునున్న బండలపైఁ బ్రయాణికు లాహారము భుజించుటకనువుగ లోతులేనివల్లములు తొలుపబడినవి. వానికి సమీపముననే యొక బావికూడఁ గన్పట్టును. పైనసూచించిన మజ్జనశాల యంతనాణెముగలేకున్నను నదియు దాని పరిసరమునఁగల పరికరవిశేషములును విద్యానగర రాజుల దీనజనాదరణమును బ్రకటింపఁజాలియున్న వనుట నిస్సంశయము.

౪. విజయమందిరము.

౧. నిర్వచనము—విజయమందిరమునకే విజయ దశమీసింహాసన మనియు సింహాసనవేదిక (Throne Platform) యనియుఁబేళ్ళు. ఇది యంతఃపుర స్నాన గృహమువకు వాయువ్యమూలయం దున్నది. సర్వ సామాన్యముగ జనులు దీనిని 'మహర్నవమిదిబ్బ' యనియు 'దసరాదిబ్బ' యనియునందురు. కృష్ణదేవరాయఁడు ౧౫౧౩ వ సంవత్సరమున నొరిస్సారాజును జయించి వచ్చినందులకు జ్ఞాపకార్థమై దీనిని నిర్మించెను; కనుక నిది 'విజయభవనము' ('House of Victory') అనఁబడు

• హుంపిశిథములు (Humpi Ruins) చూడఁడు.

చుండెనని పెయిస్ తెల్పుచున్నాడు.

౨. శిల్పకళ—నగరమున నిట్టితిన్నె లింకనుగలవు; కాని యింతటి యాన్నత్యమును వైశాల్యమును రామ-
ణీయకమును నగు వేదికలుమాత్రము లేవు. విజయ
మందిరపు పైభాగమునఁ దూర్పువంక సగములోతు
వఱకు లోపలికిఁబల్లమును, నందుఁబ్రవేశించుట కనువగు
శిలాసోపానము లుత్తరదక్షిణ దిశలయందును నున్నవి.
అందఁడుగునఁ బార్శ్వభాగమున తాతిలో నైదువిగ్రహ
ములు చెక్కఁబడినవి. ఆప్రాంతమునందలి జనులు కొంద
తావిగ్రహములను బంచసాంఘ్య స్వరూపములని భా-
వించి నేటికిని వానికిఁ బూజసల్పుచున్నారు. ఈతిన్నె-
యందు వెలయించిన శిల్పకళ తక్కినశిథిలములలోఁ గొ-
న్నింటియందు మాత్రమే కాన్పించుచున్నది. ఇందలి
శిల్పపుఁబని హఠాత రామాలయమునందలి శిల్పపుఁబనిని
జోలియుండును. ఈవేదికకుఁజుట్టును నాధారముగనున్న
తాలపైఁ బెక్కువందల చిత్రములు చెక్కఁబడినవి.
నాటి ప్రజలవేషములు వృత్తులు సభిమాన వృత్తులు
వస్తు వాహనాదికములు నప్పటిచరిత్రవిశేషములు నందు
బొమ్మలలోఁ జక్కఁగఁ జూపఁబడినవి; అంతేకాక,
యోధులు-మల్లవీరులు-నశ్వగజాదులు నూరేగుచున్న-
ట్లును, వేశ్యాంగనలు నృత్యము సల్పుచున్నట్లును, వారి
తనుచరులు మృదంగాదివాద్యములు ప్రాయించు చు-
న్నట్లును, వేటగాంధువు మృగయావినోదమున మగ్నులై

యున్నట్లును, జెక్కబడియున్నది. ఈవీరము నలంకరించు చిత్రములలో దక్షిణ పార్శ్వాలమునగల శిల్పములైన జెక్కనవి యందమైనవి. పైచాలున నేనుగలును, రెండవ బాణిలో హంసలు, తులు మొదలైనవి, మూడవవరుసలో నాట్యంగనలును, బిమ్మల జైనులు*, బౌద్ధులు, ఘృగయులు, ఘృగమునువెంటాడు జాగిలములు, మల్లయుద్ధమునర్చు జెటీలు. నాయకులు, ప్రభువులు, స్త్రీ సహగమచర్యులు జెక్కబడినవి. ఆకాలమున దసరాలోనడచు వింతలన్నియు నిందుబ్రకటితములై యున్నవి. 'ఈశిల్పములు దక్షిణ హిందూదేశమున నపూర్వమైనవి. పురాతనకాలమున లేయార్డు పరిశోధించి కనుగొనిన చిత్రముల కివి శుల్కము'లని ఫర్గూసన్ (Fergusson) నుడివెను. శిల్పము సాధారణమైనదైనను చిత్రముల యంగనిర్మాణ మంత విస్పష్టముగానున్నను నవి చూసఁజూచు మిగుల నాకర్షకములుగ నున్నవి. నల్లతలలోని బొమ్మలకంటె గొంచెము మృదులములైన వస్త్రాంతర శిలాఫలకములయందలి చిత్రములే కడుంగదు రామణీయకములు. ఆకాలమున విద్యానగర రాజులు దసరాపండుగదినములలో సీయన్నతవేదికపై స్వర్ణాసనమునఁ గూరుచుండి, యందునడచెడు సరణ్యమృగముల పందెములను మల్లయుద్ధములను నితర వివిచిత్రములను గాంచుచుండిరి.

* అప్పటి జైనుమతప్రచార మిందవలన వ్యక్తమగును.

3. ఉత్సవవిధానము— దసరాదిబృ, పౌషీన పౌషిధవవైభవములఁ జాటుట కాదర్శపౌషియమైన రామణీయకమగుపీతము. దసరాదినములలో నందు రత్నఖచితమైన హేమాసన ముంజవలసి యుండినందునను, చుట్టును స్వర్ణ నిష్కరాసులఁ గుమ్మరించుచుండినందునను నదియెంతసుభద్రమై యుండవలెనో యూహించుట సులభము. ఏఁటేట ననరాత్మోత్సవ దినములలో జాజ్వల్యమాన వజ్రోపచిత కనకసింహాసనమున నృపఁ డాసీనుఁ డగుచుండెను. ప్రభువులు సామంత రాజులు సరదారులు శ్రీమంతులు మహానవమీ పర్వదినములలో, సార్వభౌమున కనర్హములైన కాసుకలను సమర్పించుటకై యచ్చటఁ జేరుచుండిరి. సామంతప్రభువులలోఁ బ్రాముఖ్యముగన్న నననాయకులు రాజమందిర సమీపమున ననదుర్గములు నిర్మించుకొని, యందమూల్యములగు వస్త్రాభరణాదులను వివిధవిధ వస్తునంచయమును నాట్యాంగనాబృందమును గొదవలేక యుంచియుండి, విజయ దశమీ మహాత్సవదినములలోఁ దామందువసించుచుఁ జక్రవర్తికిఁ గాసుకలు చెల్లించుటకై సంపూర్ణ రాజచిహ్నములతో నీప్రదేశభాగము నలంకరించుచుండిరి. నగర రాజకీయోద్యోగ ప్రముఖులలో నొక్కొకరును, వారివారికి నియమితములై పదవీప్రతిస్థానూచకములగు మస్తులను బిరుదావళులను బూర్తిగధరించి, విజయమంత్రిముఁజేరుట వారికివిధియైయుండెను. ఉద్యోగవర్గమం-

తయఁ గూడినపిమ్మట నెనుపోతులు పొట్టేళ్ళు చింబోతులు తొలినాఁడు తొమ్మిదేసివంతునను గగ్గవఃక్రిమముగ నెచ్చుగను బలియొసంగబడుచుండెను. అనంతరము ప్రిభుఁడు స్వర్ణసింహాసన పురోభాగమునకువచ్చి నిలుచును. వెంటనే తేనిపట్టపు టేనుఁగులు తొమ్మిదియు, నుత్తమాశ్వములు తొమ్మిదియు, నానావిధాంబరాభరణ కుసుమమాలికా సుగంధద్రవ్యాదులచే నలంకృతములై ప్రిభుని సమ్ముఖముఁ జేరవచ్చును. వానిమోల నశ్వదళ నాయకుఁడు తనపరివారముతో నవినయముగ ముందునకు వచ్చి, ప్రిభునకు భక్తిభావమున జోహారొనర్చి వెనుకకొదిగి వెళ్ళును. పురోహితుఁడు హవనసంస్కార పూర్వకముగ గజాదివాహనముల నర్చించి, వానిపై మంత్రోచ్ఛకముఁ బోక్షించి, ప్రసూనమాలికలచే వాని కంఠసీమల నలంకరించును. పిమ్మట వానికి నైవేద్యమర్పించును. తదుపరి కాజేంద్రియ *సింహాసనాసీనుఁడగును. అనంతరము గంధర్వాంగనలు వేగురు సృత్యమునల్పెదరు. తరువాత వేయిమందిశైట్టీలు చేత నాయుధ ములుపూని యొండొరులను గాయ పఱుచు

* ఏఁడాదిలో నీపరిత్రిప్వదిశములయందుఁ దప్ప నితఃసంధర్శనములలో నీధద్రాసము నధిష్ఠించు నధికారిము ప్రభునకులేడు. అందు నాకుఁడు కేవలము ఋజుమార్గశ్రీప్రవర్తకుఁడుగను సర్వసంధుఁడుగను నుండవలయును. శ్రీకృష్ణదేవరాయని తరువాత నచ్యుతరాయఁ డీగద్దె నుపయోగించుకొనలేదని విదేశ రాయబారులు నుడువుచున్నారు.

కొనుమఁ బోరాడి, జయశీలురు పారితోషికములు వడయుదురు. గజాశ్వాదులును బలిష్ఠములగు స్పృశభరాములును సమూల్య వత్తభూషణలంకృతములయి, సంహసనాసీనుఁ డయియున్న రాజముదఱగా వెడలును. తమపరి సామంతులపులు నాయకులు శ్రీమంతులు కులీనులు నొక్కొక్కరుగఁ జక్రవర్తికిఁ గానుకలు సమర్పితురు. ప్రభుని దేవేరులలోఁ బ్రాముఖ్యమునఁ జేసిన ముప్పదియార్వరురాజులు, భరింపఁజాలని జాతిముత్తైపు సరులను పచ్చిహారములను రత్నదానమును స్వైభవరంగములను సంఖ్యాకములదాల్చి మనోజహేమాంబరధారణయి, బంగారుకలశములనుగొని, కరదీపికా హస్తానువెలుంగ, లజ్జావినయభానములుపైకొన, మంకగతుల నల్లనల్లనఁ జనుదెంచి, రాజచంద్రునినకు నీరాజన మిచ్చుతురు. రాజ్యాంగమువా రేడాదిపొడుగున నమకూర్చియుంచిన యపూర్వముగఁ గ్రంథవిధ వత్తవితానము నాసంపర్కమునఁ బ్రభునియెదుటఁ గనఁబఱచుచుండిరి. సంగీతము చిత్రలేఖనము శిల్పము నిత్యాది అతితకళా ప్రదర్శనమునకుఁగూడ, నీవిత్త్రమయముననే యవకాశ మొసఁగఁబడుచుండెను. పదియవ దినమున సార్వభౌముఁ డశ్వారూఢుడై, నాయకులకును యోధవరులకును వేటువేటుగ దర్శనమొసఁగి, వారలతోడ సంప్రదించుచుండెను. ఇతఁ ప్రధాన పర్వదినోయమునఁగూడఁ బ్రసిద్దులును యువకులును నగు రాజ

కుమారులు నాయకులతోడను నాట్యాంగనలతోడను జేరి, కేసరీజలమున వసంతాభిషేకముఁగావించుకొనెదరు. వార లాసందర్భమునఁ దమకగపడువాఁడపై నెల్ల గొట్టములతో నావసంతము నిర్దాక్షిణ్యముగఁ జిమ్ముచుండెడి వారు.

౪. పరిసరమునందలి నిర్మాణములు — తల్లికోట యుద్ధానంతర మీదిసరాదిబ్బ చాలశిథిలమైనది. ఈ వేదికాంతిర్భాగమున రహస్యగృహ మేదైన నుండనోపునని పరిశోధకులు కొందఱు కొన్ని సంక్షుభూర్వా మాతీన్నియకు నలువైపుల రమారమి పదియడుగులలోఁతువఱకుఁ ద్రవిష్టించినయఁ, గూలీలుకొందఱు అందులోఁబడి మడియుటవలనను, ద్వారమెచ్చట నగపడని హేతువునను పల్లమునుమరఁ బూడ్పించిరనియుఁ దెలియవచ్చెడిని. దీనికిని బ్రాకారకుడ్య మొకటియుండి, యిప్పుడు ఖలమై యుద్ధిభాగమున దానిచిహ్న మొకింతనిలిచి యున్నది. ఈవిషయమందిముపైకివెళ్ళుటకుఁ బశ్చిమదిశయందు మెటికలున్నవి. ఈవేదికపై నిలిచిచూచినచో నంతఃపుర ప్రాకారమును, సమున్నతములయిన రక్షకభటగోపురములు రెండును, గుళాలయు, హజారరాముచంద్రాలయమును, దండినాయకుని మందిరమును విస్పష్టముగ గోచరించును. ఈ ప్రాంతమందలి నిర్మాణముల పైకప్పులు గచ్చతోడ తాతిపఱపునకంటెను భద్రముగ నిర్మింపఁబడియుండుటచే, వాని మీదిభాగ-

విద్యాగర చరిత్రము

మున మేడలునయిలము వెలసియుండెనని యూహించుట
కనకాశ మేర్పడుచున్నది.

7. శిలాద్వారము.

ఇది మును రాచనగరును విజయమందిర ప్రాకా-
రకుడ్యమునకుఁ జేరున నున్నది. ఏకశిలామయము. ఎత్తు
రమారమి పదియడుగులు. వెడల్పు మూడడుగులు.
మంద మెనిమి దంగుళములు. తూర్పులోఁ జేయఁబడిన
దయునను నొకదారుబంధమున నిమిడ్చిన కొయ్యపలకల
తలుపులఁ గాన్పించును. కొయ్య తలుపునకు వలెనే
దీనికిని వెనుకభాగమున గడవేయుతూములు రెండున్నవి.
దేనికిది ద్వా-మో! శిఖరభాగమునందలి మట్టిప్రోవులోఁ
బూడి యుండెనట. ఈవలఁ గనుఁగొనఁబడినది.

8. రాజనగరము

కొందఱిది దేవాలయము కాఁజోలునని శంకించు
చున్నారు. ఈ నగరమునందు దేవాలయములు తప్ప
నితర సౌధము లలంకార శూన్యములు. రాజసందర్శన
శాలకు సమీపమున నున్నందునను విజయమందిరము-
నకు సమీపముననుండుటచేతను, నలంకారములగు శిల్ప-
ములేవియు దీని కుడ్యములపైఁ గన్నట్టనందునను, నిది
రాజనగరమే యయియుండవలెను. అంతయు నితర
తోడను గారితోడను జేసిపని. ప్రధానద్వారము-
త్తరాభిముఖము; కాననిది దేవాలయము కాదనుట
విస్పష్టము. నేలసమముగఁ బూడియుండిన యీభాగ

మీవల పైకిదీయబడినది. దీనియెడైదడుగులు. దీని పార్శ్వాలమునుండి దీనిరా యుత్పవమునకు వెళ్ళుట కనుకూలముగను మిగుల నాణెముగను నిర్మింపబడిన వీరము పూడియున్నది.

9. నేలమార్గము.

ఇది భూమిమీదనున్న సమాన పరిమాణమున నుండుటచే సమీపించినఁ గాని గోచరింపదు. పూర్వాభిముఖము: దీనికిఁ బ్రాకారముగలదు. ఇతర దేవాలయములకువలె పైకప్పు తాలబండలఁజుపు. కప్పున కాధాంములగు కంబములు శిలానిర్మితములుగాన నిది దేవాలయము. గుడిలోనికిఁ బయట నుండి తాతి సోపానములున్నవి. అడుగు భాగమున గారవేయబడి యున్నది. మేడగది గూడ నుండియుండవలయును. అదిశిథిలమయియుండ నోపు. చక్రక్రమలో మట్టియురల కుండ బలమయిన ప్రహరినిర్మింపబడినది. ఆలయమున కను ప్రహరికిని నమమ నిర్దాతు మనుష్యులు ధారాళముగఁ బోగలిగినంత వెడల్పుగల సందు గలదు.

10. గాజప వర్ణన గృహము.

నేలమార్గముగది యేబదిగజముల దూరములో నుత్తరమున నున్నది. పురాతనకాలమున నిది చాలఁ బ్రాముఖ్యము వహించినది. ప్రధానద్వార ముత్తరాభిముఖము. ద్వారపార్శ్వమున సందర్శనమందిర ముండినది. ఈగృహము తొమ్మిది వరుసల కంబములు గలది.

విద్యానగర చరిత్రము

వరుసకు తొమ్మిదేసి స్తంభములవంతున నుండి యున్నట్టి గుఱుతులు నేడు స్పష్టముగఁ దోచుచున్నవి. స్తంభములగవసపు. అవి కొయ్యతోఁ జేయఁబడినవేమొ. ముఁల్మాములు వానిని దగ్గఁ నునర్చి యుందురు. పైకిఁ బోవుటకు దక్షిణపార్శ్వమున శిలాసోపానము లుండి యుండును. ఇపుడాచిహ్నములు విస్పష్టముగఁ గాన్పించును. రాచనగరులన్నింటిలో నిది యుత్తరమందున్నది. ఇన్యదియొక దర్బారు మందిరమయి యుండునేమొ. దీనిమీడ మహమ్మదీయులచేఁ గూల్పఁబడి యుండును. ఈమందిరమున కెదుటనున్న శిథిలములలో కెద్రతాతి తొట్టియొకటి యొకమట్టిదిబ్బ కానింపఁబడియున్నది.

11. హజారామాలయము.

౧. నిర్మాణము—‘హజార’మనఁగా పొంగణము (ముంగిలి). రాజప్రాసాదావరణమున నుండుటచే దీనికి పేరు వచ్చియుండును. రాజనగరమునకుఁ జేరువ నున్నందున నిది విద్యానగరప్రభువుల ప్రత్యేక ప్రార్థనాలయమని నిలంపవలసియున్నది. శ్రీకృష్ణరాయఁ డరుణోదయాశ్చూర్వమే స్నానమాచరించి, యంతఃపురావరణముననున్న దేవాలయమునకరిగి, కులాచారానుష్ఠాన విధులనుదీర్చునని పెయిస్ తెల్పెను. ఆ దేవాలయ మిదియే యగును. గర్భాలయమున కుత్తరభాగమున దక్షిణాభిముఖమయి యున్న యొకమండపము ద్వారమునకుఁ గుడిపార్శ్వపు గోడమీఁద శా, శ. ౧౮౩౫ వ సంవత్సర

దైత్యశుద్ధ పంచమినాఁ డీయాలయము కృష్ణదేవరాయఁ-
డు కట్టించినట్లు రూఢిపఱచు శాసనమున్నది. క్రీ. శ.
౧౫౧౩వ సంవత్సరమున నిట్లు రాయఁడు దీనిని నిర్మించి,
చంద్రగిరిహాణకాలమున తనతలిదండ్రుల స్మృతికై దీని
కైంకర్యార్థ మైదుగ్రామములు మాన్యముక్రింది నేర్పఱచి
నట్లు పుస్తకము. సాంఘారి రాష్ట్రముననున్న తారూరు
దగ్గఱ నొకచెరువు తొవ్వింది, దానినిసయిత మీరా-
మాలయఘనకు ధారా పూర్వ కముగా సమర్పించి
యున్నట్లును బ్రతీతి.

౨. ఆలయభాగములు—ఈ రుషవిగ్రహముఁ బ్ర-
తిష్ఠించిన చోట్లలో నెల్లఁ దత్పార్శ్వాలయముననే స్త్రీ
విగ్రహములనుగూడ నిర్మింపఁచారము పెక్కుశతాబ్ద-
ములనుండి దక్షిణదేశమునందంతటను గలదు. అందుఁ
బురుషవిగ్రహమునకు గడి పెద్దదిగను స్త్రీవిగ్రహమున
కంతఁతఁ జిన్నమైనదిగను నిర్మించుట యొక సాంప్ర-
దాయము. ప్రతి ముఖ్యదేవాలయమున నీయమ్మ-
వారిశాలగాక దానికిఁజేరికగా దైవపుత్రివిగ్రహములు
దైవావతార ప్రియములు నుంచు మందిరములండుటయుఁ
గలదు వివాహాది కార్యములకు ముఖశాల లుండనే
యుండును. కొన్నింటికై గల్యాణమండపములు వేటుగ
నుండును. వీనితోఁగూడ గురుకులావాసమునకును, మ-
తచర్చలకును, గ్రంథభాండాగారములకును, బుర్రోప- తు-
లు యాత్రికులు సన్నాసులుబసచేయుటకును, సనువైన

పార్శ్వమండపములు సయితముండును. హజారరామ దేవాలయమున నమ్మవారిశాల, బ్రాహ్మణాలయమున కుత్తిరమున మిక్కిలిసమీపమునఁ బూర్వభిముఖముగ నున్నది. అతటనువలె నిచ్చటఁ బ్రాహ్మణాలయమున కంటె నమ్మవారిశాల చిన్నదేకని యందలి శిల్పకళ వర్ణనాతీతమై సర్వవిధములఁ బ్రాహ్మణాలయ శిల్పమును మించియున్నది. ఈ దేవసదనముల రెండింటిలోను తాతి సీటిగొటములున్నవి. గర్భమందిరముపై గచ్చునింపాదిగఁగల గోళాకారపు గోరమును, నాగోళరపుఁ జిరర విరూపాక్షేశ్వరనిలయ శిఖరభాగమున నేటికిని దోమ లోహకలశములనంటి కలశమును, నిర్మించబడి యున్నవి. అమ్మవారిశాల పైపఱపున బౌద్ధులయు, చైతన్యులయు నాలయములకువలె భరింపరానివిధమున గార బండ్లకొలదినిఁ జాల మందముగఁ గ్రుమ్మురింపబడి యున్నది. అమ్మవారిగుడికి సయితము ముఖ మండపమును హద్దారిమును గలవు. ఆవరణములోఁ గల్యాణ మండపము వేటుగనున్నది. పండుగల సందర్భములలో సీ యాలయమునకుఁజెందిన దైవకైంకర్యకార్యములన్నియు నందేరుగును.

3. శిలాశిల్పము—అమ్మవారిశాల యాకాలపు శిల్పకళా ప్రావీణ్యము సమగ్రముగఁ బ్రకటింపఁ జాలి యున్నది. భారత భాగవత రామాయణ కథావిశేషములఁ దెల్పు చిత్రము లీసదనముల రెండింటిగోడలపై నను

ముప్పలుమూటగట్టునట్లు తీర్చబడినవి. దేవాల యావ-
రణములో నొకచూరామమునందు ముండినట్లుగ నందలి
భూస్వరూపము తెల్పుచున్నది. దానిని గవవగాఁ గ ధ్య
మండపము వచ్చును. ఇందు నల్లని స్తంభములు నాలు
గున్నవి. అవి పృథ్వీ శిల్పకళాన్వితములు. ఇది
వైష్ణవాలయమయినను దీని గోడలపై శైవచిత్రములు
తీర్చబడినవి. ఉత్తరపుట బ్రక్కనన్న స్తంభమునఁ
జెక్కబడిన యశ్వరూపుఁడై యున్న కల్పిత్రమిగాక
తదితర స్తంభములపైని మయూరవాహనఁడగు సుబ్ర-
హ్మణ్యస్వామి, చినాయకుని సమీపమునఁ బద్మాసనాసీను
లయియున్న తీర్థంకరులు మొదలగుశిల్పములుగూడ నభి-
రామములుగ వున్నవి. బుద్ధావతార స్వరూపముపై త-
మున్నది. ఉత్తర పక్షిణ స్వరూపములనండి వెళ్ళెడి
మార్గము ప్రక్కమండలములలోనికి బోవును. పడమటి
వైపుననున్న గుడియందే రామచంద్రవిగ్రహ మున్నది.
ఆలయము కొంత కృష్ణశిలలచేతను, మఱికొంత పసుపు
నీలముచేరిన చూకుపచ్చనర్తముగల తాలచేతను, గట్టఁ
బడియున్నది. నాటి చిత్రకారులీదేం లయంతిర్భా-
గమునందలిగోడలకును, పైకప్పునకును, హంసలు చిలు-
కలు లోనగువానికిని, నిగ్గులుగుల్కునట్లుగ వేసియుండిన
రంగులు వేటికిని వన్నెమాయకున్నవి. ప్రహరి గోడ-
లును స్తంభములును పలుదెగల చిత్రములచే మిగుల
విన్నానముగూర్చుచున్నవి. ఆలయ ప్రాకార కుడ్య-

ముల పై భాగ మంతయు యుద్ధోపకరణాంచితములగు చతురంగబలములు సమరభూమికిఁ బ్రయాణము సల్పుచున్నట్లు చెక్కఁబడి యున్నవి. ఈచిత్రము లన్నియుఁ గఱపంగఁగ నా కర్షకములై దర్శయోగ్యములుగ నున్నవి. వలయాకృతిగ నున్న స్తంభముల శిరోభాగములు పైఁ జూపున కాధారములుగ లేకున్నను గేఁలము శిల్పకళా పాటవముఁ బ్రకటించుటకే నిర్మింపఁబడినవి. ఆలయ కుడ్యములపై తాటకచథ నటాయురారణ యుద్ధము సీతాహరణము శివధనుర్భంగము సప్తతాళ భంజనము సరయానదీతరణము రావణుని యముఖమున నున్న తాసనముపై నిర్భయముగను సగర్వముగను గూరుచూడియున్న యాంబనేయుఁడు మున్నగు చిత్రములు నిర్మితములయి యున్నవి. పైబంతిలోఁ గృష్ణలీలలును రెండవరుసలో మేళతాళ వృద్ధాంగాదికము మ్రోయించు పరిజనులు తోడనుండ సుందరవస్త్రాలంకార శోభితలయి నృత్యము సల్పుచున్న నాట్యాంగనలును, మూడవచాలున రణభూమికి నడచుచున్న వీనిచయమును, నాలవ శ్రేణిలో నశ్వదళమును, అయిదవపంజ్తిని గడియూధమును జెక్కఁబడియున్నవి. సింహద్వార మసమగ్రిమగుటచే నందు గారపనియగపడదు. దక్షిణభాగపు వరండా యందున్న తాలపొగ్గపులో బలాధ్యములయిన విగ్రహ ఖండములున్నవి.

ర. దారుశిల్పము— శిలాశిల్పమంతయుఁ బరి-

కింపఁ గొయ్యఁజనినతెనే పొడఁగట్టఁజాలియున్నది. ఇట్లు రచించుటలో నానాటి శిల్పు లీయాలయమునఁ జక్కని పరిశ్రమము సల్పిరి. 'ఇందు తాతిననిమించిన కొయ్యపనియునుండె' నని విద్యానగరము నందర్పించిన యస్వదేశరాయబారుల వ్రాతలు తెల్పుచున్నవి. రాజమండపమున ముఖశాలలు మున్నగువానికి నాకాలపు శిల్పులు దారువునుపయోగించి, దానికి రక్షకముగఁ బైభాగమునఁ దామ్రకవచములు తొవ్వగుచుండువారు. ఈపద్ధతి మధుర చిదంబరము మున్నగు క్షేత్రములలోని శిల్పనిధానమునుబోలినది. ఇందు కు మిక్కిలి దృఢమైనకట్ట నుపయోగించి, దానిని దామ్రకవచాదులలో భద్రపఱచియుంచినను, మహమ్మదీయులు వానిని దగ్ధము చేయుటచే నిప్పు డాదారుశిల్ప ముమియును మిగులకపోయెను.

౫. పరికరములు—ఆకాలమున శిల్పులు సున్నితమగు శిల్పపుఁబని చేయవలసివచ్చుచో నల్లనితాలకంటె హరిద్రానిలవర్ణాంచిత శిలలనే మిక్కిలి యధికముగ నుపయోగించుచుండిరి. ఈశిలల నితరప్రాంతమునండి యరుదుగఁ దెప్పించుచుండిరి. సర్వసాధానముగ విద్యానగరమునందలి నిర్మాణములకు విదేశశిలలను విస్తారముగ వాడక, చాలవఱకు నాప్రాంతమునందలి నునుపురాళ్ళనే మిక్కిలి యెక్కుడుగ నుపయోగించు చుండిరి. ఈ యాలయమునందలి కొన్నిప్రతిమలు లోహాగ్రహముల

విద్యావగర చరిత్రము

కంటె విక్కిలిమెటుంగుదేటి కాన్పించుచున్నవి. భారత ప్రపంచమున నెల నీభాగమునందలి శిల్పకళ మిగులవాసి గాంచినది. దేవాలయ ముఖమండపమున సాధములగు బెక్కుశిలలు నానావిధ శిల్పకళావిలసితములై నాటి శిల్పవిద్యావిభవమును బ్రేక్షకుని హృదయఫలకమునఁ జక్కఁగ ముద్రవేయఁజాలియున్నవి.

ఈకోవెలకుఁ దూర్పుభాగమునఁ బురాతనమైన గుడి యొకటిగలదు.

12. తాతొట్టి.

రా. సంవత్సరస్థానమువచ్చు వారలకో యశ్వ గహది చింతువులకో నీటిని నింపియుంచుటకయి యీ తాతొట్టి నిర్మాపబడియుండును. ఇది గండశిలలలోఁ దొలిచిచేయబడినది. రమారమి ౪౨ అడుగుల పొడవును 3 అడుగుల వెడల్పును ౨౫ అడుగుల యెత్తును గలది. ఆకాలపువా రీతొట్టిలో నేనుఁగు పిల్లలకయి పాలుపోసి యుంచుచుండినట్లు ప్రతీతి. తొట్టిని దలుచుగఁగడిగి ముటికినీటిని వెలికి బోనిచ్చుటకయి యడుగునఁ జిన్నని మామొకటి తొలువబడినది.

13. ఆత్మపుర ప్రాకారము.

హజారరామాలయమున కుత్తరమునఁ గొంత దూరములోఁ బెక్కుమందిరము లీ యున్నతప్రాకార రక్షణమున కధీనములయియుండినవి. ప్రాకారపుగోడలదుగున సత్యంశ స్థూలమువహించి, పైకిబోనుపోను

మందముత్తగ్గి, చివర కిరువైపులను తూతివరుస లేక మై
మునదేరినట్లుండును. శిఖరభాగమున గచ్చుచేయుఁ
బడి, యందు నిశ్చిలోహశంకువులు నాటుకొల్పబడినవి.
నిర్మాతలు, కోటగోడల బలవత్తమములైనవిగఁ గాక
స్త్రీల సంరక్షణమున కుచితములుగ మాత్రము
నిర్మించిరని తోచెడిని. ఈ యావరణమున సేవకు
మూడుద్వాముమాత్రము యుండినవి. యాత్రికుల
సౌకర్యార్థము ప్రభుత్వమువారివల వానిని హెచ్చించి
యున్నది. ప్రధానద్వారము పశ్చిమాభిముఖము, బుద్ధ-
గయమున్నగు ప్రాంతములయందువలె ద్వారములను
వలయాకాశముగఁదీర్చుట హైందవ శిల్పులకు సుసా-
ధ్యమేయైనను, బూర్వాచారానుసార మిచ్చటను
బ్రాహ్మీసభము ననుసరించియే ఎరు వానిని నిర్మించిరి.
ఈప్రాకారములోపల నిక నెన్నియో వందలము లుండె-
నని యందు గుట్టలుగఁబడియున్న తాలకుప్పలవలన గ్ర-
హింపవచ్చును. సామంతప్రభువులలోఁ బ్రాముఖ్యము
నొందియుండిన నననాయకుల సౌధములు రామందిర-
మున కేవలైపుననుండినవో గ్రహించుటకు వలనుగాదు.

14. గాజీముదీను.

అంతఃపుర ప్రాకారమున నడుమనున్న నిర్మాణ
ములలో మిగుల విశాలమగు శిథిలభాగమే రాజ్జీమందిర
మయియుండుననుట కొండఱియూహ. ఇది రాజ్యాంగ
కార్యస్థానమని మఱికొండఱిమఱియు; కా నియిచ్చటిపరి

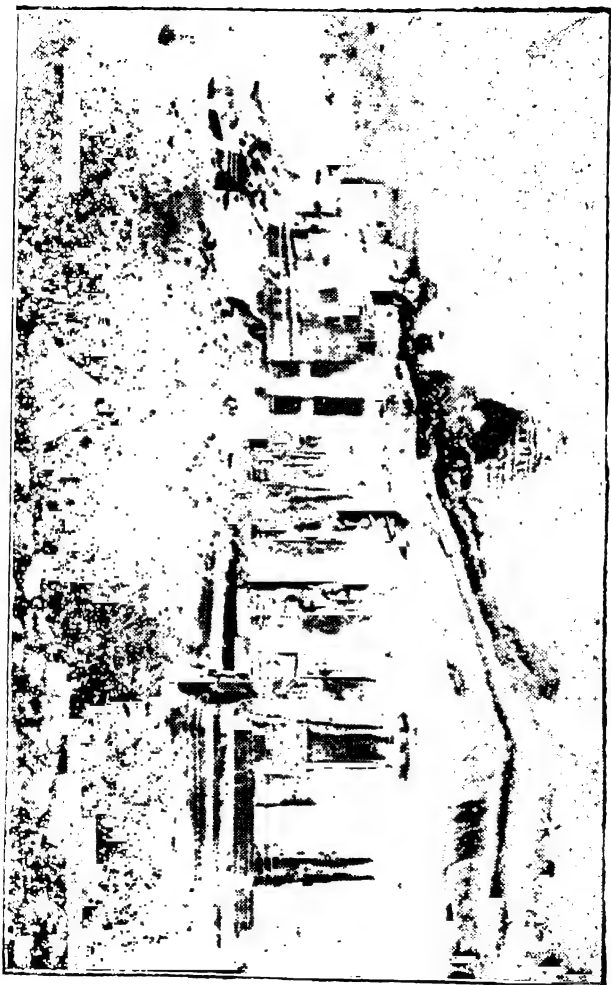
విద్యార్థుల చుట్టూ

సర నిర్మాణవిశేషములను గమనింప నిది రాణివాస మందిరముగానే తోచుచున్నది. ఉత్తరవిశేషముగల ద్వారముదగ్గర సున్నతములైన రక్షకగోపురములు రెండున్నవి. ఈగోపురములు కేవలము రక్షకభటుల కొరకే యేర్పడినవికావు. అంతఃపురస్త్రీలు తమ్మితరులు చూడకుండా నందువసించి, బయటిచిత్రములను గమనించు కనుకూలముగ నిర్మింపబడినవి. ఈ గోపురముల పైనుండి చుట్టూనాలోకించివచ్చే బంపాశిథిలములన్నియు నగపడును. మంచువేసగిలోగూడ వీనియందు శీతల మారుము వీచును. తూర్పుద్వారముకడ నొక చిన్న కట్టడమున్నది. దానినెక్కిచూచిన గజశాల గోచ రించును.

15. మంత్రాశ్రమ మందిరము.

ఇది యంతఃపురావసానముననున్న సుందరతరము లగు నిర్మాణములలో నొకటి. రెండంతస్తుల మేడ. అంతయు కమానులచే గడు రమణీయముగ గట్టబడి యున్నది. మేడమీదికిబోవుటకు దీనియంతరపార్శ్వమున సోపానములుగలవు. మేడకూడఁ గిందిభాగము వలెనే కమానులచే దీర్చబడియున్నది. ఇది యైదు వందల సంవత్సరముల క్రిందట నిర్మింపబడిన దైనను నాటిపాలగార చెక్కుచెదరక నేటికిని నిగ్గులుగుల్కుచున్నది. సాధము నిన్న నేడు కట్టినట్లు తోచజేయుచు, దొంటివిన్నాణమునే ప్రకటించెడిని. మేడ పైమూల

శ్రీ దాస్ నగర చరిత్రము.

దాస్ నగర చరిత్రమునకు దే. రెండవ మండలము.

వికసింపక మలముఁగొలినది. దీనిఁబట్టియే యీ నిర్మాణము నకుఁ గమలాలయమనుపేరు వచ్చియుండును. భవన నిర్మాణమునకుఁ బూర్వము మేడకట్టును దేశము నిర్మాతల కుండినట్లులేదు. ఏలన దిగువయరలో మనకగపడు మెట్లకలు కట్టడముతోఁగూడఁ గట్టినవికావు. నిర్మాణముపూర్తియైనపిమ్మట నుండుబడినవి; కావునఁ గ్రింది భాగముకట్టిన తరువాత మేడవిషయమగు సంకల్పము నిర్మాతలకుఁ గల్గియుండును. అన్నికట్టడములకువలె దీనికిని పునాది యెత్తులోనుండి తక్కినవానివలెఁ గాక కొంత నటకు శిల్పకళచేఁ జెల్వఁ గుల్కుచున్నది. ఇతర నిర్మాణములకును దీనికినిగల ప్రధానభేదము మూలలు ప్రత్యేకసరణి నుండుట. ఈభవనమునకుఁ బ్రక్కగోడలు లేవు. ఇది బలమయిన పెద్దస్తంభముల మీఁదను కమానులపైనను నాధారపడి బాహ్యముగ నున్నది. మేడ కుం దంటను గిటికీలు గలవు. వీనిస్తంభములు కమానులు మహమ్మదీయ నిర్మాణపద్ధతినున్నను, పునాదియుఁ బై నటపును దిక్కిన యలంకారములను హైందవ నిర్మాణవిధానమునే నూచించుచున్నవి.

18. పరిచారకా మందిరము.

అంతఃపురావరణమునకు నైర్వతిదిశను చిన్నని సరోవరమధ్యమున నొక మండపముగలదు. దానికిఁ దూర్పున ముఖ్యద్వారమునకు దగ్గఱఁగా నీ పరిచారికా మందిర మున్నది. దీని నాప్రాంతవాసులు 'జనానా'

విద్యానగర చరిత్రము

యందురు. దీని లోపలిభాగమునఁ జుట్టును కమానుల
వరండాతోఁ గూడిన వేదికయున్నది.

17 విశాలము.

ఇది గజశాలకుదగ్గర దక్షిణాభిముఖముగ నున్నది.
ముందటిభాగమున సమున్నతములై విశాలములైన రెండు
వేదికలు గలవు. ఆవేదికలపై బదునొకండు కమానుల
వసారాయున్నది. లోపలసైతము చుట్టునైతైన కిన్నెము
దానిపై నాల్గుచక్రాలలో కమానుల వరండాయు పరి
చారికా మందిరమునకువలె నున్నది. మధ్య నిలుచుదలపు
పల్లముగలదు. లోపలి నడిమికన్న శిథిలమైనది. ముందు
భాగమునందలి కమానుల వరండా యొక్కటి చక్రం
దక్కినకట్టడమంతయుఁ బరిచారికామందిరమువలెనే యు
న్నది దీనినిగూర్చి ధర్మశాలయనియు, యాత్రికు వసతి
గృహమనియు, నాట్యమందిరమనియు, మల్లరంగమయి,
మంత్రాలోచన మండపమనియు, బలువురు పలువిధములఁ
దలఁచుచున్నారు. ఆలోచన మందిర మంతఃపురావరమున
తరముననే యున్నది. గాయకసభలు మున్నగునవి పరుగ
వలఁచుచుచోఁ గనులభవనమువంటి సువిశాల మనోజ్ఞ
మందిరము లుండునాయున్నవి. ప్రభుఁడు తఱచు కోట
పడిచినచ్చుటలేదుగాన మల్లయుద్ధములకుసన్నిత మంతః
రావరణములోపలనే యుచితగృహవసతి యేర్పడియుం
డును. ఇది గజశాలకు మిక్కిలిచేరువ నున్నది. ఇందుఁ
గూడఁ బదునొకండుగదులు గలవు; గాననిది మావటీండ

నివాసమునకయియే నిర్మింపబడియుండును.

18. గజశాల.

ఇది మిగులజలమైనగోడలు నున్నతములై విశాలములగు నంతరములు సుమనోజములయిన గోపురముల గల్గి పశ్చిమాభిముఖముగనున్న యందమగు నిర్మాణము. అంతయు మహమ్మదీయ శిల్పవైఖరిని గట్టబడినది. గోపురములు నసారాయు హిందూవర్ధతి ననుసరించినవి. దివానుఖానాకు నెదురు. బ్రతిగజమునకు వేర్వేరుగ నొక్కొక గదిచొప్పున గజశాల యేర్పఱుపబడినది. యబుర్ రజాక్ నడిసియున్నందున నిది గజశాలయని గూఢిఱుప బడినది. ఇందుఁ బదునొకండును గులు కట్టుట కనుకూలములగు గోరాంచితమున గదులు పదునొకండు విశాలములై యొప్పును. ఉత్పన సమయములయం దూకేగించెను నేను గులు మాత్రమే యీశాలలోఁ గట్టివేయఁ బడుచుండినవని ప్రసిద్ధి. నడిమిగది పట్టపు లేనుంగునకను యేర్పఱుపబడియుండును. ఈమధ్యాంతరముపై నొకచదరపు బురుజున్నది. పైకిఁబోవుట కీనడిమిగదికిఁబ్రక్క నొకచిన్న కొట్టునుండి నోపాసములున్నవి.

19. కై నదేవాలయములు.

గజశాలకుఁ దూర్పుభాగమునఁగల మైదానమున రెండు కై నదేవాలయములు ఖలరూపమున నున్నవి.

20. రంగస్వామిదేవాలయము.

ఇది యంత్రపురావరణమునకు వెలుపల దక్షిణ భాగమునఁ బూర్వాభిముఖముగ నున్నది. సగము వఱకుఁ బూడియుండి శిథిలమై యచ్చటచ్చట సంస్కరణముఁ బొందియున్నది.

21. రంగమండపము.

ఇది రంగస్వామిదేవాలయమునకు దక్షిణ పార్శ్వమున నున్నది. ఇందు చాదాపు తొమ్మిదడుగుల నిడివిగల యాంబనేయస్వామి శిలావిగ్రహము గలదు. ఈవిగ్రహమున కెదుట ననఁగా నావరణమందలి దక్షిణ పుగోడు లోభాగమున నొక బండమీఁద ప్రితకన్నడపుటక్షరములలో శాసనమొకటియున్నది. అందు మాధవరాజు మల్లరాజుగారి మనుమఁడు వల్లభరాజుగారి కుమారుఁడు మహామండలేశ్వరుఁడు తిమ్మరాజు, సదా శివరాయనికాలమున శా. శ. ౧౪౬౮ వ విశాఖ-వసునామ (క్రీ. శ. ౧౫౪౬వ) సంవత్సర చైత్ర శుద్ధ తదియ గురువారమునాఁడు విద్యానగరము నందలి పెద్దయంగడి ఏథిలో మైలసంతకుఁ బడమటనుండు మాధవదేవునకుఁ దన చిలిదండ్రులగు వెంగళమ్మ వల్లభరాజుల జ్ఞాపకార్థమై యాచంద్రస్థాయిగ సిత్యోత్సవములయందు సృత్యగీత వాద్యాది వైభవాదులకు యోగ్యముగ, ౨౫ అంకణములుగల విశాలమైన రంగమండపము నిర్మించి నట్లుగలదు; కాని యిప్పుడా మండపము పూర్తిగ లేదు.

22. దస్తరేఖానా

పై నిర్మాణములకెదురుగ నబ్దుర్రజాక్ తెల్పిన దస్తరేఖానా యనబడు రాజకీయోద్యోగుల కొలువు కూట మున్నది. మంత్రిశ్రేణిరుని విశాలమైన సభా గారమునకెదురుగ నిదియుండినటు లాతడు సూచించెను.

దీని నాకా మువారు 'దస్తరము: కొ'ట్టని పిలుచుచుండిరి. అబ్దుర్రజాకు స్వర్ణ నమివలన నిది రమారమి యిరువది గజముల పొడవును నాఱు గజముల వెడల్పునుగల వసారాగా నుండెనని తెలియుచున్నది. రాజకీయ పత్రములు, నిమిషములగు కాగితములు నిందు స్తరములుగఁ గట్టియుంచుట వాడుక. కరణము లెప్పుడు సేవసారాలోఁ గూరుచుండి యెక తెఱపిలేక లెక్కలు వ్రాయుచుండి రట. వారు తమవ్రాతకు రెండుగజముల పొడవును రెండువేళ్ళవెడల్పును గల తాటాకులు నల్లరంగుఘలకములు నుపయోగించుచుండిరనియు, వానిపై వారు పరపర గీయుచుండిరనియు, నబ్దుర్రజాకు తెల్పెను.

23. పట్టానంద యెల్లమ్మ

రంగస్వామి యాలయమునకు నైర్వతి మూలయందుఁ గొంతదూరమున నొక వేణుచెట్టుక్రింద సేదేవిగూడి యున్నది. ఇది పొలిమేరదేవత. కురుబవాం దీదేవత నిప్పటికిని బూజించుచున్నారు. ప్రాకారమునకు వెలుపలఁ గొంతదూరము నడచినచో ద్వారమున కాపలి-

వైపున రెండుదేవాలయము లుండుననియు, నందొక
యాలయములోని దేవత యనుదినమును బెక్కు గొట్టె-
లను మింగుచుండెననియు, పెయిస్ వ్రాసెను. ఆ
దేవత యిదియే యయియుండునా?

24. దండనాథుని పురూరి

ధననాథుడు విద్యానగరరాజుల దండనాధిపతి.
ఈతని ప్రహరి హజార రామాలయమునకుఁ బశ్చిమమునఁ
గొంతదూరములో నున్నది. దానినడుమ శిథిలమైన పు-
నాదిగలదు. దండనాథుని నగరున కది పీఠముకాబోలు.
ఈ చూనరాణమున నదిగాక వేర్వేలు పునాదులు గూడ
నున్నవి. వానిలోఁ బెక్కు స్తంభములనిర్మాణ మొకటి.
అది మహమ్మదీయులచే మసీదుగా మార్పబడినది. దాని
పైన గుమ్మటము గలదు.

25. మ సీ దు.

సామ్రాజ్యమునకు వెలువలనున్న మహమ్మదీ-
యులతోఁ గత్తికట్టి విద్యానగరరాజు లెప్పుడును బోరు
తున్నను, వారు తమసామ్రాజ్యమునందలి మహమ్మదీ-
యులనుమాత్ర మిశ్యంత సామరస్యభావముననే చూచు
చుండెడివారు. మహమ్మదీయులు గొప్ప గుట్టపురొందులు
గను విలుకాంబుగను నున్న కారణమున, నాగారవమును
జట్టికూడ రెండవదేవరాయుడు నగరమధ్యమున వారి
కొక మసీదు కట్టించియుండెను. నగరమున వారికై ప్ర-
త్యేకముగ నొకవిధి యేర్పఱుపబడి యుండినది. పైన

దెల్పిన మసీదు గొప్ప స్తంభములపై నాధారపడిన యొక చావడి (మొగసాల) వలె నున్నది. దాని వెలిగోడలు నిర్మాణము పూర్తియైన పిమ్మట బెట్టినవిగఁ గన్నట్లును. పునాది యున్నతముగను నలంకార యుక్తముగను నుండి గచ్చతోడ నిర్మింపబడినది. మనుష్యులయు సంచులయు సత్తులయుచిత్రములు విరిగి నందుఁగలవు. శిల్పపుబని దీని నందుహెచ్చు మహమ్మదీయ నిర్మాణపద్ధతి కిదెంతమాత్రము ననుసరణము కాజాలదు. మసీదున నారాధనార్థమైన సడిమిగుడి మక్కావైపు మరలి యుండలేదు.

(8. చిత్తకటగోపురము.

పై నఁబేర్కొనిన యావరణమున కీశాన్యదిశ నొక చిత్తకటగోపురమున్నది. అది చాలభరిమైనది. కల మెట్లమున నందు నొకగదియు నందుండి పైకివెళ్ళుటకు దక్షిణమున మెట్లదారియుఁ దప్ప, మిగిలినభాగం తయు గట్టిమట్టిదిబ్బ. శిఖరభాగమున మూడరలుగల గదియొకటి యున్నది. దాం కుంబడిన కిటికీ నిర్మాణ క్రమమును తిన్నెవైఖరియుఁ జూడఁ దుపాకుల నుంచు నుద్దేశమున నిది నిర్మింపబడి యున్నట్లు తోఁచెడివి. పశ్చిమభాగపు కిటికీనంకనున్న రెండుగుదులలో నొకటి భటులనివాసమునకును, రెండవది యత్యంతావసర ప్రాప్తయ సందర్భములయందు పయోగించుట కనువైన మందుసామానుల నుంచుటకును దగునట్లు కట్టబడినవి.

విద్యావగ్గ చిత్రము

ముఖ్యమైన మందుసామగ్రి క్రిందియరలో నుండును.
చుండెను. మందుకొట్టులోనికి బోయెడు మార్గ మిప్పుడు
మూసివేయబడినది. ప్రేక్షకుల దృష్టికిది కడుంగడు
నాకర్షకము గు నిర్మాణము.

27. టంకశాల.

రాజనందననశాలకు వైర్యతదిశగలదిఁ బ్రభుత్వపు
టంకశాల. మహామృదీయులు దీనిని బూర్తిగ నాశ-
ముచేసిరి. ఇప్పుడు గోడలు మాత్రము మిగిలి యున్నవి.

28. సౌధ సీథాయి.

అంజపుర ప్రాకారమునకు వెలుపల సామంతి
రాజులయు సేనానులయు సరచారులయుఁ దదితర
ప్రభుత్వోన్నతోద్యోగులయు దివ్య సౌధములును, జీ-
తాంశాలంకార శోభితములై నేత్రరంజకములైన సుందర
మందిరములును, రాజాంశపురము వలకు విస్తరించి
యుండెనని పెయిన్ వ్రాసెను; కాని యవి యీ యా
చోటనుండెనని యిప్పుడు వ్యక్తపఱచుటకుఁ గాదు.

కమలాపురమునందలి బసకేగి, యట విశ్రమింతము.

నడవ ప్రకరణము.

పంపాపూరి మార్గము.

1, భూకంఠ దేవాలయము.

అరుణోదయాశ్శూర్వము మేల్కొని యుదయరాగ రక్షిమం దానమాచుచు, బ్రభాతారోగ్య వాయువుల నాఘ్రాణించుచు, గర్జరసాయనముగ గాన మొనర్చెను విహంగ నివహ కలస్వనము నాకర్ణించుచు, నుత్తరాభి ముఖముగ బయలు వెడలి, రాజాంత్యపురావణమునకుఁ బోయెను మార్గము విడిచి, పశ్చిమోత్తరముగఁ బంపా పురమునకుఁ జనెను ప్రధానమార్గమున నొకటిన్నర మైలు దూరము నడచినచో, నంతః రావణమునుండివచ్చు శాఖామార్గ మిర్యాపథముతోఁ గలియుచోట, నీ భూ- గర్భదేవాలయము గోచరించును. ఇది కొన్ని శంఖ క్రిందటఁ గనుఁగొనఁబడినది. నేల మట్టమున కైదాటు గ జ ము ల లోఁ తు న నున్నది. ఇది శివాలయము. దీనిని 'పాతాళేశ్వరాలయ' మందురు. 'ప్రసన్న విరూ- పాక్షాలయ'మను నానముఁగూడ దీనికుండెనని, యుద్ధిలి శిలాశాసనము తెల్పెడిని. గర్భాలయమందు నిరూపింను. ప్రకృత మిది విగ్రహశూన్యము. పూర్వాభిముఖము. ఇందొక గొప్పనందియున్నది. దానిముట్టె చెక్కి వేయఁ బడినది. శివలింగముచుట్టూ నడకముండ వలసియుండుటచే

విద్యానగర చరిత్రము

నాస్థలమున దీని నుద్దేశ పూర్వకముగ భూగర్భాలయముగఁ బూర్వులు నిర్మించి యుండవలెనని కొందఱి యభిప్రాయము. ఈశిథిలభాగమున నీ పాతాళేశ్వరాలయమువలె భూగర్భముననున్న దేవమందిరముల నెన్నింటినో చూడవచ్చును. అవి భూగర్భాలయములుగ నుద్దేశపూర్వకముగఁ గట్టఁబడినవో లేక పఱవలమట్టిచేఁ గాల వశమునఁ బూడిపోయినవో తెలియుటలేదు. ఈ యాలయమునుండి హజారరామస్వామి దేవాలయమునకు భూమిలోపలనే సురంగమార్గ ముండినట్లు కొందఱు చెప్పుదురు; కాని యార్కిలాజికల్ సర్వేసూపెరెంటెంజెంటుగు 'రే' (Rae) అనునతఁ డిది భూగర్భాలయము కాదనియు, బడమటి వైపునఁగల యన్నత భూభాగము నుండి యనేక శతాబ్దములుగఁ దూర్పువైపు కొట్టుకొని వచ్చిన మట్టిచేఁ జాలభాగము పూడిపోయెననియు, భూమిలోపల మార్గమేలేదనియు నుడివెను. ఈయాలయమున వాయువ్యదిశను నాగుల విగ్రహములు కొన్ని గలవు. నాగపూజకిది మిగుల ననుకూలమగు స్థానము.

2. సమరాకార మార్గము.

ఈమార్గమున నొక్కొకటి రమారమి యేబది యడుగుల యెత్తుగల రెండు పెద్దగండశిలలు మీఁది యంచు లొకటితో నొకటి సంధించి సహజమగు ధనురాకారమును గల్పించినవి. ఈవలయముదిగువ దారి యేర్పడినది. పంపాయాత్రికు లీలోననుండియే పోవ-

లయును. ఈదారి పట్టణమునకు వెలుపల నున్న సింహ ద్వారముగుండ వెళ్ళును.

3. ఉద్ధాన వీరభద్రుని గుడి.

అరమైలు గడచిన పిమ్మట నామార్గము కుడివంకగాఁ దిరిగి, రెండు చిన్న దేవాలయముల ప్రక్కను వెళ్ళును. అందు శూర్పదేశమున్న దేవాలయమున నుద్ధాన వీరభద్ర విగ్రహమున్నది. పూజనడచుచున్న యాలయములలో నిదియు నొకటి. ఇందలి యారాధకులు వీరశైవులు. ఆలయపు వెలుపలి గోడయందు త్రోవప్రక్క నొకగొప్ప శిలాశాసనము గలదు. ౧౫౪౫ వ సంవత్సరమున నీయాలయమున విగ్రహప్రతిష్ఠ జరిగిన స్థాశాసనము తెల్పెడిది.

4. సహగమన చిహ్నములు,

ఉద్ధాన వీరభద్రులయపు వెలిగోడకు రెండు సతీస్మృతిశిల లున్నవి. దారి కెదుటిమార్గమున నీ సహగమన చిహ్నములుగల శిలలు పెక్కుగలవు. పతి ప్రాంతలగు స్త్రీలు తమహస్తములను స్వర్ణమువైపున కెత్తి యుంచుకొని సహగమన క్షేత్రమునకు దరలుచున్నట్లుగ నందుఁ జెక్కబడినది. ఒకానొకకాలమున నిది సహగమన రంగమునకుఁ బ్రధానభూమిక యయి యుండు నేమి! తాను జూచిన సహగమన విశేషములను గూర్చి, న్యూనిక్ క్రమరీతిని వర్ణించెను. ఈమార్గమునకుఁ గొన్ని గజముల దూరముననే తురుత్తుకాలువ ప్రవహించును.

5. నాదుస్తు కాలువ.

‘తురుత్తు’ అనగా త్వర. ఇదినడిగాఁ బ్రవహించు చుండినందున దీని కీ పేరు వచ్చినది. పంపకుఁ బడమట నొకమైలు దూరముననున్న తుంగభద్ర యానకట్టనుండి జలముఁ గొనివచ్చుచు, నిదిపెక్కుమైళ్ళనటకు రాతికా-లువల మూలమునఁ బ్రవహించుచు, వ్యవసాయమున కభ్యంతరియొడనకాఁగ నుండినది. తుంగభద్రనుండి రాతిగండ్లగుండ జలమువచ్చును. దీనిని రెండవ బుక్క రాయఁడు (౧౮౦౮—౧౮౧౬న) నిర్మించెనని వెనుకఁ దెల్పి యున్నాము. దీని నిర్మాణకౌశల్యమును జూచి నేటియిం నీర్లుకూడ నద్భుతము నొందుచున్నారు. తుంగ భద్రలో వేసఁగిని జలము తగ్గినచో కమలాపురము చేటు వీ కాలువకు జీననము పోయుచుండును.

6. నాసింహ విగ్రహము.

వీరభద్రాచలయమున కనతి దూరమునఁ దోవకుఁ బడమటి పెత్తనందుఁ గొన్ని గజముల దూరమున నొక పొలములో నీనాసింహ విగ్రహమున్నది. శ్రీకృష్ణ దేవరాయఁడు ౧౫౨౫ వ సంవత్సరమున నీవిగ్రహ మొక శిలలోఁ జెక్కించియుంచి సదీయారాధనమున కయి మాన్యక్షేత్రము లుంచెను. ఈనాది యరునదిరెండ-కుగుల యెత్తగలదియైనన, శివుకారుడం దేయంగమును పరిమాణలోపము లేకుండ, వృసింహమూర్తి యాదిశేషుని చుట్టపై నఁ గూరుచుండి నట్టును, మహాలక్ష్మీ దక్షిణ

ప ద్మా న గ ర చ రి త్ర ము.

సరసింహ విహారు

బాహులతికఁ దననిభుని కటిస్థానమునఁ జుట్టి యాతని వక్షస్థలమున వాచు పార్శ్వముందుఁ గూరుచుండి యున్నట్లును, శేషఫణ మాన్మసింహుని శిరోఽరిహమున నావరించియున్నట్లును, మిగుల హెచ్చుకఱ్ఱో దీర్చెను. శేషుని నలులు కొన్ని కొట్టివేయఁబడినవి. క్రిధాన విగ్రహము నాశికావిచ్ఛేదము నొందియు రాద్రోహము మూర్తీభవించి యున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. లక్ష్మీకూరు చుండియున్న వక్షస్థల భాగము లక్ష్మీ స్వరూప మించుకంతయు మిగులకుండఁ బూర్తిగ భిన్నమొనర్పఁ బడినది; కాని నాసింహుని మొలకుఁ జుట్టియున్న శ్రీదేవి కరలాంఛనము మాత్రము మిగిలియున్నది. ఆలయము నందొక మూలనున్న రాతిపోవులో లక్ష్మీ విగ్రహఖండము లింకనుగలవు.

7. శివాలయము.

ఈనరసింహ విగ్రహమునకు నుత్తర పార్శ్వమున మిక్కిలి చేరునగ శివాలయమున్నది. అందలి శివలింగము మిగులఁ బెద్దది. సగ్రసన్న విరూపాక్షాలయమున వలెనే యిందలి శివలింగమెప్పుడును నీటిచే నావృతమయి యుండును.

8. కృష్ణస్వామి దేవాలయము.

పైనఁ బేర్కొనిన మూలయముల రెండింటికిని సమీపమున రమారమి నూఱుగజముల దూరమున నిదియున్నది. విజయమందిరమును హజారరామస్వామి

గుడియు నిర్మింపఁబడిన సమయము (౧౫౧౩) న నిదియుఁ గట్టఁబడినది. ఇపు డీయాలయము పాడుపడినది. పాఠశాలము బలమైన రాళ్ళచేఁ గొంతమొరటుగ నిర్మింపఁబడినది. గర్భ గృహముపైని గోపురమునఁ గృష్ణలీలలు తీర్పఁబడినవి. కృష్ణదేవరాయఁ డుదయగిరినుండి కృష్ణస్వామి విగ్రహముఁ గొనివచ్చి యిందుఁ బ్రతిష్ఠించెను. ఈవిగ్రహముపుడు చెన్నపురి వస్తు ప్రదర్శనశాలలోఁ గలదు. ఆనరణమునఁ జాట్టును మండపములున్నవి. గుడిలోనిశిల్ప మంతయందమైనది కాదు. దాని ద్వారములు శిథిలములై గోపురాంచితములయి యొప్పుచున్నవి. సింహద్వారమున కెదురుగ విశాలమగు నొక వీధియు దానికి నిగుగడల చావళ్ళును గలవు. ఈవీధి ఖలములై న నాల్గరాజమార్గములలో నొక్కటి. తొలుత వ్యాపారిములకును సుత్సవాదులకును మిగులఁబేరొందినది. బ్రహ్మరథోత్సవాదులచే మహావైభవమున వెలయుచుఁ దీర్థతూత్రాధరుల యొఱిపిడివలనఁ గిటకిట లాడుచుండిన యావీధులిపుడు నిర్మానుష్యములై వ్యవసాయమున కునికిపట్టులయి యున్నవి.

9. చిన్నవి విస్తారము.

కృష్ణాలయమునకు వెనుకఁ బశ్చిమభాగమున నగపడు రెండు దేవాలయములలో నిదియొకటి. ఇది, తక్కినకన్నడ మంజులమున బదునాల్గవఁ శతాబ్దమున నిర్మింపఁబడిన యాలయములకుఁ దుల్యమైనది.

10. సాసివికల్లు గణేశుడు.

విష్ణ్వాలయమునకుఁ బై నఁ జిన్ననిగుట్టపై నీగణేశ మండపము వెలయును. చుట్టును గోడలులేక బాహు-టమైన యిరువది యైనిమిది స్తంభముల గూఢారమున మండపము నిల్చియున్నది. విగ్రహమున కావగింజంత గణేశుఁ డనుపేరున్నను నిది రమారమి పదునాఱుగుల యెత్తును నందులకుఁదగిన వెడల్పును బొందియున్నది. ఈ విగ్రహపు వామహస్తమును తొండమును విఱుగఁ గొట్టుబడినవి. ఎలుకవాహనము చాలఁజిన్నది. అది ప్రత్యేకశిలలో నిర్మించబడినది.

11. కడలైకల్లు గణేశాలయము

మార్గము కొంత కొండపైకి వెళ్ళి యటనుండి క్రిందుగావాలను. అందు పైభాగముననున్న శిథిలా-లయములలో నీగణేశాలయ మొకటి. ఇది పూర్వాభి ముఖము. ఇందు సొగసైన రాతి స్తంభములు గలవు. గోడలు శిల్పప్రబలి యేమియునులేక సాధారణస్థితిలో నున్నవి. అందలి శిథిలాలయములలో నిదియే యంద మైనది. ఇందుండి చూచినయెడల పంపావీధియు తుంగ భద్రానదియుఁ జక్కఁగఁ బొడఁగట్టును. కడలైకల్లు గణేశుఁడనఁగా సెనగగింజ పరిమాణముగల శిలలోని వినాయకుఁడని యర్థము. ఈవిగ్రహము నదునైదడుగుల యెత్తునకు మించియుండును. ఇది సుస్థితిలో నుండి యు పూజాపునస్కారములఁ గోల్పోయినది. గర్భగృహ మ-

విద్యానగర చరిత్రము

సంఖ్యాకములగు గబ్బిములకు జన్మస్థలమై, దుర్గంధము-
నకుఁ దల్లియిల్లె, లోనఁ బ్రవేశించెను యాత్యాపరులకు
బహుళ జగుప్సాకరమై, దుర్భుధిరోవేదనఁ గూర్పఁ
జాలియున్నది.

12. పామకూట పర్వము.

ఇది తుంగభద్రా నదీతీరమునఁగల గిరివరము.
ఇందుఁ బెక్కుగుళ్ళున్నవి. అవి చిన్నవై నను దర్భ మొ-
గ్యములు. కొన్నిటికి నిత్యారాధనము చేరుగును. పై
నాలయముల సమూహ మీ హేమకూటాచల భాగ-
ముననే కలదు. పంపాదేవి శ్రీవిరూపాక్షేశ్వరునిఁ గూర్చి
తపస్సు గావించిన శైలరాజుమిది. దీనిపై నున్న రెండం-
తనుల మండపమెక్కి చూచినచో పంపాదేవాలయమును
తుంగభద్రా స్రవంతియు, దానియు పైరవిటాడ్డననున్న
వైజాము రాష్ట్రపు టడవులును, దృష్టిగోచరములగును.
ఇందలి కొన్ని పై నాలయములు హిందూదేవాలయ-
ములుగ మార్పబడినవి.

13. శిథిలమైన గుడి.

పై రెండంతస్తుల మండపమునకుఁ బశ్చిమభాగ-
మున నొకవంతయైన గుడియున్నది. శిథిల నిర్మాణ
ములలో నెల్ల నిది చాలఁబురాతనమైనది. దీని గోపుర-
ము తిరుగఁబడిన బొంగరమువంటిది. చెంగల్పట్టు
మండలమున నెక్కుడుగఁ బ్రసిద్ధి నొందిన సప్తద్రవిడ

విద్యానికరచరిత్రము.

85

విద్యానికరచరిత్రము.

దేవాలయముల నిదియనుసరించినదని సూవేల్ నుడువుచున్నాడు. ఈపద్ధతిని గట్టబడిన యాలయములు దీనికి సమీపమున నొకటియుఁ బంపాపతిదేవాలయమునకు త్తరమున మఱొకటియు నున్నవి.

14. జై నాలయములు.

ఉత్తర భాగపువాలు కొంత దిగినతరువాత జై నాలయము లగపడును. వాని గోపురములు పిరమిడ్స్ (అఫ్రి)కాఖండమున త్రిభుజాకారమున నుండు సుప్రసిద్ధ నిర్మాణములను బోలియున్నవి. విద్యానగరమునందలి జై నాలయములన్నియు నీపద్ధతి ననుసరించిన కట్టబడినవి. వీనిచే నీపాగ్రిమునందలి యప్పటి జైనుల పాగ్రిబల్యము తెలియఁగలదు. ఈయాలయము లేకాలమున నిర్మింపబడినవో. అన్నింటిలో నీహేమకూటమున నున్న మూడింటిగుమి మిగులఁ బురాతనమైనది. నడిమి యాలయము గుండు వెళ్ళినచో స్తంభములుగల మొగ సాలవచ్చును. అది యుత్తరాభిముఖము. ౧౪-౧౫ శతాబ్దములలోని కోవెలుకొన్ని, నిర్మాణవిధానమున వీనిని మించియున్నవి.

ఈనిర్మాణముల నన్నింటిని దిలకించి పంపాపట్టణమున బసచేసినచో, ముందు చూడఁదగిన వానిజూచుట కనుకూలముగ నుండును.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

పంపాపట్టణము (హంపి).

1. పుగ ప్రాముఖ్యము.

జై నాలయములువదలి, శిలాసోపానములు గడచి, తూర్పుభాగమునందలి శిథిలద్వారముదాటినచో, పంపా పట్టణము చేరనగును. ఇది పంపానదిదేవాలయమును జూట్టియున్న యొకచిన్నపల్లె. తొల్లింటి విద్యానగర రాజుల ప్రధానపట్టణము. విద్యానగర శిథిలముల కారణమునఁ బ్రసిద్ధినిగన్నరంగము. శ్రీవిరూపాక్షేశ్వరాలయహేతువున దక్షిణకాశియని విఖ్యాతినిగడించిన ప్రసిద్ధిభూమి. భారతప్రపంచమునందలి నూటయెనిమిది దివ్యక్షేత్రములలో నొక్కటి.

2. నాడు-నేడు.

పట్టణప్రాకారములును, సేనాపరంపరలు వ్యాపించియున్న భాగములును, నధికస్థలమాకృమించియుండినవి. ఈపురి పడమటిగవను, నాగలాపురిమునకు రెండు మైళ్ళకావల కొండలయధోభాగమున నొకయున్నతమైన మట్టితిన్నియపై నిర్మితమై, ప్రకృతము ఖలగూఢముననున్న సింహద్వారము. ఆనెగొంది దీనికుత్తరపుటెల్ల. కండ్లి తూర్పుమేర. దరోజి దక్షిణపువ్వు. ఆవైవయ్యగమున దీనివైశాల్యము ౨౫౬ చదరపుమైళ్ళు. జనులచేఁగ్రీక్కిరిసి

యండిన మధ్యరంగముమాత్రమే పదిమైళ్ళు. జనసంఖ్య సేనావాహినులతోఁజేరి మొత్తము ముప్పదిలక్షలకుఁ బైఁబడినది. నాటినిర్మాణములు దైవనిర్మాణములనియు, నాపట్టణములు దైవనగరములనియు, నేటికినిశాసనములు ఘోషించుచున్నవి. ఆనిర్మాణములను బోలినది నేఁ డొక్కటియు వెలయదు. శిల్పమునకును జిత్రకళకును నది యూవనకాలము. మతమున కెక్కుశుశ్రావ్య మిచ్చిన యుగమది. నేటివలె గేవలము వాణిజ్య కర్మాలయములకుఁగాక, నాడు దైవకైంకర్యనిలయములకు పిద్యానగరము మాతృమందిరమై యుండెను. వాని కొఱకది రసస్వస్వ మర్పించినది. నేఁడీప్రాంతమున మనకనుల కందందువిందుఁగూర్చున వేవియైన నున్నవనిన నవి నాటిదైవసదనములే. పంపాపుర మొకపల్లెయని యంటిమి. ఇప్పుడది తొంటివిన్నాణమునలేదు. అందు జనులు కాపురముండుగృహము లైదాటింటికంటె సెచ్చుగలేవు. ప్రకృతమందిలి ప్రజాసంఖ్య ౨౬. ఇందుఁ బూజారియు నాతని బంధువులును దాస దాసీజనులును మాత్రము చేరియున్నారు.

౩. పరిస్థితి.

ప్రకృతినిగాంచుట భగవంతునిదర్శించుట వంటిది. ఇందుచే స్థలప్రాముఖ్యమును, నందు విలీనమయియున్న ప్రపంచానుభవమును, భగవానుని గభీరశక్తిని నెఱుంగ నగును; గానఁ దీర్థయాత్ర జ్ఞానయాత్రయనుట సామంజ

విద్యాగర్హ చరిత్రము

స్వమేము. ఒకానొక మహాసామ్రాజ్యమునకు ముఖ్య పట్టణముగను జన్మభూమిగను నుండిన యీ ప్రాచీనపుర చరిత్ర కనుజిక్కిమైనదియు, మహాభయంకరమైనదియు, మిగుల విషాదకరమైనదియును. దీనియంత్రభాగమున తుంగభద్రాస్రవంతి యిటుకైన చిన్నని లోయలగుండ, గండశిలలఁ దొలచుచు, గుండురాళ్ళఁ దోసికొనుచు, దరుల నొరసికొనుచు, శరవేగమునఁ బరుగువాఱుచుండును. ఈస్థలభాగమంతయు నత్యున్నతములైన ప్రస్తరవ్యాతముల వలనను, బర్వతశ్రేణుల తోడను, నిబిడీకృతమై యున్నది. ఈ గిరివర్షములఁ జెల్లెదుగవు; పైరులు పెరుగవు; గడ్డి మొలవదు. ఇవి కేవలము పాషాణమయములు. ఇచ్చటి నిష్పలఁజెరుగు వేసగిపగళ్ళును, వడవడ వడఁకించు శీతలరాత్తులును, మహాగండశైలములఁగూడఁ జీల్చివైచినవి. అట్లు విచ్చిన్నములైన యామృషణ్ణండములు పర్వతాగ్రముల నుండి దొరలి, యచ్చటి యగాధప్రపాతములలోఁ దల క్కిందులుగఁ బడిపోయినవి. కొన్ని మీఁదియంచు లొండొంటితోఁగదీసి ధనురాకారమువహించినవి. పెక్కు తాలంపలి శైలజాలమునుండివేఱై గోవురాకృతిని నిలుపున నిలిచియున్నవి. ఈసృష్టిచిత్రములను గమనించు కొలఁదిని భగవానుని యమేయశక్తి తనంతన హృదయ పటలమున ముద్రితమగుచుండునుగదా.

4. ఆహూలపహా.

సుప్రసిద్ధ నిర్మాణకార్యములకెల్ల మూలపదార్థ-

మగు నది రాయి. దానికయి యెంతోదవ్వు వెళ్ళనవసరములేదు. అదియిచ్చటఁ గొల్లఁగ లభించును. అసాధారణములగు గొప్పగొప్ప సానతాశ్శను సమకూర్చుట కింతకంటె ననుకూలమగు ప్రదేశము వేఱులేదు. వానిని దూరమునుండి కొనివచ్చుట మిక్కిలి యసాధ్యమగు కార్యము; గాన మహాత్తర నిర్మాణసృష్టి కిది చాల ననువగు సానము. వలయు తాలను గ్రహించి సానుకూలముగఁ దీర్చుచో శిల్పకళా విజ్ఞాన మెంతయేని వ్యాప్తి నొందఁగలదు.

4 పంప

‘పంప’ యనునాహము పురాణప్రసిద్ధము. తుంగ భద్ర కది మాఱుపేగు. పంపాదేవినిగూర్చి యిచ్చటిజను లొకకథ చెప్పికొందురు. ఆమె బ్రహ్మపుత్రిక. మాల్యవంత మాతంగాదుర్లలోఁ గున్నరుచు, ఫలకుసుమాది పూజాద్రవ్యములు నిరంతరము సేకరించి సమర్పించు చుండుటచే, నందలి ఋషివర్యుల యాదరభాగ్యము వడసిన కన్యాలలామ. ఆయతిన త్తము లామె యకలంక మగు భక్తి సంతసించి, వలయువర మేదేనిఁ గోరికొన ననుగ్రహించిరి. అందుల కాయువతి యానందభరిత హృదయయై మహాశివుడగు విరూపాక్షునిఁ దనకుభర్తగఁ బ్రసాదింపవేడెను. ఆముసీందుర్లందులకు హర్షించి యామెకుఁ బవిత్రమంత్రోపదేశముఁగావించి, తపో

విధానమును చెల్పి, తనూలమునఁ బతినివడయుమని యానతిచ్చిరి. అంత నాసాధ్య భయంకర నియమములఁ బూని, మహాదేవునిఁ గూర్చి దీర్ఘ కాలము హేమకూటాచలమునఁ దపమునరించెను. పిశ్వేశ్వరుఁడు ప్రసన్నుడై పంప సర్థాంగిగ స్వీకరించెను. పురనామము 'సంప'. ఈ సంపాశ్చర్యమే కర్ణాటకభాషలో 'హంపి' యనిమాటినది. సంపాశ్చరియేడవభార్య భువనేశ్వరి. విరూపాక్షాలయమున నీదేవతలకు వేర్వేలు సదనములున్నవి.

5. విరూపాక్షేశ్వరాలయము. .

౧. గోవురాదులు — విరూపాక్షాలయము మిక్కిలి పురాతనమైనది. ఇందలి కొన్ని భాగములు విద్యానగర ప్రభువుల కాలమునకుఁ బూర్వమే నిర్మింపఁ బడినవి. క్రీ. శ. ౧౧౯౯ న సంవత్సరమున నాగవంశజుడగు కలిదేవుఁడు, బళ్ళారి రాష్ట్రములోని కురుగోడు మండలము పాలించుచున్న సమయమున, నొక భక్తుఁడు విరూపాక్షునిపేరఁ గొన్ని మాస్యక్షేత్రము లుంచెనట. గుడి కుత్తరభాగమునఁగల యేక శిలాశాసన మీవిషయముఁ చెల్పుచున్నది. విద్యానగర ప్రభువులలోఁ బ్రథముడగు హరిహరుఁడు, మాధవ విద్యారణ్యుని ప్రావేశార్హమై యందొక యాలయము నిర్మించెను. ౧౫౦౯ - ౧౦ సంవత్సర ప్రాంతములో సామ్రాజ్యభిషేకోత్సవ భావకార్యమై శ్రీకృష్ణ దేవరాయఁడు

* Madras District Gazetteer - Bellary.

విరూపాక్షాలయమున రంగమండపమును నిర్మించి, పూర్వోక్త రద్దీర ద్వారగోపురములను గట్టించెను. ఇందుఁ దూర్పు గోపురము పదునొకండంతస్థలుగల్గి లోపల బోలుగానున్నది. ఇది వాయుమండలము దాటిపోవు చున్నంతటి యశాన్వయము నహించిన దగుటచే, గాలి గోపుర మను సార్థకనామముఁ బొందియున్నది. శ్రీకృష్ణ రాయని ప్రోత్సాహమునను సాహాయ్యసంపత్తిచేసిన 'విట్టప్ప' యను శిల్పి దీనిని నిర్మించెనట. పాశ్చాత్యులలోని యింజనీయరులయితఁ మీ నిర్మాణ కార్యకాండలమున కద్భుతముఁ జెందియున్నారు. ఉత్తరమునఁ గల గోపురము రాయల గోపురము. ఇది రాయని యనంతరము కనిగిరిరాజుచేఁ బునరుద్ధరించఁబడుటవలన, కనిగిరి గోపురమనియు వెలసెను. గాలి గోపురమున కంటె నిదిచిన్నది. కైకీ బోవుట కనపైన సోపాన మార్గమున్నది. గాలి గోపురపుమెట్లదారి యపాయకర మనుహేతువునఁ గాఁబోలు రెండవ యంతస్తునుండి మూసియుంపఁబడినది. ఆలయమునకు రెండు ప్రాకారములుగలవు. బహిరావరణ మధ్యమున తుంగభద్ర కాలున నింతెరము విస్తరించుచుండును. అంతః ప్రాకారాంతరమున గర్భాలయము నితరాలయములు నున్నవి. వానిలో భువనేశ్వర్యాలయ మొకటి.

౨. భువనేశ్వర్యాలయము—నాటి హిందూ నిర్మాణపద్ధతి ననుసరించి భద్రమై, బలాధ్యమైన ద్వార

విద్యానగర చరిత్రము

మీభువనేశ్వరీ సదనమునకుఁ గలదు. ఈయాలయ ముందు చాళుక్యుల కాలమునాటి స్తంభము లనేకము లున్నవి. అన్నియు నల్లనితాలలోఁ జేయఁబడినవి. ఈ నిర్మాణవైఖరి ౧౧, ౧౨ శతాబ్దముల కాలపు పద్ధతి ననుసరించియున్నది. గర్భాలయమునకంటెఁ దక్కిన నిర్మాణభాగమే మిగులఁ బురాతనమైనది. ఈగుడి యావరణమునకు వెలుపలఁ దూర్పుభాగమునఁ జిరకాలమునాటిదగు నొకపిప్పలి వృక్షమును దాని దిగువఁగేవలము ప్రాచీనసాంప్రదాయము ననుసరించి నిర్మింపఁబడిన యొక చిన్న జేవాలయమును గలవు. దీనికిఁ జేరికగా 'లోకపావన' యనెను సరోవరమున్నది.

3. విరూపాక్షాలయము—సింహద్వారము దాఁటి లోనఁ బ్రవేశింపఁగానే యొక పెద్ద ముఖమండపమును బిమ్మట గర్భాలయమును వచ్చును. ఇదియే విరూపాక్షాలయము. దీని ప్రధాన ద్వారమున కెదుట నాల్గు స్తంభము లున్నవి. అందురెండు బంగారు పూత్రగలవి. తక్కిన రెంటికిని రాగి తేకులు రక్షకములు. కవచములు గూడ తామ్ర రక్షాదళములచే నాచ్ఛాదితములై స్వర్ణలేపనముఁ బొందియున్నవి. స్తంభముల కసంఖ్యాకములగు చిన్నని గుళ్ళుగలవు. వానిలో మూడువేలవఱకు దీపికలు వెలిగింపఁబడునట. గర్భాలయమునందలి శివలింగమే విరూపాక్షప్రతిమ. క్షేత్ర సందర్భనార్థమయి యాతిగ్రు లనవరత మిందు విచ్ఛేసి,

ದ ವ್ಯಾಪಾರಿ ರಾಜ ಮು.

ಶ್ರೀ ಮಹೇಶ್ವರ

శ్రీవిరూపాక్షేశ్వరున కారాధనములు గావించి వెళ్ళుచుందురు. శివలింగ మున్న గర్భాలయ మంధకార బంధురము. విగ్రహసంపదర్శనము చేయఁగోరువారు పలకుఁ గొంతముగవు విధిగఁజెల్లింపవలయును. హైందవేశ్వరులు లోనఁ బ్రవేశించుటకు వీలులేదు. గుడివెనుక మహిషాసురమర్ధిని (కాళి) విగ్రహమున్నది. అందెప్పుడు నేతదివ్వె వెలుగుచుండును. ఉత్తర ప్రాకార ద్వారమునుండి తుంగభద్రకు దారి గలదు. ఇచ్చటి నవీ భాగము 'వశిష్ట తీర్థ' మనబడును. విరూపాక్షేశ్వరాలయము ౧౮౩౭ వ సంవత్సరమున బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము వారి యధీనమైనది. ఆనమయమున బళ్ళారి మండలాధిపతిగ నుండిన 'రాబర్ట్స్' కనిగిరి గోపురమును మరల బాగుచేయించెను.

౧. పంపాపుర ప్రధాన కీర్తి.

గాలి గోపురమున కెదురుగనున్న శిథిలములగు నాల్గుబజారులలో నిదియొకటి. ౩౫ గజముల వెడల్పును ౮౦౦ గజముల పొడవునుగల విశాలమును రామేశ్వరకమును నగు వీధియిది. ఇందే రథోత్సవాదులు జరుగును. దీని కిరువంకలనున్న శ్రేణులలోని గృహములును మండపములును శిథిలావస్థను బొందినవి. అయిననందుఁ గొన్ని యందమైనమేడలు ప్రాచీనవైభవ విశేషములఁ జాటఁజాలియున్నవి. ఇందలి మండపాదులు బ్రహ్మరథోత్సవ సమయమున యాత్రికులకు విడుదులుగ నుప-

యోగింపబడును. ఆసమయమున యాత్రాపరులనుండి విషదల యద్వైతక్రింద విరివిగ సుంకములు గ్రహింపబడును; కాని పెక్కుమండపము లపాయఃపత్తిలో మిక్కిలి యనారోగ్యద్రవములుగ నున్నను, వానినిగూర్చి పిచారింపవారు లేరు.

పూర్వ మివీధియందే యున్నతాధికారుల కను కూలములగు గృహవంతు లుండినట్లును, రాజవందిరము గూడ సింభాగచిందేయుండినట్లును, వైవోత్సవ సమయములయందు రాజు తనసాధప్రాంగణమున నిల్చి వినోదములఁ గాంచుచుండినట్లును, పెయిన్ తెల్పుచున్నాఁడు. అసాధాణములగు ముత్యాల జాలరులచేతను మణిహారములవలనను రాణిందు ఎర్తకశాలలు, వివిధవిధ రత్న రాజులచే హరువునిండు విభజివేదికలు, వ్రాభవ వోభి-
 యములగు నమూల్య చీనాంశుకములను ముక్తామణి హారములను ధరించి పర్వముఁజోలు నేనుంగుల యంబారులతో నెడవికడ నయనమొనర్చు రాజులు, నా ప్రభువులను బలసికొలుచు హయారూఢులగు పిందల తరబడి భటులు, నిరంతరము చీమలవలెను దోమలవలెను నెడములేక నడచు లక్షలకొలంది పౌరజనులువెలయు, నందలి యొక్కొకవీధియు ననుమ వైభవ సంపదలచేఁ జొంపిరివోవుచుండిన వెనుకటి దినముల యందలి యుత్కృష్టదశను యథావిధమున గ్రహింపవలయుననిన నా కూలమున వానిప్రాభవ వైభవాదులఁ గన్నారఁ గాంతి

చరిత్రాధులయిన పెయిన్ నంటి విదేశీయుల వర్తనలు పరి-
కింపనాసియున్నది. ఒక మహాసామ్రాజ్య మూల్యము-
నకుఁ దుల్యముగ విలువఁగట్టుచుండిన నాటి పంపావీధి
నేడు పాక్ష్యడి శార్భాగ్యాన్యకులోనై యెంతవిషాద-
కర నిశ్చిలోనున్నదో యాత్యాపములు గ్రహించుచునే
యున్నారు.

ఈ వీధిని విగ్రహాక్షేత్రాలయమునకు ముందు
భాగమున కొయ్యతేరులు రెండుగలవు. సంస్కృతమున
కొక్కఁడ్రామము బ్రహ్మరథోత్సవ కాలమున నవి
యుపయోగింపఁబడును. ఆదినములలో నానా రాష్ట్ర
జనులు వేలకొలదిగ నందుఁగూడి కైంకర్యాదులతోఁ
బాల్పొందురు.

పంపాప్రధానవీధిచివర నొక మంజపాంతరమున
నేకశిలానిర్మితమగు నందివిగ్రహ మొందుగలదు. ఈవీధి
తూర్పుకొనలో నొకమార్గము సూళెయ బురగునకును
నచ్యుతరాయ దేవాలయమునకును వెళ్ళును. రాతిమెట్ల
దారియొకటి కోదండరామాలయమున తుంగభ ద్రానదీ
సమీపముందు పంపు దిరుగును.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

శలారిగట్టు మార్గము.

1. రాతికాలువ.

పంపావీధికిఁగూర్పుచివర వఱదలనలన నిసుకచేఁ గొంతవఱకుఁ బూడియున్న రాతికాలువ యగవడును. తుంగభద్ర దీనికభిముఖముగఁ గొంతదవ్వునచ్చి, యందుండి విశాలములగు తాతిలిన్నెలపైఁ దిరిగి, కోదండ రామస్వామి చాలయము నైపుగా వెళ్ళును. వర్షా కాలమునఁ బ్రవాహోత్థయమున నీ భాగమంతయును జూచుటకుఁ గడుంగడు రమ్యముగనుండును.

2. 'సూర్య' బజారు.

పంపావీధి మూలమునఁ బూర్వాభిముఖముగఁ గొంతదూరమునఁగచి, యెడమవైపుననున్న తాతితోన విడిచి గక్షిణదిశగా మరలినచో, నీ వేశ్యాజనసమాశ్రియము వచ్చును. ఇది వారవనితల నివాసమునకై ప్రత్యేకపఱుపఁబడిన నెఱువు. వేశ్యలిందు విశేషముగ నివసించుచుండిరి.

3. దేశసదనములు-రాజభవనములు.

పూర్వపురాణాలు తామార్జించిన విష్ణుమున విశేషభాగము భగవదాలయములు గోపురములు నిర్మించి, విగ్రహప్రతిష్ఠా కార్యము లొనర్చుటయందే వినియోగించుచుండిరి. వారంత ప్రయాసఁగొని దైవ నిలయముల

నృసింహశ్రద్ధాభక్తులతో నుత్కృష్టరణి నలంకారనంత-
ములుగ నిర్మించుకన్నను గృహనిర్మాణవిషయ మించు-
కయు గణనసేయలేదు. నాటి రాజమందిర మూల
బంధములు లవమైన నాశంబరములేక సామాన్యస్థితి
యందే తరుగవచ్చును. ఇతర సాధములు సయితము
జాబులేని తీరున కర్మింపబడి యుండును. నేడు వాని
గుఱుతులైన నగవడుటలేదు.

4. వరాహదేవాలయము.

ఇది వైబజారున కు తరపుఁ జివరయందు శిథిలమై
కాన్పించును. దీని లోలిగోడ శిలపై వరాహ రూప-
ము చెక్కబడినది. ఈప్రతిమకు మీఁది వైపున
సూర్యచంద్రగ్రహచిహ్నము* యున్నది. వరాహాలయ-
మునకుఁ దూర్పుభాగమున నున్నది గలముల దూరమున
నంతశయనాలయ మున్నది.

5. అనంతశయనాలయము.

ఇందలి విగ్రహ ముచ్చిన్నము. ఏకశిలా నిర్మి-
తము. నటన లధికముగనున్న దినములందు సీటి ము-
నుకలో నుండును. దీనిబోలిన యాకారమే కమలా
పురమునందలి సత్రమునఁ గూడఁ జెక్కబడియున్నది.
కమలాపుర మార్గమున సీవఱకే యొక యనంతశయన
దేవాలయముఁ గూర్చి తెల్పియున్నాము.

* విద్యానగరప్రభువులు తమ యుగమునందలి సంస్థలపై నిచిహ్నములను
ధారాళముగ వాడిరి. ఆసంస్థ లానందాద్వైతముగ వెలయవలయు
ననుట నిర్మాతల యాశయమయి యుండును.

8. అచ్యుతరా యాలయము.

మహానిర్మాణములలో నిదియొకటి. ద్వారములు మిక్కిలి గొప్పవి. అమృతవారిశాల యున్నది. వరండాలు మండపములు విశేషము. అనేక స్తంభములుగల మండపముఁ గూడ నిందుఁగలదు. అచ్యుతరాయఁడు దీనిని (౧౫౩౯న) నిర్మించెను. ఆకృతీయం దిది పెట్టాభి రామాలయమును విట్టలరాయని గుడిని బోలియున్నది. విశోబాలయమువలె సంత వైభవాభిరామముగ లేకున్నను, నచశ్యముగఁ జూడఁబడిన నిర్మాణము. ఇందలి స్తంభములు పొంగసెనని. శిల్పపుఁ బని యందమైనది. ఉత్తమ పశ్చిమ భాగములలో పునాదియందలి శిల్పవైపుణ్యము కొనిచూడఁబడినది. పశ్చిమ ద్వారమున గూర్చివృక్షభ సన్నిధినము వర్తనాతీతము. ఉత్తర ద్వారమునందలి శిల్పకళానైభవ మచ్యుతరామణీయకిము. ఇందువిష్ణులీలు చిత్రీకములు. బయటిఁ బులకు లోనను వెలుచలను నదీదేవతా విగ్రహములు రెండు మొసలిపై గంగయు, చాఁబేటిమీఁద యమునయుఁ బయన మొనర్చుచున్నట్లు మిక్కిలి విన్నాణముగఁ జెక్కఁబడి యున్నది. ముఖమండపమునకు సమీపముననే కల్యాణమండపమున్నది. ఏటేటను దైవకల్యాణ కార్యములు జరుపునపుడు, కార్యకరులు ప్రధాన విగ్రహములతోఁ బాటుగ నితరముఁ గు నన్ని ప్రతిమలతోడ సీమండుపము నలంకరింతురు. దీని సింహద్వారమున కెదురుగ

పెద్దవిధియొకటి యర స్త్రీలునకు విస్తరించునున్నది. ఈ శ్రేణి కిరువంకను చావడులు గలవు. ఆకాలమున నీవిధణిలోఁ బెక్కురకముల ముత్తైములు పచ్చలు కెంపులు కలములు స్త్రీములు మొదలగు రత్నములు రాసు పోసియు, నమూల్యములగుదువ్వలువలు దొంతరులుగఁబేర్చియు, నానావిధ ఫలానఘలు గుట్టలుగఁ దోలియు, విక్రయించుచుండిరి. నేఁ డాయాపణములు పాడు పడినవి. నవమనున్న బాట నేర్వమున కుపకరించుచున్నది. వెనుక నున్న మాతంగ పర్వత మీయఁచ్యుతరాయాలయమునకు మఱింత శోభపొచ్చించుననవచ్చును.

7. మూల పర్వతము.

అచ్యుతరాయాలయం దక్షిణద్వారము మూలమున బంగలుదేవీ యావలనున్న నీటికాలున గుండ మెట్ల బూరిని మాతంగాలముపైకిఁ, బోనలెను. విద్యానగర సందర్శనార్థమై వచ్చెను ప్రతియాత్రికుడు, సీమాతంగ పర్వతాగ్రమునకు జాతెను మెట్లెక్కవలసియున్నది. శిఖరభాగమున గోర సహింముగనున్న దేవమందిరమే మాతంగాలయము. దాని ప్రాకారద్వారముదక్షిణాభిముఖము. ఆవరణమునననేకమండపములుగలవు. గర్భాలయమున రామదేవగ్రహమున్నది. అందొక స్త్రీదేవతా ప్రతిమయు నందులు మూడును గలవు. ఆలయపు రాతికంబములపైఁ గరశిల్పము కొంతగోచరించును. స్తంభములు చదునాల్గవ శతాబ్దమునఁ జేసినవి

విద్యానగర చరిత్రము

యయియుండనోవు. ద్వైములు గూడ రమ్యమైన శిల్పచాతుర్య నొప్పెడివి. ఒక్కచోట బౌద్ధ సాంప్రదాయము ననుసరించి, పొట్టిబాతులవరుస తీర్పబడినది. ప్రకృతి మీయాలయమున బైరాగులు వసించుచు రామార్చన సల్పుచున్నారు. నాలి వధానంతరము సుగ్రీవ షట్పాభిషేకోత్సవము ముగిసినపిమ్మట నాషాఢము మొదలు కార్తీకమాసపర్యంతము నాల్గునెలలు శత్రునిపై బ్రతుట కుచిత సమయముకావని తలచి, శ్రీరాముడు కొంతకాల మిచ్చటను మఱికొంత కాలము మాల్యవం తాద్రీయందును సీతావియోగదూఱు మనుభవించుచు, లక్ష్మణునితోగూడ వసించియుండెను.

ఈతైలాగిరిభాగము కన్నులకువిందుగూర్చునది. ఇది ఋష్యాశ్రమముగ నుండెననుటకు మంత్రయ లేశమును లేదు. దీనినంటి మాల్యవంతు ఋశ్యమూ కాంబనాది గిరిశ్రేణు లున్నవి. ఇట్టి మనోజ్ఞసలము దక్షిణ హిందూదేశమున మఱిలేదని యనేకులమతము. మాతంగాద్రీపైని ప్రకృత మంతయురమణీయమైనది. అందు నిలుచుండి చుట్టును బాటజూచినచో బంపాస్వరూప మంతయు ఒక్కొక్క లోచనగోచరమగును. దాని విశాలత గభీరత చూపఱుల మనఃపటలమున యాధాక్రిమమునఁ జిత్రిముకానేర్చును. అనేకశతాబ్దము లీ పట్టణగౌరవముఁ గాపాడి, దాని కపారయశము నార్జించి యుంచిన తుంగభద్రాసృవంతి వెండితేకుల బాగులవలె

అప్పుడు మొదటిగా, మహామోగిజన హృదయారవించిన
సాక్షోహములీలఁ జన యకళంకమహిమఁ జాటుచుం-
డుటఁ గాంచి, తో సెడి నయనములే చరిత్రార్ముఖుగదా?
శిఖిలములైన శిరోభూషణములను మోకులాదులను ననుక-
రించు దేవదత్తనములు, శిఖిలములై మాసినహారావళులఁ
బోలు పాకార రంపరలు, మనులురాలిఁ బడకముల
ననుసరించు పురా ననగర నిర్మాణ సంచయములు,
సంపాదేవిధించిన జిలుగువలువలై నిండురు నరసిఁచుం-
లను మించు బలఁగి పూర్ణములగు కాలువలు, అచీనాం-
బరములైన వింతవింతలగు మంగ పూల చిత్రిముల కంటి
వెనఁగు మనోర్థములైన చెఱుకుఁ బోటలు కదళీపాత్ర-
కుల రసాభూషణములు నిరరములగు ఫలవృక్షములు,
శాలెనన్యమృద్ధినిఁ జనని బంగరు చందన చుందన చంద-
మున నిగ్గులగుట్టు క్షేత్రములు, గొప్పిగొప్పి
చుచులచేఁ గనులఁదనియించి, రవ్వతారోహణమువలని
శ్రమముఁ దొలించి, మనస్సునకు హాయినిండును.

8. కొదవరావ దేవాలయము.

మాతంగిరి నుండి దిగి వేశ్యావాటిక దాటి
రాతినేలనుదొంగవక్రదూర్పునఁ కాలిబాడగుండ, నొక
స్వాభావిక వాయూకార శిలాద్వారముఁ గడచి వెళ్ళిన-
చో, గొంతమాఁముననే యొకగుట్ట కుత్తిరిదిగ్భాగమునఁ
గలవాలుపై, నీమూలయము గోచరించును. ఇందు రామ
లక్ష్మణులు ధనుర్ధారులై నీలితోఁగూడ నిలుచుండి నట్లు

జెక్కబడినది. ఈమూఁడు విగ్రహములు నేకశిలయందే నిర్మింపబడినవి. వానిశిల్ప మద్భుతము. అసదృశ గుణాధ్యుడైన శ్రీ రామచంద్రుని, నప్రతిమాన పతి భక్తిగల సీతామాతను, సర్వజన సంస్తుతి పాత్రుడైన శామిత్రిని దలంచినంతనే యెవ్వారికి భక్తిభావము జనింపకుండును? ఇందు నేటికిని బూజజరుగుచున్నది.

9. చక్ర శీర్షము.

కోదండ రామాలయమునకుఁ జేరున నుత్తరమునఁ బూర్వదిశగాఁ బ్రవహించు తుంగభద్రా నదీ భాగమునకే చక్రశీర్షమనిపేరు. ఇచ్చటి బంకలపై ననేకములగు శివలింగములును, వానికి సాగిలి పడిన భక్తుల చిత్రములును జెక్కబడినవి. తుంగభద్ర యిచ్చల నాధమై కొంత విశాలమార్గమునఁ బ్రవహించును. ఉగ్రవదియు నధికము. ఈభాగమున మొసళ్ళు సాయంపయముల నదియొర నిసుక తిన్నియలపై విశ్రమించు నని వినికి. తుంగభద్ర యిందు వలగొని పాటును; కనుకనే యీభాగము చక్రశీర్షమన నొప్పెను. వర్షా కాలమున నిది దరులనొరికికొనుచు నవారిగాఁ బ్రవహించును. ఈసరిజలము పవిత్రవంతమైన పానీయము. గంగోదకము స్నానమున కెట్లా తుంగభద్రానలిలము పానమున కట్లు. 'గంగాస్నాన-తుంగాపాన' యన వినుచున్నాముగదా?

10. జై నాలయము.

ఇది మార్గమునకుఁ గుడివైపునఁగలదు. ఆలయముపైకి సోపానములున్నవి. స్తంభములపై నిల్చిన మండపమును ప్రహరీయు దక్షిణభాగమున రెండంతస్తుల పేరొకమండపమును దీనికిఁగలవు. వెలుపల నొకస్తూపమున్నది. ఆలయమున విష్ణులీలలు చిత్రీకరింపఁబడినవి. ద్వారములందు లక్ష్మీ విగ్రహములుగలవు. పరద ప్రతిమలు ద్వారపార్శ్వతలమున నిల్పఁబడియున్నవి. ప్రక్కగోడలు గజచిత్రచిహ్నితములు.

11. సుగ్రీవుని గుహ.

జై నాలయమున కెదురుగ నెఱుమటి చాటలు సున్నపుఁ బట్టెలు గుఱుతుగలది. సుగ్రీవుఁడు సీత యాభరణములు దాచియుంచిన స్థానము. సీతచరణములని చెప్పఁబడు పాదములురెండు గుహాంతరమున నొక బండ్లపైఁ జెక్కఁబడినవి. రావణుఁ డామెనుగొనిపోవునపు డీగుహముఖమున సీత తనపైఁ బుచ్చెఁ గీడ్చెనట. అచ్చటి వారలందులకు గుఱుతుగ గుహాద్వారమున నొకచాట చూపుచున్నారు.

12. పథిలమైన విగ్రహము.

సుగ్రీవునిఁగూ కావల నిదిచచ్చును. జనులు నదిని సుకరముగ దాటుట కనుకూలముగ నిది నిర్మింపఁపడి యుండును. నదికడ్డముగఁ బొడవునను నిలుపు స్తంభములపై తాలబండలు మండపాకృతిని బఱుపఁ

విద్యానగర చరిత్రము

బడినవి. ఈ నిర్మాణము ౧౫౬౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము మేర్పడియుండును. సుంగభద్ర యిందు నన్నగిలి పాటును.

13. రాజగులాభారము.

శైవంబైనను బిమ్మట రెండు శైవతాతి నిలువులపై భారమైన యక్షశిలచేఁ బదిలముగ నొక విహార ద్వారబంధమువలె నమర్చిచేయఁబడిన రాజగులాభారముగ వుండును. రాజులు వజ్రాభిషేకోన్నత సమయములందును, గొన్నివిధాన వ్యవహార సందర్భములలోను, దీనికొక శైవతాతిను తొలించి, తమయెత్తు ధనము కూచి దానముచేయుచుండుట. తాతను తగిలించుట కనుకూలములైన వంశస్థులు సయితము మీఁద యక్షశిలకుఁ బోలునఁ బడినవి. దీనికి 'గులాభరమ ధన భసన' నునియు జేరు.

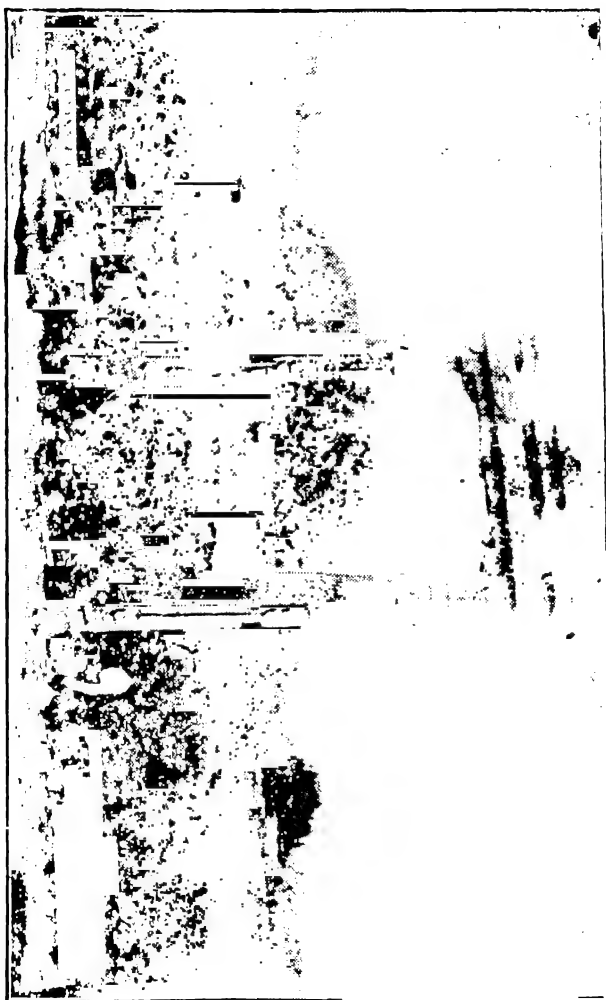
14. జనవర్గ సింహ ద్వారము.

రాజగులాభారమునకుఁ దరువాత మున్నది. అమృతరాశిదేవాలయ ద్వారములవలె నిదియుద్భూతమైనది. దీనికు రైరవిశేష నిష్కాలయముగలదు. అదిచిన్నదైనను నావృత్తినది. గర్భాలయమున విగ్రహములేను. గోరము శిథిలము.

15. శోభాలయము.

౧. నిర్మాణకార్యము నిలిచి పోవుట—శిథిల

۱۰
 ۹
 ۸
 ۷
 ۶
 ۵
 ۴
 ۳
 ۲
 ۱

నగరమునందలి సమస్తాలయములలో నిది శ్రోత్రితమై-
 మైనది. గుడి లోపలను వెలుపలను గగిరి మొదలు
 గగిరి వ సంవత్సరమునకుగల శిలాశాసనము
 లిరువది మూడింటికిఁ జక్కవలేక యున్నవి. ఇందు
 స్పష్టముగఁ జెలియవచ్చు కొన్ని శాసనములను బట్టి,
 శ్రీకృష్ణదేవరాయఁ డీమూలయము గగిరిలో నిర్మించి
 మాన్యక్షేత్రము లుంచుచున్నట్లును, నాతని భార్యలిద్దఱు
 నొక్కొక్కొక్కొక్కవారముగట్టించి, స్వర్ణకలశములఁ
 జేయించి, మూలమునకు సమర్పించి నట్లును గ్రహిం-
 పవచ్చును. శ్రీకృష్ణదేవరాయని యనంతర మచ్యుతరా-
 య సదాశివరాయలు కాలమునఁ గూడ నీ మూలయము
 నిర్మింపఁబడుచునే యుండెను; కాని యిది ముగియనేలేదు.
 విగ్రహ సృష్టియగుచులేదు. గగిరిని సంవత్సరము
 విద్యాసాగరి భావించి స్తమించిన కారణమున నాలయ
 నిర్మాణకైంకర్య ముండించెను. ఈమూలయము బొం-
 బయి గావ్యములోని షోలాపురమునందలి పండ్రేపుర
 నానునకును నిర్మాణబడినట్లును పాంశరంగ కట్టలుఁ
 డీమూలయముఁజూచి భయపడి, యంతటివైభవ సమ-
 స్థితియగు నిర్మాణమున వసించునర్హత పానకులేనిని
 యటనుండి పూర్వ నివాసస్థానమునకుఁ దరలి పోయిన-
 టును వసంతి. గుడిపని నిలిచిపోవుట కిదియు నొక
 హేతువుగ జనులు చెప్పుకొనుచున్నారు.

౨. ద్వారములు-- ఆలయ ప్రాకారమునందలి

సింహద్వారములు మూడును బ్రక్కతము శిథిలావస్థలో నున్నవి. తూర్పువాకిలి ప్రమాదకరస్థితిలో నున్నట్లు చే ప్రభుత్వమువారు దానిని మూసియుంచినది.

3. కల్యాణమండపము—అన్ని దేవాలయములకు వలె దీనికిఁ గూడ, అమ్మవారిగుడియు నితరములగు మండపములును నున్నవి. గర్భాలయము యొక్కయు పార్శ్వ మండపములయు శిల్పప్రబలినిగూర్చి యెంత భ్రాంఘించినను దీక్షును. చూపఱ కద్దుతి ప్రమాద దాయకమగు కల్యాణ మండపము గర్భగృహమునకు ముందఱ నమూల్యరత్న భూషణ సదృశముగ నున్నది. షహమ్మదీయులిందుఁ జాలభాగముఖలము చేసినది. ఈ మండపముఁ బ్రవేశించుటకుముందు ద్వారపార్శ్వముల నుందు తొండములు విఱుగఁ గొట్టఁబడిన యేనుగులు రెండు కాన్పించును. మండపాంతరమున దేవతల వివాహాది కైంకర్యములు జరుపుట కనువగు నున్నత వేదిక గలదు. అమ్మవారిశాలయందును దదితరమందిరముల యందును గల కరళిల్ప మ్యాద్యుత మైనదే యైనను, నీమండపమునందలి కార్యకౌశలము గమనించిన పిమ్మట మఱేది చూచుటకును దలఁపొప్పదు. దక్షిణ హిందూ దేశమున నీమండప మద్వితీయమైనది. అథములు నభేద్యములునగు శిలలో నిర్మింపఁబడిన దీని యొక్కొక స్తంభమును బదునైదనుగుల యున్నతముగలది. అందుఁ శ్రీతి స్తంభమునకును నడుమ గుండ్రనికంబ మొకటియు,

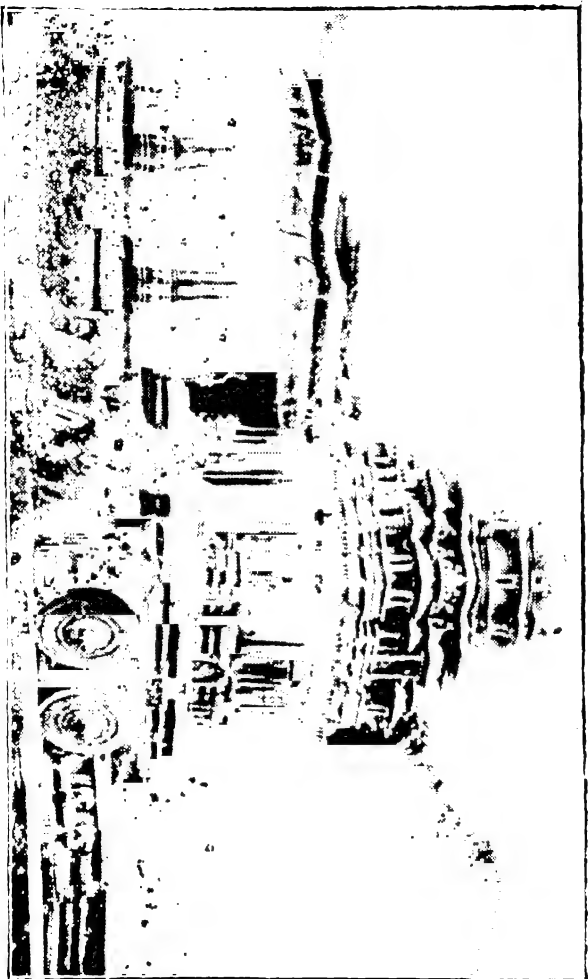
దాని చుట్టును బెక్కు చిన్నని స్తంభములును నున్నవి. మొత్తమున నొక్కొక పెద్ద స్తంభమునను బదునాటు చిన్నని స్తంభములు నిర్మింపబడినవి. ఈ చిన్నకంబముల నొక రాతిముక్కతో ధ్వనిచేసినచో నం దొక దాని కంటె వేరొకటి నాదభేదమును బొందుచున్నది. పోలి స్తంభమునందును సింహములు గుఱ్ఱములు మొదలగు వివిధవిధ చిత్రములన్నియు నొంటి రాతిలోనే చెక్కబడినవి. 'అకాలపుష్పైపుణ్య మెంతయుకృష్ట దశనంద వలెనో యంతయును బొందిన' దని దీనిఁ జూచిన ఫర్వన్ వ్రాసియున్నాఁడు. గోలడపై గుఱ్ఱములు బాతులు లోనగు చిత్రములుగలవు. మీఁదిభాగమున రామాయణపు బొమ్మలున్నవి. రాతికంబముల నొండొంటిని జేర్చి యమర్చుటలోఁ జూపిన చమత్కారకౌశల మెంతని కొనియాడఁ గలము ఇందలి నిర్మాణ విధాన వైఖరి నింపక లక్షించిచూడ నిందొక్కొక భాగమును దొలుత నొకకొఱ్ఱలో మచ్చచేసి చూచుకొని పిమ్మట నావిధమున తాతిలోఁజేసి పొందించినట్లు తోచుచున్నది. దివ్యేలు మొదలగువాని సుంచుటకు గుడికప్పుల చూరులనుండి తాతిగొలుసులు వ్రేలుచుండె ననియు నారాధకులు వానికి దీపపుఁ గుప్పెలు తగిలించుచుండిరనియుఁ దెలిసెడిని. ఇప్పుడా గొలుసులగఁగడవు. ఇందలి చిత్రపుఁ బని సర్వవిధముల హజార రామాయమునందలి శిల్పకళను బోలియున్నది. హజారరామా-

విద్యానగర చరిత్రము

లయము నిదియు నేకసమయమున నిర్మింపఁబడిన వగుట, సీయా యముల రెండింట నొకే చిత్రకారుడే వన శిల్పకళాప్రావీణ్యము వెలయించెననవచ్చును. పూర్వము ద్వారములు ధ్వజస్తంభములు లోనగువానికి స్వర్ణలేపనముగల రాగితేకులు తొడుగుట యాచారమయి యుండినది. ఈపద్ధతియే శ్రీశైలదేవాలయమునఁ గూడ ననుసరింపఁబడినది. ఇనుముగాని కొయ్యగాని యొక లోహశంకువుగాని యుపయోగింపక ప్రాచీనశిల్పాచార్యు లీయాలయమును నిర్మించిన ధానమున కెంతయు నబ్బురముగట్టుచున్నది. అపూర్వ శిల్పకళావైభవమున నిట్లు రాణించు దేవాలయ మింకొకటి యెచ్చటను నుండదు. పరునాటరశతాబ్దమున శిల్పకళావిజ్ఞాన మెంతయు హాస్యవశ వహించెనో కనుగొనుట కింకంటె నుదాత్తముగ నాచ్యతము వేతెలుగిండు. నాడు దీనికల్పకునఁ గంబములకును, బొమ్మలకును, పలుదెఱఁగుల వన్నెలు వేసిన జాడ నేటికిని గానవచ్చుచున్నది. ఇట్లు బహువిధ చిత్రరక్త సంశోభితమై, దీపికా సహస్రములు నిగ్గులు గులుక, వాద్యఘోషములు భూనభ్రాంతరాశమునఁజెలంగ, నియాలయము మహాన్నత వైభవవశ నందుచుండి యానాటి సాయంపమయము లెట్లుండినవోగదా!

౪. రాతితేరు—ఆవరణమునఁ జిన్ననిరాతి తేరున్నది. దానిముందట ఖలమైన రాతి యేనుఁగులు రెండు కన్నట్టును. రథముచుట్టును స్త్రీలు చిలుకలపైఁ

విద్యానగరము.

విద్యానగరమునకు రావలసిన దారి.

కూరుచుండి వాని నఁ బిలిచుచుఁ దమ్మలమునఁ దేరులను నడపుచున్నట్లు చెక్కఁబడిన చిత్రములు ముద్దులఁ మూటఁ గట్టుచున్నవి. తురుష్కలు నిలుపునడపించుటచే రథ మందఁడుఁ జీలిపోయినది. కొయ్యతేరునకునలెనే దీనికిని నాల్గు గోళ్ళున్నవి. వానికి బలమైన రాతి యిరుసులు రెండు గలవు. గానులు ననువు బాటి తరణిబట్టిన దారు ఫలకములకు బోలియున్నవి. ఈ చక్రములఁ ద్రిప్పట నలనఁ బుణ్యముగలుగు ననునమ్మకము ననులలో సద్ధి-కము. యాత్రాపరులు విరివిగ పీనినిద్రిప్పచుండుటచేఁ గాఁబోలు నిరుసులు చాలవఱకు నరిగిపోయినవి. రథము నకుఁదూర్పున తాఁబొందావన మొండు వెలయును.

ఆ యపు పూర్వద్వారమున కెదురుగ నిరువంకల చావలుగల వీధియొకటి యున్నది. దాని కుత్తెరదిశ నొక శివాలయమును దక్షిణదిక్కున నొక మండపమును గలవు. ఈతొలివ కొంతవఱకుఁ దూర్పుదిశగా వెళ్ళి, కమలాపురమునుండి యానెగొందికిఁ బోయెను మార్గము-తోఁజేరి, యుత్తరముఖముగాఁ దిరిగి తలారిగట్టుచేరును.

పదవ ప్రకరణము.

ఆనెగొంది మార్గము.

1. యిప్పుల సమాధులు.

తలారిగట్టున ననులు గంపవంటి యొక గుండ్రని

విద్యావగఁ నాతనిను

పుట్టిలో నదినిదాటి యానెగొందికిఁ బోవుచుందురు. ఈ గట్టునకుఁ నూర్చున నది మొరనే ఋషులసమాధులు తొమ్మిది కైంకర్యవిశేషముఁబొందుచు సుస్థితిలోనున్నవి.

2. అభినవ మ నామ.

సమాధుల యావరణము దాటినచో నావల నొక నూర్చుసాధము కాన్పించును. ఈవలి యానెగొంది ప్రభుఁడొకఁడు వేద్యారతుడై తనప్రియాంగనలతోనందుఁ గాలము పుచ్చుచుండెను. ఈచోటు విడిచిపొమ్మనును నెన్నియోపర్యాసములు కలలలో రాజనకైవ్యగో బోధించుచుండిరి. రాతి లెక్కింపలేదు. ఒకనాఁడు తుంగభద్ర యొక్కఁబిఁగోయుచుపాటుచుండ నాతఁడు తన కామినులతో నానలికరియింప నానెగొందికిఁ బడవలలో వెడలెను. నదీమధ్యమునఁ బడవలు మునుఁగుటచే నన వేకుకచెలులతో నానృపుఁడు ఒలసమాధిని గాంచెను. అభినవ మంది మునుఁగూర్చిన పవనశ్రోతి యిది.

3. ఆనెగొంది,

ఋషుల సమాధుల పొలితమున తుంగభద్ర, బండలపైఁ బ్రవహించును. అచ్చట నది యంతిలోఁ తుంగలది కాదు. ఈభాగమున వేసఁగిలో దేనిసాయము నక్కఱలేకయే దాటవగును. బండలపైఁ బ్రవాహ శాతమువలనఁ దొలువఁబడిన బిలము లనంత్రాకములుగ నున్నవి. ఈచిత్రిములఁజూచుచు, గతకాల యశోరమను బ్రేక్షకలోకమునకు వ్యక్తముసేయలేక శిథిలకాయము-

లతో నిలిచియున్న ప్రాకారములనుగడచి, నైజాము రాష్ట్రమునఁగల యానెగొంది ప్రవేశించును. ఈ గ్రామము చాలఁ జిన్నది; కాని పంపావట్టణమునకంటె మిక్కిలి పెద్దది. భాష తెలుగు. రాజకీయ వ్యవహార భాష మిరుదు. ఈ పురమున శ్రీరంగనాథాలయమును, రాజమందిరమును, అంతఃపుర సాధమును నున్నవి. కచేరీ తోడ దపాలచావడి చేరియున్నది.

4. గవి రంగ నాయకులు.

అనెగొందికి దూర్పున నొక మైలుదూరమునందు మారమునకు వామసార్వమునఁ బర్వతశ్రేణిలో నొక గొప్పగవికిలదు. దీపప్రఃగాంతిసాయమున నందుఁబ్రవేశించి, గుహాంతరముననున్న రెండు విగ్రహములఁగాననగును. అచ్చట వాల్మీకిపన్ను చేసెననియు రంగనాయకుఁడాతనికిఁబ్రత్యక్షమై యభీష్టసిద్ధిని గూర్చెననియుఁ బ్రతీతి. ఈ గుహాభిమునఁగల యొకదారి ప్రయాణికులఁ బర్వతమాలిక యావలిదరిఁ జేర్చునట. ఈ సారంగమున నచ్చట చ్చట సంపప్రోవు లగఁబడుచుండుటచే నిది ఘాతుకమృగముల కావాసస్థలమేమో యని పలువురు సంకించి యందుఁజొరనొల్లరు. మేము చివరసారి వెళ్ళినపుడు గవికడ్డముగ నొక పెద్దగుండు దొరలిపడియున్నట్లు వినినందున దానిఁజూడఁ దటసింపలేదు.

5. గావి కపాతకము.

రంగనాయకులగవికిఁ దరువాతి వనరిమారమున

విద్యావగర చరితము

నే మార్గమునకు దక్షిణపార్శ్వమున నొక బూడిదగుట్ట
యగపడును. ఆప్రాంతవాసు లిది వాణిభస్మరాశి యని
యందురు.

6. పంపాసరోవరము.

పిమ్మట నరమైలుగడచినచోఁ బంపాసరోవరము
వచ్చును. దీనిచుట్టు శోకహరణము మొనలైననైలము
లావరించి వచ్చుచెట్టుచేమలతోఁ గూడియున్నది. ఇది-
తరపార్శ్వముల వరిపైరుల చెఱకుఁదోలులు నరఁటి-
తోటలు నేత్రరంజకములయి యెసఁగును. పంపాసరో-
వరము స్వతస్సిద్ధముగ నేర్పడిన గుండ్రనికాసారము.
వేఁగికాలమున నందు నీరుండదు. జలము సమృద్ధిగా
నున్నదినములలో నీసరోవరము బిస్రీసూన వితాసము-
లచే విరాజిల్లుచు, నత్యంతశోభనప్రదమై నయనానంద-
కరముగ నెఱుఁగును. తీరమున లక్ష్మీనిలయమున్నది.
దానికిఁబార్శ్వభాగములలో మండపములున్నవి. అం-
దిపుడు బైరాగులు కాపుర మున్నారు.

పంపాసరోవరమువిడిచి నైరృతిదిశగా సమీప-
మార్గమునఁ గొలనికి రెండుమైళ్ళదవ్వున నున్న పంపాపురఁ
జేరి, యచ్చటికి రమారమి యొకకోశదూరమునఁ గల
కమలాపురమునందలి బసకుఁగాని, కడలై రామపుర మార్గ-
మున మహమ్మదీయసమాధుల మూలమునఁ బంపాపట్ట-
ణమునకు మూడుకోసులలోనున్న కమలాపురపు రైల్వే
స్టేషనునకుఁగాని వెళ్ళవచ్చును.

అదృశ్యులారా! విద్యానగర శిథిలములఁ గూర్చిన
పిషయ వింతితో ముగిసినది. నగర నిర్మాతలు కార-
యితలు శిల్పులు బ్రాహ్మణులు మంత్రిలు లోనగువా
రెటుల కాలధర్మము నొందిరో ఇది కృత్యములుఁగూడ
నావిధమునఁ గాలగతిని విూఱఁజాలక పోయినవి. ఈ
జీవానగరమును సాకల్యముగఁ జూడనలయుననినఁ గొ-
న్ని వారములయిన నామంజనలసి యున్నది. శిథిల ని-
ర్మాణముల నావరించుముగ మట్టిదిబ్బలు చెట్లు పొడలు
మున్నగు వానిని దొలఁగించుటకున, ప్రమాదకస్థితిలో
నున్న ప్రాచీననిర్మాణములను బాగుచేయుటకును బ్రాహ్మ-
త్యమువారు విసారధనము వ్యయముచేయుచున్నారు.
ఈశిథిలముల కకారణముగ నెచ్చరియిన నశయము
గలిగింపవచ్చుననియు, దేవాలయములు మొదలగు మహా
నిర్మాణములలో ధనముండునను నానతో సామాన్య
జనులు వానికిఁ జెఱుపుఁ గలిగింపవచ్చుననియుఁ దలఁచి
దొరతనమువా గీఁజుకు నచ్చటచ్చటఁ గావలివాండ్రు
నుంచుచుండిరి. ఇపు డాంకిలాజికల్ సర్వేయుద్యోగీయ
లానగరమున ఖిలములయినస్థానము లివియివి యాయా
చోటనున్నవని నిరూపించుటకుఁ దగినపటములు సిదము
చేసి, శిథిలనిర్మాణముల ఛాయాచిత్రములనుగూడఁ దీసి
యున్నారు. జీవానగరమున నాల్గుతోవలు కలియు
తావులలోనెల్ల తొక్కమార్తెలుంచి, యా మార్గముల
గమ్యస్థాన నామములను గుర్తించి యున్నారు. ఈసాధన

సముదాయముతో సీ విద్యానగర చరిత్రముఁగూడ పంపా పురీక్షేత్రి యాత్యాపరుల ప్రయాణ సౌలభ్యమున కన్ని విధములఁదోడ్చి, ఖలభాగముల యధార్థత్వము సఖి-కుల హృదయక్షేత్రమునఁ బాదుకొల్పుట కమూల్కమైన యాధారమగునని విశ్వసించుచున్నాము.

7. శిథిలములు - మారణకర్మములు *

ధనాపేక్షచే శిథిలములకు నష్టముగావించువారి-లలోఁ బ్రముఖులు లుత్తిరహింసాస్థానమునుండి వచ్చు బైరాగులు. వీరు భూగర్భమునుండి లభించు ధనలక్ష్మికి నరబలులను విధిగ నొసగుచుండిరి. ౧౮౦౨ వ సంవత్సరమున పంపాక్షేత్రమునందలి యొకదేవాలయ గర్భ-గృహమున, శివచేర్చనమొనర్పఁబడిన యొకమానవునికళే-బుము పడియుండెను. ఇది బైరాగుల ఘోరకృత్యమే యనుట కావంతయు సందియములేదు. నలుకఁబడినతల ముఖము వికృతమొనర్పఁబడి, గర్భాలయద్వారపు పైఠా-భాగమున వేలఁగట్టఁబడియుండెను. క్రిందఁబడియున్న మొండెమునకుఁజుట్టును మారణహోమామమునకుఁ దగిన మూఁడుపూవులు రెండునారికేళఖండములు బూడిద ము-న్నగు పూజాద్రవ్యములును నగ్గిపెట్టెయొకటియుండెను. మనపూర్వులుగావించిన శిల్పకార్యములఁగూర్చి కొంత సంతసించినను, మతవైషమ్యభావమునను ధనాశచేతను నాక్రియాశలాపముల వినాశమొందించిన, మహమ్మదీ-

* Madras District Gazetteer - Bellary.

యులను హింసూబై రాగులను నెంతని నిందితము !

8. ఉపసంహారము.

పదునాలుగవశతాబ్ద మధ్యమున నొకటితరువాత నొకటిగ నభేద్యములుగ బాదులుతీర్చి నిర్మింపబడిన ప్రాకారకుశ్యము లేకద్యాపురీమతల్లికి రత్నహారసృజములుగ నుండియున్నను, నేరవి భిన్నమైనవి. వాని నన్నియున్న లోయలలోను నిమోన్నత భూములలోను సమతలములలోను నిగ్మానుష్యములైనవీధులు, శిథిలములైన దేవాలయములు, నేలచదరములైన రాచనగళ్ళు, వెనుకటి చక్రవర్తుల విషాదాంతచరిత్రము, దెలుపలేక మ్రోసలై నిలిచియున్నవి. ప్రపంచమున నద్వితీయమగు మహానగరమొందు రచిందుటకై జీవితమే సమర్పించిన యాప్రభువ రేఖ్యుడును, మరుసలమును నందననన తుల్యముగ నొనర్చుటకై విశ్వప్రయత్నములఁగావించి వాంఛితార సిద్ధినిబడసిన యాయపర భాగీంధుఁడను, కమనీయ విజాగానరవమువెలయ, సంగీతసాహిత్య మాధురీ కలస్వనము చిక్కులఁబ్రతిధ్వనింప, బంగరు గజ్జియలు గలుగల్గునమోయ, విశ్వసమోహనకంఠమైన దృష్టాలమునఁ బ్రేక్షకప్రపంచము తన్మయత్వమునొంద, నాంధ్ర భారతీలలామణిచే విద్యానగర మహాభాంతరాళమునఁ జిందులుదొక్కించి వినోదించి, తన్నగరచామము సారకమునొందించిన యా యాంధ్రభారతీసేవానురక్తుఁడను నేడు కానరాదు. ఆవాగ్విధూటిని ఉహ్యగ్రమున ని

విద్యావగర చాత్రము

ల్పికొని. గాంగర్పురీవేగమున భావపరంపరల విరజిమ్ముచు, ననంతరంబునచింతమును నవ్యాంకారసంశోభమును నగు వివిధవిధ కావ్యప్రపంచ సృష్టిని క్షణక్షణమువెయ్యించి, లోకహృదయము సమాకర్షించిన యాకవిబ్రహ్మల భౌతికస్వరూపము లాకాసనభూముల నెచ్చటలీనమైనవోగదా? సంకల్పసిద్ధులు నుదారచరితులు నగు, నా సామ్రాజ్యచక్రవర్తులయు, గవీశకృష్ణర్తులయు జాడ లిపుడించుకేనియుఁ దెలియరావు. వారిమహత్తర కైంకర్యకలాములు నేరఁ స్వప్నగతస్మృతిములయినవి; కాని నిర్జీవములయ్యు సజీవములుగ విలసిల్లెను. వాక్పీఠకాయల పవిత్రాసరాసు తెప్పటికైన జిగురింపవచ్చుననెను నడియాసతో, వారి నితను దనగర్భముననిడికొని పరిక్షించుచున్న యాప్రేమసుధాప్రపూత శ్రీవిద్యాంజ్యమాత యొక్కతయే, యసంస్కృతములయి నలులంకులఁజెదరిన మలీచుసచికురజాముతో, మలినకాయముతో, బాలిముఁదాలని జీవాంబముతో, బక్కచిక్కిన మేనితో, విచారమితస్త భావసూచకమగు విషణ్ణవదనముతో, దైన్యశృష్టులతో, నేను మనకుగోచరించుచున్నది. ఆతల్లి మనోహరానలమునుడిపి, యామెసంకల్పస్థానిపుణిగుంపజేయు, చల్లనివర్షాగమ మిఁకేనాటికేని సంపాదించుజెల్లునే!

ఇది ఉత్తరభాగము సమాప్తము.

విద్యానగర పరిశోధనము.

విద్యానగర పరిశోధనము.

—విశేష పద సూచిక—

INDEX.

అచ్యుతరాయుడు 147, 148, 202-205, 215, 363.

అనశేషున 11.

అబ్దుల్ రజాక్ 87, 94, 98, 100, 105, 107, 109, 111, 113, 119, 267, 331.

అలీయాబీబ్ 225-227, 229, 235, 239, 242.

అల్లసానిపెద్దన 156, 157, 159, 161, 164, 170.

అల్లాయుద్దీను 14-16.

అల్లాయుద్దీనుసాహు 38-40.

అహమద్ 99, 113, 141

అహమ్మదు నగరు 52, 88, 89, 141, 226, 228, 231, 233.

అదవని 53, 57, 58, 70.

అద్విహ 141, 144-146.

అనెగొండి 3-7, 9, 10, 13, 17-19, 21-25, 28, 31, 44, 87, 261, 262, 266, 289, 294, 368, 369.

అహ క్రమాల్వద 156, 158.

అర్వీటి పెద్దనమ్మరాజు 211, 212, 232, 233.

అర్వీటి బక్కరాజు 151, 210, 211.

అర్వీటిరామరాజు 168, 199, 203, 207, 208, 210, 211, 213-217, 221-223, 225, 226-233, 235, 237-239, 241, 242, 244, 245, 252.

అఱుద నాదేవరాయుడు 261.

అబాబులూకా 302.

ఇబ్రహీమాద్వి 204, 205, 207, 221-225.

ఇమ్మడి నాసింహరాయుడు 139, 140, 141, 148.

ఇమ్మడిపొళ్ళదేవరాయుడు 126, 127, 129.

ఇరుగప్ప 70, 295.

ఇస్కాయీ లాద్వి 180-182, 184, 204.

ఈశ్వరదీక్షితుడు 172.

ఉదయగిరి 13, 32, 41, 82, 124, 137, 155, 177-179, 185, 186, 197.

ఉమ్మత్తూరు 175.

ఎఫి గాఫియూ కల్లాటికా 29, 34,

59, 61, 255, 259.
 ఎఫీనాగ్రఫీ గూ యిండికా 206.
 బిల్వలక్ష్మి 13-17, 35, 37, 38, 49,
 55, 56, 71, 72.
 కంచ (గూఢా) 29, 30, 32, 40,
 42.
 కమలాపురము 73, 285-288, 290,
 291, 301, 304, 305, 307,
 334.
 కలుబరి 39, 71, 74, 82, 99-101,
 113, 114, 119, 121, 140,
 181, 185.
 కార్యోత్సాహము 10, 222, 227-
 229, 290.
 కార్యోపజ్ఞయందు 10, 21.
 కల్లెకోట 91, 101, 102, 109.
 కాంచీపురము 13, 72, 131, 137,
 149, 202.
 కంఠాక్షరము 8, 10, 266, 289,
 301-304.
 కాకహస్తీ మాహాక్షరము 161,
 162.
 క్షిప్రార్థ 3-6, 262.
 కుమారకా పరాయణుడు 33, 69, 133.
 కుమార భూర్జిత 197, 273.
 కృష్ణదేవరాయుడు 147, 149-162,
 169, 171-187, 190, 191,
 195, 197, 200-202, 258,
 269, 273-275, 282, 293.

309, 313, 318, 319, 338,
 340, 348, 349, 263.
 కొండవీడు 114, 117, 024, 038,
 178-180, 185, 255.
 కృష్ణాపాడి ఫినిడ్ 188.
 గంగాజ 175, 176.
 గండికోట 126, 134, 212.
 గుత్తి 33, 67, 82, 116, 144,
 166, 193, 194, 278.
 గోలకొండ 141, 217, 218.
 గోనా 33, 61, 72, 80, 84, 116,
 126, 271, 274.
 గ్రాన్ ఉద్దీప 16, 17.
 వంద్రగిరి 33, 134, 135, 143,
 144, 152, 166, 193, 258,
 261.
 వంద్రగూఢ కృష్ణాశక్తిరాయుడు
 118.
 వాడవీధి 237.
 చాళుక్యుడు 1, 10, 11, 210.
 చక్కదేవరాయుడు 74-76, 79,
 80.
 చిట్టనాడరి 277, 278.
 చిట్టగంగన 134, 193.
 చిన్ననాడవి 178, 195, 197, 198,
 273.
 జయకేశ్వరుడు 9, 17-20, 44,
 87.
 జలపితృశత్రు 217, 218, 221.

జగదేక గాయండు 256
 జోయోడీలాపాంటి 274
 జిప్సూసుర్ 261.
 జాక్సర్ బస్మల్ 78.
 డార్ బార్ జిన్ 191.
 తల్లికోట 236, 235, 239, 211,
 302.
 తిమ్మరుసు 135, 140, 146, 149,
 150, 166, 192-195
 తిరుపతి, 178, 189, 252.
 తిరుమల దేవరాయం 149, 152,
 211, 215, 224, 228, 239,
 240, 242, 246, 251-255,
 259.
 తిరుమలదేవి 179, 198.
 తిరునాళ్ శ్లోకం 20, 203.
 తిరువ నరసరాజు 27-129, 131,
 135, 138-140, 143-148,
 193, 293.
 ది సెవర్ టు బి ఫర్మాటెవలెప
 యర్ 84, 118.
 దేవగి 13, 14, 16, 17, 30, 38.
 దౌలతాబాదు 39, 227.
 ద్వాసి సముద్రము 13, 17, 35, 40.
 ధననాయకుడు 97, 98, 106, 332.
 నందితిమ్మన 146, 159, 161.
 నందుడు 4, 10, 210, 262.
 నరపతి విజయము 228, 230, 233,
 257.

నరసింహ (దేవ) రాయండు 11, 17.
 నా బాపండు 4, 189, 197, 166,
 270, 272, 273, 275-278,
 281, 282, 288, 294, 301,
 304.
 నానాంబి 146, 147, 186, 197,
 273
 నానాంబుడు 66-68.
 నకోలా దేయకొంటి 10, 266.
 న్యూ జ్ 44, 87, 119, 120.
 పింగళి సూరన 159, 163.
 పిల్లలపట్టి పినీలదొంగడు 131,
 136, 137.
 పెనుగొండ 33, 61, 67, 126,
 135, 140, 148, 166, 189, 193,
 207, 246, 252, 253, 255,
 273, 278.
 పెయిస్ 11, 87, 119, 152, 268
 271, 274, 275, 285, 307
 310, 318, 332, 334, 352,
 353
 పొట్టునూరు 158, 179, 185,
 ప్రతాపరుద్ర గజపతి 178-180,
 185, 195, 198.
 ప్రతాపరుద్రదేవ చక్రవర్తి 13,
 16.
 ఫర్గూసా 310, 365.
 ఫిరోజీషా 74, 77, 78, 82, 84,
 87, 88, 93.

శేషస్థా 9, 51, 55-58, 60, 62,
73, 83, 85, 87, 88, 93, 98,
113, 119, 120, 121, 223,
226, 227, 232, 234.

సోమనాథస్వామి 181, 184, 189,
197

బట్టమూర్తి 159, 164-168, 193,
224

బుద్ధుర సహంస 221-223, 230
231, 233, 236, 238, 242,
245, 257.

తెదందనోట 100, 141, 224.

భండారు లక్ష్మీనారాయణుడు
171, 172, 179.

భారతీశ్వ స్వామి 42, 43, 47.

మంజుశూరు 33, 83, 84, 101,
109-110, 116.

మనుమంత్ర 143, 147, 159, 160
165, 173, 178, 185, 187,
192.

మర్కండే 21, 22

మర్రి భిరాముడు 217, 220, 230,
231, 235, 236, 242, 255.

మల్లికార్జును 14-16

మల్లికార్జునుడు 122, 124, 195.

‘మల్లా సన్ సమయదత్’ 101.

మహమ్మదుకుసుమకు 17, 18, 20,
35, 37, 50, 87.

మహమ్మదుసా 51-57, 85

మాధవవిద్యానాథుడు 26-28, 32
42-45, 60, 62, 66.

మారప్ప 29, 30, 33, 61.

మజాహిదుసా 51, 57, 85.

మద్దగల్లు 52, 74, 83, 144, 146,
155, 184, 203, 220, 221,
238.

మద్దప్ప 29, 30, 33.

మదాసు 15, 16.

మెకంబి 11

మొదటి దేవరాయుడు 79, 82, 86,
88, 89, 91.

మొదటి బుక్కరాయుడు 24-26,
29, 30, 33, 37, 38, 40, 41,
48-53, 55-60, 61, 63, 65-
69.

మొదటి హరిహరుడు 24-27, 29-
25, 37-41, 43, 44, 46-49,
348.

రఘునాథరాజు 212, 254, 255,
259

రాజశేఖరరాయుడు 126, 127.

రామరాజభూషణుడు 155, 168
228, 253.

రామరాజీయసు 223, 229, 230.

రాయమారు 52, 74, 98, 137-
138, 144, 146, 155, 180,
182, 203, 220, 238.

రెండవ దేవరాయుడు 89-91,

93-96, 98, 99, 101, 107,
112-121, 123, 124, 266,
267, 293.
ఁడవ పక్షాపముడు 37.
ఁడవ బుక్కరాయుడు 73, 79,
80, 89, 307, 338.
ఁడవ వికూపాక్షరాయుడు 125,
126.
ఁడవ సంగముడు 42.
ఁడవి మఱిహముడు 62, 69,
70-78, 295.
ఁవసండు హెన్రీ హెరాసు 212,
214-252, 259.
ఁ (Rac) 336.
వదరాజమ్మ 196, 197,
వసుచక్రిము 165, 210, 217, 229,
230, 250, 259.
విజయ ద్విజుడు 4, 10, 11, 28.
విజాపురు 93, 140, 184, 220,
221, 224.
విద్యాశ్రీధరామి 42, 43.
వికొండ 114, 255.
వికూపాక్షరాయుడు 45, 71, 79.
విష్ణువర్ధనుడు 11.
వీరనరసింహరాయుడు 144, 147-
151, 193-194.
వీరభద్రరాజుపతి 178, 180.

విరరుద్రరాజుపతి 177, 178, 197.
వీరవిజయరాయుడు 89, 90.
వీరవేంకటపతి 210, 212, 254,
257-259.
వేంకటాద్రి 210, 215, 221, 222,
224, 225, 228, 231, 239,
240, 242-244, 246.
శృంగవిమల 256, 257.
శ్రీనాథుడు 117.
శ్రీనివాస దేవరాయుడు 9, 262.
సంపరాయుడు 69, 133.
సదాశివరాయుడు 79, 204, 208,
213, 214, 253, 258, 363.
సలకము తిమ్మయ 202-204, 206,
207.
సాయన 32, 42-44, 66, 70.
సాకువ చరిసింహరాజు 124, 126,
128, 131, 132, 134-139,
143, 144.
సార్వ సుండప్ప 71, 134.
సార్వ మంగు 131, 132.
సిజగోపైదరిక్ 248,
సిరాంచీ 75, 76, 80.
సూరెల్ 11, 30, 78, 121, 250,
343.
హాసకాగంగూభామినీ 38, 141.
హార్మి 101, 113.
హుస్సేక్ విజాంసా 227, 229.

త ప్ప ప్ప ల ప ట్టీ

పుట.	ప ట్టీ	త ప్ప.	ఒ ప్ప.
3	౧౦	నిలయమై	నిలయమైన
8	౧౯	జంజనస్వతము	అంజనస్వతము
,,	౨౦	అనుపడు	అనిపడు
౧౨	౯	భస్మీపటలము	భస్మీభూతము
౧౯	౧౦	యానెగొం రాజు	యానెగొండిరాజు
,,	౧౪	వేదసూక్తిని	సూక్తిని
౨౦	౧౧	జరిగి కావలెనని	జరిగితీరవలయునని
౨౦	౧౯	తీవ్రగామలుగు	తీవ్రగామముగు
౩౦	౪	అభూతస్వ	అభూతస్వ
౩౫	౧౦	స్థానము	స్థానత
,,	౧౪	అజేయుడు	అజయుడు
,,	౨౦	నీసామ్రాట్టు	నీసమ్రాట్టు
౩౬	౪	నా న	నానిని
౩౭	౨౨	నమ్మహాసామ్రాట్టు	నమ్మహాసమ్రాట్టు
౪౩	౧౪	మహాగణపతి స్థవము	మహాగణపతి స్థవము
౪౪	౨	మాధవ్యము	మాధవీయము
౪౯	౧౫	ఓహ్రకలింగ దేశములకు	ఉత్కలకలింగ దేశములకు
౫౦	.	గృహించుటనువలె	గృహించుటవలె
౫౫	౨౦	నిస్సందియము	నిస్సందేహము
౫౬	౧౦	నొక్కుమ్ర	నొక్కుమ్రతి
౫౮	౧౯	దండవ్యా	దండవ్యామాన
౬౮	౧౫	తైననే	తైనే
౬౯	౨౦	సామ్రాజ్యముకు	సామ్రాజ్యమునకు
౭౨	౭, ౨	తీవ్రగామలనుగు	తీవ్రగామముగు
౭౪	౨	యూధము	బలము

పుట	పత్రిక	తప్పు	ఒప్పు
౭౬	౮	పావత్యుని	పరవతుని
౮౫	౧౭	తొందయు	తొందరయు
౯౦	౧౬	దిశయందున్న క్షే	దిశయందున్న ప్పడే
౯౯	౧౬, ౧౭	తీవగ్రాహముగ	తీవగ్రాహముగ
౧౦౪	౯	పుష్పలావికలయు	పుష్పలావికలయు
౧౦౮	౧౧	ఉదయాస్తమయ	ఉదయాస్తమయ
౧౧౭	౫	గొనకొని	గొనకొని
..	౨౩	యరుణగిరిమధు	యరుణగిరినాథుని
౧౨౫	౯	స్వాస్థ్యమైనది	రమ్యమైనది
౧౩౮	౧౫	చున్నట్లే	చుండగనే
౧౪౩	౩	తురువనరసగాజ	తురువనరసగాజ
౧౪౯౦-౧౫౦౪			
౧౪౭	౧౨	ప్రియత్నముననున్నట్లే	ప్రియత్నముననున్నట్లే
౧౫౮	౧౨	మహాసామ్రాట్టిగోమణి	మహాసామ్రాట్టిగోమణి
౧౫౯	౨౩	భోగినీదండకము	
౧౬౧	౨౧	మహాత్మ్యము	మహాత్మ్యము
౧౬౨	౧౫	బంటుగానీ	బంటునానీ
౧౬౩	౬	బ్రతిజ్ఞాపురస్సరముగ	బ్రతిజ్ఞాపురస్సరమువ
..	౧౭	పక్షబుం	పక్షబుం
౧౬౬	౯	నలినమృణాళ	నలినమృణాళ
౧౬౮	౧	సామగ్ధాపహాస	సామగ్ధాపహాస
..	౬	భూపణ దృశుండు	భూపణసదృశుండు
..	౧౯	కుండలదేశ	కుంతలదేశ
౧౭౨	౪	ఇది శ్రీ	ఇది శ్రీ
౧౭౮	౧౯	గ్రాహిగ	గ్రాహము
౧౭౯	౨	గుల్కేశ దేశము	గుంటూరునీమ
౧౮౨	౪	మన్యసంస్థానము	మన్యసంస్థానము
..	౭	విస్తారధనము	విస్తారధనము

విద్యానగరచరిత్రము

పుట.	పజ్జీ	తప్పు.	ఓప్పు.
౧౧౧	౧౯	సేలకు	సేలకు
౧౧౫	౩	నొసగి,	నొసగి, రామండు
౨౦౩	౨౨	గృతశ్చయులైరి	గృతనిశ్చయులైరి
౨౦౧	౧౯	సోమాన్వయాభి	సోమాన్వయాభి
౨౧౫	౧౩	అహమన్నగరము	అహమన్నగరము.
౨౨౧	౧౭	సామాన్యములు?	సామాన్యములు?
౨౨౩	౨	చరిత్రము	చరిత్రము
౨౬౯	౭	బూరిగ	బూరిగ
౨౭౫	౫	కోమము	కోమము
౨౭౮	౧౭	సాగినవికావు	సాగినదికాదు
౨౮౦	౧౧	యచ్చునుండి	యచ్చుననుండి
౨౮౫	౧౧	గాండ్లవా (స్త్రీ)	గాండ్లవా (స్త్రీ)
౨౮౮	౧౫	ప్రభాసమార్గము	ప్రభాసమార్గము
౩౦౧	౨౨	దాటిస	దాటిస
౩౦౮	౨	నుండినది.	నుండినది.
౩౧౪	౧౧	ధాణులయి	ధాణులయి
౩౨౨	౭	నిర్మిపం	నిర్మిపం
౩౩౫	౫	టంకశాల	టంకశాల
౩౩౫	౧౧	సంతక రావరణము	సంతక పురావరణము
౩౫౨	౧౩	విఫణివేదిక	విఫణివేదిక
౩౫౯	౧౩	సస్యమృద్ధి	సస్యసమృద్ధి
౩౬౧	౨౧	నిలుపు	నిలుపు
౩౬౨	౭	రాజకులాభాన	రాజకులాభాన
౩౬౩	౧	సర్వోత్తమ	సర్వోత్తమ
౩౬౫	౧౦	గోడలపై	గోడలపై
౩౬౬	౧౯	నందునుండి	నందునుండి
౧౭౦	౨౨	కమలాపురపు	నాగలాపురపు

HYDERABAD (A. P.)

AM 56V DATE DUE

[illegible]

UNIVERSITY OF HYDERABAD, LIBRARY

T ~~Acc. No.~~ 29027

Call No. 954.84 An56V

Author Anjanayuluse Sripi

Title History of Vidya

**UNIVERSITY OF HYDERABAD
LIBRARY
HYDERABAD (A. P.)**

1. Books / Journals should be returned on the due date.

2. Borrowers are responsible for every book / journal taken by them and will be expected to pay for any book / journal damaged, defaced or lost.

Help to keep the books clean and clear